P. VERGILI MARONIS
OPERA

London: C. J. CLAY AND SONS,
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE,
AVE MARIA LANE.

Cambridge: DEIGHTON, BELL AND CO.
Leipzig: F. A. BROCKHAUS.

P. VERGILI MARONIS OPERA

CVM PROLEGOMENIS ET COMMENTARIO CRITICO

PRO SYNDICIS PRELI ACADEMICI EDIDIT

BENJAMIN HALL KENNEDY, S. T. P.
GRAECAE LINGVAE PROFESSOR REGIVS

Cantabrigiae
IN PRELO ACADEMICO
M DCCC LXXVI

PROLEGOMENA.

I. *De Opusculis Vergilio adscriptis.*

§ 1. Editvris nobis in Preli Cantabrigiensis usus P. Vergili Maronis Opera deliberandum fuit utrum eis, praeter Bucolica Georgica Aeneidem, adiungenda essent necne ea carmina minora uel aliqua eorum, quae a grammaticis ut Vergiliana circumferebantur, etiamque nunc extant. ea quidem in prolegomenis ad Aeneidem ita enumerat Seruius: 'scripsit etiam septem siue octo libros hos: Cirin Aetnam Culicem Priapeia Catalecton Epigrammata Copam Diras:' quibus addere debuit Moretum.

§ 2. Aetnam editor eius carminis recentissimus, Munro noster, a Vergili manu profectam non esse demonstrauit. Cirin et Diras abiudicant ei uno ore critici. Priapeia quis est qui uelit huc adici, quamuis aiat Ribbeckius inter hos lusus posse esse Maronianos aliquos? et de Culice quid statuendum erit? 'molestum et inops poema' a Ribbeckio appellatur, qui, cum ieiunitatem eius, defectus, errores diligenter enarret, censet tamen 'nullum ex omnibus opusculis quotquot feruntur Vergilianis testimoniorum grauitate certius Maroni uindicari.' et fatemur quidem uel constare uel certe uolgo traditum esse, (testantur enim Lucanus, Statius, Martialius, Suetonius) Vergilium, sedecim annorum puerum, poema quoddam scripsisse de pastore, qui culicis aculeo e somno

excitatus serpentem effugeret, cum tamen culicem prius attriuisset. sed nos in Hertzbergii et F. Baurii sententiam propendemus, qui statuunt Culicis hodie extans carmen 'suppositum esse Vergilio ante Lucani Martialis Statii tempora, hoc est ante Neronem.' immo hoc carmen, ut maxime a Marone puero scriptum sit, nolumus tamen in hoc uolumine includi. Ribbeckii diligentiam, qui opuscula Vergiliana in Appendice cum prolegomenis et apparatu critico seorsim ediderit, grato animo laudamus. uerum nostri libelli alia ratio est: et cum Culicis istius qui supersunt codices misere corruptos esse videamus, emendationem autem et uariam et dubiam ita ut sine amplo commentario multa nec impugnari nec defendi nec satis explicari possint, imitandum nobis non censemus Iahnii et Ribbeckii consilium, qui Culicis textus mirum quantum inter se discrepantes editionibus suis minoribus operum Vergilianorum adiecerunt.

§ 3. Quae cum ita sint, ex Opusculis nihil huc adduximus praeter Copam, Moretum et Catalectorum nonnulla, quae cum Ribbeckius putat adscribi iure posse Vergilio, multos sibi consentientes habet, nos quoque non prorsus repugnantes. qui cetera curiosius exquirunt (omnia enim primi post Christum natum saeculi scripta suppositicia aliquid cura dignum habent), iis omnino legendi sunt libri antea laudati, Ribbeckii scilicet Appendix et ea Aetna quam Munro edendam curauit.

II. *De Ribbeckio Vergili Editore et Commentatore.*

§ 1. Ottoni Ribbeckio quantum debeat Crisis Vergiliana, grato animo fateantur omnes oportet, qui uel poetae penitus noscendo student uel edendis eius carminibus operam daturi sunt. is enim uir carminum Vergilianorum libros manu scriptos temporum ordine in numerum digessit,

lectionesque eorum, quantum opus est, suis quasque locis exhibuit, additis grammaticorum scholiis auctorumque uariorum testimoniis; idem de uita et scriptis Vergili, de commentatoribus eius et de orthographia quae dicitur uocum docte disseruit, ipsa denique carmina locorum copia e litteris Graecis et Latinis omnium aetatium desumpta feliciter illustrauit.

§ 2. Itaque mirum uideri potest et magnopere dolendum, tam praeclaro critico non satis bene successisse Vergiliani textus constitutionem: quod iudicium, nisi doctorum plurimorum consensu firmatum esset, nostra solorum sententia freti pronuntiare non auderemus. sed in textu constituendo ubi, quomodo, quibus causis errauerit Ribbeckius, hoc loco disputare nihil interest. etenim quidquid in eius textu Vergiliano non est nostro iudicio probatum, id omne editionum ipsarum comparatio notulaeque nostrae criticae legenti cuique satis ostendent. siquis autem de hac re plura desideret, adeat disputationem de Prolegomenis Ribbeckianis, quae in tertio uolumine editionis Coningtonianae (p. 471) continetur.

§ 3. Pauca tantum liceat nobis obiter profiteri:

(1) rhythmicam eam Eclogarum dispositionem, quam suadet Ribbeckius, non ita certis rationibus commendari, ut in marginibus ipsis, quod ille fecit, signari debeat, utcumque digna sit quae in praefatione libri uel in commentario uel in appendice laudetur:

(2) omissiones uersuum et clausularum, notationes eorum quae interpolata esse uiderentur, dittographias, quae uocantur, coniecturas de lacunis et de uersibus a poeta serius sed incondite additis, denique uersuum transpositiones a Ribbeckio effectas non omnes a nobis in constituendo textu receptas esse.

§ 4. Harum igitur rerum nonnullas hoc potissimum loco enumerare libet diligentius, etsi plurimarum in notis nostris mentionem factam esse credimus.

(1) Ribbeckius e textu in marginem remouit hos uersus:

Ecl. ii. 32. 33. 39. v. 49. viii. 50. x. 17.

Geo. ii. 129. 433. iv. 338.

Ae. ii. 76. 775. iii. 230. iv. 273. 528. v. 595 (luduntque per undas.). vi. 242. viii. 46. ix. 29. 121. 529. x. 278. 872. xii. 612, 613.

(2) Ut interpolata notauit haec:

Geo. i. 135. 144. 334. iii. 162. 263. 288. 554, 555. iv. 91. 276. 291, 292, 293. 506.

Ae. i. 188 (fidus &c.). 367, 368. 426. 711. 755 (nam te, &c.), 756. ii. 749. iii. 135 (sicco, &c.). 262. 595. 690, 691. iv. 53 (dum &c.), 126. 236. 256—259. 286. 343 (Priami &c.). 375. 395. v. 120 (terno &c.). 506 (et ingenti &c.), 603. vi. 601. 702. 901. vii. 134 (et &c.). 146, 147. viii. 3. 13 (multasque &c.), 14. 42—48, 49 (haut incerta cano.). 149. 283, 284. ix. 151. 363. 777. x. 20, 21 (feratur—tumidusque). 27 (nec &c.). 109, 110. 475. 804, 805 (campis—agricola et). xi. 80. 170 (et quam magni &c.), 171. 523, 524 (quam—latus). 607. xii. 203, 204, 205. 227 (haut nescia rerum).

eiecit etiam uersus illos quattuor, quos Aeneidos initio praescripserant aliqui 'ille ego &c.'

(3) Lacunam esse statuit post hos uersus:

Ecl. ii. 51. viii. 58. x. 41. 46.

Geo. iii. 39. iv. 498.

Ae. i. 550. iii. 340. iv. 549. v. 290. 569. 824. vi. 254. 361. 601. vii. 242. 543. 663. 695. xii. 218. 732. 893.

(4) Dittographias esse uolt:

Geo. i. 100—103. ii. 373—375. iii. 269, 270. 348.

Ae. i. 712—714. ii. 45. iv. 387. vi. 586. 716. vii. 74. 624—627. ix. 85. xii. 882—884.

(5) Serius a poeta adiecta esse uolt:

Geo. i. 100—103. 231—275. ii. 343—345. iii. 113—119. iv. 203—205. 236—238. 248—250.

Ae. x. 270—275. xi. 469—472.

(6) Transpositiones has effecit:

Geo. i. 174 post 172. 257, 258 post 251. 297, 298 post 290. 291—296 post 310.

ii. 39, 40 post 8, post hos 42, dein 41 (dare pro da), dein 43—46, dein 9, &c. 35—38 post 108.

iii. 37—39 post 33. 120—122 post 96. 255—257 post 249, post hos 264, 265, dein 258—263, dein 250—254, dein 266 &c.

iv. 47—50 post 17. 236—238 post 230. 248—250 post 235. 290 post 293. 369 post 370.

Ae. i. 479—482 post 473.

iii. 128, 129 post 123. 348 post 343. 685 post 686.

iv. 486 post 517. 548, 549 post 418. 655 post 656.

v. 777 post 778. ad finem huius libri reuocauit duos uersus primos libri VI. 'sic fatur &c.'

vi. 745—747 post 742. 826—835 post 807.

vii. 395 post 396. 628—637 post 623. 638—640 post 627. 669 post 666. 703—705 post 697.

viii. 654 post 642.

ix. 146, 147 post 72 (sic uos &c.).

x. recto ordine posuit 661—665 et 714—719.

xi. 266—268 post 263.

xii. 515 post 516. 801, 802 post 832.

De ceteris cf. notas: et de plerisque Coningtoni disputationem iam antea laudatam.

§ 5. Quis autem non iure miretur, si in Georgicis, quae per tot annos expoliuerat Vergilius, plura ab editore distorquenda sint quam in Aeneide, quam reliquit imperfectam poeta; nisi uero quis dicat, quod testimoniis confirmare non possit, plus damni per librariorum inscitiam Georgicon libris inlatum esse quam Aeneidi? ideo, nisi fallimur, erravit Ribbeckius, quod oblitus est, neglegentiam quandam in poeta decere, quae in historiarum uel rerum naturalium scriptore non deceat; immo carmina, praesertim didactica, legentibus

nimis exquisitum ordinem fastidia mouere posse; quod neminem melius intellexisse credimus quam Vergilium nostrum.

III. *De Codicibus Vergilianis.*

§ 1. Codices Vergiliani antiquissimi, quos uel ipse contulit Ribbeckius uel conlatos ab aliis recensuit et suis quemque ponderibus diligenter examinauit, hi sunt:

(1) Membranacei Litteris Uncialibus,

A Schedae Puteanae (Romae et Berolini),
F Schedae Vaticanae (Romae),
G Schedae Sangallenses (St Gall in Heluetia),
M Codex Mediceus (Florentiae),
P Codex Palatinus (Romae),
R Codex Romanus (Romae),
V Schedae Veronenses (Veronae),

qui referuntur uarie ad saecula p. C. n. tertium quartum quintum.

Quibus codicibus inter se comparatis (Proleg. pp. 265–320) Ribbeckius hoc iudicium ad summam enuntiat: 'quod aptum et pulchrum quoque loco sit in primis acri sensu diiudicandum; in dubiis testimonia prae ceteris audienda sunt Palatini, cui ubi extant Vaticanae et Veronenses schedae pares fere habendae sunt. paulo inferior, quamquam adfinis Palatini Mediceus; diffidendum vero plerumque Romano. schedarum A G ad constituendum textum usus exiguus.' et alibi (p. 309) ait: 'Medicei (M) coniuncti cum F P V auctoritas maxima est.'

§ 2. Conspectus locorum, qui in codicibus A F G M P R V continentur:

Ecl.	I. 1—III. 26, P R.	71—IV. 51, R.
	III. 27—52, P R V.	IV. 52—V. 85, P R.
	53—70, P R.	V. 86—VI. 21, P R V.

Ecl. VI. 22—47, P R.
48—86, M P R.
VII. 1—11, M P.
12—37, M P V.
38—VIII. 18, M P.
VIII. 19—44, M P V.
45—X. 9, M P.
X. 10—G. I. 40, M P R.
G. I. 41—280, A M P R.
281—322, M P R.
323—II. 1, M R.
II. 2—91, M.
92—117, M V.
118—138, M.
139—215, M P.
216—273, M P R.
274—299, M P R V.
300—351, M P R.
352—377, M P R V.
378—534, M P R.
535—542, M P R V.
III. 1—12, F M P R V.
13—21, F M P R.
22—145, M P R.
146—180, F M P R.
181—214, A F M P R.
215—220, A M P R.
221—284, M P R.
285—348, F M P R.
349 sq. M P R.
351—401, M P R V.
402—IV. 36, M P R.
IV. 37—96, M P.
97—124, F M P.
125—152, M P.
153—174, F M P.
175—180, M P.
181—344, M P R.
345—419, G M P R.
420—435, M P R.
436—461, M P R V.
462—464, M R V.
465—470, M R.
471—497, F M R.
498—521, M R.
522—534, F M R V.
535—548, F G M R V.
549, G M R V.
550—566, G M R.
Aen. I. 1—26, M R V.
27—184, M R.
185—234, F M R.
235—260, F M R V.
261—268, F M R.
269—276, M R.
277—380, M P R.
381—418, G M P R.
419—521, F M P R.
522—585, M P R.
586—611, F M P R.
612—653, M P R.
654—680, F M P R.
681—684, M P R.
685—722, G M P R.
723—II. 72, M P R.
II. 73—79, M P.
80—105, M P V.
106—157, M P.

Aen. II. 158—169, M P V.
170—183, F M P V.
184—198, F M P.
199—253, M P.
254—287, F M P.
288—309, F M P V.
310—313, M P V.
314—436, M P.
437—468, F M P.
469, M P.
470—496, M P V.
497—566, M P.
567—588, —
589—622, M P.
623—672, M P V.
673—699, F M P V.
700—726, M P V.
727—804, M P.
III. 1—54, F M P.
55—78, M P.
79—190, F M P.
191—216, F G M P.
217—228, G M P.
229—299, M P.
300—341, F M P.
342—456, M P.
457—532, G M P.
533—560, M P.
561—586, M P V.
587—659, M P.
660—684, F M P.
685—689, F M P R.
690, M P R.
691—716, M P R V.
717, sq. M P R.
IV. 1—38, F G M P R.
39—92, F M P R.
93—114, F M P R.
115—121, F M R.
122—143, M R.
144—161, M R V.
162—196, M P R V.
197—216, M P R.
217—233, M P.
234—257, F M P.
258—285, M P.
286—301, F M P.
302—305, A F M P.
306—310, F M P.
311—442, M P.
443—521, F M P.
522—554, M P.
555—583, F M P.
584—650, M P.
651—688, F M P.
689—V. 36, M P.
V. 37—72, M P R.
73—98, M P R V.
99—108, M P R.
109—158, F M P R.
159—240, M P R.
241—292, M P R V.
293—447, M P R.
448—499, M P R V.
500—783, M P R.
784—814, F M P R.
815—VI. 25, M P R.
VI. 26—50, F M P R.

Aen. VI. 51—218, M P R.
219—241, F M P R.
242, R (om. F M P).
243—272, F M P R.
273—392, M P R.
393—423, F M P R.
424—490, M P R.
491—559, F M P R.
560—588, M P R.
589—687, F M P R.
688—724, F G M P R.
725—755, F M P R.
756—857, M P R.
858–VII. 58, F M P R.
VII. 59—178, M P R.
179—247, F M P R.
248—273, F M P R V.
274—276, F M P R.
277—325, F M R.
326—329, F M R V.
330—351, M R V.
352—403, M R.
404—427, M R V.
428, sq. F M R V.
430—469, F M R.
470—481, M R.
482—485, M R V.
486—507, F M R V.
508 sq. F M R.
510—585, M R.
586—593, M R V.
594—611, F M R V.
612—644, F M R.
645, sq. F M P R.
647—663, M P R.
664—689, M P R V.
690–VIII. 14, M P R.
VIII. 15—39, M P R V.
40—70, M P R.
71—92, F M P R.
93—98, F M P R V.
99—118, M P R V.
119—IX. 31, M P R.
IX. 32—68, F M P R.
69—117, M P R.
118—164, F M P R.
165—206, M P R.
207—233, F M P R.
234—353, M P R.
354—405, M P R V.
406—508, M P R.
509—535, F M P R.
536—817, M P R.
X. 1—26, M P R V.
27—52, M P R.
53—78, M P R V.
79—182, M P R.
183—208, M P R V.
209—235, M P R.
236—261, M P R V.
262—460, M P R.
461—508, M R.
509—531, M P R.
532—548, M P R.
549—574, M P R V.
575—731, M P R.
732—757, M P R V.
758–XI. 644, M P R.

Aen. XI.	645—692, M R.	94—455, M P R.
	693—736, M P R.	456—507, M P R V.
	737—756, M R.	508—666, M P R.
	757—782, M.	667—718, M P R V.
	783—792, M P.	719—758, M P R.
	793—857, M P R.	759—830, M P.
	858—895, F M P R.	831—938, M P R.
	896–XII. 46, M P R.	939—952, M P.
XII.	47—93, M R.	

(2) Codices cursiue, quod dicitur, scripti.

γ. Gudianus (Bernae), saec. IX.

a. b. c. Bernenses, saec. IX. X.

m. Minoraugiensis, saec. XII.

§ 3. Hi sunt codices qui in editione nostra suis siglis citantur. exstant quidem alii permulti, sed praeter eos, quos recitauimus, pauci sunt bonae notae. qui plura de hac re uelit, adeat Gersdorfii Notitiam, quae in Vol. IV. edit. Heyn. continetur. ex codd. quot illic accedunt, probatissimi sunt fortasse qui Pierii uocantur, necnon tres Menteliani, aliique nonnulli ex iis quibus ad corrigendum Vergili textum Elzeuirianum usus est Batauus ille doctissimus et ingeniosissimus, Nicolaus Heinsius. hos aliquando citauimus.

IV. *De Orthographia Vergiliana.*

§ 1. In uocabulis scribendis editio nostra consentit ut plurimum cum Ribbeckiana illa minore, quae Lipsiae prodiit A.C. primum 1867. haec enim loco mouit aliqua uetustatis horridioris exempla, in libro maiore recepta.

§ 2. Quae scribendi formae in Grammatica nostra Latina[1] commendatae sunt, eas Vergili textus cum Ribbeckianus tum etiam noster exhibet. tales sunt:

1. 'Public School Latin Grammar' (Longmans, 1876).

1. *caelum; caenum; caespes; faenum; foedus; glaeba; haedus; maerere, maestus; paenitet, poena; proelium; saeculum; saepes, praesaepe* et *praesepe; saeta; scaena* (*scena*); (scripsimus cum R. *Vesaeuus; uolaemus; Thraeicius, Thraeca*). (1) *cena; ceterus; fecundus, femina, fenus, fetura, fetus; frena*(*i*), *frenare; heres; lēuis; obscenus.*

2. *derigere; genetrix; neglegere; protenus* et *protinus; Vergilius.*

3. *inclutus* (*inclitus*); *clipeus* (*clupeus*); *lacrima* (*lacruma*); *libet* (*lubet*); *monimentum* (*monumentum*); superlatiua et ordinalia formant *-ĭmus* et *-ŭmus* (*maximus, maxumus &c.; septimus, septumus &c.*); *lacuna* et *lucuna.*

4. *harena; harundo; haruspex; Hammon; hebenus; heia; Hiberus; Hister; holus: ahenus* et *aenus; euhoe, incohare* (sed *Euhadne, euhantes, Calchidicus, Carphatius, Riphacus* non recepimus); (4) *ei; erus, era, erilis; umere, umescere, umidus, umor, umectare; umerus;* (non recepimus *aedus; edera*).

5. *hiemps, hībernus; linter* et *lunter; ocius; silua.* scripsimus *fēlix; Pleas; Thalea* et *Thalia;* (non scripsimus *Thyle*).

6. *tinguere* et *tingere; unguere* et *ungere; urguere* et *urgere.*

7. *condicio; dicio; solacium.* (7) *nuntius, nuntiare; setius; autumnus; auctor.*

8. *conectere; coniti; conubium; coniunx.*

9. *adicere, conicere, deicere, eicere, inicere, proicere, reicere, subicere:—dissicere.*

10. *quotiens; totiens; nouiens; -tunsus* et *-tusus;* (non recepimus *Atlans, formonsus, thensaurus*).

11. *bracchium; damma: Iuppiter; littera; loquella; querella; sollemnis; sollicitus* (recepimus cum R. *ammentum; lammina; quallus;* sed non *dummetum; futtilis*). (11) *baca; bucina; causa* (*caussa*); *litus; milia; paulum; religio; reliquiae; Polio* (*Pollio*); (recepimus *Caliopea; Lyrnesus; Parnasus*).

12. *quamquam; quidquid; quicquam; cumque; tamquam; numquam; umquam; nequiquam; eundem.*

13. *Volcanus; uolgare, uolgus; uolnus; uolpes; uolsus; uolt, uoltis; uoltus; uortex* et *uertex:* (non recepimus *diuorsus, inuorto*).

14. *gnatus* et *natus; cycnus* (*cygnus*); *Cnosius* et *Gnosius;* (non recepimus *hirquos*).

§ 3. Accusatiuos plurales tertiae declinationis cum substantiuorum tum adiectiuorum participiorumque, qui litteras finales habent uel *-is* uel *-es*, Ribbeckius in multis uocibus diuerse scripsit, codicum auctoritate fretus: et saepissime quidem *-is*, nec raro tamen *-es* exhibuit: et eum nos fere semper secuti. Vid. Ribb. Prolegomena Critica pp. 405-413.

Accusatiuos quosdam singulares in *-im* uel *-em* scribit: *secur-im -em; turrim -em;* quod nos quoque fecimus.

§ 4. In illo quoque usu Ribbeckium secuti sumus, quod is *est* post uocalem aut *m* saepe quidem separatim scripsit, saepius uero coalescere fecit per crasin quandam cum praecedente uocabulo: *ullast*, *tantaest*, *multumst*, &c.

§ 5. Substantiuorum adiectiuorumque casus, quos uolgo terminat syllaba *-uus -uum* (*ceruus*, *cauus*, *aeuum*, similia) a Ribbeckio fere semper efferuntur in *-uos -uom* (*ceruos*, *cauos*, *aeuom*, &c.). interdum etiam ea uocabula, in quibus prior *u* uocalis est (*arduos*, *carduos*, *suos*). *bouom* scribitur et *boum*. Terminationes *-quus -quum*, apud eum fiunt plerumque *-cus -cum* (*anticus*, *propincus*, *ecus*, *ecum*, *aecus*, *aecum*, &c.) interdum *-quos -quom* (*equom*, *aequom*, &c.).

Similiter uerborum personae quae uolgo exeunt per syllabam *-uunt* et duas syllabas *-uuntur* is effert per *-uont -uontur*: (*uoluont uoluontur; soluont soluontur*). quae per *-quunt -quuntur* uel scribit *-cunt -cuntur*, uel *-quont -quontur* (*lincunt; lincuntur; relincunt* vel *relinquont; recoquont; licuntur; locuntur; secuntur.*)

Etenim, florente republica Romana, eae litterarum con-

iunctiones *uu*, *quu*, odio habitae erant. illis autem temporibus quibus uixit scripsitque Vergilius, multa in scriptura Latina nouari coeperant; et his ipsis mutationibus interfuisse Caesarem Augustum, testatur notissimum illud Ancyranum monimentum. itaque quid mutare uoluerit poeta, quid editores eius carminum Varius et Tucca, nemo est qui certa fide diiudicet. formas has antiquiores adoptauit fere omnes Ribbeckius, fretus illo Quintiliani dicto, quo is testatur harum plurimas se puero in usu fuisse. nos etiam, eum quadamtenus secuti, multas in hac editione conseruauimus, quae boni codicis alicuius testimonio nituntur. eas autem, quibus adminiculum tale desse uidetur, scriptioni uolgari rarissime praetulimus.

§ 6. In praepositionum compositarum scriptione raro discessimus a Ribbeckio, qui codicibus fretus nunc assimilatione, quam uocant, utitur (*corripere*, *summittere*, *improbus*, &c.) nunc integram praepositionem reliquit (*conlapsam*, *adgressa*, *inpius*, &c.).

§ 7. 1. *Haud*, *haut*, admisimus; exclusimus *hau*, *&c.*

2. *Quom*, *quoi* subinde reliquimus cum R.

3. Raro scripsimus *supter;* numquam *ops-* *opt-* pro *obs-* *obt-*, quod saepe fecit R.

4. Ut R., *s* post *ex* interdum omisimus, (*exul*, *execramur*, *expectant*); interdum retinuimus, (*exsequere*, *exsupero*, *exstructo*).

§ 8. Hinc apparet, in orthographia uocum nos, ut fecit Ribbeckius, eclectico quodam iudicio usos esse, eumque saepissime secutos, interdum tamen formas ab eius usu discrepantes praetulisse.

Liceat hic adnotare, nos asterisco loca signasse, quae interpolata esse possint: ter quaterue tantum litteris Italicis in textu usos, ubi coniectura aliqua admittatur, quae uideri possit aliquanto audacior.

V. *Conspectus Lectionum aliquarum quas a Ribbeckio in Editione Minore praelatas nos non recepimus*[1].

§ 1 Bucolica.

Ecl. i. 47 satis, || 48 iunco. || 59 aequore || 74 quondam felix ||

ii. 12 mecum raucis, || 30 hibisco! || 40 reperti || 41 albo; ||

iii. 50 Palaemon. || 72 locuta est! || 110 hau temnet dulcis, aut (*ubi* C. *legit*—aut metuet dulcis aut) ||

iv. 55 uincat ||

v. 38 purpurea || 52 Daphnim || 73 saturos ||

vi. 37 solem, || 38 altius atque || 51 quaesissent ||

viii. 6 Tu mihi, || 7 (en || 11 desinam.) || 20 adloquar || 48—49 manus, crudelis! tu quoque, mater, crudelis mater, magis at puer inprobus ille. (uid. not. in edit. nostra mai. p. 322). 88 *C. legit*—perdita, ||

ix. 42 en lentae || 51 fers, ||

x. 1 laborum. || 12 Aoniae || 62 hamadryades (hanc formam uolgo receptam in edit. 1875 resumpsit R., qui in prioribus h omiserat cum uet. codd. PMRγ). || rusum ||

§ 2. Georgica.

Geo. i. 35 relinquit || 141 alius pelago || 157 *C. legit*—umbram, || 187 nux se || 203 illum praeceps || 218 auerso || 236 caeruleae, || 251 illis || 266 Rubea (ex Rubis, oppido mediae Italiae) || 297 nec || 298 at || 360 tum curuis || 457 moueat (quod fortasse rectum) ||

ii. 22 aliae, quas ipse uias || 41 dare || 52 uoles...sequentur. || 65 ecdurae || 69 *C. seruauit*—et fetu nucis a. h. || 71 fagos; || 81 exilit || 174 artem || 219 uiridi ||

[1] Citantur et nonnullae Coningtoni lectiones et uolgatae quaedam.

256 quisquis || 259 animum aduersis (et iii. 123). || 318 concretum || 379 ad morsum || 490 caussas, ||

iii. 38 metuens || 77 minantis || 91 Achillei. || 92 effundit || 194 prouocet || 230 pernix || 235 robor || 255—268 (de horum uersuum ordine, qui Ribbeckio placeat, uid. supra II. § 4. 6.) || 322 aestas, || 323 mittes. || 348 agmina || 402 sub lucem exportans || 430 sibi piscibus || 443 inlautus || 449 *C. seruauit*—uiuaque sulfura || 456 *C. leg.*—aut...omina || 481 tabe. || 557 tabe, || 568 temptaret (quod uerum esse potest) ||

iv. 62 tussos || 221 omnia, || 230 ore || 242 blattis; || 244 fucus || 387 Carphatio || 484 cantu rota || 505 quae || 509 flesse sibi et || sub astris ||

§ 3. Aeneis.

i. 1 (Eiecti sunt a R. quattuor uersus qui ab ignota manu huc irrepserant; scil:

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena
carmen, et egressus siluis uicina coegi
ut quamuis auido parerent arua colono,
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis)

2 Lauiniaque || 17 regnum dea || 49 *C. leg.* imponit || 323 maculosae tegmina || 343 auri || 374 componet || 396 capsos || 455 intrans operumque || 505 mediae || 608 lustrabunt, conuexa polus || 599 exhaustis iam casibus ||

ii. 3 dolorem. || 6 fui, || *75 quiue fuat, memores || 87 annis

* Quod in ii. 74—5 cum C. recepimus, nunc displicet. nam locus iii. 608—9 obstare uidetur quominus 'fari' disiungatur ab iis quae sequuntur. itaque legendum putamus 'hortamur fari, quo sanguine cretus quidue ferat; memoret....' nisi scribendum 'memorem' (adiectiuum) quod eodem fere redeat. id si fit, uerba 'quae sit fiducia capto' hanc uim habebunt:' 'quam confidentiam habere possit captiuus, se seruatum iri:' nempe, si ferat aliquid noui, quod captoribus profuturum sit.

|| 89 conciliis, || 253 artus. || 256 petens: flammas || 259 Sinon. || 311 ecsuperante || 342—4 (dest parenthesis). || 422 Priami || 433 fuissent || 434 caderem || 445 tota || 448 decora illa || 465 elapsa || 691 augurium || 738 fato mi erepta ||

iii. 82 adgnouit || 123 domum, || 125—6 Naxum...Oliarum...Parum || 127 consita || 136 conubis || 318 reuisit, || 319 Andromache? || 348 haec multum lacrimans || 360 tripodas, Clarii laurus, || 416 ferunt, || 417 foret, || 433 prudentia, uati || 483 subtegmine || 614 *C. leg.* nomen || 684 contra iussa || Scylla atque Charybdis, || 685 inter utramque || paruo. (sed hunc uersum transposuit). || 686 retro, || 705 *C. leg.* uentis ||

iv. 25 abigat || 26 Erebo || 54 impenso || 98 certamine tanto? || 182 oculi supter || 257 ad || 381 Italiam uentis, || 427 *C. leg.* cinerem || 436 dederit || monte || 439 haut || 497 superinponas: || 683 date, ||

v. 140 funibus || 163 laeua || 184 Mnesthique || 274 transit || 281 plenis...uelis. || 326 ambiguumque || 359 artem, || 534 honores; (*C. leg.* honorem;) || 541 honore, || 564 cara || 649 quis || 850 (quid enim?) || 851 et caelo, ||

vi. 96 qua || 117 miserere, (potes...Auernis), || 122 totiens. (sine parenthesi sequente) || 241 super ad || 254 superque || fundens || 353 ni || 383 terrae. || 483 tristisque...undae || 520 *C. al. leg.* curis || 561 clangor || 601 Pirithoumque (ad fin. u.) || 704 siluae || 750 super ut || 787 super alta || 806 uirtute extendere uires || 845 tun || 846 rem? || 848 cedo || 852 haec ...pacique || 897 *C. al. leg.* ubi ||

vii. 26 *uolgo legitur* in roseis, quod nunc reuocandum putamus. || 129 exiliis (fortasse recte) || 307 Lapithis tantum aut Calydone merente? || 351 spirans || 377

immensum || 430 in arua iube, || 543 conuexa || 562 super ardua || 598 portus || 667 terribili inpexum os saeta || 740 *uolg.* Abellae, ||

viii. 25 lacuaria || 197 pallida || 211 raptor || 382 (sanctum mihi nomen) || 460 pantherea || 569 finitimos || 610 egelido || 620 minantem || 633 reflexa || 704 tendebat ||

ix. 48 comitatus, || 67 qua ui || 141 modo nunc || 146 sic || 226 primi et || 229 in scuta tuentes, || 282 tantum : || 283 aut || 371 murosque || 402 torquens || 403 altum, Lunam sic || 418 it || 486 te, tua funera || 513 perrumpere. num tamen || 514 casus? || 676 *uolg. leg.* freti armis. ||

x. 24 fossas || 179 Alpheae origine || 180 Astur || 186 Cinyre, || 237 ardentis || 251 super || 256 rubebat || 291 non sperat || 316 sacrum : || 317 quo licuit paruo? || 539 albis. || 588 aptet || 597 quamuis dolor alto ||

xi. 471 adsciuerit || 472 acceperit || 768 Cybelo || 830 relinquont.

xii. 55 monitura || 391 Iapyx || 801 ni te || 821 conubis ||

VI. *Annales Vergiliani.*

A. U. C.		ANTE C. N.
684	Natus est Id. Octobr. P. Vergilius Maro, Andibus (nunc *Pietola*), in uico Mantuano, parentibus Vergilio Marone colono et Maia seu Magia Polla. ‘Cremonae studiis eruditur’ (Hieron. in Euseb. Chron.), sed intra quos annos incertum est.	70
699	‘Vergilius sumpta toga uirili Mediolanum transgreditur, et post breue tempus Romam pergit’ (Hieron.). si Donato credimus, Mediolano	55

A. U. C. ANTE C. N.

Neapolim transiit, inde Romam, quod minus probabile.

701 Quos intra annos Romae studuerit V., pro 55
certo non constat: sed hoc anno eum Romam commigrasse putat Ribbeckius, Hieronymi uerbis fretus. audiit ibi Epidium rhetorem (Vit. in cod. Bern.) et Sironem scholae Epicureae philosophum. nec dubium est quin linguam Graecam, quam antea didicisset, Graecasque litteras, in primis poetas, his annis impense persecutus sit. quos condiscipulos habuerit conicere potius quam definire licet. Varum nominant Phocas, Seruius, Schol. Bern. quem Alfenum Varum fuisse putat Ribbeckius, alii Quintilium Varum Cremonensem. condiscipulus Vergili fuisse a Probo traditur Cornelius Gallus, quod ueri quidem simillimum est. hi enim iuuenes, aetate studiis ingenio pares, 'fortasse iam,' ut ait ille, 'Cremonae uel Mediolani puerilium studiorum consortio iuncti fuerunt.' nec dubitandum uidetur, quin per eundem Gallum seriori tempore C. Asinio Pollioni conciliatus fuerit Vergilius, fortasse etiam Maecenati. ex poetis eorum temporum mortui erant Lucretius A.U.C. 699, Catullus 702. nati erant L. Varius Rufus 672, Cornelius Gallus 689, Horatius 689, Tibullus circiter 698, Propertius 703, Ouidius 711. paulo fortasse minor natu quam Vergilius fuit 'amantissimus eius poeta Aemilius Macer.' (Schol. Bern.).

705 Erumpente bello ciuili Vergilius ad praedia 49
paterna confugisse potest ibique tempus dedisse

A.U.C. ANTE C.N.

partim colendis agris, partim carminibus meditandis, primo fortasse Elegiacos Graecos dein Theocritum imitatus[1]. certum est autem ante A.U.C 712 (quo anno proelium Philippense tris uiros Octauianum, Antonium, Lepidum, rerum Romanarum dominos fecit) conuixisse aliquando Vergilium cum Asinio Pollione, qui Galliae Transpadanae eo tempore praeerat, et secum habebat Cornelium Gallum tributis inuigilantem. etenim Alexis ille Vergilianus (Ecl. ii.) a grammaticis personam sustinere dicitur Alexandri cuiusdam formosissimi qui Pollionis uerna esset. immo uero in Ecloga tertia Pollio ipse amare Musam Vergilianam dicitur, et carmina eius legere.

712 Hoc anno ineunte, vel potius exeunte 711 42
Bucolica sua incohasse putatur Vergilius, scripta Ecloga secunda quae Alexis inscribitur; eodem anno tertiam scripsit, necnon et quintam, in qua (vv. 86—7) mentio fit secundae et tertiae.

713 Hoc anno rapinae factae sunt eae, quarum monimenta esse Eclogas primam nonamque ait Ribbeckius, qui ita rem narrat: 'inruebant ea tempestate ueterani in colonias per totam Italiam legionibus triginta quattuor triumuirorum iussu adsignatas, nec agris lege sibi concessis contenti uicina quoque, quae eis maxime placerent, ui

[1] De opusculis Vergilio iuueni adsignatis uid. I. ceterum, si Donato credendum est, is 'poeticam puer adhuc auspicatus, in Ballistam, ludi gladiatorii magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus, distichon fecit;

Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus:
nocte die tutum carpe, uiator, iter.'

A.U.C. ANTE C.N.

occupabant. quo factum est ut Cremonensium quoque fines, quia non sufficerent, transgressus Octauius Musa, limitator a Caesare Octauiano datus, ut offensam quandam Mantuanorum ulcisceretur, per quindecim milia passuum agri Mantuani, uicini scilicet Cremonae, perticam militarem porrigeret, et ipsum Vergilium patrimonio expelleret, qui sexaginta ueteranis locum daret. iam Italici rebus suis spoliati Romam confluere, in foro et in templis supplices considere, lacrimis ac tumultu ipsorum ciuium animos commouere.' fuit inter hos Vergilius, qui potentiorum amicorum, in primis C. Asinii Pollionis et Cornelii Galli interuentu perfecit ut Octauianus sua poetae restitutum iri promitteret. quod effectum esse concluditur ex prima Ecloga, qua poeta senem rusticum fingit otio et securitate fruentem Octauiani ut dei praesentis beneuolentiam extollere.

Mox tamen extrema aestate anni 713 exorto bello Perusino Pollio, qui L. Antonio auxilium tulerat, Galliam Transpadanam reliquit, et in eius locum legatus ab Octauiano substitutus est agrisque diuidendis praefectus Alfenus Varus. quisquis is fuit (dubia enim res est) amicum se Vergilio Mantuanisque primo gessisse uidetur, quod colligas ex imperfecto carmine, cuius tres uersus citantur in Ecloga IX. (27—29), ubi sub Menalcae persona poeta noster inducitur. sed nec rem bene administrauit Varus, nec aduersus ueteranorum recrudescentem licentiam satis auxili praestitit. confusa sunt omnia quae de hac re

A.U.C. ANTE C.N.

a scholiastis et grammaticis narrantur. nam alii (Donatus et Seruius) ab Arrio centurione, alii (Probus) a Milieno Torone primipilari, alii a Clodio quodam milite Vergilium paene interfectum esse scribunt. quae conciliare studet Ribbeckius, cum coniciat Arrium centurionem fuisse sexaginta illorum ueteranorum, qui Octauii Musae auctoritate anno 713 ineunte Vergilium expulerant; alteram uero inruptionem postea, cum Varus prouinciam obtinuisset, factam esse a Milieno Torone primipilari cum militibus, in quibus esset immanis ille Clodius, cuius uiolentia tantum non occideretur Vergilius.

Noster, iterum agris expulsus, cum patre perfugium nanctus esse dicitur in uillula prope Romam, quae Sironis olim fuerat. hic cum Eclogam nonam expoliuisset, eaque opera, ut uidetur, Cornelii Galli ac Macri, primum Maecenati, dein Octauiano lecta esset, hi uiri, poetae patrocinio suscepto, ei uel sua restituenda curauerunt uel, quod fortasse uerius, agros alibi sitos ita large donauerunt, ut locuples factus centiens sestertium testamento moriens legare potuerit. hoc etiam tempore, cum Eclogam sextam composuisset, praescripsit ei Vari nomen, et in eodem carmine Cornelii Galli, amici sui, elegorum poetae, ingenium summa laude ueneratus est.

714 Vel ineunti huic anno uel exeunti 713 attribuenda est Ecloga quarta, qua Asinii Pollionis consulis designati filio nascenti cum uaticiniis aurei saeculi gratulatur. 40

715 Ecloga octava (Pharmaceutria) dedicatur C. 39

A. U. C. ANTE C. N.

Asinio Pollioni ex Illyrico reuertenti, ubi Parthinos deuicerat.

716 Vel hoc anno ineunte uel exeunte 715 scripta esse uidetur Ecloga decima et ultima, qua Vergilius sui amoris testimonio consolatur Cornelium Gallum, ab amica Cytheride, quae Lycoris hic appellatur, nuperrime desertum[1]. 38

Quo anno scripta sit Ecloga septima (Meliboeus) prorsus incertum est, aliis alia censentibus. nobis quidem inter quintam et primam aptissime poni uidetur: quod si uerum est, ordo Eclogarum secundum tempora erit: 2, 3, 5, 7, 1, 9, 6, 4, 8, 10. hoc etiam anno credimus Bucolica perfecta, eo ordine, quo nunc extant, edita esse a poeta, qui sine dubio in honorem Octauiani eam Eclogam, quae Tityrus inscribitur, primum habere locum uoluit.

717 Vergilius, qui amicitiam nunc contraxerat cum 37

[1] In rebus horum annorum (712—716) narrandis Ribbeckium plerumque secuti sumus: multa uero non satis liquere confitendum est. quis fuerit legatus ille Varus, qualem erga Vergilium se gesserit, quomodo in uitae periculum poeta noster incurrerit, haec quidem et alia quaedam obscura sunt. sed illa, quae maioris momenti, luce clariora: habuisse Vergilium potentes amicos, in primis Pollionem, Gallum, Macrum: bis eum Romam profugisse: in altera fuga amicitia potitum esse Maecenatis et Octauiani, quorum patrocinio locuples factus sit: dein Neapoli habitasse plerumque, subinde Romae; itinera fecisse nonnulla, temporis autem plurimum litterarum studiis scribendisque carminibus impendisse. haec enim post A. U. C. 716 vitae Vergilianae summa est. neque mirum uideri potest, si magni illi uiri, qui Q. Horatium Flaccum, Bruti militem, ex Philippensi clade profugum, amare fouere ditare non dedignati sunt, uel amplioribus fortunis Vergilium extollere uoluerint, haud minoris ingenii poetam, quem cum Transpadanis suis Caesarianum fuisse non dubitamus.

A.U.C. ANTE C.N.

poetis Q. Horatio Flacco, L. Vario Rufo et M. Plotio Tucca, hos et Maecenatem comitatus iter Sinuessa Brundisium fecit, teste ipso Horatio Sat. I. v. 40.

723 Pugna Actiaca Caesarem Octauianum imperii Romani compotem facit. 31

724 Aegypto in prouinciae formam redactae praeficitur Cornelius Gallus eques Romanus. 30

Eodem anno absoluit Vergilius Georgicon libros quattuor, quos Ribbeckius, comparatis auctoribusque et carminum ipsorum locis, suadente Maecenate incohatos fuisse putat 'nec post medium annum U. C. 717 nec ante extremum 715 uel ineuntem 716.' uerum si uel hoc uel sequente anno Georgica uolgauit noster, constat tamen eum postea secundis curis multa immutauisse (uid. infra A.U.C. 728). immo Peerlkampius cum Ribbeckio consentiens statuit, 'numquam desiisse Vergilium Georgica, licet absoluta et edita, castigare et ad perfectionem magis magisque adducere.'

725 Vergilius Aeneidem incohat (uid. Geo. iii. 46). 29

728 Hoc anno Cornelius Gallus delationibus aliquorum et senatus consultis ad necem adactus est; cuius laudes cum quartus Georgicon liber a medio usque ad finem olim continuisset, iubente Caesare Vergilius illis deletis uel Aristaei uel Orphei uel utramque fabulam substituisse dicitur (Scholia Seruiana). 26

731 M. Marcellus adolescens, Augusti sororis filius et gener, morbo decedit. cuius mortem pulcherrimis uersibus Aen. VI. 861—887 maeret 23

A. U. C. ANTE C. N.

Vergilius. his postea lectis coram ipso Caesare et Octauia poeta laudibus donisque munificis ornatus est.

[De ordine quo scripti sint Aeneidos libri disseruit Conrads, haec collegit Ribbeckius: omnibus numeris absoluit Vergilius nullum Aeneidis librum: recitauit intra exeuntes annos 731 et 732 *sextum* et *quartum*, et *primum* probabilius quam *secundum*: sed illum ac fortasse hunc quoque iam anno 728 uel 729 cognouerat Propertius. *primus* post a. 725, sed ante 727 ad XVI. Kal. Febr. scriptus; post eundem terminum ortus est *octavus; tertius* post a. 726, nec recentior eo *quartus.* succedunt *noni* pars prior, *secundus*, *sextus*, *quintus.* ultimo uitae anno 734 in *septimo* occupatus fuit poeta. cetera, quibus temporis nota dest, referri possunt ad annos 732—735.]

735 'Anno aetatis quinquagesimo secundo, ut ultimam manum Aeneidi imponeret, Vergilius statuit in Graeciam decedere, triennioque continuo omnem operam limationi dare, ut reliqua uita philosophiae uacaret. sed cum ingressus iter Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Romam reuertenti, una cum Caesare redire statuit. ac cum Megara uisendi studio peteret, languorem nanctus est, quem non intermissa nauigatio auxit ita, ut grauior indies, tandem Brundisium aduentarit, ubi diebus paucis obiit, x Kal. Octobr. ossa eius Neapolin translata sunt et ibi in uia Puteolana sepulta.' (Donat. Vit. §§ 51—56). heredes testamento instituit fratrem alio patre 19

A. U. C. ANTE C. N.

natum minorem, qui solus ex propinquis superstes erat, Valerium Proculum ex dimidia parte, ex quarta Augustum, ex duodecima Maecenatem, ex reliqua Varium et Tuccam. his duobus mandasse dicitur ut Aeneidem comburerent. sed hanc testamenti partem inritam esse uoluit Augustus, cuius iussu Varius adiutore Plotio ea lege adstrictus ut ne quid adderet, edidit poema summatim emendatum, ne suppletis quidem quos ipse mancos reliquerat uersus, recisis tamen fortasse nonnullis quae superflua uiderentur. (Ribb.)

[Plura quae ad Vergilium et scripta eius spectant et praefati sumus editioni nostrae Londinensi, et ibidem in notis et appendice congessimus[1]. conferri etiam possunt uitae Vergilianae narrationes quas conscripsere traductores eius Lonsdale et Lee, editoresque Conington, Forbiger, alii: necnon quae supra laudata sunt O. Ribbeckii Prolegomena.]

VII. *De Vergili Commentatoribus et Editoribus.*

§ 1. Quanta laude Vergilius et carmina Vergiliana floruerint[2] post ipsius mortem, ut ab obtrectatoribus ma-

[1] P. Vergili Maronis Bucolica, Georgica, Aeneis; edidit B. H. Kennedy, Londini apud Longmans, Green et Soc., 1876.

[2] Vergili laudem praedicauit ante mortem eius Sext. Aurelius Propertius II. 61, Q. Horatius Flaccus C. I. 3 et saepius. eundem mortuum laudauerunt P. Ouidius Naso Amor. I. 15, 25, Art. III. 337, Trist. II. 533. Quinctilianus X. I. 85. Statius Theb. XII. 816. Augustinus de Ciu. Dei I. 3.

lignis eum uindicauerit Asconius Pedianus, quos imitatores nanctus sit, in primis Statium, Silium Italicum, Valerium Flaccum, ne uel historicos omittamus Liuium et Tacitum, quot aliorum scripta illi supposita sint, quot grammaticorum commentariis genuina eius opera illustrata, nota illa quidem uolgo sunt. nec commentatores omnes hoc loco recensebimus, de quibus prolixe disputauit Ribbeckius. nominare sufficiat 'nobilissimum omnium' M. Valerium Probum, Berytium (p. C. n. circ. 90), 'de cuius uita et studiis Suetonius (de ill. gr.) memoriam seruauit;' qui cum commentario de Vergili uita scripta quaedam posteris legauit; Aelium Donatum grammaticum, qui saeculo quarto medio et poetam commentatus est et uitam eius commentario suo praescripsit, ex opere deperdito Suetonii retractatam; opusculum bonae quidem frugis plenum, sed quod corruptionibus etiam serioris aeui scateat. sequitur quarto saeculo exeunte Maurus Seruius Honoratus, notissimus Vergili interpres, qui et uitam eius adumbrauit. sed Seruii nomine quae circumferuntur scholia, utcumque utilia, tamen, ut ait Ribbeckius, 'uariis modis contaminata contracta amplificata interpolata sunt.' extant etiam Iunii Philargyrii in Bucolica et Georgica commentarii. his accedunt scholia Bernensia et Veronensia. multa etiam ex Aulio Gellio, ex Macrobio, ex Grammaticis Latinis (quales sunt Diomedes, Priscianus, Nonius Marcellus) citantur ad carmina Vergiliana siue explicanda siue illustranda.

§ 2. Inter eos, qui post imprimendorum librorum artem inuentam Vergilium edidere, notissimi sunt Cerda Hispanus, Burmannus (cum notis N. Heinsii), Heynius, Phil. Wagnerus, Iahnius, et his proximis annis, Ribbeckius, Conington, Ladeuigius, Forbigerus, Hauptius, Bryceus, Yongeus, Benoistius, alii. editionum antiquiorum notitia plena exhibetur apud Heyn. Vol. iv.

§ 3. Sigla eorum quos in notulis criticis citauimus sunt:

Ben. Benoistius.	H. Heynius.
Br. Bryceus.	I. Iahnius.
C. Conington.	L. Ladeuigius.
F. Forbigerus.	R. Ribbeckius.
G. Gossrauius. (Aen.).	T. Thielius. (Aen.).
W. Phil. Wagnerus.	

Ceteris sua nomina dedimus.

§ 4. Liceat nobis hic gratias meritissimas agere Ioanni E. B. Mayor, Litterarum Latinarum apud Cantabrig. Professori. is enim ex doctrinae suae copiis maximis multa nobis humane impertitus est, quae ad sententias cum aliorum tum ipsius de uariis locis noscendas perutiliter nos adiuuerunt[1].

[1] Consulatur idem v. d. de studiorum Vergilianorum subsidiis in pp. 69—75 libri ipsius, cui titulus, 'Bibliographical Clue to Latin Literature' (Macmillan et Soc. 1875).

P. VERGILI MARONIS

BVCOLICON

LIBER.

TITYRVS. ECLOGA I.

MELIBOEVS. TITYRVS.

M. Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
siluestrem tenui musam meditaris auena;
nos patriae fines et dulcia linquimus arua:
nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida siluas.
T. O Meliboee, deus nobis haec otia fecit.
namque erit ille mihi semper deus, illius aram
saepe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.
ille meas errare boues, ut cernis, et ipsum
ludere quae uellem calamo permisit agresti.
M. Non equidem inuideo, miror magis: undique totis
usque adeo turbatur agris. en ipse capellas
protenus aeger ago: hanc etiam uix, Tityre, duco.
hic inter densas corylos modo namque gemellos
spem gregis, a, silice in nuda conixa reliquit.
saepe malum hoc nobis, si mens non laeua fuisset,
de caelo tactas memini praedicere quercus.
sed tamen iste deus qui sit da, Tityre, nobis.
T. Vrbem quam dicunt Romam, Meliboee, putaui

17. Post hunc uersum codd. nonnulli seriores inferciunt *saepe sinistra caua praedixit ab ilice cornix* ab Ecl. IX. 15 leuiter immutatum.

stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
pastores ouium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic paruis componere magna solebam.
uerum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
quantum lenta solent inter uiburna cupressi.
M. Et quae tanta fuit Romam tibi causa uidendi?
T. Libertas, quae sera tamen respexit inertem,
candidior postquam tondenti barba cadebat,
respexit tamen et longo post tempore uenit,
postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
nec spes libertatis erat nec cura peculi.
quamuis multa meis exiret uictima saeptis,
pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
non umquam grauis aere domum mihi dextra redibat.
M. Mirabar quid maesta deos, Amarylli, uocares;
cui pendere sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. ipsae te, Tityre, pinus,
ipsi te fontes, ipsa haec arbusta uocabant.
T. Quid facerem? neque seruitio me exire licebat
nec tam praesentis alibi cognoscere diuos.
hic illum uidi iuuenem, Meliboee, quotannis
bis senos cui nostra dies altaria fumant.
hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
'pascite ut ante boues, pueri: summittite tauros.'
M. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt,
et tibi magna satis. quamuis lapis omnia nudus
limosoque palus obducat pascua iunco,
non insueta grauis temptabunt pabula fetas,
nec mala uicini pecoris contagia laedent.
fortunate senex, hic inter flumina nota
et fontis sacros frigus captabis opacum.
hinc tibi, quae semper, uicino ab limite saepes
Hyblaeis apibus florem depasta salicti
saepe leui somnum suadebit inire susurro:
hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
nec tamen interea raucae tua cura palumbes

47, 48. **satis,...iunco.** uolg. nos ita interpunximus ut protasim '**quamuis...**' sequerentur in apodosi uersus 49, 50 '**non...laedent.**'

nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
T. Ante leues ergo pascentur in aethere cerui,
et freta destituent nudos in litore pisces;
ante pererratis amborum finibus exul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore uoltus.
M. At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae ueniemus Oaxen
et penitus toto diuisos orbe Britannos.
en umquam patrios longo post tempore finis,
pauperis et tuguri congestum caespite culmen
post aliquot mea regna uidens mirabor aristas?
impius haec tam culta noualia miles habebit,
barbarus has segetes: en quo discordia ciuis
produxit miseros, his nos conseuimus agros!
insere nunc, Meliboee, piros: pone ordine uites.
ite meae felix quondam pecus ite capellae.
non ego uos posthac uiridi proiectus in antro
dumosa pendere procul de rupe uidebo;
carmina nulla canam; non me pascente, capellae,
florentem cytisum et salices carpetis amaras.
T. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
fronde super uiridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis.
et iam summa procul uillarum culmina fumant,
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

ALEXIS. ECLOGA II.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini; nec quid speraret habebat.
tantum inter densas umbrosa cacumina fagos
adsidue ueniebat. ibi haec incondita solus

59. **aequore** R. aduersantibus codd. necnon Seruio, Probo.

65. **cretae** (i.e. limi candentis) R. L. alii. **Cretae** W. C. al. cur illud praestet, uid. in Ed. nostra Schol.

72. **his nos** (codd. P R) R. C. **en quis** codd. et edd. plur., quod ex ueteri coniectura profluxisse credimus.

montibus et siluis studio iactabat inani:
  O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
nil nostri miserere? mori me denique coges.
nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;
nunc uirides etiam occultant spineta lacertos,
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
alia serpullumque herbas contundit olentis.
at mecum, raucis, tua dum uestigia lustro,
sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
nonne fuit satius, tristis Amaryllidis iras
atque superba pati fastidia? nonne Menalcan,
quamuis ille niger, quamuis tu candidus esses?
o formose puer, nimium ne crede colori;
alba ligustra cadunt, uaccinia nigra leguntur.
despectus tibi sum, nec qui sim quaeris, Alexi,
quam diues pecoris, niuei quam lactis abundans:
mille meae Siculis errant in montibus agnae;
lac mihi non aestate nouom, non frigore defit.
canto, quae solitus, siquando armenta uocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracintho.
nec sum adeo informis: nuper me in litore uidi,
cum placidum uentis staret mare; non ego Daphnim
iudice te metuam, si numquam fallit imago.
o tantum libeat mecum tibi sordida rura
atque humilis habitare casas, et figere ceruos,
haedorumque gregem uiridi compellere hibisco,
mecum una in siluis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere pluris
instituit, Pan curat ouis ouiumque magistros.
nec te paeniteat calamo triuisse labellum:
haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
est mihi disparibus septem compacta cicutis
fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim
et dixit moriens: 'te nunc habet ista secundum:'
dixit Damoetas, inuidit stultus Amyntas.

12. **mecum**, commate interpunximus ut **mecum** (i. e. solus) cum uerbo **lustro** sumatur. uid. Munro ad Lucr. III. 843.

30. **hibisco**, commate interpunximus: neque enim uiderunt interpretes in apodosi esse **imitabere**, et **tantum** hic et saepe apud Vergilium eandem uim habere quam modo, dummodo. cf. Ecl. III. 50—54.

praeterea duo nec tuta mihi ualle reperti
capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
bina die siccant ouis ubera: quos tibi seruo.
iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Nais,
pallentis uiolas et summa papauera carpens,
narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
tum casia atque aliis intexens suauibus herbis
mollia luteola pingit uaccinia calta.
ipse ego cana legam tenera lanugine mala
castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo;
et uos, o lauri, carpam et te, proxuma myrte,
sic positae quoniam suauis miscetis odores.
rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
heu heu! quid uolui misero mihi? floribus austrum
perditus et liquidis inmisi fontibus apros.
quem fugis, a, demens? habitarunt di quoque siluas
Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces
ipsa colat: nobis placeant ante omnia siluae.
torua leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
florentem cytisum sequitur lasciua capella,
te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque uoluptas.
aspice, aratra iugo referunt suspensa iuuenci,
et sol crescentis decedens duplicat umbras:
me tamen urit amor: quis enim modus adsit amori?
a Corydon Corydon, quae te dementia cepit?
semiputata tibi frondosa uitis in ulmo est.
quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
uiminibus mollique paras detexere iunco?
inuenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

41. **albo**; R. perperam: nam constructio est **capreoli siccant**, et **reperti** participium merum.

PALAEMON. ECLOGA III.

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

M. Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?
D. Non, uerum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.
M. Infelix o semper ouis pecus! ipse Neaeram
dum fouet ac ne me sibi praeferat illa ueretur,
hic alienus ouis custos bis mulget in hora,
et sucus pecori et lac subducitur agnis.
D. Parcius ista uiris tamen obicienda memento.
nouimus et qui te transuersa tuentibus hircis,
et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.
M. Tum, credo, cum me arbustum uidere Miconis
atque mala uitis incidere falce nouellas.
D. Aut hic ad ueteres fagos cum Daphnidis arcum
fregisti et calamos: quae tu, peruerse Menalca,
et cum uidisti puero donata, dolebas,
et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
M. Quid domini faciant, audent cum talia fures?
non ego te uidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
et cum clamarem 'quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus:' tu post carecta latebas.
D. An mihi cantando uictus non redderet ille
quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
M. Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera
iuncta fuit? non tu in triuiis, indocte, solebas
stridenti miserum stipula disperdere carmen?
D. Vis ergo inter nos quid possit uterque uicissim
experiamur? ego hanc uitulam (ne forte recuses,
bis uenit ad mulctram, binos alit ubere fetus)
depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. De grege non ausim quicquam deponere tecum:
est mihi namque domi pater, est iniusta nouerca;
bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
uerum, id quod multo tute ipse fatebere maius,
insanire libet quoniam tibi, pocula ponam

fagina, caelatum diuini opus Alcimedontis:
lenta quibus torno facili super addita uitis
diffusos hedera uestit pallente corymbos.
in medio duo signa, Conon et—quis fuit alter,
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quae messor, quae curuos arator haberet?
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.
D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit siluasque sequentis;
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.
si ad uitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.
M. Numquam hodie effugies; ueniam quocumque uocaris;
audiat haec tantum—uel qui uenit ecce Palaemon,
efficiam, posthac ne quemquam uoce lacessas.
D. Quin age, siquid habes; in me mora non erit ulla,
nec quemquam fugio, tantum, uicine Palaemon,
sensibus haec imis (res est non parua) reponas.
P. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba,
et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
nunc frondent siluae, nunc formosissimus annus.
incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.
alternis dicetis; amant alterna Camenae.
D. Ab Ioue principium Musae: Iouis omnia plena;
ille colit terras; illi mea carmina curae.
M. Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me
munera sunt, lauri et suaue rubens hyacinthus.
D. Malo me Galatea petit, lasciua puella,
et fugit ad salices, et se cupit ante uideri.
M. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas,
notior ut iam sit canibus non Delia nostris.
D. Parta meae Veneri sunt munera: namque notaui
ipse locum, aeriae quo congessere palumbes.
M. Quod potui, puero siluestri ex arbore lecta
aurea mala decem misi; cras altera mittam.
D. O quotiens et quae nobis Galatea locuta est,
partem aliquam, uenti, diuom referatis ad auris!

50. **Palaemon**, uid. II. 28—30, et infra 53—4.

72. **est**, comma posuimus, ut constructio esset, **'o uenti, referatis... partem** *eorum* **quae** *totiens* **G. locuta est.'**

M. Quid prodest quod me ipse animo non spernis, Amynta.
si, dum tu sectaris apros, ego retia seruo?
D. Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
cum faciam uitula pro frugibus, ipse uenito.
M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere fleuit,
et longum 'formose, uale uale,' inquit, Iolla.
D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus uenti, nobis Amaryllidis irae.
M. Dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
D. Polio amat nostram, quamuis est rustica, Musam:
Pierides, uitulam lectori pascite uestro.
M. Polio et ipse facit noua carmina: pascite taurum,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.
D. Qui te, Polio, amat, ueniat quo te quoque gaudet;
mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
M. Qui Bauium non odit, amet tua carmina, Maeui,
atque idem iungat uolpes et mulgeat hircos.
D. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.
M. Parcite, oues, nimium procedere: non bene ripae
creditur; ipse aries etiam nunc uellera siccat.
D. Tityre, pascentes a flumine reice capellas:
ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lauabo.
M. Cogite oues, pueri; si lac praeceperit aestus,
ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
D. Heu heu, quam pingui macer est mihi taurus in eruo!
idem amor exitium pecori pecorisque magistro.
M. His certe neque amor causa est: uix ossibus haerent.
nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
D. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
tris pateat Caeli spatium non amplius ulnas.
M. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores; et Phyllida solus habeto.
P. Non nostrum inter uos tantas componere lites.
et uitula tu dignus et hic et quisquis amores
haut metuet, dulcis aut experiatur amaros.
claudite iam riuos, pueri: sat prata biberunt.

84. **Polio.** de hac forma uid. Munro, Lucr. I. 313.
110. Vide Lectionis Conspectum. mire uexatus est hic locus cum

POLIO. ECLOGA IV.

Sicelides Musae, paulo maiora canamus:
non omnis arbusta iuuant humilesque myricae;
si canimus siluas, siluae sint consule dignae.
  Vltima Cumaei uenit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
iam redit et uirgo, redeunt Saturnia regna;
iam noua progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta faue Lucina: tuus iam regnat Apollo.
teque adeo decus hoc aeui, te consule inibit,
Polio, et incipient magni procedere menses;
te duce, siqua manent sceleris uestigia nostri,
inrita perpetua soluent formidine terras.
ille deum uitam accipiet diuisque uidebit
permixtos heroas, et ipse uidebitur illis,
pacatumque reget patriis uirtutibus orbem.
at tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
errantis hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera, nec magnos metuent armenta leones.
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
occidet et serpens, et fallax herba ueneni
occidet; Assyrium uolgo nascetur amomum.
at simul heroum laudes et facta parentis
iam legere et quae sit poteris cognoscere uirtus,
molli paulatim flauescet campus arista,
incultisque rubens pendebit sentibus uua,
et durae quercus sudabunt roscida mella.
pauca tamen suberunt priscae uestigia fraudis,

ab interpretibus, tum, ut uidetur, ab ipsis librariis, qui, sensu male perspecto, easdem esse particulas uoluerunt, eundem uerborum modum. nos contra distinximus; unde sensus exit optimus: '**et** *dignus est* **quisquis haut metuet amores, experiatur** *licebit eos aut* **dulcis** aut **amaros.**' respice uersus 64—83.

quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
alter erit tum Tiphys, et altera quae uehat Argo
delectos heroas; erunt etiam altera bella,
atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.
hinc, ubi iam firmata uirum te fecerit aetas,
cedet et ipse mari uector, nec nautica pinus
mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non uinea falcem;
robustus quoque iam tauris iuga soluet arator;
nec uarios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
murice, iam croceo mutabit uellera luto;
sponte sua sandyx pascentis uestiet agnos.
'talia saecla' suis dixerunt 'currite' fusis
concordes stabili fatorum numine Parcae.
adgredere o magnos (aderit iam tempus) honores,
cara deum suboles, magnum Iouis incrementum.
aspice conuexo nutantem pondere mundum,
terrasque tractusque maris caelumque profundum:
aspice, uenturo laetentur ut omnia saeclo.
o mihi tum longae maneat pars ultima uitae,
spiritus et quantum sat erit tua dicere facta,
non me carminibus uincet nec Thracius Orpheus,
nec Linus, huic mater quamuis atque huic pater adsit,
Orphei Caliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice uictum.
incipe, parue puer, risu cognoscere matrem;
matri longa decem tulerunt fastidia menses.
incipe, parue puer: cui non risere parentes,
nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

52. **laetentur** (codd. plur.) R. L. **laetantur** (cod. R) H. W. C. F., quod non displicet. uid. Ecl. v. 6, 7.

53. **tum** (codd. opt. omnes) R. **tam** W. C. F.

55. **uincet** (cod. R al.) W. C. F. **uincat** (cod. P_2 et Grammat.) R. Indicatiuo fauet praecedens **erit**.

DAPHNIS. ECLOGA V.

MENALCAS. MOPSUS.

ME. Cur non, Mopse, boni quoniam conuenimus ambo,
tu calamos inflare leuis, ego dicere uersus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MO. Tu maior; tibi me est aecum parere, Menalca,
siue sub incertas Zephyris motantibus umbras,
siue antro potius succedimus. aspice, ut antrum
siluestris raris sparsit labrusca racemis.
ME. Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.
MO. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?
ME. Incipe, Mopse, prior, siquos aut Phyllidis ignes
aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri.
incipe; pascentis seruabit Tityrus haedos.
MO. Immo haec, in uiridi nuper quae cortice fagi
carmina descripsi et modulans alterna notaui,
experiar. tu deinde iubeto ut certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantum pallenti cedit oliuae,
puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
sed tu desine plura, puer; successimus antro.
MO. Extinctum Nymphae crudeli funere Daphnim
flebant, uos coryli testes et flumina Nymphis,
cum complexa sui corpus miserabile nati
atque deos atque astra uocat crudelia mater.
non ulli pastos illis egere diebus
frigida, Daphni, boues ad flumina; nulla neque amnem
libauit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones
interitum montesque feri siluaeque locuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
et foliis lentas intexere mollibus hastas.
uitis ut arboribus decori est, ut uitibus uuae,
ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus aruis,

3. **consedimus** R., quem secuti sumus ideo quod codd. uett. plurimos et optimos consentientes habet. Praesens **considimus** non male tuetur C. ut Latinis usitatius. sed graecissare potuit Vergilius.

tu decus omne tuis. postquam te fata tulerunt,
ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
grandia saepe quibus mandauimus hordea sulcis,
infelix lolium et steriles nascuntur auenae;
pro molli uiola, pro purpureo narcisso
carduos et spinis surgit paliurus acutis.
spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
pastores, mandat fieri sibi talia Daphnis,
et tumulum facite, et tumulo super addite carmen:
'Daphnis ego in siluis, hinc usque ad sidera notus,
formosi pecoris custos, formosior ipse.'
ME. Tale tuum carmen nobis, diuine poeta,
quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
dulcis aquae saliente sitim restinguere riuo.
nec calamis solum aequiperas, sed uoce magistrum.
fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
nos tamen haec quocumque modo tibi nostra uicissim
dicemus, Daphnimque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amauit nos quoque Daphnis.
MO. An quicquam nobis tali sit munere maius?
et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
iam pridem Stimichon laudauit carmina nobis.
ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi
sub pedibusque uidet nubes et sidera Daphnis.
ergo alacris siluas et cetera rura uoluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
nec lupus insidias pecori, nec retia ceruis
ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
ipsi laetitia uoces ad sidera iactant
intonsi montes; ipsae iam carmina rupes,
ipsa sonant arbusta: 'deus, deus ille, Menalca.'
sis bonus o felixque tuis! en quattuor aras:
ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.
pocula bina nouo spumantia lacte quotannis

38. **purpureo** codd. sed ex Diomede Gramm. recepit R. **purpurea**, quod si scripsit noster, Theocritum secutus est I. 131, ἁ δὲ καλὰ νάρκισσος scribentem.

52. Cum nobis nondum persuasum sit quod Ribbeckio placet, nec Hermanno uidetur 'uero absimile,' Vergilium **m** polysyllabi reliquisse sine elisione ante uocalem, **Daphnin** scripsimus cum uett. codd. paucioribus. cf. Wagneri Quaest. Vergil. III. et Ecl. VIII. 11.

craterasque duo statuam tibi pinguis oliui;
et multo in primis hilarans conuiuia Baccho,
ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra
uina nouum fundam calathis Ariusia nectar.
cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
saltantis Satyros imitabitur Alphesiboeus.
haec tibi semper erunt, et cum sollemnia uota
reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
dum iuga montis aper, fluuios dum piscis amabit,
dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
ut Baccho Cererique, tibi sic uota quotannis
agricolae facient; damnabis tu quoque uotis.
MO. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
nam neque me tantum uenientis sibilus austri
nec percussa iuuant fluctu tam litora, nec quae
saxosas inter decurrunt flumina ualles.
ME. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
haec nos 'formosum Corydon ardebat Alexim,'
haec eadem docuit 'cuium pecus? an Meliboei?'
MO. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
non tulit Antigenes (et erat tunc dignus amari)
formosum paribus nodis atque aere, Menalca.

VARVS. ECLOGA VI.

Prima Syracosio dignata est ludere uersu
nostra neque erubuit siluas habitare Thalea.
cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
uellit et admonuit: 'pastorem, Tityre, pinguis
pascere oportet ouis, deductum dicere carmen.'
nunc ego (namque super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant et tristia condere bella)
agrestem tenui meditabor harundine musam.
non iniussa cano. siquis tamen haec quoque, siquis
captus amore leget, te nostrae, Vare, myricae,
te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ullast,
quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylios in antro

Silenum pueri somno uidere iacentem,
inflatum hesterno uenas, ut semper, Iaccho:
serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,
et grauis attrita pendebat cantharus ansa.
adgressi (nam saepe senex spe carminis ambo
luserat) iniciunt ipsis ex uincula sertis.
addit se sociam timidisque superuenit Aegle,
Aegle, Naiadum pulcherrima, iamque uidenti
sanguineis frontem moris et tempora pingit.
ille dolum ridens 'quo uincula nectitis?' inquit.
'soluite me, pueri: satis est potuisse uideri.
carmina quae uoltis cognoscite; carmina uobis,
huic aliud mercedis erit.' simul incipit ipse.
tum uero in numerum Faunosque ferasque uideres
ludere, tum rigidas motare cacumina quercus:
nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
namque canebat, uti magnum per inane coacta
semina terrarumque animaeque marisque fuissent
et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
omnia et ipse tener mundi concreuerit orbis;
tum durare solum et discludere Nerea ponto
coeperit et rerum paulatim sumere formas;
iamque nouum terrae stupeant lucescere solem
altius, atque cadant summotis nubibus imbres,
incipiant siluae cum primum surgere, cumque
rara per ignaros errent animalia montis.
hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,
Caucaseasque refert uolucres furtumque Promethei.
his adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
clamassent, ut litus 'Hyla Hyla' omne sonaret;
et fortunatam, si numquam armenta fuissent,
Pasiphaen niuei solatur amore iuuenci.
a uirgo infelix, quae te dementia cepit?
Proetides implerunt falsis mugitibus agros,
at non tam turpis pecudum tamen ulla secuta
concubitus, quamuis collo timuisset aratrum,
et saepe in leui quaesisset cornua fronte.

37, 38. **solem, altius atque cadant**...R. al. ut nos interpungunt Munro, W. C.

a uirgo infelix, tu nunc in montibus erras:
ille latus niueum molli fultus hyacintho
ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
aut aliquam in magno sequitur grege. 'claudite, Nymphae,
Dictaeae Nymphae, nemorum iam claudite saltus,
siqua forte ferant oculis sese obuia nostris
errabunda bouis uestigia; forsitan illum
aut herba captum uiridi aut armenta secutum
perducant aliquae stabula ad Gortynia uaccae.'
tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
tum Phaethontiadas musco circumdat amarae
corticis, atque solo proceras erigit alnos.
tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montis ut duxerit una sororum,
utque uiro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
ut Linus haec illi diuino carmine pastor
floribus atque apio crinis ornatus amaro
dixerit: 'hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos.
his tibi Grynei nemoris dicatur origo,
ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.'
quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secutast
candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias uexasse rates et gurgite in alto
a, timidos nautas canibus lacerasse marinis:
aut ut mutatos Terei narrauerit artus,
quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
quo cursu deserta petiuerit, et quibus ante
infelix sua tecta super uolitauerit alis?
omnia, quae Phoebo quondam meditante beatus
audiit Eurotas iussitque ediscere lauros,
ille canit, pulsae referunt ad sidera ualles,
cogere donec oues stabulis numerumque referri
iussit et inuito processit Vesper Olympo.

51. **quaesissent** R. secutus cod. P, quem nos, ut C., errasse arbitramur.

80. **alte** R. ex coniectura. **ante** (codd.) uolg.

MELIBOEVS. ECLOGA VII.

MELIBOEVS. CORYDON. THYRSIS.

M. Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oues, Corydon distentas lacte capellas,
ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
et cantare pares et respondere parati.
huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
uir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnim
aspicio. ille ubi me contra uidet, 'ocius' inquit
'huc ades, o Meliboee; caper tibi saluus et haedi;
et, siquid cessare potes, requiesce sub umbra.
huc ipsi potum uenient per prata iuuenci;
hic uiridis tenera praetexit harundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.'
quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
depulsos a lacte domi quae clauderet agnos,
et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.
posthabui tamen illorum mea seria ludo.
alternis igitur contendere uersibus ambo
coepere; alternos Musae meminisse uolebant.
hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
C. Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen
quale meo Codro concedite (proxima Phoebi
uersibus ille facit) aut, si non possumus omnes,
hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
T. Pastores, hedera crescentem ornate poetam,
Arcades, inuidia rumpantur ut ilia Codro;
aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
cingite, ne uati noceat mala lingua futuro.
C. Saetosi caput hoc apri tibi, Delia, paruos
et ramosa Micon uiuacis cornua cerui.
si proprium hoc fuerit, leui de marmore tota
puniceo stabis suras euincta cothurno.
T. Sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
expectare sat est: custos es pauperis horti.

nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
si fetura gregem suppleuerit, aureus esto.
C. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
candidior cycnis, hedera formosior alba,
cum primum pasti repetent praesaepia tauri,
siqua tui Corydonis habet te cura, uenito.
T. Immo ego Sardoniis uidear tibi amarior herbis,
horridior rusco, proiecta uilior alga,
si mihi non haec lux toto iam longior annost.
ite domum pasti, siquis pudor, ite iuuenci.
C. Muscosi fontes et somno mollior herba,
et quae uos rara uiridis tegit arbutus umbra,
solstitium pecori defendite: iam uenit aestas
torrida, iam lento turgent in palmite gemmae.
T. Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
semper et adsidua postes fuligine nigri;
hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas.
C. Stant et iuniperi et castaneae hirsutae;
strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma;
omnia nunc rident: at si formosus Alexis
montibus his abeat, uideas et flumina sicca.
T. Aret ager; uitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas inuidit collibus umbras:
Phyllidis aduentu nostrae nemus omne uirebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri.
C. Populus Alcidae gratissima, uitis Iaccho,
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo;
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
nec myrtus uincet corylos nec laurea Phoebi.
T. Fraxinus in siluis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluuiis, abies in montibus altis:
saepius at si me, Lycida formose, reuisas,
fraxinus in siluis cedat tibi, pinus in hortis.
M. Haec memini, et uictum frustra contendere Thyrsim.
ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

PHARMACEVTRIA. ECLOGA VIII.

Pastorum musam Damonis et Alphesiboei,
immemor herbarum quos est mirata iuuenca
certantis, quorum stupefactae carmine lynces,
et mutata suos requierunt flumina cursus,
Damonis musam dicemus et Alphesiboei.
Tu mihi seu magni superas iam saxa Timaui,
siue oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
en erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
a te principium, tibi desinet. accipe iussis
carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
inter uictrices hederam tibi serpere laurus.
Frigida uix caelo noctis decesserat umbra,
cum ros in tenera pecori gratissimus herba:
incumbens tereti Damon sic coepit oliuae.
D. Nascere, praeque diem ueniens age, Lucifer, almum,
coniugis indigno Nysae deceptus amore
dum queror, et diuos, quamquam nil testibus illis
profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis
semper habet; semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primus calamos non passus inertis.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Mopso Nysa datur: quid non speremus amantes?
iungentur iam grypes equis, aeuoque sequenti
cum canibus timidi uenient ad pocula dammae.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Mopse, nouas incide faces: tibi ducitur uxor;
sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
O digno coniuncta uiro, dum despicis omnes,
dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae

6. **seu...desinam** in parenthesi ponit R.
11. **desinam** (cod. P) R. uide Ecl. v. 52.
20. **adloquar** (codd. M_1 P_2) R.
28. R. huc reuocauit uersum intercalarem ex cod. Gud.

hirsutumque supercilium promissaque barba,
nec curare deum credis mortalia quemquam.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Saepibus in nostris paruam te roscida mala
(dux ego uester eram) uidi cum matre legentem.
alter ab undecimo tum me iam acceperat annus;
iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Nunc scio, quid sit Amor. duris in cotibus illum
aut Tmaros aut Rhodope aut extremi Garamantes
nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Saeuos Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus: crudelis tu quoque, mater;
crudelis mater magis an puer inprobus ille?
inprobus ille puer; crudelis tu quoque, mater.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Nunc et ouis ultro fugiat lupus, aurea durae
mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
pinguia corticibus sudent electra myricae,
certent et cycnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in siluis, inter delphinas Arion.
  incipe Maenalios mecum, mea tibia, uersus.
Omnia uel medium fiat mare. uiuite, siluae:
praeceps aërii specula de montis in undas
deferar: extremum hoc munus morientis habeto.
  desine Maenalios, iam desine, tibia, uersus.
  Haec Damon: uos, quae responderit Alphesiboeus,
dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.
  A. Effer aquam, et molli cinge haec altaria uitta,
uerbenasque adole pinguis et mascula tura,
coniugis ut magicis sanos auertere sacris
experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt:
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

48—50. Quid hic critici temptauerint, alias uide. in loco dubio nos, ut W. I. C., uolgata mutare non ausi sumus.

58. **fiat** (codd. M P) R. C. **fiant** uolg. auctoritate codicum uicti recepimus **fiat**, sed, ut C., mutata lectione, sententiam mutari non credimus (*let mere sea become all in all*).

Carmina uel caelo possunt deducere Lunam;
carminibus Circe socios mutauit Vlixi;
frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi haec primum triplici diuersa colore
licia circumdo, terque haec altaria circum
effigiem duco; numero deus impare gaudet.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
necte, Amarylli, modo et 'Veneris' dic 'uincula necto.'
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.
sparge molam, et fragilis incende bitumine laurus.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuuencum
per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
propter aquae riuom uiridi procumbit in ulua,
perdita nec serae meminit decedere nocti,
talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuuias mihi perfidus ille reliquit,
pignora cara sui: quae nunc ego limine in ipso,
terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas atque haec Ponto mihi lecta uenena
ipse dedit Moeris; nascuntur plurima Ponto;
his ego saepe lupum fieri et se condere siluis
Moerim, saepe animas imis excire sepulchris
atque satas alio uidi traducere messis.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras riuoque fluenti
transque caput iace, nec respexeris. his ego Daphnim
adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
  ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aspice: corripuit tremulis altaria flammis
sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. bonum sit!

nescio quid certest, et Hylax in limine latrat.
credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
parcite, ab urbe uenit, iam parcite, carmina, Daphnis.

MOERIS. ECLOGA IX.

LYCIDAS. MOERIS.

L. Quo te, Moeri, pedes? an quo uia ducit, in urbem?
M. O Lycida, uiui peruenimus, aduena nostri,
quod numquam ueriti sumus, ut possessor agelli
diceret 'haec mea sunt; ueteres migrate coloni.'
nunc uicti tristes, quoniam Fors omnia uersat,
hos illi, quod nec uertat bene, mittimus haedos.
L. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere cliuo,
usque ad aquam et ueteres iam fracta cacumina fagos
omnia carminibus uestrum seruasse Menalcan.
M. Audieras: et fama fuit; sed carmina tantum
nostra ualent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila ueniente columbas.
quod nisi me quacumque nouas incidere lites
ante sinistra caua monuisset ab ilice cornix,
nec tuus hic Moeris nec uiueret ipse Menalcas.
L. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
paene simul tecum solacia rapta, Menalca?
quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
spargeret, aut uiridi fontes induceret umbra?
uel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras:
'Tityre, dum redeo, breuis est uia, pasce capellas,
et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
occursare capro, cornu ferit ille, caueto.'

107. **Hylas** R. cum codd. omn., quos C. communiter errasse putat, nosque adstipulantes habet.
3. **quo** W. speciosius fortasse quam uerius.

M. Immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
'Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua uae miserae nimium uicina Cremonae,
cantantes sublime ferent ad sidera cycni.'
L. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
sic cytiso pastae distendant ubera uaccae:
incipe, siquid habes. et me fecere poetam
Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
uatem pastores; sed non ego credulus illis.
nam neque adhuc Vario uideor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.
M. Id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse uoluto,
si ualeam meminisse; neque est ignobile carmen.
'huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
hic uer purpureum, uarios hic flumina circum
fundit humus flores, hic candida populus antro
imminet, et lentae texunt umbracula uites:
huc ades; insani feriant sine litora fluctus.'
L. Quid, quae te pura solum sub nocte canentem
audieram? numeros memini, si uerba tenerem.
'Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo
duceret apricis in collibus uua colorem.
insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.'
M. Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
cantando puerum memini me condere soles:
nunc oblita mihi tot carmina; uox quoque Moerim
iam fugit ipsa; lupi Moerim uidere priores.
sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.
L. Causando nostros in longum ducis amores.
et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes,
aspice, uentosi ceciderunt murmuris aurae.
hinc adeo media est nobis uia; namque sepulchrum
incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas
agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
hic haedos depone, tamen ueniemus in urbem.
aut si, nox pluuiam ne colligat ante, ueremur,

42. **en** R. ex coniectura.

cantantes licet usque (minus uia laedit) eamus;
cantantes ut eamus, ego hoc te fasce leuabo.
M. Desine plura, puer, et quod nunc instat agamus:
carmina tum melius, cum uenerit ipse, canemus.

GALLVS. ECLOGA X.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris,
carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam,
incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
dum tenera attondent simae uirgulta capellae.
non canimus surdis; respondent omnia siluae.
  Quae nemora aut qui uos saltus habuere, puellae
Naides, indigno cum Gallus amore peribat?
nam neque Parnasi uobis iuga, nam neque Pindi
ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
illum etiam lauri, etiam fleuere myricae,
pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleuerunt saxa Lycaei.
stant et oues circum: nostri nec paenitet illas,
nec te paeniteat pecoris, diuine poeta;
et formosus ouis ad flumina pauit Adonis.
uenit et opilio, tardi uenere subulci,
uuidus hiberna uenit de glande Menalcas.
omnes 'unde amor iste' rogant 'tibi?' uenit Apollo:
'Galle, quid insanis?' inquit, 'tua cura Lycoris
perque niues alium perque horrida castra secutast.'
uenit et agresti capitis Siluanus honore
florentis ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae uenit, quem uidimus ipsi

1. **laborum** (cod. P_1) R. **laborem** cet.
10. **peribat.** ita fere omnes recentt. edd. pro uet. lect. **periret.**
12. **Aoniae** (codd. M R γ Grammat.) R. **Aonie** (codd. P al.) C.

sanguineis ebuli bacis minioque rubentem.
'ecquis erit modus?' inquit. 'Amor non talia curat:
nec lacrimis crudelis Amor nec gramina riuis
nec cytiso saturantur apes nec fronde capellae.'
tristis at ille 'tamen cantabitis, Arcades,' inquit,
'montibus haec uestris, soli cantare periti
Arcades. o mihi tum quam molliter ossa quiescant,
uestra meos olim si fistula dicat amores!
atque utinam ex uobis unus uestrique fuissem
aut custos gregis aut maturae uinitor uuae!
certe siue mihi Phyllis siue esset Amyntas
seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
et nigrae uiolae sunt et uaccinia nigra),
mecum inter salices lenta sub uite iaceret:
serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
hic nemus: hic ipso tecum consumerer aeuo.
nunc insanus Amor duri me Martis in armis
tela inter media atque aduersos detinet hostes:
tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum!)
Alpinas a, dura niues et frigora Rheni
me sine sola uides. a, te ne frigora laedant!
a, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita uersu
carmina pastoris Siculi modulabor auena.
certum est in siluis inter spelaea ferarum
malle pati tenerisque meos incidere amores
arboribus: crescent illae, crescetis amores.
interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis,
aut acris uenabor apros. non me ulla uetabunt
frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
iam mihi per rupes uideor lucosque sonantis
ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
spicula. tamquam haec sit nostri medicina furoris
aut deus ille malis hominum mitescere discat!
iam neque Amadryades rursus nec carmina nobis
ipsa placent; ipsae rursus concedite siluae.
non illum nostri possunt mutare labores:

62. Vide Conspect. Lectt.

nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque niues hiemis subeamus aquosae,
nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum uersemus ouis sub sidere Cancri.
omnia uincit Amor: et nos cedamus Amori.'
  Haec sat erit, diuae, uestrum cecinisse poetam,
dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: uos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
quantum uere nouo uiridis se subicit alnus.
surgamus. solet esse grauis cantantibus umbra,
iuniperi grauis umbra, nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, uenit Hesperus, ite capellae.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER PRIMVS.

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
uertere, Maecenas, ulmisque adiungere uites
conueniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
hinc canere incipiam. uos, o clarissima mundi
lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, uestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista,
poculaque inuentis Acheloia miscuit uuis;
et uos, agrestum praesentia numina, Fauni,
ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
munera uestra cano. tuque o, cui prima frementem
fudit equom magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae
ter centum niuei tondent dumeta iuuenci;
ipse nemus linquens patrium saltusque Lycaei
Pan, ouium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis, o Tegeaee, fauens, oleaeque Minerua
inuentrix, uncique puer monstrator aratri,
et teneram ab radice ferens, Siluane, cupressum;
dique deaeque omnes, studium quibus arua tueri,
quique nouas alitis non ullo semine fruges,
quique satis largum caelo demittitis imbrem;
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia incertum est, urbisne inuisere, Caesar,

terrarumque uelis curam, et te maxumus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat cingens materna tempora myrto,
an deus immensi uenias maris ac tua nautae
numina sola colant, tibi seruiat ultima Thule
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
anne nouum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter chelasque sequentis
panditur (ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
Scorpius et caeli iusta plus parte reliquit):
quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem
nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido,
quamuis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis,
ignarosque uiae mecum miseratus agrestis
ingredere et uotis iam nunc adsuesce uocari.
  Vere nouo gelidus canis cum montibus umor
liquitur et Zephyro putris se glaeba resoluit,
depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
ingemere, et sulco attritus splendescere uomer.
illa seges demum uotis respondet auari
agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
illius immensae ruperunt horrea messes.
at prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
uentos et uarium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset.
hic segetes, illic ueniunt felicius uuae,
arborei fetus alibi atque iniussa uirescunt
gramina. nonne uides croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,
at Chalybes nudi ferrum, uirosaque Pontus
castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
continuo has leges aeternaque foedera certis
imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion uacuum lapides iactauit in orbem,
unde homines nati, durum genus. ergo age, terrae
pingue solum primis extemplo a mensibus anni
fortes inuertant tauri, glaebasque iacentis

puluerulenta coquat maturis solibus aestas;
at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
hic, sterilem exiguus ne deserat umor harenam.
 Alternis idem tonsas cessare noualis,
et segnem patiere situ durescere campum;
aut ibi flaua seres mutato sidere farra,
unde prius laetum siliqua quassante legumen
aut tenuis fetus uiciae tristisque lupini
sustuleris fragiles calamos siluamque sonantem.
urit enim lini campum seges, urit auenae,
urunt Lethaeo perfusa papauera somno:
sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
ne saturare fimo pingui pudeat sola neue
effetos cinerem immundum iactare per agros.
sic quoque mutatis requiescunt fetibus arua;
nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
saepe etiam steriles incendere profuit agros,
atque leuem stipulam crepitantibus urere flammis:
siue inde occultas uires et pabula terrae
pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem
excoquitur uitium atque exudat inutilis umor,
seu plures calor ille uias et caeca relaxat
spiramenta, nouas ueniat qua sucus in herbas;
seu durat magis, et uenas adstringit hiantis,
ne tenues pluuiae rapidiue potentia solis
acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.
multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
uimineasque trahit crates, iuuat arua, neque illum
flaua Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
rursus in obliquom uerso perrumpit aratro
exercetque frequens tellurem atque imperat aruis.
 Vmida solstitia atque hiemes orate serenas,
agricolae: hiberno laetissima puluere farra,
laetus ager; nullo tantum se Mysia cultu
iactat et ipsa suas mirantur Gargara messes.
quid dicam, iacto qui semine comminus arua
insequitur cumulosque ruit male pinguis harenae,

deinde satis fluuium inducit riuosque sequentis,
et, cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
ecce supercilio cliuosi tramitis undam
elicit? illa cadens raucum per leuia murmur
saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arua.
quid qui, ne grauidis procumbat culmus aristis,
luxuriem segetum tenera depascit in herba,
cum primum sulcos aequant sata, quique paludis
conlectum umorem bibula deducit harena?
praesertim incertis si mensibus amnis abundans
exit et obducto late tenet omnia limo,
unde cauae tepido sudant umore lacunae.
  Nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores
uersando terram experti, nihil inprobus anser
Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris
officiunt aut umbra nocet. Pater ipse colendi
haut facilem esse uiam uoluit, primusque per artem
mouit agros curis acuens mortalia corda,
nec torpere graui passus sua regna ueterno.
ante Iouem nulli subigebant arua coloni;
ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
omnia liberius nullo poscente ferebat.
ille malum uirus serpentibus addidit atris
praedarique lupos iussit pontumque moueri
mellaque decussit foliis ignemque remouit,
et passim riuis currentia uina repressit,
ut uarias usus meditando extunderet artes
paulatim et sulcis frumenti quaereret herbam,
ut silicis uenis abstrusum excuderet ignem.
tunc alnos primum fluuii sensere cauatas;
nauita tum stellis numeros et nomina fecit
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton;
tum laqueis captare feras et fallere uisco
inuentum et magnos canibus circumdare saltus;
atque alius latum funda iam uerberat amnem,
alta petens pelagoque alius trahit umida lina;

142. **alta petens,** C. **alta petens alius pelago** R. quod edidimus habet W., cui adstipulatur Munro. similes sunt loci G. III. 238, Aen. V. 498.

tum ferri rigor atque argutae lammina serrae,
(nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
tum uariae uenere artes. labor omnia uicit
inprobus et duris urgens in rebus egestas.
prima Ceres ferro mortalis uertere terram
instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
deficerent siluae et uictum Dodona negaret.
mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
esset robigo, segnisque horreret in aruis
carduos: intereunt segetes, subit aspera silua,
lappaeque tribolique, interque nitentia culta
infelix lolium et steriles dominantur auenae.
quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris,
et sonitu terrebis aues, et ruris opaci
falce premes umbras, uotisque uocaueris imbrem,
heu magnum alterius frustra spectabis aceruom,
concussaque famem in siluis solabere quercu.

Dicendum et, quae sint duris agrestibus arma
quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
uomis et inflexi primum graue robur aratri
tardaque Eleusinae matris uoluentia plaustra
tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastri;
uirgea praeterea Celei uilisque supellex,
arbuteae crates et mystica uannus Iacchi.
omnia quae multo ante memor prouisa repones,
si te digna manet diuini gloria ruris.
continuo in siluis magna ui flexa domatur
in burim et curui formam accipit ulmus aratri.
huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
binae aures, duplici aptantur dentalia dorso,
caeditur et tilia ante iugo leuis altaque fagus
stiuaque, quae currus a tergo torqueat imos,
et suspensa focis explorat robora fumus.

Possum multa tibi ueterum praecepta referre,
ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
area cum primis ingenti aequanda cylindro
et uertenda manu et creta solidanda tenaci,
ne subeant herbae neu puluere uicta fatiscat,

174. **stiuaque** codd. **stiuae** ex coni. Martyn. uersus 173—174 inuertit R.

tum uariae inludant pestes: saepe exiguus mus
sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
aut oculis capti fodere cubilia talpae,
inuentusque cauis bufo et quae plurima terrae
monstra ferunt, populatque ingentem farris aceruom
curculio atque inopi metuens formica senectae.
contemplator item, cum se nux plurima siluis
induet in florem et ramos curuabit olentis:
si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
magnaque cum magno ueniet tritura calore;
at si luxuria foliorum exuberat umbra,
nequiquam pinguis palea teret area culmos.
semina uidi equidem multos medicare serentes,
et nitro prius et nigra perfundere amurca,
grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
et quamuis igni exiguo properata maderent.
uidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni uis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri,
non aliter quam qui aduerso uix flumine lembum
remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
atque illum in praeceps prono rapit alueus amni.
Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies seruandi et lucidus Anguis,
quam quibus in patriam uentosa per aequora uectis
Pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
et medium luci atque umbris iam diuidit orbem,
exercete, uiri, tauros, serite hordea campis
usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
nec non et lini segetem et Cereale papauer
tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris,
dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
uere fabis satio; tum te quoque, medica, putres
accipiunt sulci, et milio uenit annua cura,
candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et aduerso cedens Canis occidit astro.

203. **in praeceps** (codd. M al.) C. **praeceps** (cod. P) R.

at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum, solisque instabis aristis,
ante tibi eoae Atlantides abscondantur
Cnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
debita quam sulcis committas semina quamque
inuitae properes anni spem credere terrae.
multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
expectata seges uanis elusit auenis.
si uero uiciamque seres uilemque phaselum,
nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,
haut obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
incipe et ad medias sementem extende pruinas.
  Idcirco certis dimensum partibus orbem
per duodena regit mundi sol aureus astra.
quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco
semper sole rubens et torrida semper ab igni;
quam circum extremae dextra laeuaque trahuntur
caerulea glacie concretae atque imbribus atris:
has inter mediamque duae mortalibus aegris
munere concessae diuom, et uia secta per ambas,
oblicus qua se signorum uerteret ordo.
mundus, ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arces
consurgit, premitur Libyae deuexus in austros.
hic uertex nobis semper sublimis; at illum
sub pedibus Styx atra uidet Manesque profundi.
maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes aequore tingui.
illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
semper et obtenta densentur nocte tenebrae;
aut redit a nobis Aurora diemque reducit,
nosque ubi primus equis Oriens adflauit anhelis,
illic sera rubens accendit lumina Vesper.
hinc tempestates dubio praediscere caelo
possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
et quando infidum remis impellere marmor

226. **auenis** (codd. P γ al.) R. **aristis** (codd. M R) C.
236. **caeruleae** (codd. opt. fere omnes), R. **caerulea** C., quod nec ueterum auctoritate caret, et Vergilio dignius uidetur.
251. **illic** (codd.) C. **illis** R. post Senecam.

conueniat, quando armatas deducere classis,
aut tempestiuam siluis euertere pinum:
nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
temporibusque parem diuersis quattuor annum.
Frigidus agricolam siquando continet imber,
multa, forent quae mox caelo properanda sereno,
maturare datur: durum procudit arator
uomeris obtunsi dentem, cauat arbore lintres,
aut pecori signum aut numeros impressit aceruis.
exacuunt alii uallos furcasque bicornis,
atque Amerina parant lentae retinacula uiti.
nunc facilis rubea texatur fiscina uirga,
nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
quippe etiam festis quaedam exercere diebus
fas et iura sinunt: riuos deducere nulla
religio uetuit, segeti praetendere saepem,
insidias auibus moliri, incendere uepres,
balantumque gregem fluuio mersare salubri.
saepe oleo tardi costas agitator aselli
uilibus aut onerat pomis, lapidemque reuertens
incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
felicis operum. quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saeuomque Typhoea
et coniuratos caelum rescindere fratres.
ter sunt conati imponere Pelio Ossam
scilicet atque Ossae frondosum inuoluere Olympum;
ter pater extructos disiecit fulmine montis.
septuma post decumam felix et ponere uitem
et prensos domitare boues et licia telae
addere. nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
aut cum sole nouo terras inrorat Eous.
nocte leues melius stipulae, nocte arida prata
tondentur, noctis lentus non deficit umor.
et quidam seros hiberni ad luminis ignes
peruigilat, ferroque faces inspicat acuto;

277. **Horcus** (cod. P) R. uid. Hesiod. Op. 790. cet. codd. **Orcus**.

interea longum cantu solata laborem
arguto coniunx percurrit pectine telas,
aut dulcis musti Volcano decoquit umorem
et foliis undam trepidi despumat aheni.
at rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
et medio tostas aestu terit area fruges.
nudus ara, sere nudus; hiemps ignaua colono.
frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
mutuaque inter se laeti conuiuia curant.
inuitat genialis hiemps curasque resoluit,
ceu pressae cum iam portum tetigere carinae
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
et lauri bacas oleamque cruentaque myrta,
tum gruibus pedicas et retia ponere ceruis
auritosque sequi lepores, tum figere dammas
stuppea torquentem Balearis uerbera fundae,
cum nix alta iacet, glaciem quom flumina trudunt.
  Quid tempestates autumni et sidera dicam,
atque, ubi iam breuiorque dies et mollior aestas,
quae uigilanda uiris; uel cum ruit imbriferum uer,
spicea iam campis cum messis inhorruit et cum
frumenta in uiridi stipula lactentia turgent?
saepe ego, cum flauis messorem induceret aruis
agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
omnia uentorum concurrere proelia uidi,
quae grauidam late segetem ab radicibus imis
sublimem expulsam eruerent, ita turbine nigro
ferret hiemps culmumque leuem stipulasque uolantis.
saepe etiam immensum caelo uenit agmen aquarum,
et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
et pluuia ingenti sata laeta boumque labores
diluit; implentur fossae et caua flumina crescunt
cum sonitu feruetque fretis spirantibus aequor.
ipse Pater media nimborum in nocte corusca
fulmina molitur dextra: quo maxuma motu
terra tremit; fugere ferae et mortalia corda
per gentes humilis strauit pauor: ille flagranti
aut Athon aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo

deicit; ingeminant Austri et densissimus imber:
nunc nemora ingenti uento, nunc litora plangunt.
hoc metuens caeli menses et sidera serua,
frigida Saturni sese quo stella receptet;
quos ignis caelo Cyllenius erret in orbis.
in primis uenerare deos, atque annua magnae
sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
extremae sub casum hiemis, iam uere sereno.
tum pingues agni et tum mollissima uina,
tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
quoi tu lacte fauos et miti dilue Baccho,
terque nouas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ouantes,
et Cererem clamore uocent in tecta; neque ante
falcem maturis quisquam supponat aristis,
quam Cereri torta redimitus tempora quercu
det motus incompositos et carmina dicat.
  Atque haec ut certis possemus discere signis,
aestusque pluuiasque et agentis frigora uentos,
ipse Pater statuit, quid menstrua luna moneret,
quo signo caderent Austri, quid saepe uidentes
agricolae propius stabulis armenta tenerent.
continuo uentis surgentibus aut freta ponti
incipiunt agitata tumescere et aridus altis
montibus audiri fragor, aut resonantia longe
litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
iam sibi tum a curuis male temperat unda carinis,
quom medio celeres reuolant ex aequore mergi
clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
in sicco ludunt fulicae, notasque paludis
deserit atque altam supra uolat ardea nubem.
saepe etiam stellas uento inpendente uidebis
praecipites caelo labi, noctisque per umbram
flammarum longos a tergo albescere tractus;

335. **caeli** (codd. R al.) C. **caelo** (cod. M) R.

360. **tum curuis** (codd. opt.) R. C.; **tum a curuis** (codd. et auctores aliqui) Heins. W. F. cum nihil extet quod tueatur uel duplicem datiuum vel ablatiuum sine praepositione cum uerbo *temperare*, recipienda uidetur **a**.

saepe leuem paleam et frondes uolitare caducas,
aut summa nantis in aqua colludere plumas.
at Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
rura natant fossis, atque omnis nauita ponto
umida uela legit. numquam inprudentibus imber
obfuit: aut illum surgentem uallibus imis
aëriae fugere grues, aut bucula caelum
suspiciens patulis captauit naribus auras,
aut arguta lacus circumuolitavit hirundo
et ueterem in limo ranae cecinere querellam.
saepius et tectis penetralibus extulit oua
angustum formica terens iter, et bibit ingens
arcus, et e pastu decedens agmine magno
coruorum increpuit densis exercitus alis.
iam uariae pelagi uolucres et quae Asia circum
dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
certatim largos umeris infundere rores:
nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas
et studio incassum uideas gestire lauandi.
tum cornix plena pluuiam uocat improba uoce
et sola in sicca secum spatiatur harena.
ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
nesciuere hiemem, testa cum ardente uiderent
scintillare oleum et putris concrescere fungos.
  Nec minus ex imbri soles et aperta serena
prospicere et certis poteris cognoscere signis:
nam neque tum stellis acies obtunsa uidetur,
nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
tenuia nec lanae per caelum uellera ferri;
non tepidum ad solem pinnas in litore pandunt
dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
immundi meminere sues iactare maniplos.
at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
solis et occasum seruans de culmine summo
nequiquam seros exercet noctua cantus.
apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
quacumque illa leuem fugiens secat aethera pinnis,
ecce inimicus atrox magno stridore per auras

insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa leuem fugiens raptim secat aethera pinnis.
tum liquidas corui presso ter gutture uoces
aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
inter se in foliis strepitant; iuuat imbribus actis
progeniem paruam dulcisque reuisere nidos:
haut equidem credo, quia sit diuinitus illis
ingenium aut rerum fato prudentia maior;
uerum ubi tempestas et caeli mobilis umor
mutauere uices et Iuppiter uuidus Austris
denset erant quae rara modo, et quae densa relaxat,
uertuntur species animorum, et pectora motus
nunc alios, alios dum nubila uentus agebat,
concipiunt: hinc ille auium concentus in agris
et laetae pecudes et ouantes gutture corui.
  Si uero solem ad rapidum lunasque sequentes
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
luna, reuertentes quom primum colligit ignis,
si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
maxumus agricolis pelagoque parabitur imber:
at si uirgineum suffuderit ore ruborem,
uentus erit: uento semper rubet aurea Phoebe.
sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
pura neque obtunsis per caelum cornibus ibit,
totus et ille dies et qui nascentur ab illo
exactum ad mensem pluuia uentisque carebunt,
uotaque seruati soluent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
sol quoque et exoriens et cum se condet in undas,
signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
et quae mane refert et quae surgentibus astris.
ille ubi nascentem maculis uariauerit ortum
conditus in nubem medioque refugerit orbe,
suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
diuersi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,

heu male tum mitis defendet pampinus uuas;
tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
profuerit meminisse magis; nam saepe uidemus
ipsius in uoltu uarios errare colores,
caeruleus pluuiam denuntiat, igneus Euros.
sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
omnia tum pariter uento nimbisque uidebis
feruere: non illa quisquam me nocte per altum
ire neque a terra moneat conuellere funem.
at si, cum referetque diem condetque relatum,
lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
et claro siluas cernes Aquilone moueri.
denique quid uesper serus uehat, unde serenas
uentus agat nubes, quid cogitet umidus Auster,
sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
audeat? ille etiam caecos instare tumultus
saepe monet fraudemque et operta tumescere bella.
ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
obscenaeque canes importunaeque uolucres
signa dabant. quotiens Cyclopum efferuere in agros
uidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
flammarumque globos liquefactaque uoluere saxa!
armorum sonitum toto Germania caelo
audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
uox quoque per lucos uolgo exaudita silentis
ingens, et simulacra modis pallentia miris
uisa sub obscurum noctis, pecudesque locutae,
infandum! sistunt amnes terraeque dehiscunt,
et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.
proluit insano contorquens uertice siluas
fluuiorum rex Eridanus, camposque per omnes
cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
tristibus aut extis fibrae apparere minaces
aut puteis manare cruor cessauit, et altae

457. **moueat** (cod. M_1) R. cet. codd. **moneat.**

per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
non alias caelo ceciderunt plura sereno
fulgura, nec diri totiens arsere cometae.
ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum uidere Philippi;
nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
scilicet et tempus ueniet, cum finibus illis
agricola incuruo terram molitus aratro
exesa inueniet scabra robigine pila,
aut grauibus rastris galeas pulsabit inanis,
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
di patrii, indigetes, et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia seruas,
hunc saltem euerso iuuenem succurrere saeclo
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae,
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
inuidet, atque hominum queritur curare triumphos,
quippe ubi fas uersum atque nefas: tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies, non ullus aratro
dignus honos, squalent abductis arua colonis,
et curuae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc mouet Euphrates, illinc Germania bellum;
uicinae ruptis inter se legibus urbes
arma ferunt; saeuit toto Mars impius orbe:
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER SECVNDVS.

Hactenus aruorum cultus et sidera caeli;
nunc te, Bacche, canam, nec non siluestria tecum
uirgulta et prolem tarde crescentis oliuae.
huc, pater o Lenaee, tuis hic omnia plena
muneribus, tibi pampineo grauidus autumno
floret ager, spumat plenis uindemia labris;
huc, pater o Lenaee, ueni, nudataque musto
tingue nouo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus uaria est natura creandis.
namque aliae nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua ueniunt camposque et flumina late
curua tenent, ut molle siler lentaeque genistae,
populus et glauca canentia fronde salicta;
pars autem posito surgunt de semine, ut altae
castaneae, nemorumque Ioui quae maxima frondet
aesculus, atque habitae Grais oracula quercus.
pullulat ab radice aliis densissima silua,
ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
parua sub ingenti matris se subicit umbra.
hos natura modos primum dedit, his genus omne
siluarum fruticumque uiret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse uia sibi repperit usus.
hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
deposuit sulcis, hic stirpes obruit aruo

22. **aliae quas ipse uias** R. ex coni. Scaligeri, cui fauet aliquantulum cod. M_2 scribens **aliae quas.**

quadrifidasque sudes et acuto robore uallos.
siluarumque aliae pressos propaginis arcus
expectant et uiua sua plantaria terra;
nil radicis egent aliae, summumque putator
haut dubitat terrae referens mandare cacumen.
quin et caudicibus sectis, mirabile dictu,
truditur e sicco radix oleagina ligno.
et saepe alterius ramos impune uidemus
uertere in alterius, mutatamque insita mala
ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o proprios generatim discite cultus
agricolae, fructusque feros mollite colendo,
neu segnes iaceant terrae. iuuat Ismara Baccho
conserere atque olea magnum uestire Taburnum.
tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas, pelagoque uolans da uela patenti.
non ego cuncta meis amplecti uersibus opto,
non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea uox. ades et primi lege litoris oram;
in manibus terrae: non hic te carmine ficto
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
quippe solo natura subest. tamen haec quoque, siquis
inserat aut scrobibus mandet mutata subactis,
exuerint siluestrem animum, cultuque frequenti
in quascumque uoces artis haut tarda sequantur.
nec non et, sterilis quae stirpibus exit ab imis,
hoc faciat, uacuos si sit digesta per agros:
nunc altae frondes et rami matris opacant
crescentique adimunt fetus uruntque ferentem.
iam, quae seminibus iactis se sustulit arbos,
tarda uenit seris factura nepotibus umbram,

52. **uoces** C. F. **uoles** (codd. M al.) R. **sequentur** fere omnes libri et edd.: sed recte se habet **sequantur**, ut infra **faciat**: quod quominus pateret, in causa fuit opinio falsa de modo uerbi **exuerint,** quasi indicatiuus esset non subiunctiuus. si reciperemus **sequentur,** recipi non posset **uoces**; quod fortasse uidit R., sed non uidit C.

54. **faciet** C. al. male: **faciat** R. W. F. al.

pomaque degenerant sucos oblita priores,
et turpis auibus praedam fert uua racemos.
scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
cogendae in sulcum ac multa mercede domandae.
sed truncis oleae melius, propagine uites
respondent, solido Paphiae de robore myrtus;
plantis et durae coryli nascuntur et ingens
fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa coronae
Chaoniique Patris glandes, etiam ardua palma
nascitur et casus abies uisura marinos.
  Inseritur uero et nucis arbutus horrida fetu,
et steriles platani malos gessere ualentes;
castaneae fagus, ornusque incanuit albo
flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
nam qua se medio trudunt de cortice gemmae
et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso
fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
includunt udoque docent inolescere libro:
aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
finditur in solidum cuneis uia, deinde feraces
plantae immittuntur: nec longum tempus, et ingens
exiit ad caelum ramis felicibus arbos
miraturque nouas frondes et non sua poma.
  Praeterea genus haut unum nec fortibus ulmis
nec salici lotoque neque Idaeis cyparissis,
nec pingues unam in faciem nascuntur oliuae,
orchades et radii et amara pausia baca,
pomaque et Alcinoi siluae, nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris grauibusque uolaemis.
non eadem arboribus pendet uindemia nostris,
quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos;
sunt Thasiae uites, sunt et Mareotides albae,
pinguibus hae terris habiles, leuioribus illae,
et passo psithia utilior tenuisque lageos
temptatura pedes olim uincturaque linguam,

71. **fagos** (codd. M al.) R., commate post **ualentes** posito: sed in castanea fagum insertam esse quis credat? **castaneas fagus** coniecit Scaliger.
81. **exilit** (cod. Gud.) R.

purpureae preciaeque, et quo te carmine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.
sunt et Aminneae uites, firmissima uina,
Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
Argitisque minor, cui non certauerit ulla
aut tantum fluere aut totidem durare per annos.
non ego te, dis et mensis accepta secundis,
transierim, Rhodia, et tumidis, bumaste, racemis.
sed neque quam multae species, nec nomina quae sint,
est numerus: neque enim numero comprendere refert;
quem qui scire uelit, Libyci uelit aequoris idem
discere quam multae Zephyro turbentur harenae,
aut ubi nauigiis uiolentior incidit Eurus,
nosse quot Ionii ueniant ad litora fluctus.
Nec uero terrae ferre omnes omnia possunt.
fluminibus salices crassisque paludibus alni
nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
aspice et extremis domitum cultoribus orbem
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos.
diuisae arboribus patriae. sola India nigrum
fert hebenum, solis est turea uirga Sabaeis.
quid tibi odorato referam sudantia ligno
balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
quid nemora Aethiopum molli canentia lana,
uelleraque ut foliis depectant tenuia Seres;
aut quos Oceano propior gerit India lucos,
extremi sinus orbis, ubi aëra uincere summum
arboris haut ullae iactu potuere sagittae?
et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristis sucos tardumque saporem
felicis mali, quo non praesentius ullum,
pocula siquando saeuae infecere nouercae,
auxilium uenit ac membris agit atra uenena.
ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;

129. *miscueruntque herbas et non innoxia uerba*, in marginem relegauit R., nosque eum secuti. habent quidem uersum codd. aliqui bonae notae, interpretatur Seruius; insiticius tamen esse uidetur ex G. III. 283, ubi de magicis artibus sermo est, hic de uenenis tantum.

et, si non alium late iactaret odorem,
laurus erat: folia haut ullis labentia uentis;
flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
ora fouent illo et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum siluae ditissima terra
nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
totaque turiferis Panchaia pinguis harenis.
haec loca non tauri spirantes naribus ignem
inuertere satis immanis dentibus hydri,
nec galeis densisque uirum seges horruit hastis;
sed grauidae fruges et Bacchi Massicus umor
impleuere; tenent oleae armentaque laeta.
hinc bellator equos campo sese arduus infert;
hinc albi, Clitumne, greges et maxima taurus
uictima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
hic uer adsiduum atque alienis mensibus aestas:
bis grauidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
at rabidae tigres absunt et saeua leonum
semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
nec rapit immensos orbis per humum, neque tanto
squameus in spiram tractu se colligit anguis.
adde tot egregias urbes operumque laborem,
tot congesta manu praeruptis oppida saxis
fluminaque antiquos subter labentia muros.
an mare quod supra memorem, quodque adluit infra?
anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?
an memorem portus Lucrinoque addita claustra
atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Auernis?
haec eadem argenti riuos aerisque metalla
ostendit uenis atque auro plurima fluxit.
haec genus acre uirum Marsos pubemque Sabellam
adsuetumque malo Ligurem Volscosque uerutos
extulit, haec Decios Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar,
qui nunc extremis Asiae iam uictor in oris

inbellem auertis Romanis arcibus Indum.
salue, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna uirum: tibi res antiquae laudis et artis
ingredior sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
  Nunc locus aruorum ingeniis, quae robora cuique,
quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
difficiles primum terrae collesque maligni,
tenuis ubi argilla et dumosis calculus aruis,
Palladia gaudent silua uiuacis oliuae.
indiciost tractu surgens oleaster eodem
plurimus et strati bacis siluestribus agri.
at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
quique frequens herbis et fertilis ubere campus
(qualem saepe caua montis conualle solemus
dispicere: huc summis licuntur rupibus amnes
felicemque trahunt limum) quique editus Austro
et filicem curuis inuisam pascit aratris:
hic tibi praeualidas olim multoque fluentis
sufficiet Baccho uitis, hic fertilis uuae,
hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
sin armenta magis studium uitulosque tueri
aut ouium fetum aut urentis culta capellas,
saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
et qualem infelix amisit Mantua campum
pascentem niueos herboso flumine cycnos:
non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt;
et quantum longis carpent armenta diebus,
exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
nigra fere et presso pinguis sub uomere terra,
et cui putre solum, namque hoc imitamur arando,
optima frumentis: non ullo ex aequore cernes
plura domum tardis decedere plaustra iuuencis.
aut unde iratus siluam deuexit arator

174. **artem** (cod. P) R.

187. **despicere** codd. et edd. plerique. **dispicere** R., quod uerum esse demonstrauit Lachmannus adstipulaturque ei Munro ad Lucr. IV. 419. hos omnino uide.

et nemora euertit multos ignaua per annos,
antiquasque domos auium cum stirpibus imis
eruit: illae altum nidis petiere relictis,
at rudis enituit inpulso uomere campus.
nam ieiuna quidem cliuosi glarea ruris
vix humilis apibus casias roremque ministrat;
et tofus scaber et nigris exesa chelydris
creta negant alios aeque serpentibus agros
dulcem ferre cibum et curuas praebere latebras.
quae tenuem exhalat nebulam fumosque uolucris,
et bibit umorem et, cum uolt, ex se ipsa remittit,
quaeque suo semper uiridis se gramine uestit,
nec scabie et salsa laedit robigine ferrum,
illa tibi laetis intexet uitibus ulmos,
illa ferax oleost, illam experiere colendo
et facilem pecori et patientem uomeris unci.
talem diues arat Capua et uicina Vesaeuo
ora iugo et uacuis Clanius non aequos Acerris.
  Nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam.
rara sit an supra morem si densa requires,
altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho,
densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo,
ante locum capies oculis alteque iubebis
in solido puteum demitti omnemque repones
rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
si derunt, rarum pecorique et uitibus almis
aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
spissus ager: glaebas cunctantis crassaque terga
expecta et ualidis terram proscinde iuuencis.
salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
frugibus infelix (ea nec mansuescit arando,
nec Baccho genus aut pomis sua nomina seruat)
tale dabit specimen: tu spisso uimine quallos
colaque prelorum fumosis deripe tectis;
huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
scilicet et grandes ibunt per uimina guttae;
at sapor indicium faciet manifestus, et ora

219. **uiridi** (codd. uet.) R., sed **s** ante **s** facile excidere potuit.

tristia temptantum sensu torquebit amaror.
pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
discimus: haut umquam manibus iactata fatiscit,
sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
umida maioris herbas alit, ipsaque iusto
laetior. a, nimium ne sit mihi fertilis illa
nec se praeualidam primis ostendat aristis!
quae grauis est ipso tacitam se pondere prodit,
quaeque leuis. promptum est oculis praediscere nigram,
et quis cui color. at sceleratum exquirere frigus
difficile est: piceae tantum taxique nocentes
interdum aut hederae pandunt uestigia nigrae.
His animaduersis terram multo ante memento
excoquere et magnos scrobibus concidere montis,
ante supinatas Aquiloni ostendere glaebas,
quam laetum infodias uitis genus. optima putri
arua solo: id uenti curant gelidaeque pruinae
et labefacta mouens robustus iugera fossor.
ac siquos haut ulla uiros uigilantia fugit,
ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
arboribus seges et quo mox digesta feratur,
mutatam ignorent subito ne semina matrem.
quin etiam caeli regionem in cortice signant,
ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores
austrinos tulerit, quae terga obuerterit axi,
restituant: adeo in teneris consuescere multumst.
collibus an plano melius sit ponere uitem,
quaere prius. si pinguis agros metabere campi,
densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
sin tumulis adcliue solum collisque supinos,
indulge ordinibus; nec setius omnis in unguem
arboribus positis secto uia limite quadret,
ut saepe ingenti bello cum longa cohortis
explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
derectaeque acies, ac late fluctuat omnis
aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis.

256. **quisquis** (cod. P) Seru. R. cum plurimi codd. **cui** uel **cuique** indicent uarie confusa, praetulimus **quis cui**, quod male intellectum ansam dare potuit scripturae **quisquis**. Ita et H. W. C. F.

omnia sint paribus numeris dimensa uiarum;
non animum modo uti pascat prospectus inanem,
sed quia non aliter uires dabit omnibus aequas
terra, nec in uacuum poterunt se extendere rami.
  Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras:
ausim uel tenui uitem committere sulco;
altior ac penitus terrae defigitur arbos,
aesculus in primis, quae quantum uertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
conuellunt: immota manet, multosque nepotes,
multa uirum uoluens durando saecula uincit.
tum fortis late ramos et bracchia pandens
huc illuc media ipsa ingentem sustinet umbram.
  Neue tibi ad solem uergant uineta cadentem,
neue inter uitis corylum sere, neue flagella
summa pete aut summa defringe ex arbore plantas
(tantus amor terrae) neu ferro laede retunso
semina, neue olea siluestris insere truncos:
nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
qui furtim pingui primum sub cortice tectus
robora comprendit, frondesque elapsus in altas
ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
per ramos uictor perque alta cacumina regnat,
et totum inuoluit flammis nemus et ruit atram
ad caelum picea crassus caligine nubem,
praesertim si tempestas a uertice siluis
incubuit, glomeratque ferens incendia uentus.
hoc ubi, non a stirpe ualent caesaeque reuerti
possunt atque ima similes reuirescere terra.
infelix superat foliis oleaster amaris.
  Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
tellurem Borea rigidam spirante moueri.
rura gelu tum claudit hiemps, nec semine iacto
concretam patitur radicem adfigere terrae.
optima uinetis satio, cum uere rubenti
candida uenit auis longis inuisa colubris,
prima uel autumni sub frigora, cum rapidus Sol

318. **concretum** (cod. M_1) R. ut 'concretum terrae' pro concreta terra dictum sit; quod durum uidetur.

nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
uer adeo frondi nemorum, uer utile siluis;
uere tument terrae et genitalia semina poscunt.
tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether
coniugis in gremium laetae descendit, et omnis
magnus alit magno commixtus corpore fetus.
auia tum resonant auibus uirgulta canoris,
et Venerem certis repetunt armenta diebus;
parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
laxant arua sinus; superat tener omnibus umor;
inque nouos soles audent se germina tuto
credere, nec metuit surgentis pampinus austros
aut actum caelo magnis aquilonibus imbrem,
sed trudit gemmas et frondes explicat omnis.
non alios prima crescentis origine mundi
inluxisse dies aliumue habuisse tenorem
crediderim: uer illud erat, uer magnus agebat
orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
cum primae lucem pecudes hausere, uirumque
terrea progenies duris caput extulit aruis,
immissaeque ferae siluis et sidera caelo.
nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
si non tanta quies iret frigusque caloremque
inter, et exciperet caeli indulgentia terras.
Quod superest, quaecumque premes uirgulta per agros,
sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas:
inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
halitus, atque animos tollent sata. iamque reperti,
qui saxo super atque ingentis pondere testae
urgerent: hoc effusos munimen ad imbres,
hoc, ubi hiulca siti findit Canis aestifer arua.
Seminibus positis superest diducere terram
saepius ad capita et duros iactare bidentis,
aut presso exercere solum sub uomere et ipsa
flectere luctantis inter uineta iuuencos;
tum leuis calamos et rasae hastilia uirgae
fraxineasque aptare sudes furcasque ualentis,
uiribus eniti quarum et contemnere uentos
adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.

Ac dum prima nouis adolescit frondibus aetas,
parcendum teneris, et dum se laetus ad auras
palmes agit laxis per purum inmissus habenis,
ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis
carpendae manibus frondes interque legendae.
inde ubi iam ualidis amplexae stirpibus ulmos
exierint, tum stringe comas, tum bracchia tonde
(ante reformidant ferrum), tum denique dura
exerce imperia et ramos compesce fluentis.
Texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
praecipue dum frons tenera inprudensque laborum;
cui super indignas hiemes solemque potentem
siluestres uri adsidue capreaeque sequaces
inludunt, pascuntur oues auidaeque iuuencae.
frigora nec tantum cana concreta pruina
aut grauis incumbens scopulis arentibus aestas,
quantum illi nocuere greges durique uenenum
dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.
non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
caeditur et ueteres ineunt proscaenia ludi,
praemiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
mollibus in pratis unctos saluere per utres.
nec non Ausonii Troia gens missa coloni
uersibus incomptis ludunt risuque soluto,
oraque corticibus sumunt horrenda cauatis,
et te, Bacche, uocant per carmina laeta, tibique
oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
hinc omnis largo pubescit uinea fetu,
complentur uallesque cauae saltusque profundi
et quocumque deus circum caput egit honestum.
ergo rite suum Baccho dicemus honorem
carminibus patriis, lancesque et liba feremus,
et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
pinguiaque in ueribus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis uitibus alter,

379. **ad morsum** R. uariant codd. **admorso** C. qui haesisse librarios putat in genere nominis *stirps*.

382. **ingentis** (codd. P M). **in gentis** R. in Ed. mai. sed in minore **ingeniis**. ita et C.

cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis
terque quaterque solum scindendum glaebaque uersis
aeternum frangenda bidentibus, omne leuandum
fronde nemus. redit agricolis labor actus in orbem,
atque in se sua per uestigia uoluitur annus.
ac iam olim, seras posuit cum uinea frondes
frigidus et siluis Aquilo decussit honorem,
iam tum acer curas uenientem extendit in annum
rusticus, et curuo Saturni dente relictam
persequitur uitem attondens fingitque putando.
primus humum fodito, primus deuecta cremato
sarmenta, et uallos primus sub tecta referto;
postremus metito. bis uitibus ingruit umbra,
bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
durus uterque labor: laudato ingentia rura,
exiguum colito. nec non etiam aspera rusci
uimina per siluam et ripis fluuialis harundo
caeditur, incultique exercet cura salicti.
iam uinctae uites, iam falcem arbusta reponunt,
iam canit effectos extremus uinitor antes:
sollicitanda tamen tellus puluisque mouendus,
et iam maturis metuendus Iuppiter uuis.

Contra non ullast oleis cultura: neque illae
procuruam expectant falcem rastrosque tenacis,
cum semel haeserunt aruis aurasque tulerunt;
ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
sufficit umorem et grauidas, cum uomere, fruges.
hoc pinguem et placitam Paci nutritor oliuam.

Poma quoque, ut primum truncos sensere ualentis
et uiris habuere suas, ad sidera raptim
ui propria nituntur opisque haut indiga nostrae.
nec minus interea fetu nemus omne grauescit,
sanguineisque inculta rubent auiaria bacis.
tondentur cytisi, taedas silua alta ministrat,
pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
et dubitant homines serere atque inpendere curam?
quid maiora sequar? salices humilesque genistae
aut illae pecori frondem aut pastoribus umbram
sufficiunt saepemque satis et pabula melli.
et iuuat undantem buxo spectare Cytorum

Naryciaeque picis lucos, iuuat arua uidere
non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
ipsae Caucaseo steriles in uertice siluae,
quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,
dant alios aliae fetus, dant utile lignum
nauigiis pinus, domibus cedrumque cupressosque:
hinc radios triuere rotis, hinc tympana plaustris
agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.
uiminibus salices, fecundae frondibus ulmi,
at myrtus ualidis hastilibus et bona bello
cornus, Ituraeos taxi torquentur in arcus.
nec tiliae leues aut torno rasile buxum
non formam accipiunt ferroque cauantur acuto.
nec non et torrentem undam leuis innatat alnus
missa Pado; nec non et apes examina condunt
corticibusque cauis uitiosaeque ilicis aluo.
quid memorandum aeque Baccheia dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentis
Centauros leto domuit, Rhoecumque Pholumque
et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
  O fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas, quibus ipsa procul discordibus armis
fundit humo facilem uictum iustissima tellus!
si non ingentem foribus domus alta superbis
mane salutantum totis uomit aedibus undam,
nec uarios inhiant pulchra testudine postes,
inlusasque auro uestes Ephyreiaque aera,
alba neque Assyrio fucatur lana ueneno,
nec casia liquidi corrumpitur usus oliui;
at secura quies et nescia fallere uita,
diues opum uariarum, at latis otia fundis,
speluncae uiuique lacus et frigida tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni,
non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
et patiens operum exiguoque adsueta iuuentus,
sacra deum sanctique patres; extrema per illos
Iustitia excedens terris uestigia fecit.

456. Centaurus hic Rhoecus sit an Rhoetus in controuersia est. **Rhoecum** R. (cum uno cod. P), quem secuti sumus, sed dubitantes. uid. omnino Bentl. ad Hor. c. II. 19. **Rhoetum** C.

Me uero primum dulces ante omnia Musae,
quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant, caelique uias et sidera monstrent,
defectus solis uarios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua ui maria alta tumescant
obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet.
sin has ne possim naturae accedere partis
frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
rura mihi et rigui placeant in uallibus amnes,
flumina amem siluasque inglorius. o ubi campi
Spercheosque et uirginibus bacchata Lacaenis
Taygeta, o qui me gelidis conuallibus Haemi
sistat, et ingenti ramorum protegat umbra?
felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnis et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis auari.
fortunatus et ille, deos qui nouit agrestis,
Panaque Siluanumque senem Nymphasque sorores.
illum non populi fasces, non purpura regum
flexit et infidos agitans discordia fratres,
aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
non res Romanae perituraque regna: neque ille
aut doluit miserans inopem aut inuidit habenti.
quos rami fructus, quos ipsa uolentia rura
sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
insanumque forum aut populi tabularia uidit.
sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
hic petit excidiis urbem miserosque penatis,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
condit opes alius defossoque incubat auro;
hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,
exilioque domos et dulcia limina mutant
atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
agricola incuruo terram dimouit aratro:

488. **conuallibus** (codd. M P) R. **in uallibus** (codd. R al.).

hic anni labor, hinc patriam paruosque penates
sustinet, hinc armenta boum meritosque iuuencos.
nec requies, quin aut pomis exuberet annus
aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi,
prouentuque oneret sulcos atque horrea uincat.
uenit hiemps: teritur Sicyonia baca trapetis,
glande sues laeti redeunt, dant arbuta siluae:
et uarios ponit fetus autumnus, et alte
mitis in apricis coquitur uindemia saxis.
interea dulces pendent circum oscula nati,
casta pudicitiam seruat domus, ubera uaccae
lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto
inter se aduersis luctantur cornibus haedi.
ipse dies agitat festos fususque per herbam,
ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
te libans, Lenaee, uocat, pecorisque magistris
uelocis iaculi certamina ponit in ulmo,
corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
hanc olim ueteres uitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater, sic fortis Etruria creuit
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
septemque una sibi muro circumdedit arces.
ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante
impia quam caesis gens est epulata iuuencis,
aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat;
necdum etiam audierant inflari classica, necdum
impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus aequor,
et iam tempus equom fumantia soluere colla.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER TERTIVS.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso, uos, siluae amnesque Lycaei.
cetera quae uacuas tenuissent carmine mentes,
omnia iam uolgata: quis aut Eurysthea durum
aut inlaudati nescit Busiridis aras?
quoi non dictus Hylas puer et Latonia Delos
Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno,
acer equis? temptanda uiast, qua me quoque possim
tollere humo uictorque uirum uolitare per ora.
primus ego in patriam mecum, modo uita supersit,
Aonio rediens deducam uertice Musas;
primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas,
et uiridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit:
illi uictor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
cuncta mihi Alpheum linquens lucosque Molorchi
cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
ipse caput tonsae foliis ornatus oliuae
dona feram. iam nunc sollemnis ducere pompas
ad delubra iuuat caesosque uidere iuuencos,
uel scaena ut uersis discedat frontibus utque
purpurea intexti tollant aulaea Britanni.

in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam uictorisque arma Quirini,
atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum ac nauali surgentis aere columnas.
addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten
fidentemque fuga Parthum uersisque sagittis;
et duo rapta manu diuerso ex hoste tropaea
bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Ioue gentis
nomina Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.
Inuidia infelix Furias amnemque seuerum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis anguis
immanemque rotam et non exsuperabile saxum.
interea Dryadum siluas saltusque sequamur
intactos, tua, Maecenas, haut mollia iussa.
te sine nil altum mens incohat: en age segnis
rumpe moras; uocat ingenti clamore Cithaeron
Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum,
et uox adsensu nemorum ingeminata remugit.
mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.

Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
pascet equos seu quis fortis ad aratra iuuencos,
corpora praecipue matrum legat. optuma toruae
forma bouis, cui turpe caput, cui plurima ceruix,
et crurum tenus a mento palearia pendent;
tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
pes etiam; et camuris hirtae sub cornibus aures.
nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
aut iuga detractans interdumque aspera cornu
et faciem tauro propior, quaeque ardua tota
et gradiens ima uerrit uestigia cauda.
aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
cetera nec feturae habilis nec fortis aratris.
interea, superat gregibus dum laeta iuuentas,
solue mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
atque aliam ex alia generando suffice prolem.

optima quaeque dies miseris mortalibus aeui
prima fugit: subeunt morbi tristisque senectus
et labor, et durae rapit inclementia mortis.
semper erunt, quarum mutari corpora malis:
semper enim refice ac, ne post amissa requiras,
ante ueni et subolem armento sortire quotannis.
  Nec non et pecori est idem dilectus equino.
tu modo, quos in spem statues summittere gentis,
praecipuum iam inde a teneris impende laborem.
continuo pecoris generosi pullus in aruis
altius ingreditur, et mollia crura reponit;
primus et ire uiam et fluuios temptare minacis
audet et ignoto sese committere ponti,
nec uanos horret strepitus. illi ardua ceruix
argutumque caput, breuis aluos obesaque terga,
luxuriatque toris animosum pectus. honesti
spadices glaucique, color deterrimus albis
et giluo. tum, siqua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
collectumque premens uoluit sub naribus ignem.
densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
at duplex agitur per lumbos spina, cauatque
tellurem et solido grauiter sonat ungula cornu.
talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae,
Martis equi biiuges et magni currus Achilli.
talis et ipse iubam ceruice effudit equina
coniugis aduentu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens impleuit acuto.
  Hunc quoque, ubi aut morbo grauis aut iam segnior annis
deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae.
frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
ingratum trahit, et siquando ad proelia uentumst,
ut quondam in stipulis magnus sine uiribus ignis,
incassum furit. ergo animos aeuomque notabis

72. **dilectus.** ita cum codd. edunt R. C. **delectus** uolg.

92. **effundit** R. post codd. fere omnes: quod mouere noluissemus, si in fabula referenda tolerabile uideretur Praesens, idque sequente Praeterito **impleuit.** **effudit** C.

praecipue; hinc alias artis prolemque parentum,
et quis cuique dolor uicto, quae gloria palmae.
nonne uides, cum praecipiti certamine campum
corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
cum spes arrectae iuuenum, exultantiaque haurit
corda pauor pulsans? illi instant uerbere torto
et proni dant lora, uolat ui feruidus axis;
iamque humiles, iamque elati sublime uidentur
aëra per uacuum ferri atque adsurgere in auras;
nec mora nec requies; at fuluae nimbus harenae
tollitur, umescunt spumis flatuque sequentum:
tantus amor laudum, tantaest uictoria curae.
primus Erichthonius currus et quattuor ausus
iungere equos rapidusque rotis insistere uictor.
frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
insultare solo et gressus glomerare superbos.
aequus uterque labor, aeque iuuenemque magistri
exquirunt calidumque animis et cursibus acrem;
quamuis saepe fuga uersos ille egerit hostis,
et patriam Epirum referat fortisque Mycenas
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animaduersis instant sub tempus, et omnes
impendunt curas denso distendere pingui
quem legere ducem et pecori dixere maritum;
florentisque secant herbas fluuiosque ministrant
farraque, ne blando nequeat superesse labori
inualidique patrum referant ieiunia nati.
ipsa autem macie tenuant armenta uolentes,
atque ubi concubitus primos iam nota uoluptas
sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant;
cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum
surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus
sit genitali aruo et sulcos oblimet inertis,
sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere et succedere matrum
incipit. exactis grauidae cum mensibus errant,
non illas grauibus quisquam iuga ducere plaustris,

non saltu superare uiam sit passus et acri
carpere prata fuga fluuiosque innare rapacis.
saltibus in uacuis pascunt et plena secundum
flumina, muscus ubi et uiridissima gramine ripa,
speluncaeque tegant et saxea procubet umbra.
est lucos Silari circa ilicibusque uirentem
plurimus Àlburnum uolitans, quoi nomen asilo
Romanumst, oestrum Grai uertere uocantes,
asper, acerba sonans, quo tota exterrita siluis
diffugiunt armenta, furit mugitibus aether
concussus siluaeque et sicci ripa Tanagri.
hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuuencae.
hunc quoque, nam mediis feruoribus acrior instat,
arcebis grauido pecori, armentaque pasces
sole recens orto aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in uitulos traducitur omnis;
continuoque notas et nomina gentis inurunt,
et quos aut pecori malint summittere habendo
aut aris seruare sacros aut scindere terram
et campum horrentem fractis inuertere glaebis.
cetera pascuntur uiridis armenta per herbas.
tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
iam uitulos hortare uiamque insiste domandi,
dum faciles animi iuuenum, dum mobilis aetas.
ac primum laxos tenui de uimine circlos
ceruici subnecte; dehinc, ubi libera colla
seruitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
iunge pares, et coge gradum conferre iuuencos;
atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
per terram, et summo uestigia puluere signent;
post ualido nitens sub pondere faginus axis
instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbes.
interea pubi indomitae non gramina tantum
nec uescas salicum frondes uluamque palustrem,
sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae
more patrum niuea implebunt mulctraria uaccae,
sed tota in dulcis consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium turmasque ferocis,
aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae

et Iouis in luco currus agitare uolantis:
primus equi labor est, animos atque arma uidere
bellantum lituosque pati tractuque gementem
ferre rotam et stabulo frenos audire sonantis;
tum magis atque magis blandis gaudere magistri
laudibus et plausae sonitum ceruicis amare.
atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
audeat, inque uicem det mollibus ora capistris
inualidus etiamque tremens, etiam inscius aeui.
at tribus exactis ubi quarta acceperit aestas,
carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
compositis, sinuetque alterna uolumina crurum,
sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
tum uocet, ac per aperta uolans ceu liber habenis
aequora uix summa uestigia ponat harena;
qualis hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt
nubila: tum segetes altae campique natantes
lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
dant siluae, longique urgent ad litora fluctus;
ille uolat simul arua fuga simul aequora uerrens.
hinc uel ad Elei metas et maxima campi
sudabit spatia et spumas aget ore cruentas,
Belgica uel molli melius feret esseda collo.
tum demum crassa magnum farragine corpus
crescere iam domitis sinito: namque ante domandum
ingentis tollent animos, prensique negabunt
uerbera lenta pati et duris parere lupatis.
  Sed non ulla magis uiris industria firmat,
quam Venerem et caeci stimulos auertere amoris
siue bouom siue est quoi gratior usus equorum.
atque ideo tauros procul atque in sola relegant
pascua post montem oppositum et trans flumina lata,
aut intus clausos satura ad praesaepia seruant.
carpit enim uiris paulatim uritque uidendo
femina, nec nemorum patitur meminisse nec herbae
dulcibus illa quidem inlecebris, et saepe superbos

190. **accesserit** (codd. M al.) C. **acceperit** (Sched. Vat.) R. W.

194. **prouocet** (cod. P) R. deleto commate post **auras**. **tum uocet** (cett. codd.) C.

cornibus inter se subigit decernere amantis.
pascitur in magna Sila formosa iuuenca:
illi alternantes multa ui proelia miscent
uolneribus crebris, lauit ater corpora sanguis,
uersaque in obnixos urgentur cornua uasto
cum gemitu, reboant siluaeque et longus Olympus.
nec mos bellantis una stabulare, sed alter
uictus abit, longeque ignotis exulat oris,
multa gemens ignominiam plagasque superbi
uictoris, tum quos amisit inultus amores,
et stabula aspectans regnis excessit auitis.
ergo omni cura uiris exercet, et inter
dura iacet pernox instrato saxa cubili
frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
et temptat sese, atque irasci in cornua discit
arboris obnixus trunco, uentosque lacessit
ictibus, et sparsa ad pugnam proludit harena.
post ubi collectum robur uiresque refectae,
signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:
fluctus uti, medio coepit cum albescere ponto,
longius ex altoque sinum trahit, utque uolutus
ad terras immane sonat per saxa neque ipso
monte minor procumbit, at ima exaestuat unda
uorticibus nigramque alte subiectat harenam.
  Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
et genus aequoreum, pecudes pictaeque uolucres,
in furias ignemque ruunt: Amor omnibus idem.
tempore non alio catulorum oblita leaena
saeuior errauit campis, nec funera uolgo
tam multa informes ursi stragemque dedere
per siluas; tum saeuos aper, tum pessima tigris:
heu male tum Libyae solis erratur in agris.
nonne uides, ut tota tremor pertemptet equorum
corpora, si tantum notas odor attulit auras?
ac neque eos iam frena uirum neque uerbera saeua,
non scopuli rupesque cauae atque obiecta retardant
flumina correptosque unda torquentia montis.
ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,

255—268. Hi uersus quo ordine dispositi sint a Ribbeckio, uide in Conspectu Lectionum.

et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
atque hinc atque illinc umeros ad uolnera durat.
quid iuuenis, magnum cui uersat in ossibus ignem
durus amor? nempe abruptis turbata procellis
nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
porta tonat caeli, et scopulis inlisa reclamant
aequora; nec miseri possunt reuocare parentes
nec moritura super crudeli funere uirgo.
quid lynces Bacchi uariae et genus acre luporum
atque canum? quid quae inbelles dant proelia cerui?
scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montis et flumina tranant.
continuoque auidis ubi subdita flamma medullis,
uere magis, quia uere calor redit ossibus, illae
ore omnes uersae in Zephyrum stant rupibus altis
exceptantque leuis auras, et saepe sine ullis
coniugiis uento grauidae, mirabile dictu,
saxa per et scopulos et depressas conuallis
diffugiunt, non, Eure, tuos, neque Solis ad ortus,
in Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
nascitur et pluuio contristat frigore caelum.
hic demum, hippomanes uero quod nomine dicunt
pastores, lentum destillat ab inguine uirus,
hippomanes, quod saepe malae legere nouercae
miscueruntque herbas et non innoxia uerba.
Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
singula dum capti circumuectamur amore.
hoc satis armentis: superat pars altera curae,
lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
hic labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
nec sum animi dubius, uerbis ea uincere magnum
quam sit et angustis hunc addere rebus honorem;
sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
raptat amor; iuuat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli deuertitur orbita cliuo.
nunc, ueneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens stabulis edico in mollibus herbam

carpere ouis, dum mox frondosa reducitur aestas,
et multa duram stipula felicumque maniplis
sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.
post hinc digressus iubeo frondentia capris
arbuta sufficere et fluuios praebere recentis,
et stabula a uentis hiberno opponere soli
ad medium conuersa diem, cum frigidus olim
iam cadit extremoque inrorat Aquarius anno.
haec quoque non cura nobis leuiore tuendae,
nec minor usus erit, quamuis Milesia magno
uellera mutentur Tyrios incocta rubores:
densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
quam magis exhausto spumauerit ubere mulctra,
laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
usum in castrorum et miseris uelamina nautis.
pascuntur uero siluas et summa Lycaei
horrentisque rubos et amantis ardua dumos;
atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
ducunt, et grauido superant uix ubere limen.
ergo omni studio glaciem uentosque niualis,
quo minor est illis curae mortalis egestas,
auertes, uictumque feres et uirgea laetus
pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
at uero Zephyris cum laeta uocantibus aestas
in saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
carpamus, dum mane nouum, dum gramina canent,
et ros in tenera pecori gratissimus herba.
inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora
et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
ad puteos aut alta greges ad stagna iubebo
currentem ilignis potare canalibus undam;
aestibus at mediis umbrosam exquirere uallem,
sicubi magna Iouis antiquo robore quercus

322. **aestas**, R.
323. **mittes.** R. cum plerisque codd. **mittet** (cod. M_1) C.
329. **iubeto** (codd. plur.) W. **iubebo** (codd. P F_1) R. C.

ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum
ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
tum tenuis dare rursus aquas, et pascere rursus
solis ad occasum, cum frigidus aëra uesper
temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
litoraque alcyonem resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua uersu
prosequar et raris habitata mapalia tectis?
saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
hospitiis: tantum campi iacet. omnia secum
armentarius Afer agit, tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
non secus ac patriis acer Romanus in armis
iniusto sub fasce uiam quom carpit, et hosti
ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
turbidus et torquens flauentis Hister harenas,
quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
aut herbae campo apparent aut arbore frondes;
sed iacet aggeribus niueis informis et alto
terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas.
semper hiemps, semper spirantes frigora Cauri.
tum sol pallentis haut umquam discutit umbras,
nec cum inuectus equis altum petit aethera, nec cum
praecipitem Oceani rubro lauit aequore currum.
concrescunt subitae currenti in flumine crustae,
undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
aeraque dissiliunt uolgo, uestesque rigescunt
indutae, caeduntque securibus umida uina,
et totae solidam in glaciem uertere lucunae,
stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
interea toto non setius aëre ninguit:
intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
corpora magna boum, confertoque agmine cerui
torpent mole noua et summis uix cornibus extant.

348. **agmina** (cod. P) R. quod tutari difficile uidetur.

hos non immissis canibus, non cassibus ullis
puniceaeue agitant pauidos formidine pinnae,
sed frustra oppositum trudentis pectore montem
comminus obtruncant ferro, grauiterque rudentis
caedunt, et magno laeti clamore reportant.
ipsi in defossis specubus secura sub alta
otia agunt terra, congestaque robora totasque
aduoluere focis ulmos ignique dedere.
hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
fermento atque acidis imitantur uitea sorbis.
talis hyperboreo septem subiecta trioni
gens effrena uirum Rhipaeo tunditur Euro,
et pecudum fuluis uelatur corpora saetis.
  Si tibi lanitium curae, primum aspera silua
lappaeque tribolique absint; fuge pabula laeta,
continuoque greges uillis lege mollibus albos.
illum autem, quamuis aries sit candidus ipse,
nigra subest udo tantum cui lingua palato,
reice, ne maculis infuscet uellera pullis
nascentum, plenoque alium circumspice campo.
munere sic niueo lanae, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiae captam te, Luna, fefellit
in nemora alta uocans; nec tu aspernata uocantem.
  At, cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
hinc et amant fluuios magis, et magis ubera tendunt,
et salis occultum referunt in lacte saporem.
multi etiam excretos prohibent a matribus haedos,
primaque ferratis praefigunt ora capistris.
quod surgente die mulsere horisque diurnis,
nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
sub lucem; exportans calathis adit oppida pastor,
aut parco sale contingunt hiemique reponunt.

391. Elegantem Maduigii coniecturam **sub** pro **sic** tantum non receperamus in textum. sed fortasse **sic niueo** significat 'ita candido ut prorsus sine macula sit instar niuis.' uid. Aen. III. 667, 'sic merito.'

402. **exportant** (codd.) W. C. al. **exportans** Scaliger ex coniect. R. L. al. qua recepta, si post **lucem** sententia suspenditur, omnia in procliui sunt. 'quod interdiu mulsere, nocte premunt, quod uesperi (mulsere) sub lucem (premunt); casei partem uendunt, partem hiemi reponunt.'

Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
uelocis Spartae catulos acremque Molossum
pasce sero pingui. numquam custodibus illis
nocturnum stabulis furem incursusque luporum
aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
et canibus leporem, canibus uenabere dammas;
saepe uolutabris pulsos siluestribus apros
latratu turbabis agens, montisque per altos
ingentem clamore premes ad retia ceruom.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
galbaneoque agitare grauis nidore chelydros.
saepe sub immotis praesepibus aut mala tactu
uipera delituit caelumque exterrita fugit,
aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
pestis acerba boum, pecorique aspergere uirus,
fouit humum. cape saxa manu, cape robora, pastor,
tollentemque minas et sibila colla tumentem
deice. iamque fuga timidum caput abdidit alte,
cum medii nexus extremaeque agmina caudae
soluontur, tardosque trahit sinus ultimus orbis.
est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
squamea conuoluens sublato pectore terga
atque notis longam maculosus grandibus aluom,
qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
uere madent udo terrae ac pluuialibus austris,
stagna colit, ripisque habitans hic piscibus atram
improbus ingluuiem ranisque loquacibus explet;
postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
saeuit agris asperque siti atque exterritus aestu.
ne mihi tum mollis sub diuo carpere somnos
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
cum positis nouus exuuiis nitidusque iuuenta
uoluitur aut catulos tectis aut oua relinquens
arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
turpis ouis temptat scabies, ubi frigidus imber
altius ad uiuom persedit et horrida cano
bruma gelu, uel cum tonsis inlotus adhaesit

sudor, et hirsuti secuerunt corpora uepres.
dulcibus idcirco fluuiis pecus omne magistri
perfundunt, udisque aries in gurgite uillis
mersatur, missusque secundo defluit amni;
aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
et spumas miscent argenti et sulpura uiua
Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
scillamque elleborosque grauis nigrumque bitumen.
non tamen ulla magis praesens fortuna laborumst,
quam siquis ferro potuit rescindere summum
ulceris os: alitur uitium uiuitque tegendo,
dum medicas adhibere manus ad uolnera pastor
abnegat, et meliora deos sedet omnia poscens.
quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
cum furit atque artus depascitur arida febris,
profuit incensos aestus auertere et inter
ima ferire pedis salientem sanguine uenam,
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum,
et lac concretum cum sanguine potat equino.
quam procul aut molli succedere saepius umbrae
uideris, aut summas carpentem ignauius herbas
extremamque sequi, aut medio procumbere campo
pascentem et serae solam decedere nocti,
continuo culpam ferro compesce priusquam
dira per incautum serpant contagia uolgus.
non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
quam multae pecudum pestes. nec singula morbi
corpora corripiunt, sed tota aestiua repente,
spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
tum sciat, aërias Alpis et Norica siquis
castella in tumulis et Iapydis arua Timaui
nunc quoque post tanto uideat desertaque regna
pastorum et longe saltus lateque uacantis.
  Hic quondam morbo caeli miseranda coortast
tempestas totoque autumni incanduit aestu,
et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
corrupitque lacus, infecit pabula tabo.

465. **herbas** scripsimus sine commate, quod habent R. C. post **uideris** et **sequi** interpunximus, ut constructio perspici posset.

nec uia mortis erat simplex, sed ubi ignea uenis
omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
rursus abundabat fluuidus liquor omniaque in se
ossa minutatim morbo conlapsa trahebat.
saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
lanea dum niuea circumdatur infula uitta,
inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
aut siquam ferro mactauerat ante sacerdos,
inde neque impositis ardent altaria fibris,
nec responsa potest consultus reddere uates,
ac uix suppositi tinguntur sanguine cultri
summaque ieiuna sanie infuscatur harena.
hinc laetis uituli uolgo moriuntur in herbis,
et dulcis animas plena ad praesepia reddunt:
hinc canibus blandis rabies uenit, et quatit aegros
tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
labitur infelix studiorum atque immemor herbae
uictor equos fontisque auertitur et pede terram
crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
sudor et ille quidem morituris frigidus, aret
pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
haec ante exitium primis dant signa diebus;
sin in processu coepit crudescere morbus,
tum uero ardentes oculi atque attractus ab alto
spiritus, interdum gemitu grauis, imaque longo
ilia singultu tendunt, it naribus ater
sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea uisa salus morientibus una;
mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra
(di meliora piis erroremque hostibus illum!)
discissos nudis laniabant dentibus artus.
ecce autem duro fumans sub uomere taurus
concidit et mixtum spumis uomit ore cruorem
extremosque ciet gemitus. it tristis arator
maerentem abiungens fraterna morte iuuencum,
atque opere in medio defixa reliquit aratra.
non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
prata mouere animum, non qui per saxa uolutus

purior electro campum petit amnis; at ima
soluontur latera, atque oculos stupor urget inertis,
ad terramque fluit deuexo pondere ceruix.
quid labor aut benefacta iuuant? quid uomere terras
inuertisse grauis? atqui non Massica Bacchi
munera, non illis epulae nocuere repostae:
frondibus et uictu pascuntur simplicis herbae,
pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
flumina, nec somnos abrumpit cura salubris.
tempore non alio dicunt regionibus illis
quaesitas ad sacra boues Iunonis et uris
inparibus ductos alta ad donaria currus.
ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
unguibus infodiunt fruges, montisque per altos
contenta ceruice trahunt stridentia plaustra.
non lupus insidias explorat ouilia circum
nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
cura domat; timidi dammae ceruique fugaces
nunc interque canes et circum tecta uagantur.
iam maris immensi prolem et genus omne natantum
litore in extremo ceu naufraga corpora fluctus
proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
interit et curuis frustra defensa latebris
uipera et attoniti squamis adstantibus hydri.
ipsis est aër auibus non aequus, et illae
praecipites alta uitam sub nube relinquont.
praeterea iam nec mutari pabula refert,
quaesitaeque nocent artes; cessere magistri
Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
saeuit et in lucem Stygiis emissa tenebris
pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
inque dies auidum surgens caput altius effert.
balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
arentesque sonant ripae collesque supini.
iamque cateruatim dat stragem atque aggerat ipsis
in stabulis turpi dilapsa cadauera tabo,
donec humo tegere ac foueis abscondere discunt.
nam neque erat coriis usus, nec uiscera quisquam
aut undis abolere potest aut uincere flamma;
ne tondere quidem morbo inluuieque peresa

uellera nec telas possunt attingere putris;
uerum etiam inuisos siquis temptarat amictus,
ardentes papulae atque immundus olentia sudor
membra sequebatur, nec longo deinde moranti
tempore contactos artus sacer ignis edebat.

563. **temptarat** (codd. plur.) C. F. quod recte se habet: sed exquisitius fortasse **temptaret**, quod ex codd. M_1 γ_1 edidit R. id quomodo defendi possit qui nescire se profitetur Forbiger, adeat Liu. VIII. 8, qui locus in Grammatica nostra Latina (§ 211 d) citatus est; ubi de temporis iterati constructionibus disseritur.

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

LIBER QVARTVS.

Protenus aërii mellis caelestia dona
exsequar: hanc etiam, Maecenas, aspice partem.
admiranda tibi leuium spectacula rerum
magnanimosque duces totiusque ordine gentis
mores et studia et populos et proelia dicam.
in tenui labor; at tenuis non gloria, siquem
numina laeua sinunt auditque uocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit uentis aditus, nam pabula uenti
ferre domum prohibent, neque oues haedique petulci
floribus insultent, aut errans bucula campo
decutiat rorem, et surgentis atterat herbas.
absint et picti squalentia terga lacerti
pinguibus a stabulis, meropesque aliaeque uolucres
et manibus Procne pectus signata cruentis;
omnia nam late uastant ipsasque uolantis
ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
at liquidi fontes et stagna uirentia musco
adsint et tenuis fugiens per gramina riuos,
palmaque uestibulum aut ingens oleaster inumbret,
ut, cum prima noui ducent examina reges
uere suo, ludetque fauis emissa iuuentus,
uicina inuitet decedere ripa calori,
obuiaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
in medium, seu stabit iners seu profluet umor,

transuersas salices et grandia conice saxa,
pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestiuom solem, si forte morantis
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.
haec circum casiae uirides et olentia late
serpulla et grauiter spirantis copia thymbrae
floreat, inriguumque bibant uiolaria fontem.
ipsa autem, seu corticibus tibi suta cauatis
seu lento fuerint aluearia uimine texta,
angustos habeant aditus: nam frigore mella
cogit hiemps, eademque calor liquefacta remittit.
utraque uis apibus pariter metuenda; neque illae
nequiquam in tectis certatim tenuia cera
spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten
et uisco et Phrygiae seruant pice lentius Idae.
saepe etiam effossis, si uera est fama, latebris
sub terra fouere larem, penitusque repertae
pumicibusque cauis exesaeque arboris antro.
tu tamen et leui rimosa cubilia limo
ungue fouens circum, et raras superinice frondes.
neu propius tectis taxum sine, neue rubentis
ure foco cancros, altae neu crede paludi,
aut ubi odor caeni grauis aut ubi concaua pulsu
saxa sonant uocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
sub terras caelumque aestiua luce reclusit,
illae continuo saltus siluasque peragrant
purpureosque metunt flores et flumina libant
summa leues. hinc nescio qua dulcedine laetae
progeniem nidosque fouent, hinc arte recentis
excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
hic ubi iam emissum caueis ad sidera caeli
nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
obscuramque trahi uento mirabere nubem,
contemplator: aquas dulcis et frondea semper
tecta petunt. huc tu iussos asperge sapores

39. **fucoque** (codd. et edd.); Maduigii coniecturam **sucoque** non recepimus, quia **fucus** esse potest florum pollen, **gluten** ipsa propolis.

62. **tussos** R. ex Reiskii coniect. **iussos** codd. et cet. edd.

trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
intuma more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint—nam saepe duobus
regibus incessit magno discordia motu:
continuoque animos uolgi et trepidantia bello
corda licet longe praesciscere: namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat, et uox
auditur fractos sonitus imitata tubarum;
tum trepidae inter se coeunt pinnisque coruscant
spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos,
et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
miscentur magnisque uocant clamoribus hostem:
ergo ubi uer nanctae sudum camposque patentis
erumpunt portis, concurritur, aethere in alto
fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem,
praecipitesque cadunt; non densior aëre grando,
nec de concussa tantum pluit ilice glandis:
ipsi per medias acies insignibus alis
ingentis animos angusto in pectore uersant,
usque adeo obnixi non cedere, dum grauis aut hos
aut hos uersa fuga uictor dare terga subegit:—
hi motus animorum atque haec certamina tanta
pulueris exigui iactu compressa quiescent.
Verum ubi ductores acie reuocaueris ambo,
deterior qui uisus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior uacua sine regnet in aula.
alter erit maculis auro squalentibus ardens:
nam duo sunt genera: hic melior insignis et ore
et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
desidia latamque trahens inglorius aluom.
ut binae regum facies, ita corpora plebis.
namque aliae turpes horrent, ceu puluere ab alto
quom uenit et sicco terram spuit ore uiator
aridus; elucent aliae et fulgore coruscant
ardentes auro et paribus lita corpora guttis.

68. **nam...** R. parenthesim non extendit ultra finem uersus 76. nobis tota pugna in parenthesi esse uidetur, in apodosi uu. 86—7.

haec potior suboles, hinc caeli tempore certo
dulcia mella premes, nec tantum dulcia quantum
et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
  At quom incerta uolant caeloque examina ludunt,
contemnuntque fauos et frigida tecta relinquont,
instabilis animos ludo prohibebis inani.
nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
ire iter aut castris audebit uellere signa.
inuitent croceis halantes floribus horti,
et custos furum atque auium cum falce saligna
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.
ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
tecta serat late circum, quoi talia curae;
ipse labore manum duro terat, ipse feracis
figat humo plantas et amicos inriget imbris.
  Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
uela traham et terris festinem aduertere proram,
forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba riuis
et uirides apio ripae, tortusque per herbam
cresceret in uentrem cucumis; nec sera comantem
narcissum aut flexi tacuissem uimen acanthi
pallentisque hederas et amantis litora myrtos.
namque sub Oebaliae memini me turribus arcis,
qua niger umectat flauentia culta Galaesus,
Corycium uidisse senem, cui pauca relicti
iugera ruris erant, nec fertilis illa iuuencis
nec Cereri opportuna seges nec commoda Baccho.
hic rarum tamen in dumis holus albaque circum
lilia uerbenasque premens uescumque papauer
regum aequabat opes animis, seraque reuertens
nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
primus uere rosam atque autumno carpere poma,
et cum tristis hiemps etiamnum frigore saxa
rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
ille comam mollis iam tondebat hyacinthi
aestatem increpitans seram zephyrosque morantis.
ergo apibus fetis idem atque examine multo

primus abundare et spumantia cogere pressis
mella fauis: illi tiliae atque uberrima pinus,
quotque in flore nouo pomis se fertilis arbos
induerat, totidem autumno matura tenebat.
ille etiam seras in uersum distulit ulmos
eduramque pirum et spinos iam pruna ferentis
iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
uerum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.

Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
addidit, expediam, pro qua mercede canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
Dictaeo caeli regem pauere sub antro.
solae communis natos, consortia tecta
urbis habent, magnisque agitant sub legibus aeuom,
et patriam solae et certos nouere penatis;
uenturaeque hiemis memores aestate laborem
experiuntur et in medium quaesita reponunt.
namque aliae uictu inuigilant et foedere pacto
exercentur agris; pars intra saepta domorum
narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
prima fauis ponunt fundamina, deinde tenacis
suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
educunt fetus; aliae purissima mella
stipant et liquido distendunt nectare cellas.
sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti,
inque uicem speculantur aquas et nubila caeli,
aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto
ignauom fucos pecus a praesepibus arcent.
feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
ac ueluti lentis Cyclopes fulmina massis
cum properant, alii taurinis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna;
illi inter sese magna ui bracchia tollunt
in numerum, uersantque tenaci forcipe ferrum:
non aliter, si parua licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urguet habendi
munere quamque suo. grandaeuis oppida curae
et munire fauos et daedala fingere tecta.

at fessae multa referunt se nocte minores,
crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
omnibus una quies operum, labor omnibus unus:
mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
uesper ubi e pastu tandem decedere campis
admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
fit sonitus mussantque oras et limina circum.
post ubi iam thalamis se composuere, siletur
in noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
nec uero a stabulis pluuia inpendente recedunt
longius, aut credunt caelo aduentantibus Euris;
sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
excursusque breuis temptant, et saepe lapillos,
ut cumbae instabiles fluctu iactante saburram,
tollunt, his sese per inania nubila librant.
illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
quod neque concubitu indulgent, nec corpora segnes
in Venerem soluunt aut fetus nixibus edunt;
uerum ipsae e foliis natos, e suauibus herbis
ore legunt, ipsae regem paruosque Quirites
sufficiunt, aulasque et cerea regna refigunt.
saepe etiam duris errando in cotibus alas
attriuere, ultroque animam sub fasce dedere:
tantus amor florum et generandi gloria mellis.
ergo ipsas quamuis angusti terminus aeui
excipiat, neque enim plus septima ducitur aestas,
at genus immortale manet, multosque per annos
stat fortuna domus, et aui numerantur auorum.
praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
obseruant. rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem, constructaque mella
diripuere ipsae et crates soluere fauorum.
ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
et saepe attollunt umeris, et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per uolnera mortem.
His quidam signis atque haec exempla secuti

esse apibus partem diuinae mentis et haustus
aetherios dixere; deum namque ire per omnis
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
hinc pecudes armenta uiros, genus omne ferarum,
quemque sibi tenuis nascentem arcessere uitas:
scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
omnia, nec morti esse locum, sed uiua uolare
sideris in numerum atque alto succedere caelo.
  Siquando sedem augustam seruataque mella
thesauri relines, prius haustu sparsus aquarum
ora foue, fumosque manu praetende sequacis.
bis grauidos cogunt fetus, duo tempora messis:
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleas et Oceani spretos pede reppulit amnis,
aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
tristior hibernas caelo descendit in undas.
illis ira modum supra est, laesaeque uenenum
morsibus inspirant, et spicula caeca relinquont
adfixae uenis, animasque in uolnere ponunt.
sin duram metues hiemem parcesque futuro
contusosque animos et res miserabere fractas,
at suffire thymo cerasque recidere inanis
quis dubitet? nam saepe fauos ignotus adedit
stelio et lucifugis congesta cubilia blattis
immunisque sedens aliena ad pabula fucus;
aut asper crabro inparibus se immiscuit armis,
aut dirum tiniae genus, aut inuisa Mineruae
laxos in foribus suspendit aranea cassis.
quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
complebuntque foros et floribus horrea texent.
  Si uero, quoniam casus apibus quoque nostros
uita tulit, tristi languebunt corpora morbo—
quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
continuo est aegris alius color; horrida uoltum
deformat macies; tum corpora luce carentum

228. **augustam** (codd. plur. et Seru.) R. L. F. **angustam** (codd. R c_1) W. C.

230. **ore** (codd. P R M_1) R. L. **ora** (M_2 c b) W. C. F. al. **foue** (codd. plur.) R. W. C. F. al. **faue** (cod. M_1) L. al.

exportant tectis et tristia funera ducunt;
aut illae pedibus conexae ad limina pendent,
aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
ignauaeque fame et contracto frigore pigrae;
tum sonus auditur grauior, tractimque susurrant,
frigidus ut quondam siluis inmurmurat Auster,
ut mare sollicitum stridit refluentibus undis,
aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis—
hic iam galbaneos suadebo incendere odores
mellaque harundineis inferre canalibus, ultro
hortantem et fessas ad pabula nota uocantem.
proderit et tunsum gallae admiscere saporem
arentisque rosas aut igni pinguia multo
defruta vel psithia passos de uite racemos
Cecropiumque thymum et graue olentia centaurea.
est etiam flos in pratis, cui nomen amello
fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
namque uno ingentem tollit de caespite siluam
aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
funduntur, uiolae sublucet purpura nigrae;
saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
asper in ore sapor; tonsis in uallibus illum
pastores et curua legunt prope flumina Mellae.
huius odorato radices incoque Baccho,
pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
  Sed siquem proles subito defecerit omnis,
nec, genus unde nouae stirpis reuocetur, habebit,
tempus et Arcadii memoranda inuenta magistri
pandere, quoque modo caesis iam saepe iuuencis
insincerus apes tulerit cruor. altius omnem
expediam prima repetens ab origine famam.
nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
accolit effuso stagnantem flumine Nilum
et circum pictis uehitur sua rura phaselis,
quaque pharetratae uicinia Persidis urguet,
et uiridem Aegyptum nigra fecundat harena
et diuersa ruens septem discurrit in ora
usque coloratis amnis deuexus ab Indis,

290—93. De horum uersuum ordine nihil certi est: nos ut cod. R posuimus. Ribbeckii sententiam alias uide.

omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
exiguus primum atque ipsos contractus in usus
eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
parietibusque premunt artis, et quattuor addunt
quattuor a uentis obliqua luce fenestras.
tum uitulus bima curuans iam cornua fronte
quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
tunsa per integram soluontur uiscera pellem.
sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
subiciunt fragmenta, thymum casiasque recentis.
hoc geritur zephyris primum inpellentibus undas,
ante nouis rubeant quam prata coloribus, ante
garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
interea teneris tepefactus in ossibus umor
aestuat, et uisenda modis animalia miris,
trunca pedum primo, mox et stridentia pinnis,
miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt,
donec ut aestiuis effusus nubibus imber
erupere aut ut neruo pulsante sagittae,
prima leues ineunt siquando proelia Parthi.
  Quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem?
unde noua ingressus hominum experientia cepit?
pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe
amissis, ut fama, apibus morboque fameque
tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis
multa querens, atque hac adfatus uoce parentem:
'mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum,
si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo,
inuisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas?
en etiam hunc ipsum uitae mortalis honorem,
quem mihi uix frugum et pecudum custodia sollers
omnia temptanti extuderat, te matre relinquo.
quin age et ipsa manu felicis erue siluas,
fer stabulis inimicum ignem atque interfice messis,
ure sata, et duram in uitis molire bipennem,
tanta meae si te ceperunt taedia laudis.'
at mater sonitum thalamo sub fluminis alti

sensit. eam circum Milesia uellera Nymphae
carpebant hyali saturo fucata colore,
Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodoceque,
caesariem effusae nitidam per candida colla,
Nesaee Spioque Thaliaque Cymodoceque
Cydippeque et flaua Lycorias, altera uirgo,
altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
atque Ephyre atque Opis et Asia Deiopea
et tandem positis uelox Arethusa sagittis.
inter quas curam Clymene narrabat inanem
Volcani, Martisque dolos et dulcia furta,
aque Chao densos diuom numerabat amores.
carmine quo captae dum fusis mollia pensa
deuoluunt, iterum maternas impulit auris
luctus Aristaei, uitreisque sedilibus omnes
obstipuere; sed ante alias Arethusa sorores
prospiciens summa flauom caput extulit unda,
et procul: 'o gemitu non frustra exterrita tanto
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.'
huic percussa noua mentem formidine mater
'duc, age, duc ad nos; fas illi limina diuom
tangere' ait. simul alta iubet discedere late
flumina, qua iuuenis gressus inferret. at illum
curuata in montis faciem circumstetit unda
accepitque sinu uasto misitque sub amnem.
iamque domum mirans genetricis et umida regna
speluncisque lacus clausos lucosque sonantis
ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum
omnia sub magna labentia flumina terra
spectabat diuersa locis, Phasimque Lycumque
et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta
saxosusque sonans Hypanis Mysusque Caicus,
et gemina auratus taurino cornua uoltu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
in mare purpureum uiolentior effluit amnis.

postquam est in thalami pendentia pumice tecta
peruentum et nati fletus cognouit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
germanae, tonsisque ferunt mantelia uillis;
pars epulis onerant mensas et plena reponunt
pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae;
et mater 'cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus' ait. simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum Nymphasque sorores,
centum quae siluas, centum quae flumina seruant.
ter liquido ardentem perfundit nectare Vestam,
ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
'est in Carpathio Neptuni gurgite uates
caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
et iuncto bipedum curru metitur equorum.
hic nunc Emathiae portus patriamque reuisit
Pallenen; hunc et Nymphae ueneramur et ipse
grandaeuus Nereus; nouit namque omnia uates,
quae sint, quae fuerint, quae mox uentura trahantur;
quippe ita Neptuno uisum est, immania cuius
armenta et turpis pascit sub gurgite phocas.
hic tibi, nate, prius uinclis capiundus, ut omnem
expediat morbi causam, euentusque secundet.
nam sine ui non ulla dabit praecepta, neque illum
orando flectes; uim duram et uincula capto
tende; doli circum haec demum franguntur inanes.
ipsa ego te, medios cum sol accenderit aestus,
cum sitiunt herbae et pecori iam gratior umbrast,
in secreta senis ducam, quo fessus ab undis
se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
uerum ubi correptum manibus uinclisque tenebis,
tum uariae eludent species atque ora ferarum.
fiet enim subito sus horridus atraque tigris
squamosusque draco et fulua ceruice leaena,
aut acrem flammae sonitum dabit atque ita uinclis
excidet, aut in aquas tenuis dilapsus abibit.

400. **franguntur** (codd. P R c_1) R. **frangentur** (codd. M γ b Seru.) C. al. lectionem minus obuiam praetulimus.

sed quanto ille magis formas se uertet in omnis,
tam tu, nate, magis contende tenacia uincla,
donec talis erit mutato corpore, qualem
uideris, incepto tegeret cum lumina somno.'
  Haec ait et liquidum ambrosiae defundit odorem,
quo totum nati corpus perduxit; at illi
dulcis compositis spirauit crinibus aura,
atque habilis membris uenit uigor. est specus ingens
exesi latere in montis, quo plurima uento
cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
deprensis olim statio tutissima nautis;
intus se uasti Proteus tegit obice saxi.
hic iuuenem in latebris auersum a lumine Nympha
collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos
ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
hauserat; arebant herbae, et caua flumina siccis
faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
ibat; eum uasti circum gens umida ponti
exultans rorem late dispersit amarum.
sternunt se somno diuersae in litore phocae;
ipse uelut stabuli custos in montibus olim,
uesper ubi e pastu uitulos ad tecta reducit,
auditisque lupos acuunt balatibus agni,
considit scopulo medius, numerumque recenset.
cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
uix defessa senem passus componere membra
cum clamore ruit magno, manicisque iacentem
occupat. ille suae contra non immemor artis
omnia transformat sese in miracula rerum,
ignemque horribilemque feram fluuiumque liquentem.
uerum ubi nulla fugam reperit fallacia, uictus
in sese redit, atque hominis tandem ore locutus
'nam quis te, iuuenum confidentissime, nostras
iussit adire domos? quidue hinc petis?' inquit. at ille
'scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quiquam;

447. **quicquam** (codd. M R) C. **quiquam** (cod. γ) R. conici potest **quoiquam**.

sed tu desine uelle. deum praecepta secuti
uenimus, hinc lassis quaesitum oracula rebus.'
tantum effatus. ad haec uates ui denique multa
ardentis oculos intorsit lumine glauco,
et grauiter frendens sic fatis ora resoluit:
'non te nullius exercent numinis irae;
magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
hautquaquam ob meritum poenas, ni fata resistant,
suscitat, et rapta grauiter pro coniuge saeuit.
illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
immanem ante pedes hydrum moritura puella
seruantem ripas alta non uidit in herba.
at chorus aequalis Dryadum clamore supremos
implerunt montis; flerunt Rhodopeiae arces
altaque Pangaea et Rhesi Mauortia tellus
atque Getae atque Hebrus et Actias Orithyia.
ipse caua solans aegrum testudine amorem
te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
te ueniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
et caligantem nigra formidine lucum
ingressus Manisque adiit regemque tremendum
nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
at cantu commotae Erebi de sedibus imis
umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
quam multa in foliis auium se milia condunt,
uesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
matres atque uiri defunctaque corpora uita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
impositique rogis iuuenes ante ora parentum;
quos circum limus niger et deformis harundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
alligat, et nouiens Styx interfusa coercet.
quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara caeruleosque implexae crinibus angues
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
atque Ixionii uento rota constitit orbis.

449. **lassis** (codd. plur.) R. C. **lapsis** (cod. R) W., quod non male se haberet.

484. **uento** (codd. et Seru.) C. al. **cantu** R. in Ed. min.

iamque pedem referens casus euaserat omnis,
redditaque Eurydice superas ueniebat ad auras
pone sequens, namque hanc dederat Proserpina legem,
cum subita incautum dementia cepit amantem,
ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
restitit, Eurydicenque suam iam luce sub ipsa
immemor heu uictusque animi respexit. ibi omnis
effusus labor atque immitis rupta tyranni
foedera terque fragor stagnist auditus Auerni.
illa 'quis et me' inquit 'miseram et te perdidit, Orpheu,
quis tantus furor? en iterum crudelia retro
fata uocant, conditque natantia lumina somnus.
iamque uale: feror ingenti circumdata nocte
inualidasque tibi tendens, heu non tua, palmas.'
dixit, et ex oculis subito ceu fumus in auras
commixtus tenuis fugit diuersa, neque illum
prensantem nequiquam umbras et multa uolentem
dicere praeterea uidit; nec portitor Orci
amplius obiectam passus transire paludem.
quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
quo fletu Manis, qua numina uoce moueret?
illa quidem Stygia nabat iam frigida cumba.
septem illum totos perhibent ex ordine menses
rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
fleuisse et gelidis haec euoluisse sub antris
mulcentem tigris et agentem carmine quercus;
qualis populea maerens philomela sub umbra
amissos queritur fetus, quos durus arator
obseruans nido inplumis detraxit; at illa
flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
integrat, et maestis late loca questibus implet.
nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
solus hyperboreas glacies Tanaimque niualem
aruaque Rhipaeis numquam uiduata pruinis
lustrabat raptam Eurydicen atque inrita Ditis

493. **stagnis** (codd. plur.) C. **stagni est** (cod. R) R. **Auerni** (codd. plur.) R. **Auernis** (cod. M) C. al.

505. **quae** (codd. M R) R. **qua** (codd. γ al.) C.

509. **flesse sibi** (cod. R) R. **fleuisse** (codd. plur.) C. **astris** (cod. R) R. **antris** (codd. plur.) C.

dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
discerptum latos iuuenem sparsere per agros.
tum quoque marmorea caput a ceruice reuolsum
gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
uolueret, Eurydicen uox ipsa et frigida lingua
'a miseram Eurydicen' anima fugiente uocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripae.'
  Haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
quaque dedit, spumantem undam sub uertice torsit.
at non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
'nate, licet tristis animo deponere curas.
haec omnis morbi causa, hinc miserabile Nymphae,
cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
exitium misere apibus. tu munera supplex
tende petens pacem, et facilis uenerare Napaeas;
namque dabunt ueniam uotis, irasque remittent.
sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
quattuor eximios praestanti corpore tauros,
qui tibi nunc uiridis depascunt summa Lycaei,
delige, et intacta totidem ceruice iuuencas.
quattuor his aras alta ad delubra dearum
constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
post ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papauera mittes,
et nigram mactabis ouem, lucumque reuises:
placatam Eurydicen uitula uenerabere caesa.'
  Haut mora: continuo matris praecepta facessit;
ad delubra uenit, monstratas excitat aras,
quattuor eximios praestanti corpore tauros
ducit et intacta totidem ceruice iuuencas.
post ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
inferias Orphei mittit, lucumque reuisit.
hic uero subitum ac dictu mirabile monstrum
aspiciunt, liquefacta boum per uiscera toto
stridere apes utero et ruptis efferuere costis,
immensasque trahi nubes, iamque arbore summa
confluere et lentis uuam demittere ramis.

Haec super aruorum cultu pecorumque canebam
et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
fulminat Euphraten bello, uictorque uolentis
per populos dat iura, uiamque adfectat Olympo.
illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum, audaxque iuuenta,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

Lords of Alba

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER PRIMVS.

Arma uirumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Lauinaque uenit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
ui superum saeuae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidue dolens regina deum tot uoluere casus
insignem pietate uirum, tot adire labores
inpulerit. tantaene animis caelestibus irae?
Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, diues opum studiisque asperrima belli;
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic currus fuit; hoc regnum dea, gentibus esse
siqua fata sinant, iam tum tenditque fouetque.
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae uerteret arces;

1. Vergili non sunt isti quattuor uersus, quos in Conspectu Lectionum exscripsimus: **ille ego....**

2. **Lauinaque** (codd. R γ al. Seru. al.) C. Munro. **Lauiniaque** (codd. V M Grammat. multi) R. al.

17 ita interpunximus, ut **regnum** bis sumendum ostenderemus.

hinc populum late regem belloque superbum
uenturum excidio Libyae: sic uoluere Parcas.
id metuens ueterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:—
necdum etiam causae irarum saeuique dolores
exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
et genus inuisum et rapti Ganymedis honores:—
his accensa super iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tantae molis erat Romanam condere gentem.
  Vix e conspectu Siculae telluris in altum
uela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
cum Iuno aeternum seruans sub pectore uolnus
haec secum: 'mene incepto desistere uictam,
nec posse Italia Teucrorum auertere regem?
quippe uetor fatis. Pallasne exurere classem
Argiuom atque ipsos potuit submergere ponto
unius ob noxam et furias Aiacis Oili?
ipsa Iouis rapidum iaculata e nubibus ignem
disiecitque rates euertitque aequora uentis,
illum expirantem transfixo pectore flammas
turbine corripuit scopuloque infixit acuto;
ast ego, quae diuom incedo regina, Iouisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
praeterea, aut supplex aris imponet honorem?'
  Talia flammato secum dea corde uolutans
nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam uenit. hic uasto rex Aeolus antro
luctantes uentos tempestatesque sonoras
imperio premit, ac uinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis
circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
sceptra tenens, mollitque animos et temperat iras:
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum uerrantque per auras:
sed Pater omnipotens speluncis abdidit atris

hoc metuens, molemque et montes insuper altos
imposuit, regemque dedit, qui foedere certo
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
ad quem tum Iuno supplex his uocibus usa est:
'Aeole, namque tibi diuom Pater atque hominum rex
et mulcere dedit fluctus et tollere uento,
gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat aequor,
Ilium in Italiam portans uictosque Penates:
incute uim uentis submersasque obrue puppes,
aut age diuersos et dissice corpora ponto.
sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
conubio iungam stabili propriamque dicabo,
omnis ut tecum meritis pro talibus annos
exigat et pulchra faciat te prole parentem.'
Aeolus haec contra: 'tuus, o regina, quid optes,
explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra Iouemque
concilias, tu das epulis accumbere diuom,
nimborumque facis tempestatumque potentem.'
Haec ubi dicta, cauom conuersa cuspide montem
impulit in latus: ac uenti uelut agmine facto,
qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
incubuere mari, totumque a sedibus imis
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et uastos uoluont ad litora fluctus.
insequitur clamorque uirum stridorque rudentum.
eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
intonuere poli et crebris micat ignibus aether,
praesentemque uiris intentant omnia mortem.
extemplo Aeneae soluuntur frigore membra;
ingemit, et duplicis tendens ad sidera palmas
talia uoce refert: 'o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
saeuus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis

scuta uirum galeasque et fortia corpora uoluit?'
  Talia iactanti stridens Aquilone procella
uelum aduersa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi; tum prora auertit et undis
dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
tris Notus abreptas in saxa latentia torquet;
saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus aras,
dorsum inmane mari summo; tris Eurus ab alto
in breuia et syrtis urguet, miserabile uisu,
inliditque uadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque uehebat Oronten,
ipsiús ante oculos ingens a uertice pontus
in puppim ferit: excutitur pronusque magister
uoluitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus uorat aequore uortex.
apparent rari nantes in gurgite uasto,
arma uirum tabulaeque et Troïa gaza per undas.
iam ualidam Ilionei nauem, iam fortis Achati,
et qua uectus Abas, et qua grandaeuus Aletes,
uicit hiemps; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
  Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
stagna refusa uadis, grauiter commotus; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto uidet aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque uocat, dehinc talia fatur:
'tantane uos generis tenuit fiducia uestri?
iam caelum terramque meo sine numine, uenti,
miscere, et tantas audetis tollere moles?
quos ego—sed motos praestat componere fluctus:
post mihi nón similí poena commissa luetis.
maturate fugam, regique haec dicite uestro:
non illi imperium pelagi saeuumque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille inmania saxa,
uestras, Eure, domos; illa se iactet in aula

Aeolus et clauso uentorum carcere regnet.'
  Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat,
collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
detrudunt nauis scopulo; leuat ipse tridenti
et uastas aperit syrtis et temperat aequor,
atque rotis summas leuibus perlabitur undas.
ac ueluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio, saeuitque animis ignobile uolgus,
iamque faces et saxa uolant, furor arma ministrat:
tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
prospiciens genitor caeloque inuectus aperto
flectit equos curruque uolans dat lora secundo.
  Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
contendunt petere, et Libyae uertuntur ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
hinc atque hinc uastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub uertice late
aequora tuta silent: tum siluis scaena coruscis
desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;
fronte sub aduersa scopulis pendentibus antrum,
intus aquae dulces uiuoque sedilia saxo,
Nympharum domus. hic fessas non uincula nauis
ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.
huc septem Aeneas collectis nauibus omni
ex numero subit; ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentis artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
succepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum, frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.
  Aeneas scopulum interea conscendit et omnem

prospectum late pelago petit, Anthea siquem
iactatum uento uideat Phrygiasque biremis
aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
nauem in conspectu nullam, tris litore ceruos
prospicit errantis; hos tota armenta secuntur
a tergo, et longum per uallis pascitur agmen.
constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
cornibus arboreis, sternit, tum uolgus et omnem
miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
nec prius absistit, quam septem ingentia uictor
corpora fundat humi et numerum cum nauibus aequet.
hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
uina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
diuidit, et dictis maerentia pectora mulcet:
'o socii, neque enim ignari sumus ante malorum,
o passi grauiora, dabit deus his quoque finem.
uos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
accestis scopulos, uos et Cyclopea saxa
experti: reuocate animos, maestumque timorem
mittite; forsan et haec olim meminisse iuuabit.
per uarios casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
durate, et uosmet rebus seruate secundis.'
  Talia uoce refert, curisque ingentibus aeger
spem uoltu simulat, premit altum corde dolorem.
illi se praedae accingunt dapibusque futuris:
tergora deripiunt costis et uiscera nudant,
pars in frusta secant ueribusque trementia figunt,
litore aëna locant alii flammasque ministrant.
tum uictu reuocant uires, fusique per herbam
inplentur ueteris Bacchi pinguisque ferinae.
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
amissos longo socios sermone requirunt
spemque metumque inter dubii, seu uiuere credant
siue extrema pati nec iam exaudire uocatos.
praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,

nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
dispiciens mare ueliuolum terrasque iacentis
litoraque et latos populos, sic uertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis.
atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus: 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim uoluentibus annis,
hinc fore ductores reuocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitu's: quae te, genitor, sententia uertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;
nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achiuis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timaui,
unde per ora nouem uasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arua sonanti.
hic tamen ille urbem Pataui sedesque locauit
Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troïa, nunc placida compostus pace quiescit:
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
nauibus, infandum, amissis unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?'
Olli subridens hominum sator atque deorum
uoltu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libauit natae, dehinc talia fatur:
'parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
fata tibi; cernes urbem et promissa Lauini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aenean; neque me sententia uertit.

hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et uoluens fatorum arcana mouebo)
bellum ingens geret Italia populosque feroces
contundet, moresque uiris et moenia ponet,
tertia dum Latio regnantem uiderit aestas
ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
at puer Ascanius, quoi nunc cognomen Iulo
additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
triginta magnos uoluendis mensibus orbis
imperio explebit, regnumque ab sede Lauini
transferet, et longam multa ui muniet Albam.
hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
inde lupae fuluo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem, et Mauortia condet
moenia Romanosque suo de nomine dicet.
his ego nec metas rerum nec tempora pono,
imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
consilia in melius referet, mecumque fouebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
sic placitum. ueniet lustris labentibus aetas,
cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
seruitio premet ac uictis dominabitur Argis.
nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
accipies secura; uocabitur hic quoque uotis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;
cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
claudentur Belli portae; Furor impius intus
saeua sedens super arma et centum uinctus aënis
post tergum nodis fremet horridus ore cruento.'
  Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
ut terrae utque nouae pateant Karthaginis arces
hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
finibus arceret. uolat ille per aëra magnum

remigio alarum, ac Libyae citus astitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda uolente deo; in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima uoluens,
ut primum lux alma datast, exire locosque
explorare nouos, quas uento accesserit oras,
qui teneant, nam inculta uidet, hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.
classem in conuexo nemorum sub rupe cauata
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
cui mater media sese tulit obuia silua,
uirginis os habitumque gerens et uirginis arma,
Spartanae uel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce uolucremque fuga praeuertitur Eurum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
uenatrix, dederatque comam diffundere uentis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
ac prior 'heus' inquit, 'iuuenes, monstrate, mearum
uidistis siquam hic errantem forte sororum,
succinctam pharetra, et maculoso tegmine lyncis
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'
Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus:
'nulla tuarum audita mihi neque uisa sororum,
o—quam te memorem, uirgo? namque haut tibi uoltus
mortalis, nec uox hominem sonat; o dea certe,
an Phoebi soror an Nympharum sanguinis una?
sis felix, nostrumque leues quaecumque laborem,
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
erramus, uento huc uastis et fluctibus acti:
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'
Tum Venus: 'haut equidem tali me dignor honore;

317. **Hebrum** (codd. et Grammat.) C. al. **Eurum** R. ex coni., approbante Maduigio.

323. **maculosae** (codd.); sed Maduigius optime coniecit **maculoso** (*a lynx of spotted hide*), comp. G. II. 241, Aen. III. 618. male R. ex cod. γ recepit **tegmina**.

uirginibus Tyriis mos est gestare pharetram
purpureoque alte suras uincire cothurno.
Punica regna uides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.
imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
cui pater intactam dederat primisque iugarat
ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
quos inter medius uenit furor. ille Sychaeum
impius ante aras atque auri caecus amore
clam ferro incautum superat, securus amorum
germanae; factumque diu celauit, et aegram
multa malus simulans uana spe lusit amantem.
ipsa sed in somnis inhumati uenit imago
coniugis; ora modis attollens pallida miris
crudelis aras traiectaque pectora ferro
nudauit, caecumque domus scelus omne retexit.
tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
auxiliumque uiae ueteris tellure recludit
thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
his commota fugam Dido sociosque parabat.
conueniunt, quibus aut odium crudele tyranni
aut metus acer erat; nauis, quae forte paratae,
corripiunt onerantque auro. portantur auari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
deuenere locos, ubi nunc ingentia cernes
moenia surgentemque nouae Karthaginis arcem,
mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
taurino quantum possent circumdare tergo.
sed uos qui tandem quibus aut uenistis ab oris,
quoue tenetis iter?' quaerenti talibus ille
suspirans imoque trahens a pectore uocem:
'O dea, si prima repetens ab origine pergam,
et uacet annalis nostrorum audire laborum,

343. **agri** (codd. et Grammat. omn.) edd. pler. **auri** R. ex coniect., quam recipere non ausi sumus.

ante diem clauso componat Vesper Olympo.
nos Troia antiqua, si uestras forte per auris
Troiae nomen iit, diuersa per aequora uectos
forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
classe ueho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Ioue summo.
bis denis Phrygium conscendi nauibus aequor
matre dea monstrante uiam data fata secutus;
uix septem conuolsae undis Euroque supersunt.
ipse ignotus egens Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem
passa Venus medio sic interfata dolore est:
  'Quisquis es, haut, credo, inuisus caelestibus auras
uitalis carpis, Tyriam qui adueneris urbem.
perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
namque tibi reduces socios classemque relatam
nuntio et in tutum uersis aquilonibus actam,
ni frustra augurium uani docuere parentes.
aspice bis senos laetantis agmine cycnos,
aetheria quos lapsa plaga Iouis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo
aut capere aut captas iam respectare uidentur:
ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haut aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia uelo.
perge modo et, qua te ducit uia, derige gressum.'
  Dixit, et auertens rosea ceruice refulsit,
ambrosiaeque comae diuinum uertice odorem
spirauere; pedes uestis defluxit ad imos:
et uera incessu patuit dea. ille ubi matrem
adgnouit, tali fugientem est uoce secutus:
'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram

374. **componet** (codd. M γ) R. F. **componat** (codd. R P) C. al., quod recte se habere arbitramur. uid. p. 107.

396. **despectare** (codd. plur.) C. al. **respectare** (cod. P) R., quod tuetur Weidner, quia cycni, cum plumas rostris expoliunt, terram 'respectare uidentur.' hi igitur terras iam ceperunt (portum tenent).

non datur, ac ueras audire et reddere uoces?'
talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
at Venus obscuro gradientis aëre saepsit,
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere nequis eos neu quis contingere posset
moliriue moram aut ueniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit, sedesque reuisit
laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.
  Corripuere uiam interea, qua semita monstrat:
iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
imminet aduersasque aspectat desuper arces.
miratur molem Aeneas, magalia quondam,
miratur portas strepitumque et strata uiarum.
instant ardentes Tyrii, pars ducere muros
molirique arcem et manibus subuoluere saxa,
pars optare locum tecto et concludere sulco.
iura magistratusque legunt sanctumque senatum.
hic portus alii effodiunt; hinc lata theatris
fundamenta petunt alii, immanisque columnas
rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris:
qualis apes aestate noua per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt uenientum, aut agmine facto
ignauum fucos pecus a praesepibus arcent;
feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula, mirabile dictu,
per medios miscetque uiris, neque cernitur ulli.
  Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno
monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
egregiam et facilem uictu per saecula gentem.
hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido

426 unc. incl. R., repudiauit etiam H. propter 507. sed tuentur codd., interpretatur Seruius.

condebat, donis opulentum et numine diuae,
aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
aere trabes, foribus cardo stridebat aënis.
hoc primum in luco noua res oblata timorem
leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
artificumque manus intra se operumque laborem
miratur, uidet Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum uolgata per orbem,
Atridas Priamumque et saeuom ambobus Achillem.
constitit, et lacrimans 'quis iam locus,' inquit, 'Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?
en Priamus. sunt hic etiam sua praemia laudi;
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
solue metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
sic ait, atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine uoltum.
namque uidebat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuuentus;
hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
nec procul hinc Rhesi niueis tentoria uelis
adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa uastabat caede cruentus,
ardentisque auertit equos in castra, priusquam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
parte alia fugiens amissis Troilus armis,
infelix puer atque inpar congressus Achilli,
fertur equis curruque haeret resupinus inani,
lora tenens tamen; huic ceruixque comaeque trahuntur
per terram, et uersa puluis inscribitur hasta.
interea ad templum non aequae Palladis ibant
crinibus Iliades passis peplumque ferebant,
suppliciter tristes et tunsae pectora palmis:

448. **nexaeque** (codd. opt. et plur.) R. C. al. **nixaeque** (codd. pauci) W. L. F. al. in loco, qui, utcumque legitur, interpretationis est parum certae, sequendi sunt codd.

455. **inter se** (codd. fere omn. et Grammat.) C. al. **intra se** cod. c, quod cum Maduigio adsumere nunc ausi sumus. **intrans** male R.

diua solo fixos oculos auersa tenebat.
ter circum Iliacos raptauerat Hectora muros
exanimumque auro corpus uendebat Achilles.
tum uero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
se quoque principibus permixtum adgnouit Achiuis,
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
aurea subnectens exertae cingula mammae,
bellatrix, audetque uiris concurrere uirgo.
  Haec dum Dardanio Aeneae miranda uidentur,
dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
incessit magna iuuenum stipante caterua.
qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
fert umero, gradiensque deas supereminet omnis;
Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus:
talis erat Dido, talem se laeta ferebat
per medios, instans operi regnisque futuris.
tum foribus diuae, media testudine templi,
saepta armis solioque alte subnixa resedit.
iura dabat legesque uiris, operumque laborem
partibus aequabat iustis aut sorte trahebat,
cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque uidet fortemque Cloanthum
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
dispulerat penitusque alias auexerat oras.
obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
laetitiaque metuque: auidi coniungere dextras
ardebant, sed res animos incognita turbat.
dissimulant et nube caua speculantur amicti,
quae fortuna uiris, classem quo litore linquant,
quid ueniant: cunctis nam lecti nauibus ibant

505. **e testudine** (cod. P) R.
518. Variant hic codd., etenim multi (P al.) habent quod nos

orantes ueniam, et templum clamore petebant.
  Postquam introgressi et coram data copia fandi,
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
'o regina, nouam cui condere Iuppiter urbem
iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, uentis maria omnia uecti,
oramus: prohibe infandos a nauibus ignis,
parce pio generi, et propius res aspice nostras.
non nos aut ferro Libycos populare penatis
uenimus aut raptas ad litora uertere praedas;
non ea uis animo nec tanta superbia uictis.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere uiri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
hic cursus fuit,
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
in uada caeca tulit, penitusque procacibus austris
perque undas superante salo perque inuia saxa
dispulit: huc pauci uestris adnauimus oris.
quod genus hoc hominum? quaeue hunc tam barbara morem
permittit patria? hospitio prohibemur harenae;
bella cient, primaque uetant consistere terra.
si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.
rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis:
quem si fata uirum seruant, si uescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus; officio nec te certasse priorem
paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes
armaque Troianoque a sanguine clarus Acestes.

scripsimus cum R. C. F. al. multi (M al.) scribunt **quid ueniant cuncti, nam**... ita W. L.

548. **non metus officio ne** (cod. unus Hamb.) H. W. G. al. **nec** habent codd. cet. omn. et R. C. L. F. al., recte, ut nunc censemus. 'si uiuit Aeneas, nec nobis metuendum erit nec tibi quod nos adiuueris paenitendum.' 'nobis' omitti potuit hic propter 544.

550. **armaque** (codd. plur.) R. C. L. F. **aruaque** (cod. M) H. W. al.

quassatam uentis liceat subducere classem
et siluis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
sin absumpta salus, et te, pater optume Teucrum,
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc aduecti, regemque petamus Acesten.'
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
  Tum breuiter Dido uoltum demissa profatur:
'soluite corde metum, Teucri, secludite curas.
res dura et regni nouitas me talia cogunt
moliri et late finis custode tueri.
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem
uirtutesque uirosque aut tanti incendia belli?
non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
nec tam auersus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu uos Hesperiam magnam Saturniaque arua
siue Erycis finis regemque optatis Acesten,
auxilio tutos dimittam opibusque iuuabo.
uoltis et his mecum pariter considere regnis?
urbem quam statuo, uestra est; subducite nauis;
Tròs Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
adforet Aeneas! equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
siquibus eiectus siluis aut urbibus errat.'
  His animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
ardebant. prior Aenean compellat Achates:
'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta uides, classem sociosque receptos.
unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi
submersum; dictis respondent cetera matris.'
uix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
restitit Aeneas claraque in luce refulsit
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuuentae

purpureum et laetos oculis adflarat honores:
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flauo
argentum Pariusue lapis circumdatur auro.
tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
improuisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
o sola infandos Troiae miserata labores,
quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos
urbe domo socias, grates persoluere dignas
non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
di tibi, siqua pios respectant numina, siquid
usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt
saecula? qui tanti talem genuere parentes?
in freta dum fluuii current, dum montibus umbrae
lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
quae me cumque uocant terrae.' sic fatus amicum
Ilionea petit dextra, laeuaque Serestum,
post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
  Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
casu deinde uiri tanto, et sic ore locuta est:
'quis te, nate dea, per tanta pericula casus
insequitur? quae uis immanibus applicat oris?
tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
atque equidem Teucrum memini Sidona uenire
finibus expulsum patriis, noua regna petentem
auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
uastabat Cyprum et uictor dicione tenebat.
tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe uolebat.
quare agite o tectis, iuuenes, succedite nostris.
me quoque per multos similis fortuna labores

599. **exhaustos** (codd. fere omn.) edd. pler. **exhaustis** (cod. F Seru.) R. quae l. uera esse potest.

iactatam hac demum uoluit consistere terra:
non ignara mali miseris succurrere disco.'
sic memorat; simul Aenean in regia ducit
tecta, simul diuom templis indicit honorem.
nec minus interea sociis ad litora mittit
uiginti tauros, magnorum horrentia centum
terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
munera laetitiamque dii.
at domus interior regali splendida luxu
instruitur, mediisque parant conuiuia tectis:
arte laboratae uestes ostroque superbo,
ingens argentum mensis, caelataque in auro
fortia facta patrum, series longissima rerum
per tot ducta uiros antiqua ab origine gentis.
  Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
passus amor) rapidum ad nauis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat;
omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
munera praeterea Iliacis erepta ruinis
ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
et circumtextum croceo uelamen acantho,
ornatus Argiuae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
extulerat, matris Ledae mirabile donum;
praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
maxima natarum Priami, colloque monile
bacatum et duplicem gemmis auroque coronam.
haec celerans iter ad nauis tendebat Achates.
  At Cytherea nouas artes, noua pectore uersat
consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
pro dulci Ascanio ueniat, donisque furentem
incendat reginam atque ossibus implicet ignem.
quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis;
urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
'nate, meae uires, mea magna potentia solus,
nate, Patris summi qui tela Typhoia temnis,
ad te confugio et supplex tua numina posco.
frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
litora iactetur odiis Iunonis acerbae,

nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
uocibus; et uereor, quo se Iunonia uertant
hospitia; haut tanto cessabit cardine rerum.
quocirca capere ante dolis et cingere flamma
reginam meditor, nequo se numine mutet,
sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
dona ferens pelago et flammis restantia Troiae;
hunc ego sopitum somno super alta Cythera
aut super Idalium sacrata sede recondam,
nequa scire dolos mediusue occurrere possit.
tu faciem illius noctem non amplius unam
falle dolo et notos pueri puer indue uoltus,
ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido
regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
occultum inspires ignem fallasque ueneno.'
paret Amor dictis carae genetricis, et alas
exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
at Venus Ascanio placidam per membra quietem
inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
iamque ibat dicto parens et dona Cupido
regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
cum uenit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locauit;
iam pater Aeneas et iam Troiana iuuentus
conueniunt, stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas, Cereremque canistris
expediunt, tonsisque ferunt mantelia uillis.
quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere penates;
centum aliae totidemque pares aetate ministri,
qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
conuenere, toris iussi discumbere pictis.

mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
flagrantisque dei uoltus simulataque uerba
pallamque et pictum croceo uelamen acantho.
praecipue infelix, pesti deuota futurae,
expleri mentem nequit ardescitque tuendo
Phoenissa, et pariter puero donisque mouetur.
ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
et magnum falsi inpleuit genitoris amorem,
reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
haeret et interdum gremio fouet, inscia Dido,
insidat quantus miserae deus. at memor ille
matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
incipit, et uiuo temptat praeuertere amore
iam pridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae,
crateras magnos statuunt et uina coronant.
it strepitus tectis uocemque per ampla uolutant
atria; dependent lychni laquearibus aureis
incensi, et noctem flammis funalia uincunt.
hic regina grauem gemmis auroque poposcit
impleuitque mero pateram, quam Belus et omnes
a Belo soliti; tum facta silentia tectis:
'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura locuntur,
hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
esse uelis, nostrosque huius meminisse minores.
adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno;
et uos o coetum, Tyrii, celebrate fauentes.'
dixit, et in mensam laticum libauit honorem,
primaque libato summo tenus attigit ore;
tum Bitiae dedit increpitans; ille inpiger hausit
spumantem pateram et pleno se proluit auro;
post alii proceres. cithara crinitus Iopas
personat aurata, docuit quem maximus Atlas.
hic canit errantem lunam solisque labores,
unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
Arcturum pluuiasque Hyadas geminosque Triones,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet.
ingeminant plausu Tyrii, Troesque secuntur.
nec non et uario noctem sermone trahebat

infelix Dido, longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
nunc, quibus Aurorae uenisset filius armis,
nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
'immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos. nam te iam septima portat
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

In u. 374 qui 'componet' legi malunt, prouocare solent ad Ciceronis locum Tusc. V. 102 (ed. Orelli) 'Dies deficiet, si uelim paupertatis causam defendere.' sed eos ille locus non adiuuat. nam et in nonnullis codd. legitur 'deficiat,' et potentiale 'uelim' in protasi, utriuis in apodosi modo competens, quia 'uolam' latine non dicitur, de ratione loci nihil definit.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER SECVNDVS.

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
'infandum, regina, iubes renouare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danai, quaeque ipse miserrima uidi
et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum Dolopumue aut duri miles Vlixi
temperet a lacrimis? et iam nox umida caelo
praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.
sed si tantus amor casus cognoscere nostros
et breuiter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam. fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam l[illegible]annis,
instar montis ecum divina [illegible]
aedificant sectaque intexunt [illegible]s:
uotum pro reditu simulant, ea [illegible]gatur.
huc delecta uirum sortiti corpora [illegible]
includunt caeco lateri, penitusque cauernas
ingentis uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, diues opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis:

3—6. Post **dolorem** plene interpungunt, post **fui** commate, R. L. F., quod nos cum W. C. operae pretium esse negamus.

huc se prouecti deserto in litore condunt.
nos abiisse rati et uento petiisse Mycenas:
ergo omnis longo soluit se Teucria luctu,
panduntur portae, iuuat ire et Dorica castra
desertosque uidere locos litusque relictum.
hic Dolopum manus, hic saeuus tendebat Achilles,
classibus hic locus, hic acie certare solebant.
pars stupet innuptae donum exitiale Mineruae,
et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
duci intra muros hortatur et arce locari,
siue dolo seu iam Troiae sic fata ferebant.
at Capys et quorum melior sententia menti
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubent subiectisque urere flammis,
aut terebrare cauas uteri et temptare latebras.
scinditur incertum studia in contraria uolgus.
  Primus ibi ante omnis, magna comitante caterua,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce
et procul 'o miseri, quae tanta insania, ciues?
creditis auectos hostis aut ulla putatis
dona carere dolis Danaum? sic notus Vlixes?
aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui
aut haec in nostros fabricata est machina muros
inspectura domos uenturaque desuper urbi,
aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri:
quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.'
sic fatus ualidis ingentem uiribus hastam
in latus inque feri curuam compagibus aluom
contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
insonuere cauae gemitumque dedere cauernae.
et si fata deum, si mens non laeua fuisset,
impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.
  Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum
pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum uenientibus ultro,
hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achiuis,
obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
seu uersare dolos seu certae occumbere morti.
undique uisendi studio Troiana iuuentus

circumfusa ruit, certantque inludere capto.
accipe nunc Danaum insidias et crimine ab uno
disce omnis.
namque ut conspectu in medio turbatus inermis
constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit,
'heu quae nunc tellus' inquit, 'quae me aequora possunt
accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.'
quo gemitu conuersi animi compressus et omnis
impetus. hortamur fari; quo sanguine cretus
quidue ferat, memoret, quae sit fiducia capto.
ille haec deposita tandem formidine fatur:
'Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
uera' inquit, 'neque me Argolica de gente negabo:
hoc primum; nec, si miserum fortuna Sinonem
finxit, uanum etiam mendacemque inproba finget.
fando aliquod si forte tuas peruenit ad auris
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
insontem infando indicio, quia bella uetabat,
demisere Neci, nunc cassum lumine lugent,
illi me comitem et consanguinitate propinquum
pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
dum stabat regno incolumis regumque uigebat
consiliis, et nos aliquod nomenque decusque
gessimus. inuidia postquam pellacis Vlixi
(haut ignota loquor) superis concessit ab oris,
adflictus uitam in tenebris luctuque trahebam
et casum insontis mecum indignabar amici.
nec tacui demens, et me, fors siqua tulisset,
si patrios umquam remeassem uictor ad Argos,
promisi ultorem et uerbis odia aspera moui.
hinc mihi prima mali labes, hinc semper Vlixes
criminibus terrere nouis, hinc spargere uoces
in uolgum ambiguas et quaerere conscius arma.
nec requieuit enim, donec Calchante ministro—

74, 5. Locum uexatum distinximus ut C., **quae** relatiuum esse statuentes. male coniecit R. **quiue fuat.**

89. **conciliis** (cod. V_2) R.

sed quid ego haec autem nequiquam ingrata reuoluo?
quidue moror, si omnis uno ordine habetis Achiuos
idque audire sat est? iamdudum sumite poenas:
hoc Ithacus uelit et magno mercentur Atridae.'
Tum uero ardemus scitari et quaerere casus,
ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
prosequitur pauitans et ficto pectore fatur:
'Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
moliri et longo fessi discedere bello;
fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti
interclusit hiemps, et terruit Auster euntis.
praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis
staret ecus, toto sonuerunt aethere nimbi.
suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi
mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat:
"sanguine placastis uentos et uirgine caesa,
cum primum Iliacas, Danai, uenistis ad oras:
sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica." uolgi quae uox ut uenit ad auris,
obstipuere animi, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor, cui fata paret, quem poscat Apollo.
hic Ithacus uatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios: quae sint ea numina diuom,
flagitat. et mihi iam multi crudele canebant
artificis scelus et taciti uentura uidebant.
bis quinos silet ille dies tectusque recusat
prodere uoce sua quemquam aut opponere morti.
uix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rumpit uocem, et me destinat arae.
adsensere omnes, et quae sibi quisque timebat
unius in miseri exitium conuersa tulere.
iamque dies infanda aderat: mihi sacra parari
et salsae fruges et circum tempora uittae.
eripui, fateor, leto me et uincula rupi,
limosoque lacu per noctem obscurus in ulua
delitui, dum uela darent, si forte dedissent.
nec mihi iam patriam antiquam spes ulla uidendi

114. **scitantem** (codd. P al.) W. R. al. **scitatum** al.
121. Pro codd. l. **parent** Maduigii coni. recepimus.
136. De hoc u. uid notam in p. 129.

nec dulcis natos exoptatumque parentem;
quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
quod te per superos et conscia numina ueri,
per siqua est quae restet adhuc mortalibus usquam
intemerata fides, oro, miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.'
His lacrimis uitam damus, et miserescimus ultro.
ipse uiro primus manicas atque arta leuari
uincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
'quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios;
noster eris. mihique haec edissere uera roganti:
quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
quidue petunt? quae religio aut quae machina belli?'
dixerat. ille, dolis instructus et arte Pelasga,
sustulit exutas uinclis ad sidera palmas:
'uos, aeterni ignes, et non uiolabile uestrum
testor numen' ait, 'uos arae ensesque nefandi,
quos fugi, uittaeque deum, quas hostia gessi:
fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura,
fas odisse uiros, atque omnia ferre sub auras,
siqua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
tu modo promissis maneas seruataque serues
Troia fidem, si uera feram, si magna rependam.
omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. impius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inuentor Vlixes
fatale adgressi sacrato auellere templo
Palladium caesis summae custodibus arcis
corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
uirgineas ausi diuae contingere uittas,
ex illo fluere ac retro sublapsa referri
spes Danaum, fractae uires, auersa deae mens,
nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
uix positum castris simulacrum, arsere coruscae
luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
sudor iit, terque ipsa solo, mirabile dictu,
emicuit parmamque ferens hastamque trementem.
extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,

138. **duplicis** (cod. P) R. **dulcis** (codd. M al.) C. F.

nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
omina ni repetant Argis numenque reducant,
quod pelago et curuis secum auexere carinis.
et nunc quod patrias uento petiere Mycenas,
arma deosque parant comites, pelagoque remenso
improuisi aderunt: ita digerit omina Calchas.
hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
hanc tamen inmensam Calchas attollere molem
roboribus textis caeloque educere iussit,
ne recipi portis aut duci in moenia posset
neu populum antiqua sub religione tueri.
nam si uestra manus uiolasset dona Mineruae,
tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum
conuertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum;
sin manibus uestris uestram ascendisset in urbem,
ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
uenturam, et nostros ea fata manere nepotes.'
  Talibus insidiis periurique arte Sinonis
credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
quos neque Tydides nec Larissaeus Achilles,
non anni domuere decem, non mille carinae.
  Hic aliud maius miseris multoque tremendum
obicitur magis, atque improuida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta,
horresco referens, inmensis orbibus angues
incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
sanguineae superant undas, pars cetera pontum
pone legit sinuatque inmensa uolumine terga.
fit sonitus spumante salo; iamque arua tenebant
ardentisque oculos suffecti sanguine et igni
sibila lambebant linguis uibrantibus ora.
diffugimus uisu exangues. illi agmine certo
Laocoonta petunt: et primum parua duorum
corpora natorum serpens amplexus uterque
implicat et miseros morsu depascitur artus;
post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem

corripiunt spirisque ligant ingentibus, et iam
bis medium amplexi, bis collo squamea circum
terga dati superant capite et ceruicibus altis.
ille simul manibus tendit diuellere nodos
perfusus sanie uittas atroque ueneno,
clamores simul horrendos ad sidera tollit,
qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus et incertam excussit ceruice securim.
at gemini lapsu delubra ad summa dracones
effugiunt saeuaeque petunt Tritonidis arcem,
sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
tum uero tremefacta nouus per pectora cunctis
insinuat pauor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
ducendum ad sedes simulacrum orandaque diuae
numina conclamant.
diuidimus muros et moenia pandimus urbis.
accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
subiciunt lapsus, et stuppea uincula collo
intendunt. scandit fatalis machina muros
feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
sacra canunt funemque manu contingere gaudent.
illa subit mediaeque minans inlabitur urbi.
o patria, o diuom domus Ilium et incluta bello
moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
substitit atque utero sonitum quater arma dedere;
instamus tamen inmemores caecique furore,
et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
ora dei iussu non umquam credita Teucris:
nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
ille dies, festa uelamus fronde per urbem.

Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox
inuoluens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
conticuere, sopor fessos complectitur artus:
et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
a Tenedo tacitae per amica silentia lunae
litora nota petens. Flammas cum regia puppis

extulerat, fatisque deum defensus iniquis
inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon, illos patefactus ad auras
reddit equus, laetique cauo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Vlixes
demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
inuadunt urbem somno uinoque sepultam;
caeduntur uigiles, portisque patentibus omnis
accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.
  Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono diuom gratissima serpit.
in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector
uisus adesse mihi largosque effundere fletus,
raptatus bigis ut quondam aterque cruento
puluere perque pedes traiectus lora tumentis.
ei mihi qualis erat (quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuuias indutus Achilli
uel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis),
squalentem barbam et concretos sanguine crinis
uolneraque illa gerens, quae circum plurima muros
accepit patrios! ultro flens ipse uidebar
compellare uirum et maestas expromere uoces:
'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
expectate uenis? ut te post multa tuorum
funera, post uarios hominumque urbisque labores
defessi aspicimus! quae causa indigna serenos
foedauit uoltus? aut cur haec uolnera cerno?'
ille nihil, nec me quaerentem uana moratur,
sed grauiter gemitus imo de pectore ducens
'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.
hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia Penatis:

256—9. Post '**petens**' plene distinximus, post '**Sinon**' commate: sic enim sententia expeditior fit. similiter I.

hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
magna pererrato statues quae denique ponto.'
sic ait, et manibus uittas Vestamque potentem
aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
  Diuerso interea miscentur moenia luctu,
et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
excutior somno, et summi fastigia tecti
ascensu supero atque arrectis auribus asto:
in segetem ueluti cum flamma furentibus austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
praecipitesque trahit siluas; stupet inscius alto
accipiens sonitum saxi de uertice pastor.
tum uero manifesta fides, Danaumque patescunt
insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Volcano superante domus, iam proximus ardet
Vcalegon, Sigea igni freta lata relucent.
exoritur clamorque uirum clangorque tubarum.
arma amens capio; nec sat rationis in armis,
sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
cum sociis ardent animi, furor iraque mentem
praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
  Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
sacra manu uictosque deos paruumque nepotem
ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
'quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?'
uix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
'uenit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
arduus armatos mediis in moenibus astans
fundit equus, uictorque Sinon incendia miscet
insultans. portis alii bipatentibus adsunt,
milia quot magnis umquam uenere Mycenis;

311. **superante** codd. plur. R. uero ex cod. P eruere sibi uidetur **ecsuperante**.

obsedere alii telis angusta uiarum
oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
stricta, parata neci; uix primi proelia temptant
portarum uigiles et caeco Marte resistunt.'
talibus Othryadae dictis et numine diuom
in flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
quo fremitus uocat et sublatus ad aethera clamor.
addunt se socios Rhipeus et maximus armis
Epytus oblati per lunam Hypanisque Dymasque,
et lateri adglomerant nostro, iuuenisque Coroebus
Mygdonides (illis ad Troiam forte diebus
uenerat insano Cassandrae incensus amore,
et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,)
infelix qui non sponsae praecepta furentis
audierit.
quos ubi confertos audere in proelia uidi,
incipio super his: 'iuuenes, fortissima frustra
pectora, si uobis audentem extrema cupido
certa sequi, quae sit rebus fortuna uidetis.
excessere omnes adytis arisque relictis
di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
incensae: moriamur, et in media arma ruamus.
una salus uictis nullam sperare salutem.'
sic animis iuuenum furor additus. inde lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba uentris
exegit caecos rabies, catulique relicti
faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
uadimus haud dubiam in mortem, mediaeque tenemus
urbis iter; nox atra caua circumuolat umbra.
quis cladem illius noctis, quis funera fando
explicet aut possit lacrimis aequare labores?
urbs antiqua ruit multos dominata per annos;
plurima perque uias sternuntur inertia passim
corpora perque domos et religiosa deorum
limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri:
quondam etiam uictis redit in praecordia uirtus,
uictoresque cadunt Danai. crudelis ubique
luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.
Primus se Danaum magna comitante caterua
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,

inscius, atque ultro uerbis compellat amicis:
'festinate, uiri. nam quae tam sera moratur
segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama; uos celsis nunc primum a nauibus itis?'
dixit, et extemplo, neque enim responsa dabantur
fida satis, sensit medios delapsus in hostis.
obstipuit retroque pedem cum uoce repressit.
inprouisum aspris ueluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
attollentem iras et caerula colla tumentem:
haut secus Androgeos uisu tremefactus abibat.
inruimus densis et circumfundimur armis,
ignarosque loci passim et formidine captos
sternimus: adspirat primo Fortuna labori.
atque hic successu exultans animisque Coroebus
'o socii, qua prima' inquit 'fortuna sa[illegible]
monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
aptemus. dolus an uirtus, quis in hoste requirat?
arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
induitur laterique Argiuom accommodat ensem.
hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas omnisque iuuentus
laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
uadimus inmixti Danais haud numine nostro,
multaque per caecam congressi proelia noctem
conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
diffugiunt alii ad nauis et litora cursu
fida petunt, pars ingentem formidine turpi
scandunt rursus equum et nota conduntur in aluo.
  Heu nihil inuitis fas quemquam fidere diuis.
ecce trahebatur passis Priameia uirgo
crinibus a templo Cassandra adytisque Mineruae,
ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
lumina, nam teneras arcebant uincula palmas.
non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
et sese medium iniecit periturus in agmen.
consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
hic primum ex alto delubri culmine telis
nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes

armorum facie et Graiarum errore iubarum.
tum Danai gemitu atque ereptae uirginis ira
undique collecti inuadunt, acerrimus Aiax
et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis,
aduersi rupto ceu quondam turbine uenti
confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus Eois
Eurus equis; stridunt siluae, saeuitque tridenti
spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
illi etiam, siquos obscura nocte per umbram
fudimus insidiis totaque agitauimus urbe,
apparent; primi clipeos mentitaque tela
adgnoscunt atque ora sono discordia signant.
ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
Penelei dextra Diuae armipotentis ad aram
procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
qui fuit in Teucris et seruantissimus aequi;
dis aliter uisum; pereunt Hypanisque Dymasque
confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
labentem pietas nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
testor, in occasu uestro nec tela nec ullas
uitauisse uices Danaum et, si fata fuissent
ut caderem, meruisse manu. diuellimur inde
Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aeuo
iam grauior, Pelias et uolnere tardus Vlixi,
protinus ad sedes Priami clamore uocati.
hic uero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis
cernimus obsessumque acta testudine limen.
haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
culmina conuellunt; his se, quando ultima cernunt,

422. **Priami** R., quia in cod. P spatium litterae relictum est: **primi** cet. codd. editt. omn.

433, 4. Commate post **fuissent** distinguit R., non post **caderem**.

445. **tecta** (codd. et Gramm. plures) C. F. al. **tota** habent aliqui codd. a pr. m. quod edidit R. sed languere uidetur.

extrema iam in morte parant defendere telis,
auratasque trabes, ueterum decora alta parentum,
deuoluont; alii strictis mucronibus imas
obsedere fores, has seruant agmine denso.
instaurati animi regis succurrere tectis
auxilioque leuare uiros uimque addere uictis.
  Limen erat caecaeque fores et peruius usus
tectorum inter se Priami, postesque relicti
a tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
saepius Andromache ferre incomitata solebat
ad soceros et auo puerum Astyanacta trahebat.
euado ad summi fastigia culminis, unde
tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
eductam tectis, unde omnis Troia uideri
et Danaum solitae naues et Achaica castra,
adgressi ferro circum, qua summa labantis
iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
sedibus inpulimusque: ea lapsa repente ruinam
cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
incidit. ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
telorum interea cessat genus.
  Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exultat, telis et luce coruscus aëna;
qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis nouus exuuiis nitidusque iuuenta
lubrica conuoluit sublato pectore terga,
arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
succedunt tecto, et flammas ad culmina iactant.
ipse inter primos correpta dura bipenni
limina perrumpit, postisque a cardine uellit
aeratos; iamque excisa trabe firma cauauit
robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
apparet domus intus et atria longa patescunt,
apparent Priami et ueterum penetralia regum,

448. **alta** (codd. M al.) edd. plur. **illa** (codd. P al.) R.
465. **ea lapsa** (codd. plur.) edd. plur. **elapsa** (cod. P) R.

armatosque uident stantis in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
miscetur, penitusque cauae plangoribus aedes
femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
tum pauidae tectis matres ingentibus errant,
amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.
instat ui patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi
custodes sufferre ualent; labat ariete crebro
ianua, et emoti procumbunt cardine postes:
fit uia ui; rumpunt aditus primosque trucidant
immissi Danai et late loca milite complent.
non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
exiit oppositasque euicit gurgite moles,
fertur in arua furens cumulo camposque per omnis
cum stabulis armenta trahit. uidi ipse furentem
caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
uidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
sanguine foedantem quos ipse sacrauerat ignis.
quinquaginta illi thalami, spes ampla nepotum,
barbarico postes auro spoliisque superbi
procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.
urbis uti captae casum conuolsaque uidit
limina tectorum et medium in penetralibus hostem,
arma diu senior desueta trementibus aeuo
circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum
cingitur ac densos fertur moriturus in hostis.
aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
ingens ara fuit iuxtaque ueterrima laurus,
incumbens arae atque umbra complexa Penates.
hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
praecipites atra ceu tempestate columbae,
condensae et diuom amplexae simulacra sedebant.
ipsum autem sumptis Priamum iuuenalibus armis
ut uidit, 'quae mens tam dira, miserrime coniunx,
impulit his cingi telis? aut quo ruis?' inquit.
'non tali auxilio nec defensoribus istis
tempus eget, non, si ipse meus nunc adforet Hector.
huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
aut moriere simul.' sic ore effata recepit

ad sese et sacra longaeuom in sede locauit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
unus natorum Priami, per tela, per hostis
porticibus longis fugit et uacua atria lustrat
saucius. illum ardens infesto uolnere Pyrrhus
insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta.
ut tandem ante oculos euasit et ora parentum,
concidit ac multo uitam cum sanguine fudit.
hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
non tamen abstinuit, nec uoci iraeque pepercit.
'at tibi pro scelere' exclamat, 'pro talibus ausis
di, siqua est caelo pietas, quae talia curet,
persoluant grates dignas et praemia reddant
debita, qui nati coram me cernere letum
fecisti et patrios foedasti funere uoltus.
at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
supplicis erubuit, corpusque exangue sepulchro
reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.'
sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
coniecit, rauco quod protinus aere repulsum,
et summo clipei nequiquam umbone pependit.
cui Pyrrhus 'referes ergo haec et nuntius ibis
Pelidae genitori. illi mea tristia facta
degeneremque Neoptolemum narrare memento:
nunc morere.' hoc dicens altaria ad ipsa trementem
traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
inplicuitque coma laeuam, dextraque coruscum
extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa uidentem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus
auolsumque umeris caput et sine nomine corpus.
At me tum primum saeuus circumstetit horror.
obstipui; subiit cari genitoris imago,
ut regem aequaeuom crudeli uolnere uidi
uitam exhalantem; subiit deserta Creusa

552. **comam laeua** codd. plur. **coma laeuam** (cod. P) R.
554. **Priami,** R. L. F. cett. comma post **fatorum** posuerunt.

et direpta domus et parui casus Iuli.
respicio et, quae sit me circum copia, lustro.
deseruere omnes defessi, et corpora saltu
ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
*Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
seruantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant claram incendia lucem
erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros
et poenas Danaum et deserti coniugis iras
praemetuens, Troiae et patriae communis Erinys,
abdiderat sese atque aris inuisa sedebat.
exarsere ignes animo; subit ira cadentem
ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
aspiciet, partoque ibit regina triumpho,
coniugiumque domumque patres natosque uidebit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
feminea in poena est nec habet uictoria laudem,
extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
laudabor poenas, animumque explesse iuuabit
ultricis flammae et cineres satiasse meorum.
talia iactabam et furiata mente ferebar,*
cum mihi se, non ante oculis tam clara, uidendam
obtulit et pura per noctem in luce refulsit
alma parens, confessa deam qualisque uideri
caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
'nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit?
non prius aspicies, ubi fessum aetate parentem
liqueris Anchisen, superet coniunxne Creusa
Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
circum errant acies et, ni mea cura resistat,

567—588. A codd. antiquissimis omnibus absunt hi uersus, qui sublati esse dicuntur a Vario et Tucca quasi contrarii essent loco libri VI. 511 squ. uid. Seruium in h. l. mire autem Vergiliani sunt.

iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
non tibi Tyndaridis facies inuisa Lacaenae
culpatusue Paris, diuom inclementia, diuom,
has euertit opes sternitque a culmine Troiam.
aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti
mortalis hebetat uisus tibi et umida circum
caligat, nubem eripiam; tu nequa parentis
iussa time neu praeceptis parere recusa):
hic, ubi disiectas moles auolsaque saxis
saxa uides mixtoque undantem puluere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
eruit. hic Iuno Scaeas saeuissima portas
prima tenet, sociumque furens a nauibus agmen
ferro accincta uocat.
iam summas arces Tritonia, respice, Pallas
insedit, limbo effulgens et Gorgone saeua.
ipse pater Danais animos uiresque secundas
sufficit, ipse deos in Dardana suscitat arma.
eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.
nusquam abero et tutum patrio te limine sistam.'
dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
apparent dirae facies inimicaque Troiae
numina magna deum.

Tum uero omne mihi uisum considere in ignis
Ilium et ex imo uerti Neptunia Troia;
ac ueluti summis antiquam in montibus ornum
cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
eruere agricolae certatim, illa usque minatur
et tremefacta comam concusso uertice nutat,
uolneribus donec paulatim euicta supremum
congemuit traxitque iugis auolsa ruinam.
descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
expedior; dant tela locum flammaeque recedunt.

Atque ubi iam patriae peruentum ad limina sedis
antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
optabam primum montis primumque petebam,
abnegat excisa uitam producere Troia
exiliumque pati. 'uos o, quibus integer aeui
sanguis' ait 'solidaeque suo stant robore uires,

uos agitate fugam.
me si caelicolae uoluissent ducere uitam,
has mihi seruassent sedes. satis una superque
uidimus excidia et captae superauimus urbi.
sic o sic positum adfati discedite corpus.
ipse manu mortem inueniam; miserebitur hostis
exuuiasque petet. facilis iactura sepulchri.
iam pridem inuisus diuis et inutilis annos
demoror, ex quo me diuom pater atque hominum rex
fulminis adflauit uentis et contigit igni.'
  Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa
Ascaniusque omnisque domus, ne uertere secum
cuncta pater fatoque urguenti incumbere uellet.
abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
'men efferre pedem, genitor, te posse relicto
sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?
si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae
teque tuosque iuuat, patet isti ianua leto,
iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque
Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
arma, uiri, ferte arma; uocat lux ultima uictos.
reddite me Danais, sinite instaurata reuisam
proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.'
  Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
ecce autem complexa pedes in limine coniunx
haerebat, paruumque patri tendebat Iulum:
'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
hanc primum tutare domum. cui paruus Iulus,
cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquor?'
  Talia uociferans gemitu tectum omne replebat,

cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
namque manus inter maestorumque ora parentum
ecce leuis summo de uertice uisus Iuli
fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
lambere flamma comas et circum tempora pasci.
nos pauidi trepidare metu, crinemque flagrantem
excutere et sanctos restinguere fontibus ignes.
at pater Anchises oculos ad sidera laetus
extulit, et caelo palmas cum uoce tetendit:
'Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
aspice nos hoc tantum; et, si pietate meremur,
da deinde auxilium, Pater, atque haec omina firma.'
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
intonuit laeuom, et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
illam, summa super labentem culmina tecti,
cernimus Idaea claram se condere silua
signantemque uias; tum longo limite sulcus
dat lucem, et late circum loca sulpure fumant.
hic uero uictus genitor se tollere ad auras:
adfaturque deos et sanctum sidus adorat.
'iam iam nulla morast; sequor et qua ducitis adsum.
di patrii, seruate domum, seruate nepotem.
uestrum hoc augurium, uestroque in numine Troiast.
cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso.'
dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis
auditur, propiusque aestus incendia uoluunt.
'ergo age, care pater, ceruici inponere nostrae;
ipse subibo umeris, nec me labor iste grauabit.
quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
una salus ambobus erit. mihi paruus Iulus
sit comes, et longe seruet uestigia coniunx.
uos, famuli, quae dicam animis aduertite uestris.
est urbe egressis tumulus templumque uetustum
desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus
religione patrum multos seruata per annos:

690. Ita scribunt W. R. L. sed **aspice nos; hoc tantum;** C. F. Br. interpretamur autem: 'hoc tantum momento temporis aspice nos, et, si meritos uides, da deinde auxilium.'

691. **augurium** (Probus) R. F. **auxilium** (codd.) W. C. al.

hanc ex diuerso sedem ueniemus in unam.
tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penatis;
me, bello e tanto digressum et caede recenti,
attrectare nefas, donec me flumine uiuo
abluero.'
haec fatus latos umeros subiectaque colla
ueste super fuluique insternor pelle leonis,
succedoque oneri; dextrae se paruus Iulus
inplicuit sequiturque patrem non passibus aequis;
pone subit coniunx. ferimur per opaca locorum;
et me, quem dudum non ulla iniecta mouebant
tela neque aduerso glomerati ex agmine Grai,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum et pariter comitique onerique timentem.
iamque propinquabam portis omnemque uidebar
euasisse uiam, subito cum creber ad auris
uisus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
prospiciens 'nate' exclamat, 'fuge, nate; propinquant:
ardentis clipeos atque aera micantia cerno.'
hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
confusam eripuit mentem. namque auia cursu
dum sequor et nota excedo regione uiarum,
heu misero coniunx fatone erepta Creusa
substitit errauitne uia seu lassa resedit
incertum: nec post oculis est reddita nostris,
nec prius amissam respexi animumue reflexi,
quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
uenimus; hic demum collectis omnibus una
defuit et comites natumque uirumque fefellit.
quem non incusaui amens hominumque deorumque
aut quid in euersa uidi crudelius urbe?
Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque Penatis
commendo sociis et curua ualle recondo.
ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
stat casus renouare omnis omnemque reuerti
per Troiam et rursus caput obiectare periclis.

738. **fato mi erepta** R. ex coni. sed nihil mutandum: ait enim V. 'Creusa substitit, incertum fatone erepta mihi misero, errauitne seu resedit;' quae duo uerba per syncopen contracta sunt pro 'errauerit,' 'resederit.'

principio muros obscuraque limina portae,
qua gressum extuleram, repeto, et uestigia retro
obseruata sequor per noctem et lumine lustro.
horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent.
inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
me refero. inruerant Danai et tectum omne tenebant.
ilicet ignis edax summa ad fastigia uento
uoluitur, exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
procedo et Priami sedes arcemque reuiso.
et iam porticibus uacuis Iunonis asylo
custodes lecti Phoenix et dirus Vlixes
praedam adseruabant. huc undique Troïa gaza
incensis erepta adytis mensaeque deorum
crateresque auro solidi captiuaque uestis
congeritur. pueri et pauidae longo ordine matres
stant circum.
ausus quin etiam uoces iactare per umbram
impleui clamore uias, maestusque Creusam
nequiquam ingeminans iterumque iterumque uocaui.
quaerenti et tectis urbis sine fine ruenti
infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
uisa mihi ante oculos et nota maior imago.
obstipui, steteruntque comae et uox faucibus haesit.
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quid tantum insano iuuat indulgere dolori,
o dulcis coniunx? non haec sine numine diuom
eueniunt; nec te hinc comitem asportare Creusam
fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
longa tibi exilia, et uastum maris aequor arandum:
et terram Hesperiam uenies, ubi Lydius arua
inter opima uirum leni fluit agmine Thybris.
illic res laetae regnumque et regia coniunx
parta tibi: lacrimas dilectae pelle Creusae.
non ego Myrmidonum sedes Dolopumue superbas
aspiciam aut Grais seruitum matribus ibo
Dardanis et diuae Veneris nurus;
sed me magna deum Genetrix his detinet oris.
iamque uale et nati serua communis amorem.'
haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa uolentem
dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.

ter conatus ibi collo dare bracchia circum;
ter frustra comprensa manus effugit imago,
par leuibus uentis uolucrique simillima somno.
sic demum socios consumpta nocte reuiso.
  Atque hic ingentem comitum adfluxisse nouorum
inuenio admirans numerum, matresque uirosque,
collectam exilio pubem, miserabile uolgus.
undique conuenere, animis opibusque parati,
in quascumque uelim pelago deducere terras.
iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
ducebatque diem, Danaique obsessa tenebant
limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
cessi et sublato montes genitore petiui.

In u. 56 quod edidimus habent tres codd. (M P R) W. C. R. al. sed 'stares' H., 'maneret' Seru. al.

In u. 136 coniecit Heynius, recepit Hauptius, 'dum uela, darent si forte, dedissent,' quod a Vergilio scribi potuisse non credimus. sententia subtilis est, ita fortasse interpretanda: 'delitui tantum temporis quantum abiturum putaui ante quam Grai uela darent, si forte eo interuallo consilium uela dandi re uera exsecuti essent.' cf. u. 756.

In u. 346 non recte se habet Praeteritum 'audierit,' si pendet a uerbis 'uenerat,' 'ferebat;' recte, si refertur ad priora 'addunt,' 'adglomerant,' quocirca quae intercedunt in parenthesi posuimus. cf. omnino VI. 590, 1, IX. 727—9.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER TERTIVS.

Postquam res Asiae Priamique euertere gentem
inmeritam uisum superis ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
diuersa exilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur diuom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae
incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque uiros. uix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis uela iubebat,
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
et campos, ubi Troia fuit. feror exul in altum
cum sociis gnatoque Penatibus et magnis Dis.
Terra procul uastis colitur Mauortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium anticum Troiae sociique Penates,
dum fortuna fuit. feror huc, et litore curuo
moenia prima loco fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionaeae matri diuisque ferebam
auspicibus coeptorum operum, superoque nitentem
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
uirgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
accessi, uiridemque ab humo conuellere siluam
conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,

horrendum et dictu uideo mirabile monstrum.
nam quae prima solo ruptis radicibus arbos
uellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae
et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
rursus et alterius lentum conuellere uimen
insequor et causas penitus temptare latentis:
ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
multa mouens animo Nymphas uenerabar agrestis
Gradiuomque patrem, Geticis qui praesidet aruis,
rite secundarent uisus omenque leuarent.
tertia sed postquam maiore hastilia nisu
adgredior genibusque aduersae obluctor harenae,
(eloquar an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
auditur tumulo, et uox reddita fertur ad auris:
'quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,
parce pias scelerare manus: non me tibi Troia
externum tulit aut cruor hic de stipite manat
(heu fuge crudelis terras, fuge litus auarum):
nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
telorum seges et iaculis increuit acutis.'
tum uero ancipiti mentem formidine pressus
obstipui steteruntque comae et uox faucibus haesit.
  Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threicio regi, cum iam diffideret armis
Dardaniae cingique urbem obsidione uideret.
ille, ut opes fractae Teucrum, et Fortuna recessit,
res Agamemnonias uictriciaque arma secutus
fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat et auro
ui potitur. quid non mortalia pectora cogis,
auri sacra fames? postquam pauor ossa reliquit,
delectos populi ad proceres primumque parentem
monstra deum refero et quae sit sententia posco.
omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
linqui pollutum hospitium et dare classibus austros.
ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
aggeritur tumulo tellus; stant manibus arae
caeruleis maestae uittis atraque cupresso,

61. **linqui** (codd. opt.) R. C. al. **linquere** Donat.

et circum Iliades crinem de more solutae;
inferimus tepido spumantia cymbia lacte
sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
condimus et magna supremum uoce ciemus.
inde ubi prima fides pelago placataque uenti
dant maria et lenis crepitans uocat Auster in altum,
deducunt socii nauis et litora complent.
prouehimur portu terraeque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
quam pius Arquitenens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque reuinxit
immotamque coli dedit et contemnere uentos.
huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
accipit. egressi ueneramur Apollinis urbem.
rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
uittis et sacra redimitus tempora lauro
occurrit, ueterem Anchisen adgnoscit amicum.
iungimus hospitio dextras et tecta subimus.
Templa dei saxo uenerabar structa uetusto:
'da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis
et genus et mansuram urbem; serua altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
quem sequimur? quoue ire iubes? ubi ponere sedes?
da, pater, augurium atque animis inlabere nostris.'
uix ea fatus eram: tremere omnia uisa repente,
liminaque laurusque dei, totusque moueri
mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
summissi petimus terram, et uox fertur ad auris:
'Dardanidae duri, quae uos a stirpe parentum
prima tulit tellus, eadem uos ubere laeto
accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
et nati natorum et qui nascentur ab illis.'

75. **Arquitenens** (codd.) R. F. al. **Arcitenens** C. Br.
76. **Mycono e** scite elicit W. ex codd. diuersitate, consentientibus R. C. F. al. praepositionem omittunt L. T. Br. Haupt, Wunderlich.
82. **adgnouit** (codd. plur.) R. L. **adgnoscit** (M c) W. C. Br. al. Praeteritum ut minus obuium hic praeferri potuit, nisi ansam ei dare uisum esset praecedens incerti temporis **occurrit**.

haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt,
quo Phoebus uocet errantis iubeatque reuerti.
tum genitor, ueterum uoluens monimenta uirorum,
'audite, o proceres,' ait 'et spes discite uestras.
Creta Iouis magni medio iacet insula ponto,
mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.
centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est aduectus in oras
optauitque locum regno. nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant uallibus imis.
hinc Mater cultrix Cybeli Corybantiaque aera
Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
et iuncti currum dominae subiere leones.
ergo agite, et diuom ducunt qua iussa sequamur,
placemus uentos et Cnosia regna petamus.
nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
sic fatus meritos aris mactauit honores,
taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
  Fama uolat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
hoste uacare domos sedesque astare relictas.
linquimus Ortygiae portus pelagoque uolamus,
bacchatamque iugis Naxon uiridemque Donusam,
Olearon niueamque Paron sparsasque per aequor
Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
nauticus exoritur uario certamine clamor;
hortantur socii Cretam proauosque petamus.
prosequitur surgens a puppi uentus euntis,
et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.

111. **Cybele** codd. plur., unde **Cybelae** edd. plur., at **Cybeli** R. ex codd. aliquibus, quem nos secuti sumus. cf. enim XI. 768.

123. **domum** et **domos** uarie dant codd. sed plurali opus esse uidetur.

125, 6. **Naxon ... Olearon ... Paron.** Graecae terminationes **on** et Latinae **um** paria fere codd. testimonia habent. et **Oliaron** (**Oliarum**) codd. aliqui.

127. **concita** (codd. fere omn.) W. F. G. T. R. in Ed. mai. sed **consita** (cod. unus et alter) Heins. Henry, Peerlk. C. R. in Ed. min.

ergo auidus muros optatae molior urbis
Pergameamque uoco, et laetam cognomine gentem
hortor amare focos arcemque attollere tectis.
iamque fere sicco subductae litore puppes;
conubiis aruisque nouis operata iuuentus;
iura domosque dabam, subito cum tabida membris
corrupto caeli tractu miserandaque uenit
arboribusque satisque lues et letifer annus.
linquebant dulces animas aut aegra trahebant
corpora, tum steriles exurere Sirius agros,
arebant herbae et uictum seges aegra negabat.
rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari ueniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo uertere cursus.

Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
effigies sacrae diuom Phrygiique Penates,
quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis
extuleram, uisi ante oculos astare iacentis
in somnis, multo manifesti lumine, qua se
plena per insertas fundebat luna fenestras,
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
nos tumidum sub te permensi classibus aequor
idem uenturos tollemus in astra nepotes
imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
magna para longumque fugae ne linque laborem.
mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
Delius aut Cretae iussit considere Apollo.
est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae,
Oenotri coluere uiri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
surge age et haec laetus longaeuo dicta parenti
haud dubitanda refer, Corythum terrasque requirat
Ausonias: Dictaea negat tibi Iuppiter arua.'

talibus attonitus uisis et uoce deorum
(nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere uoltus
uelatasque comas praesentiaque ora uidebar,
tum gelidus toto manabat corpore sudor)
corripio e stratis corpus tendoque supinas
ad caelum cum uoce manus et munera libo
intemerata focis. perfecto laetus honore
Anchisen facio certum remque ordine pando.
adgnouit prolem ambiguam geminosque parentes
seque nouo ueterum deceptum errore locorum.
tum memorat: 'nate, Iliacis exercite fatis,
sola mihi talis casus Cassandra canebat.
nunc repeto haec generi portendere debita nostro
et saepe Hesperiam, saepe Itala regna uocare.
sed quis ad Hesperiae uenturos litora Teucros
crederet? aut quem tum uates Cassandra moueret?
cedamus Phoebo et moniti meliora sequamur.'
sic ait, et cuncti dicto paremus ouantes.
hanc quoque deserimus sedem paucisque relictis
uela damus uastumque caua trabe currimus aequor.
  Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
tum mihi caeruleus supra caput astitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
continuo uenti uoluont mare magnaque surgunt
aequora, dispersi iactamur gurgite uasto,
inuoluere diem nimbi et nox umida caelum
abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
excutimur cursu et caecis erramus in undis.
ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse uiae media Palinurus in unda.
tris adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
quarto terra die primum se attollere tandem
uisa, aperire procul montis ac uoluere fumum.
uela cadunt, remis insurgimus, haut mora, nautae
adnixi torquent spumas et caerula uerrunt.
seruatum ex undis Strophadum me litora primum
excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae
insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno

Harpyiaeque colunt aliae, Phineia postquam
clausa domus mensasque metu liquere priores.
tristius haut illis monstrum, nec saeuior ulla
pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
uirginei uolucrum uoltus, foedissima uentris
proluuies uncaeque manus et pallida semper
ora fame.
huc ubi delati portus intrauimus, ecce
laeta boum passim campis armenta uidemus
caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
inruimus ferro, et diuos ipsumque uocamus
in partem praedamque Iouem: tum litore curuo
exstruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
immundo, tum uox taetrum dira inter odorem.
rursum in secessu longo sub rupe cauata
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
instruimus mensas arisque reponimus ignem:
rursum ex diuerso caeli caecisque latebris
turba sonans praedam pedibus circumuolat uncis,
polluit ore dapes. sociis tunc arma capessant
edico, et dira bellum cum gente gerendum.
haut secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
disponunt enses et scuta latentia condunt.
ergo ubi delapsae sonitum per curua dedere
litora, dat signum specula Misenus ab alta
aere cauo. inuadunt socii et noua proelia temptant,
obscenas pelagi ferro foedare uolucres.
sed neque uim plumis ullam nec uolnera tergo
accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
semesam praedam et uestigia foeda relinquont.
una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
infelix uates, rumpitque hanc pectore uocem:
'bellum etiam pro caede boum stratisque iuuencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
et patrio Harpyias insontis pellere regno?
accipite ergo animis atque haec mea figite dicta,
quae Phoebo Pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo

praedixit, uobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, uentisque uocatis
ibitis Italiam portusque intrare licebit;
sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
quam uos dira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas.'
dixit, et in siluam pinnis ablata refugit.
at sociis subita gelidus formidine sanguis
deriguit: cecidere animi, nec iam amplius armis
sed uotis precibusque iubent exposcere pacem,
siue deae seu sint dirae obscenaeque uolucres.
et pater Anchises passis de litore palmis
numina magna uocat meritosque indicit honores:
'di prohibete minas; di talem auertite casum
et placidi seruate pios.' tum litore funem
deripere excussosque iubet laxare rudentes.
tendunt uela noti; ferimur spumantibus undis,
qua cursum uentusque gubernatorque uocabat.
iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
et terram altricem saeui execramur Vlixi.
mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
et formidatus nautis aperitur Apollo.
hunc petimus fessi et paruae succedimus urbi;
ancora de prora iacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti
lustramurque Ioui uotisque incendimus aras
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
exercent patrias oleo labente palaestras
nudati socii, iuuat euasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
interea magnum sol circumuoluitur annum,
et glacialis hiemps aquilonibus asperat undas:
aere cauo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus aduersis figo et rem carmine signo
'AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBVS ARMA.'
linquere tum portus iubeo et considere transtris.
certatim socii feriunt mare et aequora uerrunt.
protinus aërias Phaeacum abscondimus arces

litoraque Epiri legimus portuque subimus
Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,
et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
obstipui, miroque incensum pectus amore
compellare uirum et casus cognoscere tantos.
progredior portu classes et litora linquens,
sollemnis cum forte dapes et tristia dona
ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam
libabat cineri Andromache manisque uocabat
Hectoreum ad tumulum, uiridi quem caespite inanem
et geminas, causam lacrimis, sacrauerat aras.
ut me conspexit uenientem et Troïa circum
arma amens uidit, magnis exterrita monstris
deriguit uisu in medio, calor ossa reliquit,
labitur, et longo uix tandem tempore fatur.
'uerane te facies, uerus mihi nuntius adfers,
nate dea? uiuisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?' dixit, lacrimasque effudit et omnem
impleuit clamore locum. uix pauca furenti
subicio et raris turbatus uocibus hisco:
'uiuo equidem, uitamque extrema per omnia duco;
ne dubita, nam uera uides.
heu quis te casus deiectam coniuge tanto
excipit, aut quae digna satis fortuna reuisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin conubia seruas?'
deiecit uoltum et demissa uoce locuta est:
'o felix una ante alias Priameia uirgo,
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
nec uictoris eri tetigit captiua cubile!
nos patria incensa diuersa per aequora uectae
stirpis Achilleae fastus iuuenemque superbum,

319. **Andromache** codd. plur. **Andromachen** cod. c, et in M spatium relictum. dubitasse ueteres nominatiuusne an accusatiuus legendus sit testatur Seruius. nos edidimus ut W. G. F., quibus interrogatio uidetur esse non incusantis sed miserantis. **reuisit Hectoris Andromachen?** L. C. uocatiuus apud R. languet.

seruitio enixae, tulimus, qui deinde secutus
Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
ast illum ereptae magno flammatus amore
coniugis et scelerum furiis agitatus Orestes
excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem,
quae tibi iam Troia . . . .
sed tibi qui cursum uenti, quae fata dedere?
aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
quid puer Ascanius? superatne et uescitur aura?...
ecqua tamen puerost amissae cura parentis?
ecquid in antiquam uirtutem animosque uirilis
et pater Aeneas et auonculus excitat Hector?'
talia fundebat lacrimans longosque ciebat
incassum fletus, cum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert
adgnoscitque suos laetusque ad limina ducit,
et multum lacrimas uerba inter singula fundit.
procedo, et paruam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine riuom
adgnosco Scaeaeque amplector limina portae.
nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur:
illos porticibus rex accipiebat in amplis:
aulai medio libabant pocula Bacchi
impositis auro dapibus paterasque tenebant.
Iamque dies alterque dies processit, et aurae
uela uocant tumidoque inflatur carbasus austro:
his uatem adgredior dictis ac talia quaeso:
'Troiugena, interpres diuom, qui numina Phoebi,

340. **quae** codd. P M, **quem** codd. F al. hoc hemistichium, suadente Maduigio, transtulimus ut uersum 336 sequeretur; quo facto, mutilorum in Aeneide uersuum iam nullus erit quin sententiam habeat perfectam. cf. 349, 497. post u. 339 indicauimus aliquid omissum uideri.

348. **lacrimans** cod. P. hunc u. R. transtulit, sed unc. incl., ut sequeretur uersum 343, legens **haec multum lacrimans...**, sed non medetur loco plane imperfecto, ad quem poetae cura reditura fuit, si diutius uixisset.

qui tripodas Clarii et laurus, qui sidera sentis
et uolucrum linguas et praepetis omina pinnae,
fare age (namque omnis cursum mihi prospera dixit
religio, et cuncti suaserunt numine diui
Italiam petere et terras temptare repostas;
sola nouom dictuque nefas Harpyia Celaeno
prodigium canit et tristis denuntiat iras
obscenamque famem), quae prima pericula uito?
quidue sequens tantos possim superare labores?'
hic Helenus caesis primum de more iuuencis
exorat pacem diuom uittasque resoluit
sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
ipse manu multo suspensum numine ducit,
atque haec deinde canit diuino ex ore sacerdos:
'nate dea (nam te maioribus ire per altum
auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex
sortitur uoluitque uices, is uertitur ordo),
pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
aequora et Ausonio possis considere portu,
expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
scire Helenum farique uetat Saturnia Iuno.
principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
uicinosque, ignare, paras inuadere portus,
longa procul longis uia diuidit inuia terris.
ante et Trinacria lentandus remus in unda
et salis Ausonii lustrandum nauibus aequor
infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
quam tuta possis urbem componere terra.
signa tibi dicam, tu condita mente teneto:
cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit
alba solo recubans, albi circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
nec tu mensarum morsus horresce futuros:
fata uiam inuenient aderitque uocatus Apollo.
has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,

360. et ex cod. Med. Pierii (ut testatur Mayor in Diar. Philol., tacente R.) elicuit Maduigius. a codd. cet. abest.

effuge: cuncta malis habitantur moenia Grais.
hic et Narycii posuerunt moenia Locri
et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
parua Philoctetae subnixa Petelia muro.
quin ubi transmissae steterint trans aequora classes,
et positis aris iam uota in litore solues,
purpureo uelare comas adopertus amictu,
nequa inter sanctos ignis in honore deorum
hostilis facies occurrat et omina turbet.
hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
hac casti maneant in religione nepotes.
ast ubi digressum Siculae te admouerit orae
uentus, et angusti rarescent claustra Pelori,
laeua tibi tellus et longo laeua petantur
aequora circuitu, dextrum fuge litus et undas.
haec loca ui quondam et uasta conuolsa ruina
(tantum aeui longinqua ualet mutare uetustas)
dissiluisse ferunt. cum protinus utraque tellus
una foret, uenit medio ui pontus et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, aruaque et urbes
litore diductas angusto interluit aestu.
dextrum Scylla latus, laeuom inplacata Charybdis
obsidet, atque imo barathri ter gurgite uastos
sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
erigit alternos et sidera uerberat unda.
at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
ora exertantem et nauis in saxa trahentem.
prima hominis facies et pulchro pectore uirgo
pube tenus, postrema immani corpore pistrix
delphinum caudas utero commissa luporum.
praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
cessantem longos et circumflectere cursus,
quam semel informem uasto uidisse sub antro
Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
praeterea siqua est Heleno prudentia uati,
siqua fides, animum si ueris implet Apollo,
unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora,

Iunoni cane uota libens dominamque potentem
supplicibus supera donis, sic denique uictor
Trinacria finis Italos mittere relicta.
huc ubi delatus Cymaeam accesseris urbem
diuinosque lacus et Auerna sonantia siluis,
insanam uatem aspicies, quae rupe sub ima
fata canit foliisque notas et nomina mandat.
quaecumque in foliis descripsit carmina uirgo,
digerit in numerum atque antro seclusa relinquit.
illa manent immota locis neque ab ordine cedunt.
uerum eadem, uerso tenuis cum cardine uentus
impulit et teneras turbauit ianua frondes,
numquam deinde cauo uolitantia prendere saxo
nec reuocare situs aut iungere carmina curat:
inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
hic tibi nequa morae fuerint dispendia tanti,
quamuis increpitent socii et ui cursus in altum
uela uocet possisque sinus implere secundos,
quin adeas uatem precibusque oracula poscas
ipsa canat uocemque uolens atque ora resoluat.
illa tibi Italiae populos uenturaque bella
et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem
expediet, cursusque dabit uenerata secundos.
haec sunt, quae nostra liceat te uoce moneri.
uade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.'
  Quae postquam uates sic ore effatus amico est,
dona dehinc auro grauia sectoque elephanto
imperat ad nauis ferri, stipatque carinis
ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
loricam consertam hamis auroque trilicem
et conum insignis galeae cristasque comantis,
arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
addit equos additque duces,
remigium supplet, socios simul instruit armis.
  Interea classem uelis aptare iubebat
Anchises, fieret uento mora nequa ferenti.
quem Phoebi interpres multo compellat honore:
'coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe uelis.

et tamen hanc pelago praeterlabare necessest:
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
uade' ait, 'o felix nati pietate. quid ultra
prouehor et fando surgentis demoror austros?'
nec minus Andromache digressu maesta supremo
fert picturatas auri subtemine uestes
et Phrygiam Ascanio chlamydem, nec cedit honore,
textilibusque onerat donis ac talia fatur:
'accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
o mihi sola mei super Astyanactis imago.
sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat,
et nunc aequali tecum pubesceret aeuo.'
hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
'uiuite felices, quibus est fortuna peracta
iam sua: nos alia ex aliis in fata uocamur.
uobis parta quies, nullum maris aequor arandum,
arua neque Ausoniae semper cedentia retro
quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque uidetis,
quam uestrae fecere manus melioribus, opto,
auspiciis et quae fuerint minus obuia Grais.
siquando Thybrim uicinaque Thybridis arua
intraro gentique meae data moenia cernam,
cognatas urbes olim populosque propinquos
Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.'
  Prouehimur pelago uicina Ceraunia iuxta,
unde iter Italiam cursusque breuissimus undis.
sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
sternimur optatae gremio telluris ad undam
sortiti remos, passimque in litore sicco
corpora curamus: fessos sopor inrigat artus.
necdum orbem medium Nox Horis acta subibat:
haut segnis strato surgit Palinurus et omnis

483. **subtemine** (codd. P a c) C. al. **subtegmine** (codd. G M al.) R. quod scribi certe potuit.

484. **honore** (codd. P a γ_1) R. **honori** (codd. G M b c γ_2) C. F. al., quod fortasse uerum, sed uarie explicatum est.

explorat uentos atque auribus aëra captat;
sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum pluuiasque Hyadas geminosque Triones,
armatumque auro circumspicit Oriona.
postquam cuncta uidet caelo constare sereno,
dat clarum e puppi signum: nos castra mouemus
temptamusque uiam et uelorum pandimus alas.
iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
cum procul obscuros collis humilemque uidemus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam laeto socii clamore salutant.
tum pater Anchises magnum cratera corona
induit inpleuitque mero diuosque uocauit
stans prima in puppi:
'di maris et terrae tempestatumque potentes,
ferte uiam uento facilem et spirate secundi.'
crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
iam propior, templumque apparet in arce Mineruae.
uela legunt socii et proras ad litora torquent.
portus ab Euroo fluctu curuatus in arcum,
obiectae salsa spumant aspargine cautes,
ipse latet: gemino demittunt bracchia muro
turriti scopuli refugitque ab litore templum.
quattuor hic, primum omen, equos in gramine uidi
tondentes campum late, candore niuali.
et pater Anchises 'bellum, o terra hospita, portas:
bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
sed tamen idem olim curru succedere sueti
quadrupedes et frena iugo concordia ferre:
spes et pacis' ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ouantis,
et capita ante aras Phrygio uelamur amictu,
praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
Iunoni Argiuae iussos adolemus honores.
haut mora, continuo perfectis ordine uotis
cornua uelatarum obuertimus antemnarum
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arua.
hinc sinus Herculei, si uera est fama, Tarenti
cernitur, attollit se diua Lacinia contra
Caulonisque arces et nauifragum Scylaceum.

tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
audimus longe fractasque ad litora uoces,
exultantque uada atque aestu miscentur harenae.
et pater Anchises 'nimirum haec illa Charybdis;
hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
eripite, o socii, pariterque insurgite remis.'
haut minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
contorsit laeuas proram Palinurus ad undas:
laeuam cuncta cohors remis uentisque petiuit.
tollimur in caelum curuato gurgite, et idem
subducta ad manis imos desedimus unda.
ter scopuli clamorem inter caua saxa dedere,
ter spumam elisam et rorantia uidimus astra.
interea fessos uentus cum sole reliquit,
ignarique uiae Cyclopum adlabimur oris.

Portus ab accessu uentorum immotus et ingens
ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
turbine fumantem piceo et candente fauilla
attollitque globos flammarum et sidera lambit,
interdum scopulos auolsaque uiscera montis
erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
fama est Enceladi semiustum fulmine corpus
urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
impositam ruptis flammam expirare caminis,
et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
noctem illam tecti siluis immania monstra
perferimus, nec quae sonitum det causa uidemus.
nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra
siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
umentemque Aurora polo dimouerat umbram:

578. **semiustum** et **semustum** sua utrumque testimonia habent: sed in hac uoce ut in u. *semianimus* i seruandum uidetur, quia *ustus*, *animus* scribi possunt: in *semesus* non item, quia participium *esus* classicis scriptoribus non est usitatum.

cum subito e siluis macie confecta suprema
ignoti noua forma uiri miserandaque cultu
procedit supplexque manus ad litora tendit.
respicimus: dira inluuies inmissaque barba,
consertum tegumen spinis, at cetera Graius,
et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
isque ubi Dardanios habitus et Troïa uidit
arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,
per superos atque hoc caeli spirabile numen,
tollite me, Teucri; quascumque abducite terras:
hoc sat erit. scio me Danais e classibus unum,
et bello Iliacos fateor petiisse penates.
pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
spargite me in fluctus uastoque inmergite ponto.
si pereo, hominum manibus periisse iuuabit.'
dixerat, et genua amplexus genibusque uolutans
haerebat. qui sit fari, quo sanguine cretus,
hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
ipse pater dextram Anchises haut multa moratus
dat iuueni, atque animum praesenti pignore firmat.
ille haec deposita tandem formidine fatur:
'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Vlixi,
nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto
paupere, mansissetque utinam fortuna, profectus.
hic me, dum trepidi crudelia limina lincunt,
inmemores socii uasto Cyclopis in antro
deseruere. domus sanie dapibusque cruentis
intus opaca ingens. ipse arduus altaque pulsat
sidera (di talem terris auertite pestem)
nec uisu facilis nec dictu affabilis ulli.
uisceribus miserorum et sanguine uescitur atro.
uidi egomet duo de numero cum corpora nostro
prensa manu magna medio resupinus in antro
frangeret ad saxum sanieque expersa natarent
limina, uidi atro cum membra fluentia tabo
manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.
haut impune quidem: nec talia passus Vlixes
oblitusue suist Ithacus discrimine tanto.

nam simul expletus dapibus uinoque sepultus
ceruicem inflexam posuit iacuitque per antrum
immensus saniem eructans et frusta cruento
per somnum commixta mero, nos magna precati
numina sortitique uices una undique circum
fundimur, et telo lumen terebramus acuto
ingens, quod torua solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
rumpite.
nam qualis quantusque cauo Polyphemus in antro
lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
centum alii curua haec habitant ad litora uolgo
infandi Cyclopes et altis montibus errant.
tertia iam lunae se cornua lumine complent,
cum uitam in siluis inter deserta ferarum
lustra domosque traho, uastosque ab rupe Cyclopas
prospicio sonitumque pedum uocemque tremesco.
uictum infelicem, bacas lapidosaque corna,
dant rami, et uolsis pascunt radicibus herbae.
omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
conspexi uenientem. huic me, quaecumque fuisset,
addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
uos animam hanc potius quocumque absumite leto.'
Vix ea fatus erat, summo cum monte uidemus
ipsum inter pecudes uasta se mole mouentem
pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
monstrum horrendum informe ingens, cui lumen ademptum.
trunca manu pinus regit et uestigia firmat;
lanigerae comitantur oues; ea sola uoluptas
solamenque mali.
postquam altos tetigit fluctus et ad aequora uenit,
luminis effossi fluidum lauit inde cruorem
dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
nos procul inde fugam trepidi celerare recepto

658. Keyius coniec. **informe, ingens cui lumen** speciose quidem (uid. u. 636), sed propter huius loci rhythmum non placet. et uid. IV. 181.

supplice sic merito, tacitique incidere funem,
uerrimus et proni certantibus aequora remis.
sensit et ad sonitum uocis uestigia torsit.
uerum ubi nulla datur dextra adfectare potestas
nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
contremuere undae penitusque exterrita tellus
Italiae curuisque immugiit Aetna cauernis.
at genus e siluis Cyclopum et montibus altis
excitum ruit ad portus et litora complent.
cernimus adstantis nequiquam lumine toruo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,
concilium horrendum: quales cum uertice celso
aëriae quercus aut coniferae cyparissi
constiterunt, silua alta Iovis lucusue Dianae.
praecipites metus acer agit quocumque rudentis
excutere et uentis intendere uela secundis.
contra *ac* iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
inter, utramque uiam leti discrimine paruo,
ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.
ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
missus adest: uiuo praeteruehor ostia saxo
Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
talia monstrabat relegens errata retrorsus
litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.
  Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
Plemurium undosum, nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
occultas egisse uias supter mare, qui nunc
ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
iussi numina magna loci ueneramur. et inde
exsupero praepingue solum stagnantis Helori,
hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
radimus, et fatis numquam concessa moueri
apparet Camarina procul campique Geloi

684—6. In loco salebroso ac fortasse inperfecto recepimus, sed non sine distinctione quadam, Maduigii coniecturam, qui *ac* inseruit post **contra**, et **ni** pro **ne** antiquo more scriptum sumit: unde illa sententia exit: ut nautae trepidantes primo 'dent lintea retro,' id est, cursum ineant septentrionalem, quem mox Borea flante repulsi mutent.

immanisque Gela fluuii cognomine dicta.
arduus inde Acragas ostentat maxima longe
moenia, magnanimum quondam generator equorum;
teque datis linquo uelis, palmosa Selinus,
et uada dura lego saxis Lilybeia caecis.
hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
accipit. hic pelagi tot tempestatibus actis
heu genitorem, omnis curae casusque leuamen,
amitto Anchisen. hic me, pater optime, fessum
deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis:
nec uates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
hic labor extremus, longarum haec meta uiarum.
hinc me digressum uestris deus appulit oris.'
  Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
fata renarrabat diuom cursusque docebat.
conticuit tandem factoque hic fine quieuit.

In u. 416 plene distinximus post 'ferunt:' neque enim prohibet modus uerbi 'foret:' cf. Geo. I. 118.

In u. 433 Nauckium secuti sumus, qui comma ad finem uersus transtulit.

Versus 445—449 aut corrupti esse nobis uidentur aut imperfecti. in u. 446 conici posset '*et quae* antro seclusa relinquit,'—in 448, 9 'uerum eadem, uerso tenuis cum cardine *uentos* impulit et teneras turbauit ianua frondes,'—si enim recte dicitur uentus impellere folia, recte quoque dicitur ianua uerso cardine impellere uentos, neque turbare frondes potuit nisi uentis impulsis. ex his coniecturis altera multo probabilior est: sed ne hanc quidem in textum recipere adhuc ausi sumus. uiderint critici. comma tamen post 'eadem' posuimus, quo pronomine Sibyllam designari censemus, perpenso qui sequitur contextu.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER QVARTVS.

At regina graui iamdudum saucia cura
uolnus alit uenis, et caeco carpitur igni.
multa uiri uirtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore uoltus
uerbaque, nec placidam membris dat cura quietem.
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimouerat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent?
quis nouus hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis?
credo equidem, nec uana fides, genus esse deorum.
degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
iactatus fatis quae bella exhausta canebat!
si mihi non animo fixum immotumque sederet
necui me uinclo uellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
coniugis et sparsos fraterna caede penates,
solus hic inflexit sensus animumque labantem
impulit. adgnosco ueteris uestigia flammae.
sed mihi uel tellus optem prius ima dehiscat

uel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
ante, Pudor, quam te uiolo, aut tua iura resoluo.
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
abstulit; ille habeat secum seruetque sepulchro.'
sic effata sinum lacrimis impleuit obortis.
  Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,
solane perpetua maerens carpere iuuenta,
nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?
id cinerem aut manis credis curare sepultos?
esto, aegram nulli quondam flexere mariti,
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
diues alit: placitone etiam pugnabis amori?
nec uenit in mentem, quorum consederis aruis?
hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis,
hinc deserta siti regio lateque furentes
Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam
germanique minas?
dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
hunc cursum Iliacas uento tenuisse carinas.
quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
Punica se quantis attollet gloria rebus!
tu modo posce deos ueniam sacrisque litatis
indulge hospitio causasque innecte morandi,
dum pelago desaeuit hiemps et aquosus Orion,
quassataeque rates, dum non tractabile caelum.
  His dictis incensum animum flammauit amore,
spemque dedit dubiae menti soluitque pudorem.
principio delubra adeunt pacemque per aras
exquirunt; mactant lectas de more bidentis
legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
Iunoni ante omnis, cui uincla iugalia curae.
ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido

25. **adigat** (codd. plur.) uolg. **abigat** (cod. F) R. quod, etsi fortius, non edidimus propter VI. 594.

26. **Erebo** R., quod codd. testimonia quaedam habet.

54. **impenso** (codd. F_1 P_1) R. **incensum** (codd. M R γ b c) C. al. **flammauit** (codd. F R c) R. **inflammauit** (codd. P M γ b) W. al.

candentis uaccae media inter cornua fundit,
aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras
instauratque diem donis pecudumque reclusis
pectoribus inhians spirantia consulit exta.
heu uatum ignarae mentes! quid uota furentem,
quid delubra iuuant? est mollis flamma medullas
interea, et tacitum uiuit sub pectore uolnus.
uritur infelix Dido totaque uagatur
urbe furens qualis coniecta cerua sagitta,
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
pastor agens telis liquitque uolatile ferrum
nescius, illa fuga siluas saltusque peragrat
Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.
nunc media Aenean secum per moenia ducit
Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam,
incipit effari mediaque in uoce resistit;
nunc eadem labente die conuiuia quaerit,
Iliacosque iterum demens audire labores
exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
post ubi digressi, lumenque obscura uicissim
luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
sola domo maeret uacua, stratisque relictis
incubat, illum absens absentem auditque uidetque,
aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
detinet, infandum si fallere possit amorem.
non coeptae adsurgunt turres, non arma iuuentus
exercet portusue aut propugnacula bello
tuta parant: pendent opera interrupta minaeque
murorum ingentes aequataque machina caelo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
cara Iouis coniunx, nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus, magnum et memorabile nomen,
una dolo diuom si femina uicta duorum est.
nec me adeo fallit ueritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
sed quis erit modus, aut quo nunc certamina tanta?

94. **numen** (codd. opt.) R. **nomen** W. C. al.
98. **certamine tanto?** R. C. F. al. cum codd. omn. sed nobis

quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes, tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis, liceat Phrygio seruire marito
dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'
Olli (sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas auerteret oras)
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
abnuat, aut tecum malit contendere bello,
si modo quod memoras factum fortuna sequatur?
sed fatis incerta feror si Iuppiter unam
esse uelit Tyriis urbem Troiaque profectis,
misceriue probet populos aut foedera iungi.
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.
perge: sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat
confieri possit, paucis, aduerte, docebo.
uenatum Aeneas unaque miserrima Dido
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
his ego nigrantem commixta grandine nimbum,
dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
diffugient comites et nocte tegentur opaca:
speluncam Dido dux et Troianus eandem
deuenient. adero et, tua si mihi certa uoluntas,
conubio iungam stabili propriamque dicabo;
hic hymenaeus erit.' non aduersata petenti
adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
it portis iubare exorto delecta iuuentus;
retia rara, plagae, lato uenabula ferro
Massylique ruunt equites et odora canum uis.
reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum expectant, ostroque insignis et auro
stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.

librarii ablatiuum secuti uidentur propter relatiui casum. et Ribbeckius ait constructionem inperfectam esse posse. itaque cum multis edd. Heinsii coniect. recepimus.

tandem progreditur magna stipante caterua,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
aurea purpuream subnectit fibula uestem.
nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnis
infert se socium Aeneas atque agmina iungit.
qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit ac Delum maternam inuisit Apollo
instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
fronde premit crinem fingens atque inplicat auro,
tela sonant umeris: haut illo segnior ibat
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.
postquam altos uentum in montis atque inuia lustra,
ecce ferae saxi deiectae uertice caprae
decurrere iugis; alia de parte patentis
transmittunt cursu campos atque agmina cerui
puluerulenta fuga glomerant montesque relincunt.
at puer Ascanius mediis in uallibus acri
gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia uotis
optat aprum aut fuluom descendere monte leonem.
  Interea magno misceri murmure caelum
incipit, insequitur commixta grandine nimbus:
et Tyrii comites passim et Troiana iuuentus
Dardaniusque nepos Veneris diuersa per agros
tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
speluncam Dido dux et Troianus eandem
deueniunt, prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum: fulsere ignes et conscius aether
conubiis, summoque ulularunt uertice Nymphae.
ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit. neque enim specie famaue mouetur
nec iam furtiuum Dido meditatur amorem:
coniugium uocat, hoc praetexit nomine culpam.
  Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama, malum qua non aliud uelocius ullum:
mobilitate uiget, uiresque adquirit eundo,

parua metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
illam Terra parens, ira inritata deorum,
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit pedibus celerem et pernicibus alis,
monstrum horrendum ingens. cui quot sunt corpore plumae
tot uigiles oculi: subter, mirabile dictu,
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
nocte uolat caeli medio terraeque per umbram
stridens, nec dulci declinat lumina somno;
luce sedet custos aut summi culmine tecti
turribus aut altis, et magnas territat urbes,
tam ficti prauique tenax quam nuntia ueri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens et pariter facta atque infecta canebat:
uenisse Aenean Troiano sanguine cretum,
cui se pulchra uiro dignetur iungere Dido;
nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fouere
regnorum inmemores turpique cupidine captos.
haec passim dea foeda uirum diffundit in ora.
protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
incenditque animum dictis atque aggerat iras.
  Hic Hammone satus rapta Garamantide Nympha
templa Ioui centum latis inmania regnis,
centum aras posuit uigilemque sacrauerat ignem,
excubias diuom aeternas, pecudumque cruore
pingue solum et uariis florentia limina sertis.
isque amens animi et rumore accensus amaro
dicitur ante aras media inter numina diuom
multa Iouem manibus supplex orasse supinis:
'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torques,
nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
terrificant animos et inania murmura miscent?
femina, quae nostris errans in finibus urbem

181, 2. Hos uersus punctis distinximus ut Nauckius, quem uid. (Zeitschrift f. Gymn. Vol. XXVIII. p. 709).

193. **hiemem** Nauckio uidetur esse accus. temp., **inter se fouere** i. q. 'se inuicem fouere.'

exiguam pretio posuit, cui litus arandum
cuique loci leges dedimus, conubia nostra
reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
et nunc ille Paris cum semiuiro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnexus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus famamque fouemus inanem.'
Talibus orantem dictis arasque tenentem
audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit
regia et oblitos famae melioris amantis.
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
'uade age, nate, uoca Zephyros et labere pinnis,
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
expectat fatisque datas non respicit urbes,
adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
non illum genetrix nobis pulcherrima talem
promisit Graiumque ideo bis uindicat armis;
sed fore qui grauidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
si nulla accendit tantarum gloria rerum
nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas inuidet arces?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur,
nec prolem Ausoniam et Lauinia respicit arua?
nauiget: haec summa est, hic nostri nuntius esto.'
Dixerat. ille Patris magni parere parabat
imperio: et primum pedibus talaria nectit
aurea, quae sublimem alis siue aequora supra
seu terram rapido pariter cum flamine portant.
tum uirgam capit: hac animas ille euocat Orco
pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
illa fretus agit uentos, et turbida tranat
nubila. iamque uolans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, caelum qui uertice fulcit,

217. **subnixus** (codd. fere omn.). **subnexus** R. Maduig.

246. Nauckius **apicem** ait esse coronam capitis, **latera ardua** autem pectora lassitudine conuolsa, necui montis ac uiri descriptiones confusae esse uideantur. sed mirum est hoc sensu epitheton *ardua*.

Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et uento pulsatur et imbri,
nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
hic primum paribus nitens Cyllenius alis
constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
misit, aui similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos humilis uolat aequora iuxta.
*haut aliter terras inter caelumque uolabat
litus harenosum [ad] Libyae uentosque secabat
materno ueniens ab auo Cyllenia proles.*
ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta nouantem
conspicit. atque illi stellatus iaspide fulua
ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena
demissa ex umeris, diues quae munera Dido
fecerat et tenui telas discreuerat auro.
continuo inuadit: 'tu nunc Karthaginis altae
fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
extruis heu regni rerumque oblite tuarum?
ipse deum tibi me claro demittit Olympo
regnator, caelum ac terras qui numine torquet,
ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
debentur.' tali Cyllenius ore locutus
mortalis uisus medio sermone reliquit,
et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
At uero Aeneas aspectu obmutuit amens,
arrectaeque horrore comae, et uox faucibus haesit.
ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
attonitus tanto monitu imperioque deorum.
heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
audeat affatu? quae prima exordia sumat?
atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
in partisque rapit uarias perque omnia uersat.
haec alternanti potior sententia uisa est.

Mnesthea Sergestumque uocat fortemque Serestum,
classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
arma parent et, quae rebus sit causa nouandis,
dissimulent; sese interea, quando optima Dido
nesciat et tantos rumpi non speret amores,
temptaturum aditus et quae mollissima fandi
tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
imperio laeti parent ac iussa facessunt.

At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
praesensit motusque excepit prima futuros,
omnia tuta timens. eadem impia Fama furenti
detulit armari classem cursumque parari.
saeuit inops animi totamque incensa per urbem
bacchatur, qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
orgia nocturnusque uocat clamore Cithaeron.
tandem his Aenean compellat uocibus ultro:

'Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra?
nec te noster amor nec te data dextera quondam
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
quin etiam hiberno moliris sidere classem,
et mediis properas aquilonibus ire per altum,
crudelis? quid si non arua aliena domosque
ignotas peteres, sed Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?
mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te,
quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui,
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum, miserere domus labentis et istam,
oro, siquis adhuc precibus locus, exue mentem.
te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
odere, infensi Tyrii; te propter eundem
extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
fama prior. cui me moribundam deseris, hospes?
hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater
destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
saltem siqua mihi de te suscepta fuisset

ante fugam suboles, siquis mihi paruulus aula
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
non equidem omnino capta ac deserta uiderer.'
Dixerat. ille Iouis monitis immota tenebat
lumina et obnixus curam sub corde premebat.
tandem pauca refert: 'ego te quae plurima fando
enumerare uales numquam, regina, negabo
promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae,
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
speraui, ne finge, fugam, nec coniugis umquam
praetendi taedas aut haec in foedera ueni.
me si fata meis paterentur ducere uitam
auspiciis et sponte mea componere curas,
urbem Troianam primum dulcisque meorum
reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
et recidiua manu posuissem Pergama uictis.
sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces
Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
quae tandem Ausonia Teucros considere terra
inuidia est? et nos fas extera quaerere regna.
me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
admonet in somnis et turbida terret imago,
me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus aruis.
nunc etiam interpres diuom Ioue missus ab ipso,
testor utrumque caput, celeris mandata per auras
detulit; ipse deum manifesto in lumine uidi
intrantem muros, uocemque his auribus hausi.
desine meque tuis incendere teque querellis:
Italiam non sponte sequor.'
Talia dicentem iamdudum auersa tuetur
huc illuc uoluens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
'nec tibi diua parens, generis nec Dardanus auctor,
perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reseruo?
num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
num lacrimas uictus dedit aut miseratus amantemst?
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno
nec Saturnius haec oculis Pater aspicit aequis.
nusquam tuta fides. eiectum litore egentem
excepi et regni demens in parte locaui,
amissam classem, socios a morte reduxi.
heu furiis incensa feror: nunc augur Apollo,
nunc Lyciae sortes, nunc et Ioue missus ab ipso
interpres diuom fert horrida iussa per auras.
scilicet is superis labor est, ea cura quietos
sollicitat. neque te teneo neque dicta refello:
i, sequere Italiam, uentis pete regna per undas.
spero equidem mediis, siquid pia numina possunt,
supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
saepe uocaturum. sequar atris ignibus absens,
et, cum frigida mors anima seduxerit artus,
omnibus umbra locis adero. dabis, improbe, poenas.
audiam, et haec manis ueniet mihi fama sub imos.'
his medium dictis sermonem abrumpit et auras
aegra fugit seque ex oculis auertit et aufert,
linquens multa metu cunctantem et multa parantem
dicere. succipiunt famulae conlapsaque membra
marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
solando cupit et dictis auertere curas,
multa gemens magnoque animum labefactus amore,
iussa tamen diuom exsequitur classemque reuisit.
tum uero Teucri incumbunt et litore celsas
deducunt toto nauis. natat uncta carina,
frondentisque ferunt remos et robora siluis
infabricata fugae studio.
migrantis cernas totaque ex urbe ruentis.
ac uelut ingentem formicae farris aceruom
cum populant hiemis memores tectoque reponunt,
it nigrum campis agmen praedamque per herbas
conuectant calle angusto, pars grandia trudunt

381. Ita punctis distinguit Nauckius. cf. u. 361.

obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
castigantque moras, opere omnis semita feruet.
quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
quosue dabas gemitus, cum litora feruere late
prospiceres arce ex summa totumque uideres
misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?
ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
cogitur et supplex animos summittere amori,
nequid inexpertum frustra moritura relinquat.
'Anna, uides toto properari litore: circum
undique conuenere; uocat iam carbasus auras,
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum
exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
sola uiri mollis aditus et tempora noras.
i, soror, atque hostem supplex adfare superbum.
non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuraui classemue ad Pergama misi,
nec patris Anchisae cineres manesue reuelli,
cur mea dicta neget duras demittere in auris.
quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
expectet facilemque fugam uentosque ferentis.
non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat;
tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
dum mea me uictam doceat fortuna dolere.
extremam hanc oro ueniam, miserere sororis,
quam mihi cum dederis, cumulatam morte remittam.'
Talibus orabat, talisque miserrima fletus
fertque refertque soror. sed nullis ille mouetur
fletibus, aut uoces ullas tractabilis audit:
fata obstant, placidasque uiri deus obstruit auris.
ac uelut annoso ualidam cum robore quercum

436. **dederit** (codd. P M γ_1) R. al. **dederis** (codd. γ_2 a b c) C. al. quae lectio quin uera sit dubitare non possumus. **morte** (codd. omn.) edd. recte, sed R. mire edidit **monte**.

439. **aut** (codd. fere omn.) edd. pl. **haut** R.

Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
eruere inter se certant; it stridor, et altae
consternunt terram concusso stipite frondes;
ipsa haeret scopulis et quantum uertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit:
haut secus adsiduis hinc atque hinc uocibus heros
tunditur et magno persentit pectore curas,
mens immota manet; lacrimae uoluuntur inanes.
  Tum uero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat: taedet caeli conuexa tueri.
quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
uidit, turicremis cum dona inponeret aris,
horrendum dictu, latices nigrescere sacros
fusaque in obscenum se uertere uina cruorem.
hoc uisum nulli, non ipsi effata sorori.
praeterea fuit in tectis de marmore templum
coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
uelleribus niueis et festa fronde reuinctum:
hinc exaudiri uoces et uerba uocantis
uisa uiri, nox cum terras obscura teneret,
solaque culminibus ferali carmine bubo
saepe queri et longas in fletum ducere uoces.
multaque praeterea uatum praedicta piorum
terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
sola sibi, semper longam incomitata uidetur
ire uiam et Tyrios deserta quaerere terra:
Eumenidum ueluti demens uidet agmina Pentheus
et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas,
aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
armatam facibus matrem et serpentibus atris
cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
  Ergo ubi concepit furias euicta dolore
decreuitque mori, tempus secum ipsa modumque
exigit et maestam dictis adgressa sororem
consilium uoltu tegit ac spem fronte serenat:
'inueni, germana, uiam, gratare sorori,
quae mihi reddat eum uel eo me soluat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas

axem umero torquet stellis ardentibus aptum:
hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos epulasque draconi
quae dabat et sacros seruabat in arbore ramos,
spargens umida mella soporiferumque papauer.
haec se carminibus promittit soluere mentes
quas uelit, ast aliis duras inmittere curas,
sistere aquam fluuiis et uertere sidera retro;
nocturnosque mouet manis: mugire uidebis
sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
testor, cara, deos et te, germana, tuumque
dulce caput, magicas inuitam accingier artis.
tu secreta pyram tecto interiore sub auras
erige, et arma uiri, thalamo quae fixa reliquit
impius, exuuiasque omnis lectumque iugalem,
quo perii, superinponant: abolere nefandi
cuncta uiri monimenta iuuat, monstratque sacerdos.'
haec effata silet; pallor simul occupat ora.
non tamen Anna nouis praetexere funera sacris
germanam credit nec tantos mente furores
concipit aut grauiora timet quam morte Sychaei.
ergo iussa parat.
  At regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta ingenti taedis atque ilice secta,
intenditque locum sertis et fronde coronat
funerea; super exuuias ensemque relictum
effigiemque toro locat, haut ignara futuri.
stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
tergeminamque Hecaten, tria uirginis ora Dianae.
sparserat et latices simulatos fontis Auerni,
falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis
pubentes herbae nigri cum lacte ueneni;
quaeritur et nascentis equi de fronte reuolsus
et matri praereptus amor.
ipsa molam manibusque piis altaria iuxta
unum exuta pedem uinclis, in ueste recincta,

497. **superimponas** uel **super inponas** (codd. P γ a b M_2) R. F. **superimponant** uel **super inponant** (codd. F M_1) W. C. G. al. quod recipiendum duximus.

testatur moritura deos et conscia fati
sidera; tum, siquod non aequo foedere amantis
curae numen habet iustumque memorque, precatur.
  Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, siluaeque et saeua quierant
aequora, cum medio uoluuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque uolucres,
quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti,
lenibant curas, et corda oblita laborum.
at non infelix animi Phoenissa, neque umquam
soluitur in somnos oculisue aut pectore noctem
accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens
saeuit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde uolutat:
'en quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex,
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos
et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis
inuisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
quid tum? sola fuga nautas comitabor ouantis?
an Tyriis omnique manu stipata meorum
inferar et, quos Sidonia uix urbe reuelli,
rursus agam pelago et uentis dare uela iubebo?
quin morere, ut merita es, ferroque auerte dolorem.
tu lacrimis euicta meis, tu prima furentem,
o germana, malis oneras, atque obicis hosti.
non licuit thalami expertem sine crimine uitam
degere, more ferae, talis nec tangere curas;
non seruata fides cineri promissa Sychaeo.'
tantos illa suo rumpebat pectore questus.
  Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
carpebat somnos rebus iam rite paratis.
huic se forma dei uoltu redeuntis eodem
obtulit in somnis rursusque ita uisa monerest,
omnia Mercurio similis, uocemque coloremque

et crinis flauos et membra decora iuuentae:
'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos,
nec quae te circum stent deinde pericula cernis,
demens, nec zephyros audis spirare secundos?
illa dolos dirumque nefas in pectore uersat,
certa mori, uariosque irarum concitat aestus.
non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
iam mare turbari trabibus saeuasque uidebis
conlucere faces, iam feruere litora flammis,
si te his attigerit terris Aurora morantem.
heia age, rumpe moras. uarium et mutabile semper
femina.' sic fatus nocti se inmiscuit atrae.
Tum uero Aeneas subitis exterritus umbris
corripit e somno corpus sociosque fatigat:
'praecipites uigilate, uiri, et considite transtris;
soluite uela citi. deus aethere missus ab alto
festinare fugam tortosque incidere funis
ecce iterum stimulat. sequimur te, sancte deorum,
quisquis es, imperioque iterum paremus ouantes.
adsis o placidusque iuues et sidera caelo
dextra feras.' dixit, uaginaque eripit ensem
fulmineum strictoque ferit retinacula ferro.
idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque:
litora deseruere, latet sub classibus aequor,
adnixi torquent spumas et caerula uerrunt.
Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
regina e speculis ut primam albescere lucem
uidit et aequatis classem procedere uelis
litoraque et uacuos sensit sine remige portus,
terque quaterque manu pectus percussa decorum
flauentisque abscissa comas 'pro Iuppiter! ibit
hic' ait 'et nostris inluserit aduena regnis?
non arma expedient totaque ex urbe sequentur,
deripientque rates alii naualibus? ite,
ferte citi flammas, date tela, inpellite remos.
quid loquor, aut ubi sum? quae mentem insania mutat,
infelix Dido? nunc te facta impia tangunt?

564. **uariosque** ... Discrepantibus hic codd. legunt edd. aliqui **uarioque irarum fluctuat aestu.** sed uid. 532. ut nos R. C.

tum decuit, cum sceptra dabas. en dextra fidesque,
quem secum patrios aiunt portare Penates,
quem subiisse umeris confectum aetate parentem!
non potui abreptum diuellere corpus et undis
spargere, non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?
uerum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset:
quem metui moritura? faces in castra tulissem
inplessemque foros flammis natumque patremque
cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
nocturnisque Hecate triuiis ululata per urbes,
et Dirae ultrices et di morientis Elissae,
accipite haec meritumque malis aduertite numen
et nostras audite preces. si tangere portus
infandum caput ac terris adnare necessest
et sic fata Iouis poscunt, hic terminus haeret:
at bello audacis populi uexatus et armis,
finibus extorris, complexu auolsus Iuli
auxilium inploret uideatque indigna suorum
funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.
haec precor, hanc uocem extremam cum sanguine fundo.
tum uos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
exercete odiis cinerique haec mittite nostro
munera. nullus amor populis nec foedera sunto.
exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
nunc, olim, quocumque dabunt se tempore uires.
litora litoribus contraria, fluctibus undas
inprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotesque.'
  Haec ait, et partis animum uersabat in omnis,
inuisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
tum breuiter Barcen nutricem adfata Sychaei,
namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
'Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:
dic corpus properet fluuiali spargere lympha
et pecudes secum et monstrata piacula ducat.

sic ueniat, tuque ipsa pia tege tempora uitta.
sacra Ioui Stygio, quae rite incepta paraui,
perficerest animus finemque inponere curis
Dardaniique rogum capitis permittere flammae.'
sic ait. illa gradum studio celerabat anili.
at trepida et coeptis immanibus effera Dido,
sanguineam uoluens aciem maculisque trementis
interfusa genas et pallida morte futura,
interiora domus inrumpit limina et altos
conscendit furibunda rogos ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
hic, postquam Iliacas uestes notumque cubile
conspexit, paulum lacrimis et mente morata
incubuitque toro dixitque nouissima uerba:
'dulces exuuiae, dum fata deusque sinebant,
accipite hanc animam meque his exsoluite curis.
uixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,
et nunc magna mei sub terras ibit imago.
ulta uirum poenas inimico a fratre recepi,
urbem praeclaram statui, mea moenia uidi,
felix, heu nimium felix, si litora tantum
numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.'
dixit, et os inpressa toro 'moriemur inultae,
sed moriamur' ait, 'sic sic iuuat ire sub umbras.
hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.'
dixerat, atque illam media inter talia ferro
conlapsam aspiciunt comites ensemque cruore
spumantem sparsasque manus. it clamor ad alta
atria; concussam bacchatur Fama per urbem.
lamentis gemituque et femineo ululatu
tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
non aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis
Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
culmina perque hominum uoluantur perque deorum.
audiit exanimis trepidoque exterrita cursu
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
per medios ruit ac morientem nomine clamat:
'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?

655, 656. Hos uu. ut R. statuimus, inuerso codd. uet. ordine.

hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
quid primum deserta querar? comitemne sororem
spreuisti moriens? eadem me ad fata uocasses,
idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
his etiam struxi manibus patriosque uocaui
uoce deos, sic te ut posita crudelis abessem.
extinxti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios urbemque tuam. date uolnera lymphis
abluam et, extremus siquis super halitus errat,
ore legam.' sic fata gradus euaserat altos
semianimemque sinu germanam amplexa fouebat
cum gemitu atque atros siccabat ueste cruores.
illa grauis oculos conata attollere rursus
deficit; infixum stridit sub pectore uolnus.
ter sese attollens cubitoque adnixa leuauit,
ter reuoluta torost oculisque errantibus alto
quaesiuit caelo lucem ingemuitque reperta.
  Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem
difficilisque obitus Irim demisit Olympo,
quae luctantem animam nexosque resolueret artus.
nam quia nec fato merita nec morte peribat,
sed misera ante diem subitoque accensa furore,
nondum illi flauom Proserpina uertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnauerat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis,
mille trahens uarios aduerso sole colores,
deuolat, et supra caput astitit. 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero, teque isto corpore soluo:'
sic ait, et dextra crinem secat: omnis et una
dilapsus calor, atque in uentos uita recessit.

683. **date...abluam...** De constructione hic et VI. 884 uid. excursum in Edit. nostra maiore, p. 474.

Versus 256—8, quos damnauere H. W. et unc. incl. R., etsi non multum placent, abiudicare poetae nolumus. et, re perpensa, nunc uncis inclusimus praep. **ad**, quae, in codd. paucis comperta, in plur. **at** scripta, eici fortasse potuit, ut scribarum glossema, ignotum Seruio et Donato. Mercurius non 'ad litus' uolabat sed circum litus mergi more. immo locutio 'uolabat litus,' quam damnant plurimi, nobis nunc uidetur unice uera esse, et, quamuis ἅπαξ λεγομένη, consulto tamen a Verg. adoptata, ut suae alteri 'currimus aequor' (Aen. III. 191, V. 235) ex opposito respondens, peculiarem dei motum describeret. Cf. Cic. Fin. II. 34, 'si Xerxes...mare ambulauisset, terram nauigasset.'

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER QVINTVS.

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter fluctusque atros Aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
conlucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores
polluto notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla
occurrit tellus, maria undique et undique caelum,
olli caeruleus supra caput astitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta
'heu quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidue, pater Neptune, paras?' sic deinde locutus
colligere arma iubet ualidisque incumbere remis,
obliquatque sinus in uentum ac talia fatur:
'magnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
mutati transuersa fremunt et uespere ab atro
consurgunt uenti, atque in nubem cogitur aër.
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam Fortuna, sequamur,
quoque uocat, uertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor seruata remetior astra.'

tum pius Aeneas: 'equidem sic poscere uentos
iamdudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte uiam uelis. an sit mihi gratior ulla,
quoue magis fessas optem demittere nauis,
quam quae Dardanium tellus mihi seruat Acesten
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus, et uela secundi
intendunt zephyri: fertur cita gurgite classis,
et tandem laeti notae aduertuntur harenae.

At procul ex celso miratus uertice montis
aduentum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troïa Criniso conceptum flumine mater
quem genuit. ueterum non inmemor ille parentum
gratatur reduces et gaza laetus agresti
excipit ac fessos opibus solatur amicis.

Postera cum primo stellas Oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni
aduocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine diuom,
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo reliquias diuinique ossa parentis
condidimus terra maestasque sacrauimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
semper honoratum, sic di uoluistis, habebo.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul
Argolicoue mari deprensus et urbe Mycenae,
annua uota tamen sollemnisque ordine pompas
exequerer struerernque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis
haut equidem sine mente reor, sine numine diuom,
adsumus, et portus delati intramus amicos.
ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem:
poscamus uentos, atque haec me sacra quotannis
urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.
bina boum uobis Troia generatus Acestes
dat numero capita in nauis; adhibete Penates
et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,

prima citae Teucris ponam certamina classis;
quique pedum cursu ualet et qui uiribus audax
aut iaculo incedit melior leuibusque sagittis,
seu crudo fidit pugnam committere caestu,
cuncti adsint meritaeque expectent praemia palmae.
ore fauete omnes et cingite tempora ramis.'
  Sic fatus uelat materna tempora myrto.
hoc Helymus facit, hoc aeui maturus Acestes,
hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
ille e concilio multis cum milibus ibat
ad tumulum, magna medius comitante caterua.
hic duo rite mero libans carchesia Baccho
fundit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro,
purpureosque iacit flores ac talia fatur:
'salue, sancte parens: iterum saluete, recepti
nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae.
non licuit finis Italos fataliaque arua
nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.'
dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
septem ingens gyros, septena uolumina traxit,
amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
caeruleae cui terga notae maculosus et auro
squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
mille iacit uarios aduerso sole colores.
obstipuit uisu Aeneas. ille agmine longo
tandem inter pateras et leuia pocula serpens
libauitque dapes rursusque innoxius imo
successit tumulo et depasta altaria liquit.
hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
incertus, geniumne loci famulumne parentis
esse putet: caedit binas de more bidentis
totque sues, totidem nigrantis terga iuuencos,
uinaque fundebat pateris animamque uocabat
Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
dona ferunt, onerant aras mactantque iuuencos,
ordine aëna locant alii fusique per herbam
subiciunt ueribus prunas et uiscera torrent.
  Expectata dies aderat nonamque serena
Auroram Phaethontis equi iam luce uehebant,

famaque finitimos et clari nomen Acestae
excierat: laeto complerant litora coetu
uisuri Aeneadas, pars et certare parati.
munera principio ante oculos circoque locantur
in medio, sacri tripodes uiridesque coronae
et palmae pretium uictoribus, armaque et ostro
perfusae uestes, argenti aurique talenta;
et tuba commissos medio canit aggere ludos.
prima pares ineunt grauibus certamina remis
quattuor ex omni delectae classe carinae.
uelocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
urbis opus, triplici pubes quam Dardana uersu
impellunt, terno consurgunt ordine remi,
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna, Scyllaque Cloanthus
caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum spumantia contra
litora, quod tumidis submersum tunditur olim
fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
tranquillo silet immotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.
hic uiridem Aeneas frondenti ex ilice metam
constituit signum nautis pater, unde reuerti
scirent et longos ubi circumflectere cursus.
tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
ductores longe effulgent ostroque decori;
cetera populea uelatur fronde iuuentus
nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.
considunt transtris, intentaque bracchia remis;
intenti expectant signum, exultantiaque haurit
corda pauor pulsans laudumque arrecta cupido.
inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
haut mora, prosiluere suis: ferit aethera clamor
nauticus, adductis spumant freta uersa lacertis.
infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
conuolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
non tam praecipites biiugo certamine campum

139. **funibus** R. ex mera coniect.

corripuere ruuntque effusi carcere currus,
nec sic immissis aurigae undantia lora
concussere iugis pronique in uerbera pendent.
tum plausu fremituque uirum studiisque fauentum
consonat omne nemus, uocemque inclusa uolutant
litora, pulsati colles clamore resultant.
effugit ante alios primisque elabitur undis
turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
consequitur, melior remis, sed pondere pinus
tarda tenet. post has aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
et nunc Pristis habet, nunc uictam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
frontibus et longa sulcant uada salsa carina.
iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite uictor
rectorem nauis compellat uoce Menoeten:
'quo tantum mihi dexter abis? huc derige gressum;
litus ama et laeuas stringat sine palmula cautes;
altum alii teneant.' dixit, sed caeca Menoetes
saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
'quo diuersus abis?' iterum 'pete saxa, Menoete,'
cum clamore Gyas reuocabat: et ecce Cloanthum
respicit instantem tergo et propiora tenentem.
ille inter nauemque Gyae scopulosque sonantis
radit iter laeuom interior subitoque priorem
praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
tum uero exarsit iuueni dolor ossibus ingens
nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
oblitus decorisque sui sociumque salutis
in mare praecipitem puppi deturbat ab alta:
ipse gubernaclo rector subit, ipse magister
hortaturque uiros clauomque ad litora torquet.
at grauis ut fundo uix tandem redditus imo est
iam senior madidaque fluens in ueste Menoetes,
summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
illum et labentem Teucri et risere natantem
et salsos rident reuomentem pectore fluctus.

163. **laeua** (codd. M P γ_1) R. **laeuas** (R γ_2 b_2 c) W. C. F. al., quod recepimus. uid. not. ad Geo. II. 219.

hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
nec tota tamen ille prior praeeunte carina:
parte prior, partim rostro premit aemula Pristis.
at media socios incedens naue per ipsos
hortatur Mnestheus: 'nunc nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
delegi comites; nunc illas promite uires,
nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
non iam prima peto Mnestheus neque uincere certo,
quamquam o!—sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti:
extremos pudeat rediisse. hoc uincite, cives,
et prohibete nefas.' olli certamine summo
procumbunt: uastis tremit ictibus aerea puppis
subtrahiturque solum, tum creber anhelitus artus
aridaque ora quatit, sudor fluit undique riuis.
attulit ipse uiris optatum casus honorem.
namque furens animi dum proram ad saxa suburguet
interior spatioque subit Sergestus iniquo,
infelix saxis in procurrentibus haesit.
concussae cautes, et acuto in murice remi
obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
consurgunt nautae et magno clamore morantur,
ferratasque trudes et acuta cuspide contos
expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
at laetus Mnestheus successuque acrior ipso
agmine remorum celeri uentisque uocatis
prona petit maria et pelago decurrit aperto.
qualis spelunca subito commota columba,
cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
fertur in arua uolans plausumque exterrita pinnis
dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
radit iter liquidum celeris neque commouet alas:
sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
aequora, sic illam fert impetus ipse uolantem.
et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum breuibusque uadis frustraque uocantem

auxilia et fractis discentem currere remis.
inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,
quem petit et summis adnixus uiribus urguet.
tum uero ingeminat clamor, cunctique sequentem
instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
hi proprium decus et partum indignantur honorem
ni teneant, uitamque uolunt pro laude pacisci;
hos successus alit: possunt, quia posse uidentur.
et fors aequatis cepissent praemia rostris,
ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
fudissetque preces diuosque in uota uocasset.
'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
uobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
constituam ante aras uoti reus extaque salsos
proiciam in fluctus et uina liquentia fundam.'
dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus Panopeaque uirgo,
et pater ipse manu magna Portunus euntem
impulit: illa Noto citius uolucrique sagitta
ad terram fugit et portu se condidit alto.
tum satus Anchisa cunctis ex more uocatis
uictorem magna praeconis uoce Cloanthum
declarat uiridique aduelat tempora lauro,
muneraque in nauis ternos optare iuuencos
uinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
uictori chlamydem auratam, quam plurima circum
purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit,
intextusque puer frondosa regius Ida
uelocis iaculo ceruos cursuque fatigat,
acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
sublimem pedibus rapuit Iouis armiger uncis:
longaeui palmas nequiquam ad sidera tendunt
custodes, saeuitque canum latratus in auras.
at qui deinde locum tenuit uirtute secundum,
leuibus huic hamis consertam auroque trilicem
loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
uictor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,

donat habere uiro, decus et tutamen in armis.
uix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
multiplicem conixi umeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
tertia dona facit geminos ex aere lebetas
cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
iamque adeo donati omnes opibusque superbi
puniceis ibant euincti tempora taenis,
cum saeuo e scopulo multa uix arte reuolsus,
amissis remis atque ordine debilis uno,
inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
qualis saepe uiae deprensus in aggere serpens,
aerea quem oblicum rota transiit aut grauis ictu
seminecem liquit saxo lacerumque uiator;
nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
parte ferox ardensque oculis et sibila colla
arduus attollens, pars uolnere clauda retentat
nixantem nodis seque in sua membra plicantem:
tali remigio nauis se tarda mouebat;
uela facit tamen et uelis subit ostia plenis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat
seruatam ob nauem laetus sociosque reductos.
olli serua datur, operum haut ignara Mineruae,
Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
  Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
gramineum in campum, quem collibus undique curuis
cingebant siluae, mediaque in ualle theatri
circus erat, quo se multis cum milibus heros
consessu medium tulit exstructoque resedit.
hic, qui forte uelint rapido contendere cursu,

279. **nixantem** (codd. M P V γ_1 c) W. R. F. al. **nexantem** (R γ_2 b) C. Br.

281. Vt nos (codd. P R V γ m) W. C. F. al. **plenis...uelis** (cod. M) R. L. al.

290. **resedit.,** R. distinctione non addita sententiam imperfectam esse censet. nos ei non adstipulamur. etenim nobis **consessu** datiuus esse uidetur; **consessu medium**, medium omnium, qui consessuri erant (uid. 76); **exstructo**, cum theatrum exstructum esset. nam subitaria esse potuit sedilium gramineorum exstructio, multorum milium opera effecta. uid. omnino 388. neque tamen non perpendenda est eorum sententia qui **exstructo** substantiue pro exstructo sedili sumunt.

inuitat pretiis animos, et praemia ponit.
undique conueniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis uiridique iuuenta,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
regius egregia Priami de stirpe Diores;
hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
tum duo Trinacrii iuuenes Helymus Panopesque,
adsueti siluis, comites senioris Acestae;
multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
'accipite haec animis laetasque aduertite mentes.
nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Cnosia bina dabo leuato lucida ferro
spicula caelatamque argento ferre bipennem:
omnibus hic erit unus honos. tres praemia primi
accipient flauaque caput nectentur oliua.
primus equum phaleris insignem uictor habeto;
alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Thraeiciis, lato quam circum amplectitur auro
balteus et tereti subnectit fibula gemma;
tertius Argolica hac galea contentus abito.'
haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente
corripiunt spatia audito limenque relincunt,
effusi nimbo similes; simul ultima signant.
primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
emicat, et uentis et fulminis ocior alis;
proximus huic, longo sed proximus interuallo,
insequitur Salius; spatio post deinde relicto
tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
ecce uolat calcemque terit iam calce Diores
incumbens umero, spatia et si plura supersint,
transeat elapsus prior ambiguumue relinquat.
iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam

326. **ambiguumque** habent codd. uet. omnes, R. C. F. nobis tamen re diu multumque perpensa legendum uidetur **ambiguumue** cum Heinsio, W. J. L. G. nec aliter in Anglica uersione Lonsdale et Lee. cf. edit. nostram mai.

finem aduentabant, leui cum sanguine Nisus
labitur infelix, caesis ut forte iuuencis
fusus humum uiridisque super madefecerat herbas.
hic iuuenis iam uictor ouans uestigia presso
haut tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
concidit inmundoque fimo sacroque cruore,
non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
nam sese opposuit Salio per lubrica surgens,
ille autem spissa iacuit reuolutus harena.
emicat Euryalus, et munere uictor amici
prima tenet, plausuque uolat fremituque secundo.
post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
hic totum caueae consessum ingentis et ora
prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
tutatur fauor Euryalum lacrimaeque decorae
gratior et pulchro ueniens in corpore uirtus.
adiuuat et magna proclamat uoce Diores,
qui subiit palmae frustraque ad praemia uenit
ultima, si primi Salio reddentur honores.
tum pater Aeneas 'uestra' inquit 'munera uobis
certa manent, pueri, et palmam mouet ordine nemo:
me liceat casus misereri insontis amici.'
sic fatus tergum Gaetuli immane leonis
dat Salio, uillis onerosum atque unguibus aureis.
hic Nisus 'si tanta' inquit 'sunt praemia uictis
et te lapsorum miseret, quae munera Niso
digna dabis? primam merui qui laude coronam,
ni me, quae Salium, Fortuna inimica tulisset.'
et simul his dictis faciem ostentabat et udo
turpia membra fimo. risit pater optimus olli
et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
hoc iuuenem egregium praestanti munere donat.
  Post ubi confecti cursus, et dona peregit:
'nunc, sicui uirtus animusque in pectore praesens,
adsit et euinctis attollat bracchia palmis.'

359. **artem** (codd. P R γ) R. **artes** (codd. M b c) W. C. F. quod exquisitius. cf. IV. 263, VIII. 729, et Hes. Sc. 312, *τρίπους κλυτὰ ἔργα Ἡφαίστοιο.*

sic ait, et geminum pugnae proponit honorem,
uictori uelatum auro uittisque iuuencum,
ensem atque insignem galeam solacia uicto.
nec mora: continuo uastis cum uiribus effert
ora Dares magnoque uirum se murmure tollit,
solus qui Paridem solitus contendere contra,
idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
uictorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia ueniens Amyci de gente ferebat,
perculit et fulua moribundum extendit harena.
talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
ostenditque umeros latos alternaque iactat
bracchia protendens et uerberat ictibus auras.
quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
audet adire uirum manibusque inducere caestus.
ergo alacris cunctosque putans excedere palma
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
tum laeua taurum cornu tenet atque ita fatur:
'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
quae finis standi? quo me decet usque teneri?
ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant
Dardanidae reddique uiro promissa iubebant.
hic grauis Entellum dictis castigat Acestes,
proximus ut uiridante toro consederat herbae:
'Entelle heroum quondam fortissime frustra,
tantane tam patiens nullo certamine tolli
dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister
nequiquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?'
ille sub haec: 'non laudis amor nec gloria cessit
pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
sanguis hebet, frigentque effetae in corpore uires.
si mihi, quae quondam fuerat quaque improbus iste
exultat fidens, si nunc foret illa iuuentas,
haut equidem pretio inductus pulchroque iuuenco
uenissem, nec dona moror.' sic deinde locutus
in medium geminos inmani pondere caestus
proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
obstipuere animi: tantorum ingentia septem

terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat;
magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
huc illuc uinclorum inmensa uolumina uersat.
tum senior talis referebat pectore uoces:
'quid, siquis caestus ipsius et Herculis arma
uidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat;
sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro;
his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus,
dum melior uiris sanguis dabat, aemula necdum
temporibus geminis canebat sparsa senectus.
sed si nostra Dares haec Troïus arma recusat,
idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto,
solue metus, et tu Troianos exue caestus.'
haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum,
et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
exuit atque ingens media consistit harena.
tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
et paribus palmas amborum innexuit armis.
constitit in digitos extemplo arrectus uterque
bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
abduxere retro longe capita ardua ab ictu
inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt,
ille pedum melior motu fretusque iuuenta,
hic membris et mole ualens; sed tarda trementi
genua labant, uastos quatit aeger anhelitus artus.
multa uiri nequiquam inter se uolnera iactant,
multa cauo lateri ingeminant et pectore uastos
dant sonitus, erratque auris et tempora circum
crebra manus, duro crepitant sub uolnere malae.
stat grauis Entellus nisuque inmotus eodem,
corpore tela modo atque oculis uigilantibus exit.
ille, uelut celsam oppugnat qui molibus urbem
aut montana sedet circum castella sub armis,
nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
arte locum et uariis adsultibus inritus urguet.
ostendit dextram insurgens Entellus et alte
extulit: ille ictum uenientem a uertice uelox

praeuidit celerique elapsus corpore cessit;
Entellus uires in uentum effudit, et ultro
ipse grauis grauiterque ad terram pondere uasto
concidit, ut quondam caua concidit aut Erymantho
aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;
it clamor caelo, primusque accurrit Acestes
aequaeuomque ab humo miserans attollit amicum.
at non tardatus casu neque territus heros
acrior ad pugnam redit ac uim suscitat ira;
tum pudor incendit uires et conscia uirtus,
praecipitemque Daren ardens agit aequore toto
nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
nec mora nec requies: quam multa grandine nimbi
culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
creber utraque manu pulsat uersatque Dareta.
tum pater Aeneas procedere longius iras
et saeuire animis Entellum haud passus acerbis,
sed finem inposuit pugnae fessumque Dareta
eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
'infelix, quae tanta animum dementia cepit?
non uires alias conuersaque numina sentis?
cede deo.' dixitque et proelia uoce diremit.
ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem
iactantemque utroque caput crassumque cruorem
ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes,
ducunt ad nauis, galeamque ensemque uocati
accipiunt, palmam Entello taurumque relincunt.
hic uictor, superans animis tauroque superbus
'nate dea uosque haec' inquit 'cognoscite, Teucri,
et mihi quae fuerint iuuenali in corpore uires
et qua seruetis reuocatum a morte Dareta.'
dixit, et aduersi contra stetit ora iuuenci,
qui donum astabat pugnae, durosque reducta
librauit dextra media inter cornua caestus,
arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro:
sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
ille super talis effundit pectore uoces:
'hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
persoluo; hic uictor caestus artemque repono.'

Protinus Aeneas celeri certare sagitta
inuitat qui forte uelint, et praemia dicit,
ingentique manu malum de naue Seresti
erigit et uolucrem traiecto in fune columbam,
quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
conuenere uiri, deiectamque aerea sortem
accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.
quem modo nauali Mnestheus certamine uictor
consequitur, uiridi Mnestheus euinctus oliua.
tertius Eurytion, tuus o clarissime frater
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
in medios telum torsisti primus Achiuos.
extremus galeaque ima subsedit Acestes,
ausus et ipse manu iuuenum temptare laborem.
tum ualidis flexos incuruant uiribus arcus
pro se quisque uiri et depromunt tela pharetris.
primaque per caelum neruo stridente sagitta
Hyrtacidae iuuenis uolucris diuerberat auras;
et uenit aduersique infigitur arbore mali.
intremuit malus timuitque exterrita pinnis
ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
ast ipsam miserandus auem contingere ferro
non ualuit: nodos et uincula linea rupit,
quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
illa notos atque alta uolans in nubila fugit.
tum rapidus (iamdudum arcu contenta parato
tela tenens) fratrem Eurytion in uota uocauit,
iam uacuo laetam caelo speculatus, et alis
plaudentem nigra figit sub nube columbam.
decidit exanimis uitamque reliquit in astris
aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
amissa solus palma superabat Acestes;
qui tamen aërias telum contorsit in auras,
ostentans artemque pater arcumque sonantem.

486. **ponit** (codd. M R V b c) W. F. al. **dicit** (codd. P γ) Heins. R. C. rectius fortasse, quia librarii illi plures corrigere potuerunt ex u. 292.

hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
seraque terrifici cecinerunt omina uates.
namque uolans liquidis in nubibus arsit harundo
signauitque uiam flammis tenuisque recessit
consumpta in uentos, caelo ceu saepe refixa
transcurrunt crinemque uolantia sidera ducunt.
attonitis haesere animis superosque precati
Trinacrii Teucrique uiri, nec maximus omen
abnuit Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
'sume, pater; nam te uoluit rex magnus Olympi
talibus auspiciis exsortem ducere honoris;
ipsius Anchisae longaeui hoc munus habebis,
cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
ferre sui dederat monimentum et pignus amoris.'
sic fatus cingit uiridanti tempora lauro
et primum ante omnis uictorem appellat Acesten.
nec bonus Eurytion praelato inuidit honori,
quamuis solus auem caelo deiecit ab alto.
proximus ingreditur donis qui uincula rupit,
extremus uolucri qui fixit harundine malum.
At pater Aeneas nondum certamine misso
custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden uocat, et fidam sic fatur ad aurem:

534. **honores** (codd. P R M_1 γ_1) R. F. L. G. Br. **honorem** (M_2 γ_2 b c) W. C. ad unam harum lectionum quod attinet, 'ducere honores' bene Latine dici parum credimus, neque 'exsortem' sine genetiuo ad Acesten referri placet. cf. VIII. 552. ad alteram; 'exsortem honorem' probum esse concedimus, 'ducere' eum non item. nobis uera lectio esse uidetur **honoris**, quam librarii primi, casu male perspecto, fecerint **honores**, ceteri, emendandi studio, **honorem**. hinc luce clarior fit interpretatio, si respexeris ad uu. 498, 519. ima galea subsederat Acestes, ita non est 'sorte ductus;' palmam amiserat, 'exsors honoris' fuit. At **uoluit ducere** eum Iuppiter (sorte sua mirabili a se honoratum) etsi in ipso certamine **exsortem honoris**. quanto maius hoc quam si diceret Aeneas, 'uoluit Iuppiter te muneribus a me donari!' munera quidem moris erat donare; per ea Acestae fuit 'honos praelatus:' sed, quia erat a Ioue non ab Aenea conlatus, ei non inuidit Eurytion. sic omnia procedere uidemus.

541. Ex uno cod. P_1 unus R. **honore** edidit.

'uade age et Ascanio, si iam puerile paratum
agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
ducat auo turmas et sese ostendat in armis
dic' ait. ipse omnem longo discedere circo
infusum populum et campos iubet esse patentis.
incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuuentus.
omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
pars leuis umero pharetras; it pectore summo
flexilis obtorti per collum circulus auri.
tres equitum numero turmae ternique uagantur
ductores; pueri bis seni quemque secuti
agmine partito fulgent paribusque magistris.
una acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
nomen aui referens Priamus, tua clara, Polite,
progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
portat ecus bicolor maculis, uestigia primi
alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
paruus Atys pueroque puer dilectus Iulo.
extremus formaque ante omnis pulcher Iulus
Sidoniost inuectus equo, quem candida Dido
esse sui dederat monimentum et pignus amoris.
cetera Trinacrii pubes senioris Acestae
fertur equis.
excipiunt plausu pauidos gaudentque tuentes
Dardanidae ueterumque adgnoscunt ora parentum.
postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.
olli discurrere pares, atque agmina terni
diductis soluere choris rursusque uocati
conuertere uias infestaque tela tulere.
inde alios ineunt cursus aliosque recursus
aduersi spatiis, alternosque orbibus orbes
impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis;

564. **cara** (cod. P_1) R. **clara**, cett. omn.

et nunc terga fuga nudant, nunc spicula uertunt
infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
parietibus textum caecis iter ancipitemque
mille uiis habuisse dolum, qua signa sequendi
falleret indeprensus et inremeabilis error:
haut alio Teucrum nati uestigia cursu
impediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
delphinum similes, qui per maria umida nando
Carpathium Libycumque secant, luduntque per undas.
hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
rettulit et Priscos docuit celebrare Latinos,
quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes;
Albani docuere suos; hinc maxima porro
accepit Roma et patrium seruauit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  Hinc primum Fortuna fidem mutata nouauit.
dum uariis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem, uentosque adspirat eunti,
multa mouens necdum anticum saturata dolorem.
illa, uiam celerans per mille coloribus arcum,
nulli uisa cito decurrit tramite uirgo.
conspicit ingentem concursum et litora lustrat,
desertosque uidet portus classemque relictam.
at procul in sola secretae Troades acta
amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
pontum aspectabant flentes. 'heu tot uada fessis
et tantum superesse maris,' uox omnibus una.
urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
ergo inter medias sese haut ignara nocendi
conicit, et faciemque deae uestemque reponit;
fit Beroe, Tmarii coniunx longaeua Dorycli,
cui genus et quondam nomen natique fuissent;
ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
'o miserae, quas non manus' inquit 'Achaica bello

591. **frangeret** (codd. P R γ b m Seru.) R. **falleret** (cod. M) edd. cet.

traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
infelix, cui te exitio Fortuna reseruat?
septima post Troiae excidium iam uertitur aestas,
cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem et uoluimur undis.
hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes:
quis prohibet muros iacere et dare ciuibus urbem?
o patria et rapti nequiquam ex hoste Penates,
nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis Xanthum et Simoenta uidebo?
quin agite et mecum infaustas exurite puppis.
nam mihi Cassandrae per somnum uatis imago
ardentis dare uisa faces: "hic quaerite Troiam,
hic domus est" inquit "uobis." iam tempus agi res,
nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
Neptuno; deus ipse faces animamque ministrat.'
haec memorans prima infensum ui corripit ignem
sublataque procul dextra conixa coruscat
et iacit. arrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. hic una e multis quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
'non Beroe uobis, non haec Rhoeteia, matres,
est Dorycli coniunx: diuini signa decoris
ardentisque notate oculos, qui spiritus illi,
qui uoltus uocisque sonus uel gressus eunti.
ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
aegram, indignantem, tali quod sola careret
munere nec meritos Anchisae inferret honores.'
haec effata.
at matres primo ancipites oculisque malignis
ambiguae spectare rates miserum inter amorem
praesentis terrae fatisque uocantia regna:
cum dea se paribus per caelum sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
tum uero attonitae monstris actaeque furore
conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem,
pars spoliant aras, frondem ac uirgulta facesque
coniciunt. furit inmissis Volcanus habenis
transtra per et remos et pictas abiete puppis.

nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
incensas perfert nauis Eumelus, et ipsi
respiciunt atram in nimbo uolitare fauillam.
primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
ducebat, sic acer equo turbata petiuit
castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
'quis furor iste nouus? quo nunc, quo tenditis' inquit,
'heu miserae ciues? non hostem inimicaque castra
Argiuom, uestras spes uritis. en, ego uester
Ascanius!' galeam ante pedes proiecit inanem,
qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
ast illae diuersa metu per litora passim
diffugiunt, siluasque et sicubi concaua furtim
saxa petunt; piget incepti lucisque, suosque
mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
sed non idcirco flamma atque incendia uires
indomitas posuere; udo sub robore uiuit
stuppa uomens tardum fumum, lentusque carinas
est uapor, et toto descendit corpore pestis,
nec uires heroum infusaque flumina prosunt.
tum pius Aeneas umeris abscindere uestem
auxilioque uocare deos et tendere palmas:
'Iuppiter omnipotens, si nondum exosu's ad unum
Troianos, siquid pietas antiqua labores
respicit humanos, da flammam euadere classi
nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto;
uel tu quod superest infesto fulmine Morti,
si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra.'
uix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
ardua terrarum et campi: ruit aethere toto
turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris,
implenturque super puppes, semiusta madescunt
robora, restinctus donec uapor omnis et omnes
quattuor amissis seruatae a peste carinae.

At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
mutabat uersans, Siculisne resideret aruis
oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.

tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit multaque insignem reddidit arte
(hac responsa dabat vel quae portenderet ira
magna deum uel quae fatorum posceret ordo),
isque his Aenean solatus uocibus infit:
'nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur;
quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
est tibi Dardanius diuinae stirpis Acestes.
hunc cape consiliis socium et coniunge uolentem,
huic trade amissis superant qui nauibus et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est,
longaeuosque senes ac fessas aequore matres
et quidquid tecum inualidum metuensque pericli est
delige, et his habeant terris sine moenia fessi:
urbem appellabunt permisso nomine Acestam.'
  Talibus incensus dictis senioris amici
tum uero in curas animo diducitur omnis.
et Nox atra polum bigis subuecta tenebat.
uisa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere uoces:
'nate, mihi uita quondam, dum uita manebat,
care magis, nate, Iliacis exercite fatis,
imperio Iouis huc uenio, qui classibus ignem
depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior: lectos iuuenes, fortissima corda,
defer in Italiam. gens dura atque aspera cultu
debellanda tibi est Latio. Ditis tamen ante
infernas accede domos et Auerna per alta
congressus pete, nate, meos. non me impia namque
Tartara habent tristes umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla
nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.
iamque uale; torquet medios Nox umida cursus,

706. **haec** (codd. fere omn.) sed **hic** (cod. unus) quod placuit Heynio. **hac** coni. Dietschius, loco, ut in textu est, constituto. ita et R. L. F.

734. **tristes.** ita codd. plur. et opt. Heins. R. F. Br. al. **tristesue** W. C. L. Haupt. aliqui **tristesque.**

et me saeuus equis Oriens adflauit anhelis.'
dixerat, et tenuis fugit ceu fumus in auras.
Aeneas 'quo deinde ruis? quo proripis?' inquit,
'quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?'
haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis
Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
farre pio et plena supplex ueneratur acerra.
  Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
et Iouis imperium et cari praecepta parentis
edocet et quae nunc animo sententia constet.
haut mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
transcribunt urbi matres populumque uolentem
deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
ipsi transtra nouant flammisque ambesa reponunt
robora nauigiis, aptant remosque rudentisque,
exigui numero, sed bello uiuida uirtus.
interea Aeneas urbem designat aratro
sortiturque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes,
indicitque forum et patribus dat iura uocatis.
tum uicina astris Erycino in uertice sedes
fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
ac lucus late sacer additur Anchiseo.
  Iamque dies epulata nouem gens omnis, et aris
factus honos: placidi strauerunt aequora uenti,
creber et adspirans rursus uocat Auster in altum.
exoritur procurua ingens per litora fletus;
complexi inter se noctemque diemque morantur.
ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
uisa maris facies et non tolerabile nomen,
ire uolunt omnemque fugae perferre laborem.
quos bonus Aeneas dictis solatur amicis
et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
tris Eryci uitulos et Tempestatibus agnam
caedere deinde iubet soluique ex ordine funem.
ipse caput tonsae foliis euinctus oliuae,
stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
proicit in fluctus ac uina liquentia fundit.
prosequitur surgens a puppi uentus euntis:
certatim socii feriunt mare et aequora uerrunt.

At Venus interea Neptunum exercita curis
adloquitur talisque effundit pectore questus:
'Iunonis grauis ira neque exsaturabile pectus
cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis,
quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla,
nec Iouis imperio fatisque infracta quiescit.
non media de gente Phrygum exedisse nefandis
urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem:
reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
insequitur. causas tanti sciat illa furoris.
ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
quam molem subito excierit: maria omnia caelo
miscuit, Aeoliis nequiquam freta procellis,
in regnis hoc ausa tuis.
per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
exussit foede puppis, et classe subegit
amissa socios ignotae linquere terrae.
quod superest oro liceat dare tuta per undas
uela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.'
tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
'fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
unde genus ducis. merui quoque: saepe furores
compressi et rabiem tantam caelique marisque.
nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Aeneae mihi cura tui. cum Troïa Achilles
exanimata sequens inpingeret agmina muris,
milia multa daret leto, gemerentque repleti
amnes, nec reperire uiam atque euoluere posset
in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
congressum Aenean nec dis nec uiribus aequis
nube caua rapui, cuperem cum uertere ab imo
structa meis manibus periurae moenia Troiae.
nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores.
tutus quos optas portus accedet Auerni.
unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret;
unum pro multis dabitur caput.'
his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
iungit equos auro genitor spumantiaque addit
frena feris manibusque omnis effundit habenas.

caeruleo per summa leuis uolat aequora curru;
subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
sternitur aequor aquis, fugiunt uasto aethere nimbi.
tum uariae comitum facies, inmania cete,
et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis.
laeua tenent Thetis et Melite Panopeaque uirgo,
Nisaee Spioque Thaliaque Cymodoceque.
Hic patris Aeneae suspensam blanda uicissim
gaudia pertemptant mentem: iubet ocius omnis
attolli malos, intendi bracchia uelis.
una omnes fecere pedem pariterque sinistros,
nunc dextros soluere sinus, una ardua torquent
cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem.
princeps ante omnis densum Palinurus agebat
agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
iamque fere mediam caeli Nox umida metam
contigerat, placida laxabant membra quiete
sub remis fusi per dura sedilia nautae:
cum leuis aetheriis delapsus Somnus ab astris
aëra dimouit tenebrosum et dispulit umbras,
te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
'Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
aequatae spirant aurae; datur hora quieti.
pone caput fessosque oculos furare labori.
ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
cui uix attollens Palinurus lumina fatur:
'mene salis placidi uoltum fluctusque quietos
ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
Aenean credam quid enim, fallacibus auris
et caeli totiens deceptus fraude sereni!'
talia dicta dabat, clauomque adfixus et haerens
nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.

821. **fugiunt uasto aethere** (codd. fere omn.) edd. pler. **fugiuntque ex aethere** (cod. M_2) W. al.

850, 1. Hunc locum uarie torserunt critici. nobis nihil melius uidetur quam quod in textu est, ut Palinurus dicat: 'Si ego pelago confidere possim, quid ei credam Aenean?'

ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
uique soporatum Stygia super utraque quassat
tempora, cunctantique natantia lumina soluit.
uix primos inopina quies laxauerat artus,
et super incumbens cum puppis parte reuolsa
cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
praecipitem ac socios nequiquam saepe uocantem;
ipse uolans tenuis se sustulit ales ad auras.
currit iter tutum non setius aequore classis
promissisque patris Neptuni interrita fertur.
iamque adeo scopulos Sirenum aduecta subibat
difficilis quondam multorumque ossibus albos
(tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant),
cum pater amisso fluitantem errare magistro
sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
multa gemens casuque animum concussus amici:
'o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.'

In uu. 513, 14 **iamdudum...tenens** in parenthesi posuimus quo perspicua magis fieret constructio. mox **iam** cum **laetam, speculatus** pro uerbo finito sumimus.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER SEXTVS.

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
obuertunt pelago proras; tum dente tenaci
ancora fundabat nauis et litora curuae
praetexunt puppes. iuuenum manus emicat ardens
litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
abstrusa in uenis silicis, pars densa ferarum
tecta rapit siluas inuentaque flumina monstrat.
at pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
antrum immane petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat uates aperitque futura.
iam subeunt Triuiae lucos atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,
praepetibus pinnis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enauit ad Arctos
Chalcidicaque leuis tandem super astitit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacrauit
remigium alarum posuitque immania templa.
in foribus letum Androgeo, tum pendere poenas
Cecropidae iussi, miserum! septena quotannis
corpora natorum, stat ductis sortibus urna.
contra elata mari respondet Cnosia tellus:
hic crudelis amor tauri suppostaque furto
Pasiphae mixtumque genus prolesque biformis

1, 2. Hos uersus R. libro quinto adserit, quod non opus est.

Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae,
hic labor ille domus et inextricabilis error;
magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resoluit,
caeca regens filo uestigia. tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
bis conatus erat casus effingere in auro,
bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
adforet atque una Phoebi Triuiaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
praestiterit, totidem lectas de more bidentis.'
talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
iussa uiri) Teucros uocat alta in templa sacerdos.
  Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
unde ruunt totidem uoces, responsa Sibyllae.
uentum erat ad limen, cum uirgo 'poscere fata
tempus' ait: 'deus, ecce, deus!' cui talia fanti
ante fores subito non uoltus, non color unus,
non comptae mansere comae; sed pectus anhelum,
et rabie fera corda tument; maiorque uideri
nec mortale sonans, adflata est numine quando
iam propiore dei. 'cessas in uota precesque,
Tros' ait 'Aenea, cessas? neque enim ante dehiscent
attonitae magna ora domus.' et talia fata
conticuit. gelidus Teucris per dura cucurrit
ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
'Phoebe, grauis Troiae semper miseràte labores,
Dardana qui Paridis derexti tela manusque
corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
tot maria intraui duce te penitusque repostas
Massylum gentis praetentaque Syrtibus arua;
iam tandem Italiae fugientis prendimus oras;
hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.
uos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
gloria Dardaniae. tuque, o sanctissima uates,

praescia uenturi, da (non indebita posco
regna meis fatis) Latio considere Teucros
errantisque deos agitataque numina Troiae.
tum Phoebo et Triuiae solido de marmore templum
instituam festosque dies de nomine Phoebi.
te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
dicta meae genti, ponam lectosque sacrabo,
alma, uiros. foliis tantum ne carmina manda,
ne turbata uolent rapidis ludibria uentis:
ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.
  At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro
bacchatur uates, magnum si pectore possit
excussisse deum: tanto magis ille fatigat
os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
ostia iamque domus patuere ingentia centum
sponte sua uatisque ferunt responsa per auras:
'o tandem magnis pelagi defuncte periclis
(sed terrae grauiora manent), in regna Lauini
Dardanidae uenient, mitte hanc de pectore curam,
sed non et uenisse uolent. bella, horrida bella
et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno
usquam aberit: cum tu supplex in rebus egenis
quas gentis Italum aut quas non oraueris urbes!
causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
externique iterum thalami.
tu ne cede malis, sed contra audentior ito
quam tua te Fortuna sinet. uia prima salutis,
quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.'
  Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
horrendas canit ambages antroque remugit,
obscuris uera inuoluens: ea frena furenti

96. **quam** codd. omn. Seru. **qua** post Senecam R. F. Br. Haupt, Henry, quibus non adstipulamur. audacter suo more innuit Vergilius fieri posse ut Fortuna non sinat aliquem, sed frustra sit; ut obstet quominus agat, nec tamen intercludat. uid. G. IV. 7. huiusmodi sententiae fauent omnia Sibyllae uerba et u. 62.

concutit et stimulos sub pectore uertit Apollo.
ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
o uirgo, noua mi facies inopinaue surgit;
omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
unum oro: quando hic inferni ianua regis
dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
ire ad conspectum cari genitoris et ora
contingat; doceas iter et sacra ostia pandas.
illum ego per flammas et mille sequentia tela
eripui his umeris medioque ex hoste recepi;
ille meum comitatus iter maria omnia mecum
atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
inualidus, uiris ultra sortemque senectae.
quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem,
idem orans mandata dabat. gnatique patrisque,
alma, precor, miserere, potes namque omnia, nec te
nequiquam lucis Hecate praefecit Auernis.
si potuit manis arcessere coniugis Orpheus
Threicia fretus cithara fidibusque canoris,
si fratrem Pollux alterna morte redemit
itque reditque uiam totiens (quid Thesea magnum,
quid memorem Alciden?), et mi genus ab Ioue summo.'
  Talibus orabat dictis arasque tenebat,
cum sic orsa loqui uates: 'sate sanguine diuom,
Tros Anchisiade, facilis descensus Auerno;
noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
sed reuocare gradum superasque euadere ad auras,
hoc opus, hic labor est. pauci, quos aequus amauit
Iuppiter aut ardens euexit ad aethera uirtus,
dis geniti potuere. tenent media omnia siluae,
Cocytusque sinu labens circumuenit atro.
quod si tantus amor menti, si tanta cupido
bis Stygios innare lacus, bis nigra uidere

116—123. Haec nos distinximus ut C. T. I., quin recte fiat parum dubitantes. ceteri fere omnes aliter constituunt, plene post **totiens** interpuncto, post **Auernis** non item, ut protases **si...si** apodosin habeant in eo quod praecedit **miserere**.

126. '**Auerni** legitur...et **Auerno**' Seru. exquisitior est datiuus et plus subsidii habet. puncto carere potuit; sed distinximus ut uolgo fit.

Tartara, et insano iuuat indulgere labori,
accipe quae peragenda prius. latet arbore opaca
aureus et foliis et lento uimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis
lucus et obscuris claudunt conuallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit: primo auolso non deficit alter
aureus, et simili frondescit uirga metallo.
ergo alte uestiga oculis et rite repertum
carpe manu. namque ipse uolens facilisque sequetur,
si te fata uocant: aliter non uiribus ullis
uincere nec duro poteris conuellere ferro.
praeterea iacet exanimum tibi corpus amici
(heu nescis) totamque incestat funere classem,
dum consulta petis nostroque in limine pendes.
sedibus hunc refer ante suis et conde sepulchro.
duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
sic demum lucos Stygis et regna inuia uiuis
aspicies.' dixit pressoque obmutuit ore.
  Aeneas maesto defixus lumina uoltu
ingreditur, linquens antrum, caecosque uolutat
euentus animo secum. cui fidus Achates
it comes et paribus curis uestigia figit.
multa inter sese uario sermone serebant,
quem socium exanimem uates, quod corpus humandum
diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
ut uenere, uident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
aere ciere uiros Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
postquam illum uita uictor spoliauit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
addiderat socium, non inferiora secutus.
sed tum forte caua dum personat aequora concha,
demens, et cantu uocat in certamina diuos,

141. **qui** ex cod. M recepit W. quem recent. omnes secuti sunt. **quis** codd. plur. iam uero **quam qui**...explices 'alii quam ei qui...'

aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
inter saxa uirum spumosa inmerserat unda.
ergo omnes magno circum clamore fremebant,
praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae,
haut mora, festinant flentes aramque sepulchro
congerere arboribus caeloque educere certant.
itur in antiquam siluam, stabula alta ferarum,
procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex,
fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
scinditur, aduoluont ingentis montibus ornos.
nec non Aeneas opera inter talia primus
hortatur socios paribusque accingitur armis.
atque haec ipse suo tristi cum corde uolutat,
aspectans siluam inmensam, et sic forte precatur:
'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
ostendat nemore in tanto! quando omnia uere
heu nimium de te uates, Misene, locuta est.'
uix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
ipsa sub ora uiri caelo uenere uolantes
et uiridi sedere solo. tum maximus heros
maternas adgnoscit aues laetusque precatur:
'este duces o, siqua uia est, cursumque per auras
derigite in lucos, ubi pinguem diues opacat
ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus,
diua parens.' sic effatus uestigia pressit
obseruans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
pascentes illae tantum prodire uolando,
quantum acie possent oculi seruare sequentum.
inde ubi uenere ad fauces graue olentis Auerni,
tollunt se celeres liquidumque per aëra lapsae
sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
discolor unde auri per ramos aura refulsit.
quale solet siluis brumali frigore uiscum
fronde uirere noua, quod non sua seminat arbos,
et croceo fetu teretis circumdare truncos:
talis erat species auri frondentis opaca
ilice, sic leni crepitabat brattea uento.
corripit Aeneas extemplo auidusque refringit
cunctantem, et uatis portat sub tecta Sibyllae.
 Nec minus interea Misenum in litore Teucri

flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
intexunt latera et feralis ante cupressos
constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
pars calidos latices et aëna undantia flammis
expediunt corpusque lauant frigentis et ungunt.
fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt
purpureasque super uestes, uelamina nota,
coniciunt. pars ingenti subiere feretro,
triste ministerium, et subiectam more parentum
auersi tenuere facem. congesta cremantur
turea dona, dapes, fuso crateres oliuo.
postquam conlapsi cineres et flamma quieuit,
reliquias uino et bibulam lauere fauillam,
ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
idem ter socios pura circumtulit unda
spargens rore leui et ramo felicis oliuae,
lustrauitque uiros dixitque nouissima uerba.
at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
inponit suaque arma uiro remumque tubamque
monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.
  His actis propere exequitur praecepta Sibyllae.
spelunca alta fuit uastoque immanis hiatu,
scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
quam super haut ullae poterant inpune uolantes
tendere iter pinnis: talis sese halitus atris
faucibus effundens supera ad conuexa ferebat;
unde locum Grai dixerunt nomine Aornon.
quattuor hic primum nigrantis terga iuuencos
constituit frontique inuergit uina sacerdos,
et summas carpens media inter cornua saetas
ignibus inponit sacris, libamina prima,
uoce uocans Hecaten caeloque Ereboque potentem.
supponunt alii cultros tepidumque cruorem
succipiunt pateris. ipse atri uelleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
ense ferit sterilemque tibi, Proserpina, uaccam.
tum Stygio regi nocturnas incohat aras

et solida inponit taurorum uiscera flammis,
pingue super oleum infundens ardentibus extis.
ecce autem primi sub lumina solis et ortus
sub pedibus mugire solum et iuga coepta moueri
siluarum uisaeque canes ululare per umbram
aduentante dea. 'procul o procul este, profani'
conclamat uates, 'totoque absistite luco;
tuque inuade uiam uaginaque eripe ferrum:
nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.'
tantum effata furens antro se inmisit aperto;
ille ducem haut timidis uadentem passibus aequat.
Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
sit mihi fas audita loqui, sit numine uestro
pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
perque domos Ditis uacuas et inania regna:
quale per incertam lunam sub luce maligna
est iter in siluis, ubi caelum condidit umbra
Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
uestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus
et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
terribiles uisu formae, Letumque Labosque;
tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
Gaudia mortiferumque aduerso in limine Bellum
ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens,
uipereum crinem uittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque bracchia pandit
ulmus opaca ingens, quam sedem Somnia uolgo
uana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent.
multaque praeterea uariarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes
et centumgeminus Briareus ac belua Lernae

254. **superque** habent omnes fere codd., sollicitis fortasse de metro librariis. editor nemo recepit praeter R., qui aliquid excidisse putat post hunc uersum. **infundens** (cod. M) W. F. L. al. **fundens** codd. cet.

273. **primisque** (codd. M R b Macrob. Gell.) W. C. F. al. **primis** (codd. P γ c) R.

horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones Harpyiaeque et forma tricorporis umbrae.
corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas strictamque aciem uenientibus offert,
et ni docta comes tenuis sine corpore uitas
admoneat uolitare caua sub imagine formae,
inruat et frustra ferro diuerberet umbras.
Hinc uia Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
turbidus hic caeno uastaque uoragine gurges
aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
portitor has horrendus aquas et flumina seruat
terribili squalore Charon, cui plurima mento
canities inculta iacet, stant lumina flamma,
sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
ipse ratem conto subigit uelisque ministrat,
et ferruginea subuectat corpora cumba,
iam senior, sed cruda deo uiridisque senectus.
huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
matres atque uiri defunctaque corpora uita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
impositique rogis iuuenes ante ora parentum:
quam multa in siluis autumni frigore primo
lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
quam multae glomerantur aues, ubi frigidus annus
trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
stabant orantes primi transmittere cursum
tendebantque manus ripae ulterioris amore.
nauita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
ast alios longe summotos arcet harena.
Aeneas miratus enim motusque tumultu
'dic' ait, 'o uirgo, quid uolt concursus ad amnem?
quidue petunt animae? uel quo discrimine ripas
hae linquunt, illae remis uada liuida uerrunt?'
olli sic breuiter fata est longaeua sacerdos:
'Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta uides Stygiamque paludem,
di cuius iurare timent et fallere numen.
haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turbast;
portitor ille Charon; hi, quos uehit unda, sepulti.
nec ripas datur horrendas et rauca fluenta

transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
centum errant annos uolitantque haec litora circum;
tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.'
constitit Anchisa satus et uestigia pressit,
multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
quos simul ab Troia uentosa per aequora uectos
obruit Auster, aqua inuoluens nauemque uirosque.
  Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
qui Libyco nuper cursu, dum sidera seruat,
exciderat puppi mediis effusus in undis.
hunc ubi uix multa maestum cognouit in umbra,
sic prior adloquitur: 'quis te, Palinure, deorum
eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
dic age. namque mihi, fallax haut ante repertus,
hoc uno responso animum delusit Apollo,
qui fore te ponto incolumem finisque canebat
uenturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit,
dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
namque gubernaclum multa ui forte reuolsum,
cui datus haerebam custos cursusque regebam,
praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro
non ullum pro me tantum cepisse timorem,
quam tua ne spoliata armis, excussa magistro,
deficeret tantis nauis surgentibus undis.
tris Notus hibernas immensa per aequora noctes
uexit me uiolentus aqua; uix lumine quarto
prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
paulatim adnabam terrae: iam tuta tenebam,
ni gens crudelis madida cum ueste grauatum
prensantemque uncis manibus capita aspera montis
ferro inuasisset praedamque ignara putasset.
nunc me fluctus habet uersantque in litore uenti.
quod te per caeli iucundum lumen et auras,
per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
eripe me his, inuicte, malis: aut tu mihi terram
inice, namque potes, portusque require Velinos,
aut tu, siqua uia est, siquam tibi diua creatrix

ostendit, neque enim, credo, sine numine diuom
flumina tanta paras Stygiamque innare paludem,
da dextram misero et tecum me tolle per undas,
sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.'
talia fatus erat, coepit cum talia uates:
'unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
tu Stygias inhumatus aquas amnemque seuerum
Eumenidum aspicies ripamue iniussus adibis?
desine fata deum flecti sperare precando.
sed cape dicta memor, duri solacia casus.
nam tua finitimi, longe lateque per urbes
prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt,
et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent,
aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'
his dictis curae emotae pulsusque parumper
corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
  Ergo iter inceptum peragunt fluuioque propinquant:
nauita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda
per tacitum nemus ire pedemque aduertere ripae,
sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
'quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid uenias, iam istinc, et comprime gressum.
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae;
corpora uiua nefas Stygia uectare carina.
nec uero Alciden me sum laetatus euntem
accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque,
dis quamquam geniti atque inuicti uiribus essent.
Tartareum ille manu custodem in uincla petiuit
ipsius a solio regis, traxitque trementem;
hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
quae contra breuiter fata est Amphrysia uates:
'nullae hic insidiae tales, absiste moueri,
nec uim tela ferunt; licet ingens ianitor antro
aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
casta licet patrui seruet Proserpina limen.
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.

383. **terrae** (codd. plur. et opt.) R. L. editores ceteri praetulerunt **terra**, quod elegantius. itaque locus est ex iis quos librarii inscitia corrupere; hic fortasse quod adiectiuum 'cognominis' ignorabant.

si te nulla mouet tantae pietatis imago,
at ramum hunc' (aperit ramum, qui ueste latebat)
'adgnoscas;' tumida ex ira tum corda residunt;
nec plura his: ille admirans uenerabile donum
fatalis uirgae, longo post tempore uisum,
caeruleam aduertit puppim ripaeque propinquat.
inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
deturbat laxatque foros; simul accipit alueo
ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
sutilis et multam accepit rimosa paludem.
tandem trans fluuium incolumis uatemque uirumque
informi limo glaucaque exponit in ulua.
  Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
personat, aduerso recubans immanis in antro.
cui uates, horrere uidens iam colla colubris,
melle soporatam et medicatis frugibus offam
obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
corripit obiectam atque immania terga resoluit
fusus humi totoque ingens extenditur antro.
occupat Aeneas aditum custode sepulto
euaditque celer ripam inremeabilis undae.
  Continuo auditae uoces uagitus et ingens,
infantumque animae flentes in limine primo,
quos dulcis uitae exsortis et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
hos iuxta falso damnati crimine mortis.
nec uero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:
quaesitor Minos urnam mouet; ille silentum
conciliumque uocat uitasque et crimina discit.
proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
insontes peperere manu lucemque perosi
proiecere animas. quam uellent aethere in alto
nunc et pauperiem et duros perferre labores!
fas obstat, tristique palus inamabilis unda
alligat et nouiens Styx interfusa coercet.
nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem

438. Versus huius constitutio tam certa nobis uidetur, ut de uariatione codd. inter **tristi** et **tristis**, inter **unda** et **undae**, disserere non sit operae pretium.

lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
secreti celant calles et myrtea circum
silua tegit; curae non ipsa in morte relinquont.
his Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen,
crudelis nati monstrantem uolnera, cernit,
Euadnenque et Pasiphaen; his Laodamia
it comes et iuuenis quondam, nunc femina Caeneus
rursus et in ueterem fato reuoluta figuram.
inter quas Phoenissa recens a uolnere Dido
errabat silua in magna. quam Troïus heros
ut primum iuxta stetit adgnouitque per umbras
obscuram, qualem primo qui surgere mense
aut uidet aut uidisse putat per nubila lunam,
demisit lacrimas dulcique adfatus amorest:
'infelix Dido, uerus mihi nuntius ergo
uenerat extinctam ferroque extrema secutam?
funeris heu tibi causa fui? per sidera iuro,
per superos et siqua fides tellure sub ima est,
inuitus, regina, tuo de litore cessi.
sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
imperiis egere suis; nec credere quiui
hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
siste gradum teque aspectu ne subtrahe nostro.
quem fugis? extremum fato quod te adloquor, hoc est.'
talibus Aeneas ardentem et torua tuentem
lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
illa solo fixos oculos auersa tenebat,
nec magis incepto uoltum sermone mouetur,
quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
tandem corripuit sese atque inimica refugit
in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
nec minus Aeneas, casu concussus iniquo,
prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.
  Inde datum molitur iter. iamque arua tenebat
ultima, quae bello clari secreta frequentant.
hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago,

hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyboten
Idaeumque etiam currus, etiam arma tenentem.
circumstant animae dextra laeuaque frequentes:
nec uidisse semel satis est; iuuat usque morari
et conferre gradum et ueniendi discere causas.
at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
ut uidere uirum fulgentiaque arma per umbras,
ingenti trepidare metu: pars uertere terga,
ceu quondam petiere rates; pars tollere uocem
exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis.
  Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum uidit, lacerum crudeliter ora,
ora manusque ambas, populataque tempora raptis
auribus et truncas inhonesto uolnere naris.
uix adeo adgnouit pauitantem ac dira tegentem
supplicia, et notis compellat uocibus ultro:
'Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
quis tam crudelis optauit sumere poenas?
cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
nocte tulit fessum uasta te caede Pelasgum
procubuisse super confusae stragis aceruom.
tunc egomet tumulum Rhoeteo litore inanem
constitui et magna manis ter uoce uocaui.
nomen et arma locum seruant; te, amice, nequiui
conspicere et patria decedens ponere terra.'
ad quae Priamides: 'nihil o tibi, amice, relictum;
omnia Deiphobo soluisti et funeris umbris.
sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
his mersere malis; illa haec monimenta reliquit.
namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
cum fatalis equus saltu super ardua uenit
Pergama et armatum peditem grauis attulit aluo,
illa chorum simulans euantis orgia circum
ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
ingentem et summa Danaos ex arce uocabat.
tunc me confectum choreis somnoque grauatum

infelix habuit thalamus pressitque iacentem
dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
egregia interea coniunx arma omnia tectis
amouet (et fidum capiti subduxerat ensem):
intra tecta uocat Menelaum et limina pandit,
scilicet id magnum sperans fore munus amanti
et famam extingui ueterum sic posse malorum.
quid moror? inrumpunt thalamo, comes additus una
hortator scelerum Aeolides. di, talia Grais
instaurate, pio si poenas ore reposco.
sed te qui uiuom casus, age fare uicissim,
attulerint. pelagine uenis erroribus actus
an monitu diuom? an quae te Fortuna fatigat,
ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?'
hac uice sermonum roseis Aurora quadrigis
iam medium aetherio cursu traiecerat axem.
et fors omne datum traherent per talia tempus,
sed comes admonuit breuiterque adfata Sibylla est:
'nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
hic locus est, partis ubi se uia findit in ambas:
dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
hac iter Elysium nobis; at laeua malorum
exercet poenas et ad impia Tartara mittit.'
Deiphobus contra 'ne saeui, magna sacerdos:
discedam, explebo numerum reddarque tenebris.
i decus, i, nostrum: melioribus utere fatis.'
tantum effatus, et in uerbo uestigia torsit.
 Respicit Aeneas, subito et sub rupe sinistra
moenia lata uidet, triplici circumdata muro,
quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
porta aduersa ingens, solidoque adamante columnae,
uis ut nulla uirum, non ipsi exscindere bello
caelicolae ualeant; stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
uestibulum exsomnis seruat noctesque diesque.
hinc exaudiri gemitus et saeua sonare
uerbera, tum stridor ferri tractaeque catenae.
constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit.
'quae scelerum facies? o uirgo, effare; quibusue

urgentur poenis? quis tantus plangor ad auris?'
tum uates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
nulli fas casto sceleratum insistere limen;
sed me cum lucis Hecate praefecit Auernis,
ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit.
Cnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
castigatque auditque dolos subigitque fateri,
quae quis apud superos, furto laetatus inani,
distulit in seram commissa piacula mortem.
continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, toruosque sinistra
intentans anguis uocat agmina saeua sororum.'
(tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
panduntur portae.) 'cernis, custodia qualis
uestibulo sedeat? facies quae limina seruet?
quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
saeuior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
hic genus antiquom Terrae, Titania pubes,
fulmine deiecti fundo uoluuntur in imo.
hic et Aloidas geminos immania uidi
corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
adgressi superisque Iouem detrudere regnis.
uidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
dum flammam Iouis et sonitus imitatur Olympi.
quattuor hic inuectus equis et lampada quassans
per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
ibat ouans diuomque sibi poscebat honorem,
demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
at Pater omnipotens densa inter nubila telum
contorsit, non ille faces nec fumea taedis
lumina, praecipitemque immani turbine adegit.
nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
porrigitur, rostroque immanis uoltur obunco
immortale iecur tondens fecundaque poenis

561. **clangor** (codd. P γ Seru.) R. L. F. **plangor** (codd. M R b c) W. C. al. **auris** (cod. P) R. **auras** (codd. M R γ b c) W. C. F. L. al.

uiscera rimaturque epulis habitatque sub alto
pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque, et
quo super atra silex iam iam lapsura cadentique
imminet adsimilis; lucent genialibus altis
aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
regifico luxu; Furiarum maxima iuxta
accubat et manibus prohibet contingere mensas
exsurgitque facem attollens atque intonat ore.
hic quibus inuisi fratres, dum uita manebat,
pulsatusue parens et fraus innexa clienti,
aut qui diuitiis soli incubuere repertis
nec partem posuere suis, quae maxima turba est,
quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
impia nec ueriti dominorum fallere dextras,
inclusi poenam expectant. ne quaere doceri
quam poenam, aut quae forma uiros fortunaue mersit.
saxum ingens uoluont alii, radiisque rotarum
districti pendent; sedet aeternumque sedebit
infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
admonet et magna testatur uoce per umbras:
"discite iustitiam moniti et non temnere diuos."
uendidit hic auro patriam dominumque potentem
imposuit, fixit leges pretio atque refixit;
hic thalamum inuasit natae uetitosque hymenaeos;
ausi omnes immane nefas ausoque potiti.
non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea uox, omnis scelerum comprendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.'
  Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeua sacerdos,
'sed iam age, carpe uiam et susceptum perfice munus.
adceleremus' ait: 'Cyclopum educta caminis
moenia conspicio atque aduerso fornice portas,
haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'

601. Excidisse aliquid post hunc uersum putat Ribbeck. nos audacius fortasse recepimus ingeniosam Maduigii coniecturam, qui post **Pirithoumque** uersui adiecit **et**. ita 'quo' et sequentia ad Tantalum spectant.

615. Coniecit Maduigius **merset**. sed nihil opus est, **mersit** enim Subiunctiuus est Praeteriti per syncopen pro 'merserit,' ut 'iusso' pro 'iussero.'

dixerat et pariter gressi per opaca uiarum
corripiunt spatium medium foribusque propinquant.
occupat Aeneas aditum corpusque recenti
spargit aqua ramumque aduerso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere diuae,
deuenere locos laetos et amoena uirecta
fortunatorum nemorum sedesque beatas.
largior hic campos aether et lumine uestit
purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
pars in gramineis exercent membra palaestris,
contendunt ludo et fulua luctantur harena;
pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
nec non Thraeicius longa cum ueste sacerdos
obloquitur numeris septem discrimina uocum,
iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
hic genus anticum Teucri, pulcherrima proles,
magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.
arma procul currusque uirum miratur inanis.
stant terra defixae hastae, passimque soluti
per campum pascuntur equi. quae gratia currum
armorumque fuit uiuis, quae cura nitentis
pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
conspicit ecce alios dextra laeuaque per herbam
uescentis laetumque choro paeana canentis
inter odoratum lauri nemus, unde superne
plurimus Eridani per siluam uoluitur amnis.
hic manus ob patriam pugnando uolnera passi,
quique sacerdotes casti, dum uita manebat,
quique pii uates et Phoebo digna locuti,
inuentas aut qui uitam excoluere per artis,
quique sui memores aliquos fecere merendo:

664. **aliquos** (codd. opt. omn. et Seru.) R. al. **alios** pler. edd. ut H. W. C. L. F. al. tuetur et Macrobius. Donati nota tam absurda est, ut eius auctoritas nihil ualeat. difficilior est lectio **aliquos**, tantoque difficilior, ut quare eam praetulerint librarii quaerere oporteat. non satis facit Wagneri opinio, qui **qu** irrepsisse putat ex praecedente ter repetito 'quique.' placuisse iam olim nonnullis hanc lectionem collegeris ex nota quae inserta est in Vergili Ed. Basil. (edente G. Fabricio A.D. MDXLVII.): 'placet quod in exemplaribus plerisque ueteribus "aliquos" legitur.' et quae in hac uoce latet sententia, non aliena illa

omnibus his niuea cinguntur tempora uitta.
quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musaeum ante omnis, medium nam plurima turba
hunc habet atque umeris extantem suspicit altis:
'dicite, felices animae tuque, optime uates,
quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
uenimus et magnos Erebi transnauimus amnis.'
atque hic responsum paucis ita reddidit heros:
'nulli certa domus; lucis habitamus opacis
riparumque toros et prata recentia riuis
incolimus. sed uos, si fert ita corde uoluntas,
hoc superate iugum, et facili iam tramite sistam.'
dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.
At pater Anchises penitus conualle uirenti
inclusas animas superumque ad lumen ituras
lustrabat studio recolens, omnemque suorum
forte recensebat numerum carosque nepotes
fataque fortunasque uirum moresque manusque.
isque ubi tendentem aduersum per gramina uidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
effusaeque genis lacrimae et uox excidit ore:
'uenisti tandem, tuaque expectata parenti
uicit iter durum pietas? datur ora tueri,
nate, tua et notas audire et reddere uoces?
sic equidem ducebam animo rebarque futurum
tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
quas ego te terras et quanta per aequora uectum
accipio, quantis iactatum, nate, periclis!
quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!'

quidem est a poetae mente, qualis fuit noster, qualis et amicus eius Horatius, qui ut se suaque miraretur turba non laborauit, sed praestantes *aliquos* nominat, a quibus laudari uelit (S. I. 10. 73). quanta uis sit inuidiae in uiuis, testatur horum uterque (cf. V. Buc. II. 39, III. 26, G. III. 37), praesertim Flaccus cum ait (C. III. 24. 30) 'heu nefas, uirtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus inuidi' (uid. etiam Epist. II. I. 5—12). sed in Elysio, rebus recte iudicatis, qui in uita 'sui memores *aliquos* fecere *merendo*, *omnibus his* niuea cinguntur tempora uitta.' his perpensis, nos non ii sumus qui, contra codd. omn. et Seruii consensum, lectionem aliquos temere mouendam censeamus.

ille autem 'tua me, genitor, tua tristis imago
saepius occurrens haec limina tendere adegit;
stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.'
sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
ter frustra comprensa manus effugit imago
par leuibus uentis uolucrique simillima somno.
  Interea uidet Aeneas in ualle reducta
seclusum nemus et uirgulta sonantia siluis,
Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem.
hunc circum innumerae gentes populique uolabant;
ac uelut in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt uariis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
horrescit uisu subito causasque requirit
inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
quiue uiri tanto complerint agmine ripas.
tum pater Anchises 'animae, quibus altera fato
corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securos latices et longa obliuia potant.
has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
quo magis Italia mecum laetere reperta.'
'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandumst
sublimis animas iterumque ad tarda reuerti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?'
'dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo'
suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
'principio caelum ac terram camposque liquentis
lucentemque globum lunae Titaniaque astra
spiritus intus alit, totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.
inde hominum pecudumque genus uitaeque uolantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
igneus est ollis uigor et caelestis origo

704. **siluae** (codd. G P R M_1 b Seru. Par.) R. F. L. al. **siluis** (M_2 F c γ) C. al., quod poeta dignius uidetur. W. (qui **silua** coniecit) uirgulta dicit eo magis uento resonare quo densiora sint. sed id lectio **siluis** fortius exprimit.

seminibus, quantum non corpora noxia tardant
terrenique hebetant artus moribundaque membra.
hic metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
quin et supremo cum lumine uita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis ueterumque malorum
supplicia expendunt. aliae panduntur inanes
suspensae ad uentos, aliis sub gurgite uasto
infectum eluitur scelus aut exuritur igni:
quisque suos patimur manis; exinde per amplum
mittimur Elysium et pauci laeta arua tenemus,
donec longa dies, perfecto temporis orbe,
concretam exemit labem purumque relinquit
aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
has omnis, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno,
scilicet inmemores supera ut conuexa reuisant
rursus et incipiant in corpora uelle reuerti.'

Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
conuentus trahit in medios turbamque sonantem,
et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
aduersos legere et uenientum discere uoltus.

'Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
gloria, qui maneant Itala de gente nepotes
inlustris animas nostrumque in nomen ituras
expediam dictis et te tua fata docebo.
ille, uides, pura iuuenis qui nititur hasta,
proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Siluius, Albanum nomen, tua postuma proles,
quem tibi longaeuo serum Lauinia coniunx
educet siluis regem regumque parentem,

743—7. Quid de loco difficili uiri docti senserint sentiantue, uid. in Edit. mai. nos uu. 743, 4 loco non mouimus, quod R. aliique fecerunt.

746. **reliquit** (codd. P R γ b_2 c) Br. **relinquit** (codd. F M b_1) edd. cet. omn.

unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
Siluius Aeneas, pariter pietate uel armis
egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
qui iuuenes, quantas ostentant, aspice, uires,
atque umbrata gerunt ciuili tempora quercu!
hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
quin et auo comitem sese Mauortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
educet. uiden ut geminae stant uertice cristae
et Pater ipse suo superum iam signat honore?
en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo,
septemque una sibi muro circumdabit arces,
felix prole uirum: qualis Berecyntia mater
inuehitur curru Phrygias turrita per urbes,
laeta deum partu, centum complexa nepotes,
omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
progenies, magnum caeli uentura sub axem.
hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Diui genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arua
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium (iacet extra sidera tellus,
extra anni solisque uias, ubi caelifer Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum).
huius in aduentum iam nunc et Caspia regna
responsis horrent diuom et Maeotia tellus
et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
nec uero Alcides tantum telluris obiuit,

774. Post hunc intruserat aliquis uersum spurium, nulli ueterum notum, *laude pudicitiae celebres, addentque superbos*, quem deleuerunt edd.

fixerit aeripedem ceruam licet aut Erymanthi
pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu,
nec qui pampineis uictor iuga flectit habenis
Liber, agens celso Nysae de uertice tigris.
et dubitamus adhuc uirtutem extendere factis,
aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
quis procul ille autem ramis insignis oliuae
sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
regis Romani, primam qui legibus urbem
fundabit, Curibus paruis et paupere terra
missus in imperium magnum. quoi deinde subibit
otia qui rumpet patriae residesque mouebit
Tullus in arma uiros et iam desueta triumphis
agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
uis et Tarquinios reges animamque superbam
ultoris Bruti fascesque uidere receptos?
consulis imperium hic primus saeuasque secures
accipiet, natosque pater noua bella mouentis
ad poenam pulchra pro libertate uocabit,
infelix. utcumque ferent ea facta minores,
uincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
quin Decios Drusosque procul saeuomque securi
aspice Torquatum et referentem signa Camillum.
illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis
concordes animae nunc et dum nocte premuntur,
heu quantum inter se bellum, si lumina uitae
attigerint, quantas acies stragemque ciebunt,
aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
descendens, gener aduersis instructus Eois!
ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
neu patriae ualidas in uiscera uertite uires;
tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
proice tela manu, sanguis meus.
ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
uictor aget currum, caesis insignis Achiuis.
eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas

806. Variant hic codd. **uirtutem extendere factis** (codd. M b Seru.) W. L. F. G. al. **uirtute extendere uires** (codd. P R c m al.) R. C. quod glossema esse potuit.

ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
ultus auos Troiae templa et temerata Mineruae.
quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat?
quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, paruoque potentem
Fabricium uel te sulco, Serrane, serentem?
quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
unus qui nobis cunctando restituis rem.
excudent alii spirantia mollius aera,
credo equidem, uiuos ducent de marmore uoltus,
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent:
tu regere imperio populos, Romane, memento,
hae tibi erunt artes, pacisque inponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.'
Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
'aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
ingreditur uictorque uiros supereminet omnis.
hic rem Romanam magno turbante tumultu
sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
atque hic Aeneas (una namque ire uidebat
egregium forma iuuenem et fulgentibus armis,
sed frons laeta parum et deiecto lumina uoltu)
'quis, pater, ille, uirum qui sic comitatur euntem?
filius anne aliquis magna de stirpe nepotum?
qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso!
sed nox atra caput tristi circumuolat umbra.'
tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:
'o gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
esse sinent. nimium uobis Romana propago
uisa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
quantos ille uirum magnam Mauortis ad urbem
campus aget gemitus! uel quae, Tiberine, uidebis

845. **tun** (cod. P) R. **tu** codd. et edd. cet.
848. **cedo** (cod. P) R. Markland. **credo** codd. et edd. cet.
852. **hae** (codd. plur.) C. **haec** (cod. P) R. **pacique** (codd. plur.) R. **pacisque** C. F. al. quod minus habet auctoritatis, meliorem, ut uidetur, sensum.

funera, cum tumulum praeterlabere recentem !
nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
in tantum spe tollet auos, nec Romula quondam
ullo se tantum tellus iactabit alumno.
heu pietas, heu prisca fides inuictaque bello
dextera ! non illi se quisquam inpune tulisset
obuius armato, seu cum pedes iret in hostem
seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
heu miserande puer, siqua fata aspera rumpas,
tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis
purpureos spargam flores animamque nepotis
his saltem adcumulem donis et fungar inani
munere.' sic tota passim regione uagantur
aëris in campis latis atque omnia lustrant.
quae postquam Anchises natum per singula duxit
incenditque animum famae uenientis amore,
exim bella uiro memorat quae deinde gerenda
Laurentisque docet populos urbemque Latini
et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
  Sunt geminae Somni portae ; quarum altera fertur
cornea, qua ueris facilis datur exitus umbris,
altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia Manes.
his ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
prosequitur dictis portaque emittit eburna :
ille uiam secat ad nauis sociosque reuisit ;
tum se ad Caietae recto fert litore portum.
ancora de prora iacitur ; stant litore puppes.

883. Post 'plenis,' tollendum comma, cum constructio sit 'date spargam.' uid. IV. 683.

In u. 486 cod. P habet **frementis** ; nec 'frementes' improbat R. propter Homericum τρίζουσαι (Od. XXIV. 5).

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER SEPTIMVS.

Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
et nunc seruat honos sedem tuus ossaque nomen
Hesperia in magna, siqua est ea gloria, signat.
at pius exequiis Aeneas rite solutis,
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter uelis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae,
diues inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
arguto tenuis percurrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum
uincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi
saeuire ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeua potentibus herbis
induerat Circe in uoltus ac terga ferarum.
quae ne monstra pii paterentur talia Troes
delati in portus neu litora dira subirent,
Neptunus uentis inpleuit uela secundis
atque fugam dedit et praeter uada feruida uexit.
Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto
Aurora in uariis fulgebat lutea bigis:
cum uenti posuere omnisque repente resedit

flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
prospicit. hunc inter fluuio Tiberinus amoeno
uerticibus rapidis et multa flauos harena
in mare prorumpit. uariae circumque supraque
adsuetae ripis uolucres et fluminis alueo
aethera mulcebant cantu lucoque uolabant.
flectere iter sociis terraeque aduertere proras
imperat et laetus fluuio succedit opaco.
  Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
quis Latio antiquo fuerit status, aduena classem
cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
expediam et primae reuocabo exordia pugnae.
tu uatem, tu, diua, mone. dicam horrida bella,
dicam acies actosque animis in funera reges
Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
maius opus moueo.
                    Rex arua Latinus et urbes
iam senior longa placidas in pace regebat.
hunc Fauno et Nympha genitum Laurente Marica
accipimus, Fauno Picus pater, isque parentem
te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.
filius huic fato diuom prolesque uirilis
nulla fuit primaque oriens erepta iuuenta est.
sola domum et tantas seruabat filia sedes,
iam matura uiro, iam plenis nubilis annis.
multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia. petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, auis atauisque potens, quem regia coniunx
adiungi generum miro properabat amore;
sed uariis portenta deum terroribus obstant.
laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
sacra comam multosque metu seruata per annos,
quam pater inuentam, primas cum conderet arces,
ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
huius apes summum densae, mirabile dictu,
stridore ingenti liquidum trans aethera uectae,
obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis

examen subitum ramo frondente pependit.
continuo uates 'externum cernimus' inquit
'aduentare uirum et partis petere agmen easdem
partibus ex isdem et summa dominarier arce.'
praeterea, castis adolet dum altaria taedis
et iuxta genitorem adstat Lauinia uirgo,
uisa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
atque omnem ornatum flammā crepitante cremari
regalisque accensa comas, accensa coronam
insignem gemmis, tum fumida lumine fuluo
inuolui ac totis Volcanum spargere tectis.
id uero horrendum ac uisu mirabile ferri:
namque fore inlustrem fama fatisque canebant
ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
at rex sollicitus monstris oracula Fauni,
fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
fonte sonat saeuamque exhalat opaca mephitim.
hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
in dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
cum tulit et caesarum ouium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis somnosque petiuit,
multa modis simulacra uidet uolitantia miris
et uarias audit uoces fruiturque deorum
conloquio atque imis Acheronta adfatur Auernis.
hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
centum lanigeras mactabat rite bidentis
atque harum effultus tergo stratisque iacebat
uelleribus: subita ex alto uox reddita luco est:
'ne pete conubiis natam sociare Latinis,
o mea progenies, thalamis neu crede paratis:
externi uenient generi, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant quorumque a stirpe nepotes
omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
aspicit Oceanum, uertique regique uidebunt.'
haec responsa patris Fauni monitusque silenti
nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
sed circum late uolitans iam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
gramineo ripae religauit ab aggere classem.

Aeneas primique duces et pulcher Iulus
corpora sub ramis deponunt arboris altae
instituuntque dapes et adorea liba per herbam
subiciunt epulis, sic Iuppiter ipse monebat,
et Cereale solum pomis agrestibus augent.
consumptis hic forte aliis ut uertere morsus
exiguam in Cererem penuria adegit edendi
et uiolare manu malisque audacibus orbem
fatalis crusti patulis nec parcere quadris:
'heus, etiam mensas consumimus' inquit Iulus,
nec plura adludens. ea uox audita laborum
prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
continuo 'salue fatis mihi debita tellus
uosque' ait, 'o fidi Troiae saluete Penates:
hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque
(nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
cum te, nate, fames ignota ad litora uectum
accisis coget dapibus consumere mensas,
tum sperare domos defessus ibique memento
prima locare manu molirique aggere tecta.
haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
exitiis positura modum.
quare agite et primo laeti cum lumine solis
quae loca, quiue habeant homines, ubi moenia gentis,
uestigemus et a portu diuersa petamus.
nunc pateras libate Ioui precibusque uocate
Anchisen genitorem et uina reponite mensis.'
sic deinde effatus frondenti tempora ramo
implicat et Geniumque loci primamque deorum
Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
Idaeumque Iouem Phrygiamque ex ordine matrem
inuocat et duplicis caeloque Ereboque parentis.
hic Pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
intonuit radiisque ardentem lucis et auro
ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
diditur hic subito Troiana per agmina rumor

129. **exitiis** codd. et edd. plur. **exiliis** (cod. unus Gott.) R. Wakefield.

aduenisse diem, quo debita moenia condant.
certatim instaurant epulas atque omine magno
crateras laeti statuunt et uina coronant.
  Postera cum prima lustrabat lampade terras
orta dies, urbem et finis et litora gentis
diuersi explorant: haec fontis stagna Numici,
hunc Thybrim fluuium, hic fortis habitare Latinos.
tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
centum oratores augusta ad moenia regis
ire iubet, ramis uelatos Palladis omnis,
donaque ferre uiro pacemque exposcere Teucris.
haut mora, festinant iussi rapidisque feruntur
passibus. ipse humili designat moenia fossa
moliturque locum primasque in litore sedes
castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum
ardua cernebant iuuenes muroque subibant.
ante urbem pueri et primaeuo flore iuuentus
exercentur equis domitantque in puluere currus
aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
spicula contorquent cursuque ictuque lacessunt:
cum praeuectus equo longaeui regis ad auris
nuntius ingentis ignota in ueste reportat
aduenisse uiros. ille intra tecta uocari
imperat et solio medius consedit auito.
tectum augustum ingens, centum sublime columnis,
urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
horrendum siluis et religione parentum.
hic sceptra accipere et primos attollere fasces
regibus omen erat, hoc illis curia templum,
hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso
perpetuis soliti patres considere mensis.
quin etiam ueterum effigies ex ordine auorum
antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
uitisator, curuam seruans sub imagine falcem,
Saturnusque senex Ianique bifrontis imago
uestibulo astabant, aliique ab origine reges
Martiaque ob patriam pugnando uolnera passi.
multaque praeterea sacris in postibus arma,
captiui pendent currus curuaeque secures

et cristae capitum et portarum ingentia claustra
spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
ipse Quirinali lituo paruaque sedebat
succinctus trabea laeuaque ancile gerebat
Picus, equum domitor; quem capta cupidine coniunx
aurea percussum uirga uersumque uenenis
fecit auem Circe sparsitque coloribus alas.
tali intus templo diuom patriaque Latinus
sede sedens Teucros ad sese in tecta uocauit,
atque haec ingressis placido prior edidit ore:
'Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem
et genus, auditique aduertitis aequore cursum),
quid petitis? quae causa rates aut cuius egentis
litus ad Ausonium tot per uada caerula uexit?
siue errore uiae seu tempestatibus acti,
qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
ne fugite hospitium neue ignorate Latinos
Saturni gentem, haut uinclo nec legibus aequam,
sponte sua ueterisque dei se more tenentem.
atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
hinc illum, Corythi Tyrrhena ab sede profectum,
aurea nunc solio stellantis regia caeli
accipit et numerum diuorum altaribus auget.'
Dixerat, et dicta Ilioneus sic uoce secutus:
'rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
atra subegit hiemps uestris succedere terris,
nec sidus regione uiae litusue fefellit:
consilio hanc omnes animisque uolentibus urbem
adferimur, pulsi regnis, quae maxima quondam
extremo ueniens Sol aspiciebat Olympo.
ab Ioue principium generis, Ioue Dardana pubes
gaudet auo, rex ipse Iouis de gente suprema,

211. **numero** codd. P_2 γ_1, **numerum** codd. cet. **auget** codd. F M P R, **addit** codd. γ b c. 'numero...addit' scripserat Heins. nec improbat R. 'numerum...addit' C. al. nos ut R. edidimus.

220. Nihil nobis proficere uidentur, qui post **suprema** plene interpungunt, sublato commate in u. 221.

Troïus Aeneas, tua nos ad limina misit.
quanta per Idaeos saeuis effusa Mycenis
tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
audiit et siquem tellus extrema refuso
summouet Oceano et siquem extenta plagarum
quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
diluuio ex illo tot uasta per aequora uecti
dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
innocuum et cunctis undamque auramque patentem.
non erimus regno indecores, nec uestra feretur
fama leuis tantique abolescet gratia facti,
nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
fata per Aeneae iuro dextramque potentem
siue fide seu quis bello est expertus et armis:
multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
praeferimus manibus uittas ac uerba precantia)
et petiere sibi et uoluere adiungere gentes;
sed nos fata deum uestras exquirere terras
imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus;
huc repetit iussisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis uada sacra Numici.
dat tibi praeterea fortunae parua prioris
munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
hoc Priami gestamen erat, cum iura uocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor uestes.'

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
obtutu tenet ora soloque immobilis haeret
intentos uoluens oculos. nec purpura regem
picta mouet nec sceptra mouent Priameia tantum,
quantum in conubio natae thalamoque moratur;
et ueteris Fauni uoluit sub pectore sortem,
hunc illum fatis externa ab sede profectum
portendi generum paribusque in regna uocari
auspiciis, huic progeniem uirtute futuram
egregiam et totum quae uiribus occupet orbem.
tandem laetus ait: 'di nostra incepta secundent
auguriumque suum! dabitur, Troiane, quod optas;

munera nec sperno, non uobis rege Latino
diuitis uber agri Troiaeue opulentia derit.
ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupidost,
si iungi hospitio properat sociusque uocari,
adueniat, uoltus neue exhorrescat amicos:
pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
uos contra regi mea nunc mandata referte.
est mihi nata, uiro gentis quam iungere nostrae
non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
monstra sinunt: generos externis adfore ab oris,
hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
et reor et, siquid ueri mens augurat, opto.'
haec effatus equos numero pater eligit omni:
stabant ter centum nitidi in praesepibus altis:
omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
instratos ostro alipedes pictisque tapetis:
aurea pectoribus demissa monilia pendent,
tecti auro fuluom mandunt sub dentibus aurum:
absenti Aeneae currum geminosque iugalis
semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
illorum de gente, patri quos daedala Circe
supposita de matre nothos furata creauit.
talibus Aeneadae donis dictisque Latini
sublimes in equis redeunt pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
saeua Iouis coniunx aurasque inuecta tenebat,
et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
moliri iam tecta uidet, iam fidere terrae,
deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
'heu stirpem inuisam et fatis contraria nostris
fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
num capti potuere capi? num incensa cremauit
Troia uiros? medias acies mediosque per ignis
inuenere uiam. at, credo, mea numina tandem
fessa iacent, odiis aut exsaturata quieui,
quin etiam patria excussos infesta per undas
ausa sequi et profugis toto me opponere ponto.

absumptae in Teucros uires caelique marisque.
quid Syrtes aut Scylla mihi, quid uasta Charybdis
profuit? optato conduntur Thybridis alueo,
securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
immanem Lapithum ualuit, concessit in iras
ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae,
quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydona merentem?'
ast ego magna Iouis coniunx, nil linquere inausum
quae potui infelix, quae memet in omnia uerti,
uincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt
magna satis, dubitem haut equidem inplorare quod usquam est:
flectere si nequeo superos, Acheronta mouebo.
non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
atque immota manet fatis Lauinia coniunx:
at trahere atque moras tantis licet addere rebus,
at licet amborum populos exscindere regum.
hac gener atque socer coeant mercede suorum:
sanguine Troiano et Rutulo dotabere, uirgo,
et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
Cisseis praegnas ignis enixa iugalis;
quin idem Veneri partus suus et Paris alter
funestaeque iterum recidiua in Pergama taedae.'
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petiuit:
luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese uertit in ora,
tam saeuae facies, tot pullulat atra colubris.
quam Iuno his acuit uerbis ac talia fatur:
'hunc mihi da proprium, uirgo sata Nocte, laborem,
hanc operam, ne noster honos infractaue cedat

307. **Lapithis tantum aut Calydone merente?** R. huius loci scriptura mire fluctuat: nam in codd. apparent **Lapithis** et **Lapithas**, **Calydone** et **Calydona**, **merente** et **merentem**: ut R. credat ipsum poetam duas scripturas in schedas coniecisse. nobis uix dubium est quin lectio quam edidimus post H. W. C. F. al. ueram poetae mentem exhibeat.

321. Pro **suus** Gentius coniec. **fuit.** sed non opus est; neque enim deae furentis uerba anxie excutienda sunt.

fama loco, neu conubiis ambire Latinum
Aeneadae possint Italosue obsidere finis.
tu potes unanimos armare in proelia fratres
atque odiis uersare domos, tu uerbera tectis
funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
dissice compositam pacem, sere crimina belli:
arma uelit poscatque simul rapiatque iuuentus.'
Exim Gorgoneis Allecto infecta uenenis
principio Latium et Laurentis tecta tyranni
celsa petit tacitumque obsedit limen Amatae,
quam super aduentu Teucrum Turnique hymenaeis
femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
conicit inque sinum praecordia ad intuma subdit,
quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
ille inter uestes et leuia pectora lapsus
uoluitur attactu nullo fallitque furentem,
uipeream inspirans animam; fit tortile collo
aurum ingens coluber, fit longae taenia uittae
innectitque comas, et membris lubricus errat.
ac dum prima lues udo sublapsa ueneno
pertemptat sensus atque ossibus implicat ignem
necdum animus toto percepit pectore flammam,
mollius et solito matrum de more locuta est,
multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
'exulibusne datur ducenda Lauinia Teucris,
o genitor, nec te miseret gnataeque tuique?
nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
perfidus alta petens abducta uirgine praedo?
an non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
Ledaeamque Helenam Troianas uexit ad urbes?
quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum
et consanguineo totiens data dextera Turno?
si gener externa petitur de gente Latinis

351. **spirans** (codd. M V), R. in Ed. min. **inspirans** (codd. cet.) J. C. F. al.

363. **an non** (cod. M Grammat. duo) R. W. L. **at non** (codd. R γ cum al. testim.) C. F. utramque lect. nouit Seru. neutra praua est, **at non** paulo uiuidior. cf. IX. 144.

idque sedet Faunique premunt te iussa parentis,
omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
dissidet, externam reor et sic dicere diuos.
et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.'
His ubi nequiquam dictis experta Latinum
contra stare uidet penitusque in uiscera lapsum
serpentis furiale malum totamque pererrat,
tum uero infelix, ingentibus excita monstris,
immensam sine more furit lymphata per urbem.
ceu quondam torto uolitans sub uerbere turbo,
quem pueri magno in gyro uacua atria circum
intenti ludo exercent, ille actus habena
curuatis fertur spatiis; stupet inscia supra
inpubesque manus, mirata uolubile buxum;
dant animos plagae: non cursu segnior illo
per medias urbes agitur populosque feroces.
quin etiam in siluas, simulato numine Bacchi,
maius adorta nefas maioremque orsa furorem
euolat et natam frondosis montibus abdit,
quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
'euhoe Bacche' fremens, solum te uirgine dignum
uociferans, etenim mollis tibi sumere thyrsos,
te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
fama uolat, furiisque accensas pectore matres
idem omnis simul ardor agit noua quaerere tecta:
deseruere domos, uentis dant colla comasque:
ast aliae tremulis ululatibus aethera complent
pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
ipsa inter medias flagrantem feruida pinum
sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos,
sanguineam torquens aciem, toruomque repente
clamat 'io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
siqua piis animis manet infelicis Amatae
gratia, si iuris materni cura remordet,
soluite crinalis uittas, capite orgia mecum.'
talem inter siluas, inter deserta ferarum,
reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.

377. Heynius **immensum** coniec. quod recepit R. Burmannus **incensam.**

Postquam uisa satis primos acuisse furores
consiliumque omnemque domum uertisse Latini,
protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
praecipiti delata Noto. locus Ardea quondam
dictus auis, et nunc magnum manet Ardea nomen,
sed fortuna fuit: tectis hic Turnus in altis
iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto toruam faciem et furialia membra
exuit, in uoltus sese transformat anilis;
et frontem obscenam rugis arat, induit albos
cum uitta crinis, tum ramum innectit oliuae;
fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos,
et iuueni ante oculos his se cum uocibus offert:
'Turne, tot incassum fusos patiere labores
et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
i nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
quare age et armari pubem portisque moueri
laetus in arma para, et Phrygios qui flumine pulchro
consedere duces pictasque exure carinas.
caelestum uis magna iubet. rex ipse Latinus,
ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.'
Hic iuuenis uatem inridens sic orsa uicissim
ore refert: 'classis inuectas Thybridis undam
non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
inmemor est nostri.
sed te uicta situ uerique effeta senectus,
o mater, curis nequiquam exercet et arma
regum inter falsa uatem formidine ludit.
cura tibi diuom effigies et templa tueri:

430. **arma** codd. Peerlk. coni. **arua**, quod rec. R. **para** (codd. plur.) edd. plur. **iube** (cod. M) R.

bella uiri pacemque gerent, quis bella gerenda.'
  Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
at iuueni oranti subitus tremor occupat artus,
deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydris
tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
reppulit et geminos erexit crinibus anguis
uerberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:
'en ego uicta situ, quam ueri effeta senectus
arma inter regum falsa formidine ludit!
respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum,
bella manu letumque gero.'
sic effata facem iuueni coniecit et atro
lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
olli somnum ingens rumpit pauor, ossaque et artus
perfundit toto proruptus corpore sudor.
arma amens fremit, arma toro tectisque requirit;
saeuit amor ferri et scelerata insania belli,
ira super: magno ueluti cum flamma sonore
uirgea suggeritur costis undantis aëni
exultantque aestu latices, furit intus aquai
fumidus atque alte spumis exuberat amnis,
nec iam se capit unda, uolat uapor ater ad auras.
ergo iter ad regem polluta pace Latinum
indicit primis iuuenum et iubet arma parari,
tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
se satis ambobus Teucrisque uenire Latinisque.
haec ubi dicta dedit diuosque in uota uocauit,
certatim sese Rutuli exhortantur in arma:
hunc decus egregium formae mouet atque iuuentae,
hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.
  Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
arte noua speculata locum, quo litore pulcher
insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
hic subitam canibus rabiem Cocytia uirgo
obicit et noto naris contingit odore,
ut ceruum ardentes agerent; quae prima laborum
causa fuit belloque animos accendit agrestis.
ceruus erat forma praestanti et cornibus ingens,

Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent
armenta et late custodia credita campi.
adsuetum imperiis soror omni Siluia cura
mollibus intexens ornabat cornua sertis
pectebatque ferum puroque in fonte lauabat.
ille, manum patiens mensaeque adsuetus erili,
errabat siluis rursusque ad limina nota
ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.
hunc procul errantem rabidae uenantis Iuli
commouere canes, fluuio cum forte secundo
deflueret ripaque aestus uiridante leuaret.
ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curuo derexit spicula cornu;
nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
perque uterum sonitu perque ilia uenit harundo.
saucius at quadrupes nota intra tecta refugit
successitque gemens stabulis questuque cruentus
atque imploranti similis tectum omne replebat.
Siluia prima soror, palmis percussa lacertos,
auxilium uocat et duros conclamat agrestis.
olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis)
inprouisi adsunt, hic torre armatus obusto,
stipitis hic grauidi nodis: quod cuique repertum
rimanti, telum ira facit. uocat agmina Tyrrhus,
quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
scindebat, rapta spirans immane securi.
at saeua e speculis tempus dea nancta nocendi
ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
pastorale canit signum cornuque recuruo
Tartaream intendit uocem, qua protinus omne
contremuit nemus et siluae insonuere profundae;
audiit et Triuiae longe lacus, audiit amnis
sulpurea Nar albus aqua fontesque Velini,
et trepidae matres pressere ad pectora natos.
tum uero ad uocem celeres, qua bucina signum
dira dedit, raptis concurrunt undique telis
indomiti agricolae; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
derexere acies. non iam certamine agresti,

stipitibus duris agitur sudibusue praeustis,
sed ferro ancipiti decernunt atraque late
horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent
sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
fluctus uti primo coepit cum albescere uento,
paulatim sese tollit mare et altius undas
erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
hic iuuenis primam ante aciem stridente sagitta,
natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo,
sternitur; haesit enim sub gutture uolnus et udae
uocis iter tenuemque inclusit sanguine uitam.
corpora multa uirum circa seniorque Galaesus,
dum paci medium se offert, iustissimus unus
qui fuit Ausoniisque olim ditissimus aruis:
quinque greges illi balantum, quina redibant
armenta, et terram centum uertebat aratris.

  Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
imbuit et primae commisit funera pugnae,
deserit Hesperiam et caeli conuersa per auras
Iunonem uictrix adfatur uoce superba:
'en, perfecta tibi bello discordia tristi:
dic in amicitiam coeant et foedera iungant.
quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
hoc etiam his addam, tua si mihi certa uoluntas:
finitimas in bella feram rumoribus urbes
accendamque animos insani Martis amore,
undique ut auxilio ueniant; spargam arma per agros.'
tum contra Iuno 'terrorum et fraudis abundest.
stant belli causae, pugnatur comminus armis,
quae fors prima dedit sanguis nouos imbuit arma.
talia coniugia et talis celebrent hymenaeos
egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
te super aetherias errare licentius auras
haut Pater ille uelit, summi regnator Olympi:
cede locis; ego, siqua super fortuna laborum est,
ipsa regam.' talis dederat Saturnia uoces.

543. **conuexa** (codd. fere omn.) R. **conuersa** (cod. M_1) W. C. al. Canterus scriptum suspicatur **pererrans** non **per auras.**

illa autem attollit stridentis anguibus alas
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
est locus Italiae medio sub montibus altis,
nobilis et fama multis memoratus in oris,
Ampsancti ualles: densis hunc frondibus atrum
urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
dat sonitum saxis et torto uertice torrens.
hic specus horrendum et saeui spiracula Ditis
monstrantur, ruptoque ingens Acheronte uorago
pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys,
inuisum numen, terras caelumque leuabat.
  Nec minus interea extremam Saturnia bello
imponit regina manum. ruit omnis in urbem
pastorum ex acie numerus caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi
implorantque deos obtestanturque Latinum.
Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
terrorem ingeminat: Teucros in regna uocari,
stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
tum quorum attonitae Baccho nemora auia matres
insultant thiasis (neque enim leue nomen Amatae),
undique collecti coeunt Martemque fatigant.
ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
contra fata deum peruerso numine poscunt.
certatim regis circumstant tecta Latini.
ille uelut pelagi rupes immota resistit,
ut pelagi rupes magno ueniente fragore,
quae sese multis circum latrantibus undis
mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.
uerum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
consilium et saeuae nutu Iunonis eunt res,
multa deos aurasque pater testatus inanis
'frangimur heu fatis' inquit 'ferimurque procella,
ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
o miseri. te, Turne, nefas, te triste manebit
supplicium, uotisque deos uenerabere seris.
nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;

598. De hoc loco uid. not. ad finem libri VII.

funere felici spolior.' nec plura locutus
saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima mouent in proelia Martem,
siue Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisue Arabisue parant seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa.
sunt geminae belli portae (sic nomine dicunt)
religione sacrae et saeui formidine Martis;
centum aerei claudunt uectes aeternaque ferri
robora, nec custos absistit limine Ianus:
has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
insignis reserat stridentia limina consul,
ipse uocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
more iubebatur tristisque recludere portas.
abstinuit tactu pater auersusque refugit
foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
tum regina deum caelo delapsa morantis
impulit ipsa manu portas, et cardine uerso
belli ferratos rumpit Saturnia postes.
ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante;
pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
puluerulentus equis furit; omnes arma requirunt.
pars leuis clipeos et spicula lucida tergent
aruina pingui subiguntque in cote secures;
signaque ferre iuuat sonitusque audire tubarum.
quinque adeo magnae positis incudibus urbes
tela nouant, Atina potens Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
tegmina tuta cauant capitum flectuntque salignas
umbonum cratis; alii thoracas aënos
aut leuis ocreas lento ducunt argento;
uomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
cessit amor; recoquont patrios fornacibus enses.
classica iamque sonant; it bello tessera signum.
hic galeam tectis trepidus rapit, ille frementis

ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilicem
loricam induitur fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque mouete,
qui bello exciti reges, quae quemque secutae
complerint campos acies, quibus Itala iam tum
floruerit terra alma uiris, quibus arserit armis.
et meministis enim, diuae, et memorare potestis:
ad nos uix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor diuom Mezentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit excepto Laurentis corpore Turni,
Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille uiros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiis et cui pater haut Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum
uictoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
pulcher Auentinus, clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram;
collis Auentini silua quem Rhea sacerdos
furtiuom partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia uictor
Geryone extincto Tirynthius attigit arua
Tyrrhenoque boues in flumine lauit Hiberas.
pila manu saeuosque gerunt in bella dolones
et tereti pugnant mucrone ueruque Sabello.
ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,
terribili inpexum saeta cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat
horridus, Herculeoque umeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiua iuuentus,
et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
ceu duo nubigenae cum uertice montis ab alto
descendunt Centauri, Homolen Othrymque niualem

666—9. Quae Ribbeckius aliique hic coniecere, non adducimus, nihil iis opus esse censentes, si ut in textu nostro distinxeris.

linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silua locum et magno cedunt uirgulta fragore.
  Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
inuentumque focis omnis quem credidit aetas
Caeculus. hunc late legio comitatur agrestis:
quique altum Praeneste uiri quique arua Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida riuis
Hernica saxa colunt, quos diues Anagnia pascit,
quos, Amasene pater. non illis omnibus arma,
nec clipei currusue sonant: pars maxima glandes
liuentis plumbi spargit, pars spicula gestat
bina manu, fuluosque lupi de pelle gâleros
tegmen habent capiti, uestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero.
  At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma uocat subito ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos
hi Soractis habent arces Flauiniaque arua
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
ibant aequati numero regemque canebant,
ceu quondam niuei liquida inter flumina cycni,
cum sese e pastu referunt et longa canoros
dant per colla modos, sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.
nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
urgueri uolucrum raucarum ad litora nubem.
  Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliuiferaeque Mutuscae;
qui Nomentum urbem, qui Rosia rura Velini,
qui Tetricae horrentis rupes montemque Seuerum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit

Nursia, et Ortinae classes populique Latini,
quosque secans infaustum interluit Alia nomen:
quam multi Libyco uoluontur marmore fluctus,
saeuus ubi Orion hibernis conditur undis;
uel cum sole nouo densae torrentur aristae
aut Hermi campo aut Lyciae flauentibus aruis.
scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.
  Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
curru iungit Halaesus equos Turnoque ferocis
mille rapit populos, uertunt felicia Baccho
Massica qui rastris et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
aequora; quique Cales linquunt, amnisque uadosi
accola Volturni, pariterque Saticulus asper
Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis
tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
laeuas caetra tegit, falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide Nympha
fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
iam senior; patriis sed non et filius aruis
contentus late iam tum dicione premebat
Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
quique Rufras Batulumque tenent atque arua Celemnae,
et quos maliferae despectant moenia Bellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
  Et te montosae misere in proelia Nersae,
Vfens, insignem fama et felicibus armis;
horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
uenatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
armati terram exercent, semperque recentis
conuectare iuuat praedas et uiuere rapto.
  Quin et Marruuia uenit de gente sacerdos,
fronde super galeam et felici comptus oliua,
Archippi regis missu, fortissimus Vmbro,
uipereo generi et grauiter spirantibus hydris
spargere qui somnos cantuque manuque solebat
mulcebatque iras et morsus arte leuabat.

sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
eualuit, neque eum iuuere in uolnera cantus
somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
te nemus Angitiae, uitrea te Fucinus unda,
te liquidi fleuere lacus.

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
eductum Egeriae lucis umentia circum
litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte nouercae
occiderit patriasque explerit sanguine poenas
turbatis distractus equis, ad sidera rursus
aetheria et superas caeli uenisse sub auras,
Paeoniis reuocatum herbis et amore Dianae.
tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
mortalem infernis ad lumina surgere uitae,
ipse repertorem medicinae talis et artis
fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
at Triuia Hippolytum secretis alma recondit
sedibus, et Nymphae Egeriae nemorique relegat,
solus ubi in siluis Italis ignobilis aeuum
exigeret uersoque ubi nomine Virbius esset.
unde etiam templo Triuiae lucisque sacratis
cornipedes arcentur equi, quod litore currum
et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.
filius ardentis haut setius aequore campi
exercebat equos curruque in bella ruebat.

Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
uertitur arma tenens et toto uertice supra est.
cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis:
tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
at leuem clipeum sublatis cornibus Io
auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
argumentum ingens, et custos uirginis Argus
caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
insequitur nimbus peditum clipeataque totis

757. Schaperus coniec. uolnere.

agmina densentur campis, Argiuaque pubes
Auruncaeque manus, Rutuli ueteresque Sicani
et Sacranae acies et picti scuta Labici;
qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
litus arant Rutulosque exercent uomere colles
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus aruis
praesidet et uiridi gaudens Feronia luco;
qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
quaerit iter uallis atque in mare conditur Vfens.
 Hos super aduenit Volsca de gente Camilla
agmen agens equitum et florentis aere cateruas,
bellatrix, non illa colo calathisue Mineruae
femineas adsueta manus, sed proelia uirgo
dura pati cursuque pedum praeuertere uentos.
illa uel intactae segetis per summa uolaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,
uel mare per medium fluctu suspensa tumenti
ferret iter celeris neque tingueret aequore plantas.
illam omnis tectis agrisque effusa iuuentus
turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
attonitis inhians animis, ut regius ostro
uelet honos leuis umeros, ut fibula crinem
auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

598. Nihil hoc uersu magis uexatum. duae eius extant interpretationes, quarum neutra nobis satisfacit. (1) sunt qui, interpuncto post uocem 'portus,' ita intellegunt: 'omnisque portus (ultimusque uitae portus, qui mors est) in limine (in propinquo est).' sed durum esse uidetur hoc sensu 'omnis,' durius etiam ut 'portus in limine' sit: nedum probemus Ruhkopfium et Forbigerum 'limen' pro 'fine uitae' sumentes, interpretantesque: 'omne mihi auxilium ante pedes paratumque est seni.' (2) sed uel haec faciliora putamus quam illam alteram rationem, quae, deleto puncto, uerbum 'spolior' cum uerbo 'parta' per *que* particulam connectit. nihil enim ineptius quam dicere Latinum, 'peperisse se quietem *spoliarique* funere felici,' ac non potius, *sed spoliari.* iam uero illud 'funere felici spolior,' nisi sua mole stet claudens sententiam, nimium quantum langueat. quibus perpensis eo adducti sumus ut cum Heynio Marklandoque imperfectum esse locum crederemus, et uel excidisse uel a poeta supplendum fuisse aliquid huiusmodi post u. 598, 'spesque metusque uiae pono longosque labores:' i. e. 'inque limine portus pono omnis spes &c.,' quod in u. 600 dicitur 'rerum relinquo habenas.'

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER OCTAVVS.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
utque acris concussit equos utque impulit arma,
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saeuitque iuuentus
effera. ductores primi Messapus et Vfens
contemptorque deum Mezentius undique cogunt
auxilia et latos uastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium et Latio consistere Teucros,
aduectum Aenean classi uictosque Penatis
inferre et fatis regem se dicere posci
edoceat multasque uiro se adiungere gentis
Dardanio et late Latio increbrescere nomen.
quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
euentum pugnae cupiat, manifestius ipsi
quam Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta uidens magno curarum fluctuat aestu,
atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
in partisque rapit uarias perque omnia uersat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
sole repercusso aut radiantis imagine lunae
omnia peruolitat late loca iamque sub auras
erigitur summique ferit laquearia tecti.

nox erat, et terras animalia fessa per omnis
alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
procubuit seramque dedit per membra quietem.
huic deus ipse loci fluuio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
uisus (eum tenuis glauco uelabat amictu
carbasus, et crinis umbrosa tegebat harundo),
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
qui reuehis nobis aeternaque Pergama seruas,
expectate solo Laurenti aruisque Latinis,
hic tibi certa domus, certi, ne absiste, penates;
neu belli terrere minis: tumor omnis et irae
concessere deum.
iamque tibi, ne uana putes haec fingere somnum,
litoreis ingens inuenta sub ilicibus sus,
triginta capitum fetus enixa, iacebit
alba solo recubans, albi circum ubera nati:
hic locus urbis erit, requies ea certa laborum,
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
haut incerta cano. nunc qua ratione quod instat
expedias uictor, paucis, aduerte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
hos castris adhibe socios et foedera iunge.
ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
aduersum remis superes subuectus ut amnem.
surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
supplicibus supera uotis. mihi uictor honorem
persolues. ego sum, pleno quem flumine cernis
stringentem ripas et pinguia culta secantem,
caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.'

Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto,
ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
surgit et aetherii spectans orientia solis
lumina rite cauis undam de flumine palmis
sustinet ac talis effundit ad aethera uoces:
'Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus undest,
tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
accipite Aenean et tandem arcete periclis.
quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
semper honore meo, semper celebrabere donis,
corniger Hesperidum fluuius regnator aquarum,
adsis o tantum et propius tua numina firmes.'
sic memorat geminasque legit de classe biremis
remigioque aptat, socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
candida per siluam cum fetu concolor albo
procubuit uiridique in litore conspicitur sus:
quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluuium, quam longa est, nocte tumentem
leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
labitur uncta uadis abies: mirantur et undae,
miratur nemus insuetum fulgentia longe
scuta uirum fluuio pictasque innare carinas.
olli remigio noctemque diemque fatigant
et longos superant flexus uariisque teguntur
arboribus uiridisque secant placido aequore siluas.
sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
cum muros arcemque procul ac rara domorum
tecta uident, quae nunc Romana potentia caelo
aequauit (tum res inopes Euandrus habebat).
ocius aduertunt proras urbique propinquant.

65. Nos cum C. R. distinximus, ut urbes (futurae) sint Roma et Ostia. alii (ut W. F. L.) cum Seruio delent comma post 'urbibus,' ut 'caput' pro fonte sit, urbes autem in Etruria.

Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno diuisque ferebat
ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
una omnes iuuenum primi pauperque senatus
tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
ut celsas uidere rates atque inter opacum
adlabi nemus et tacitis incumbere remis,
terrentur uisu subito cunctique relictis
consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas
sacra uetat raptoque uolat telo obuius ipse
et procul e tumulo 'iuuenes, quae causa subegit
ignotas temptare uias? quo tenditis?' inquit.
'qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma?'
tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta
paciferaeque manu ramum praetendit oliuae:
'Troiugenas ac tela uides inimica Latinis,
quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
Dardaniae uenisse duces socia arma rogantis.'
obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
'egredere o quicumque es' ait 'coramque parentem
adloquere ac nostris succede penatibus hospes;'
excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
progressi subeunt luco fluuiumque relincunt.
Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
'optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
et uitta comptos uoluit praetendere ramos,
non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
quodque a stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
sed mea me uirtus et sancta oracula diuom
cognatique patres, tua terris didita fama,
coniunxere tibi et fatis egere uolentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus,
aduehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
edidit, aetherios umero qui sustinet orbes.
uobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum uertice fudit;
at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.

sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
his fretus non legatos neque prima per artem
temptamenta tui pepigi: me, me ipse meumque
obieci caput et supplex ad limina ueni.
gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
et mare quod supra teneant quodque adluit infra.
accipe daque fidem: sunt nobis fortia bello
pectora, sunt animi et rebus spectata iuuentus.'
Dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
tum sic pauca refert: 'ut te, fortissime Teucrum,
accipio adgnoscoque libens! ut uerba parentis
et uocem Anchisae magni uoltumque recordor!
nam memini Hesionae uisentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos inuisere finis.
tum mihi prima genas uestibat flore iuuentas,
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
Anchises: mihi mens iuuenali ardebat amore
compellare uirum et dextrae coniungere dextram.
accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi.
ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam
frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas.
ergo et quam petitis iuncta est mihi foedere dextra,
et lux cum primum terris se crastina reddet,
auxilio laetos dimittam opibusque iuuabo.
interea sacra haec, quando huc uenistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate fauentes
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
pocula gramineoque uiros locat ipse sedili,
praecipuumque toro et uillosi pelle leonis
accipit Aenean solioque inuitat acerno.
tum lecti iuuenes certatim araeque sacerdos
uiscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.

uescitur Aeneas simul et Troiana iuuentus
perpetui tergo bouis et lustralibus extis.
  Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis,
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
uana superstitio ueterumque ignara deorum
inposuit: saeuis, hospes Troiane, periclis
seruati facimus meritosque nouamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
disiectae procul ut moles desertaque montis
stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
hic spelunca fuit, uasto summota recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat,
solis inaccessam radiis; semperque recenti
caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
ora uirum tristi pendebant squalida tabo.
huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
ore uomens ignis magna se mole ferebat.
attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium aduentumque dei. nam maximus ultor,
tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat taurosque hac uictor agebat
ingentis, uallemqne boues amnemque tenebant.
at furiis Caci mens effera, nequid inausum
aut intractatum scelerisue doliue fuisset,
quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
auertit, totidem forma superante iuuencas;
atque hos, nequa forent pedibus uestigia rectis,
cauda in speluncam tractos uersisque uiarum
indiciis raptos saxo occultabat opaco:
quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea, cum iam stabulis saturata moueret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boues atque omne querellis
impleri nemus et colles clamore relinqui.
reddidit una boum uocem uastoque sub antro
mugiit et Caci spem custodita fefellit.
hic uero Alcidae furiis exarserat atro
felle dolor: rapit arma manu nodisque grauatum

211. raptor coni. Wakefield, rec. R.

robur et aërii cursu petit ardua montis.
tum primum nostri Cacum uidere timentem
turbatumque oculis: fugit ilicet ocior Euro
speluncamque petit, pedibus timor addidit alas.
ut sese inclusit ruptisque immane catenis
deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
pendebat, fultosque emuniit obice postis,
ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
dentibus infrendens. ter totum feruidus ira
lustrat Auentini montem, ter saxea temptat
limina nequiquam, ter fessus ualle resedit.
stabat acuta silex, praecisis undique saxis
speluncae dorso insurgens, altissima uisu,
dirarum nidis domus opportuna uolucrum.
hanc, ut prona iugo laeuum incumbebat in amnem,
dexter in aduersum nitens concussit et imis
auolsam soluit radicibus; inde repente
inpulit, inpulsu quo maximus intonat aether,
dissultant ripae refluitque exterritus amnis.
at specus et Caci detecta apparuit ingens
regia, et umbrosae penitus patuere cauernae:
non secus ac siqua penitus ui terra dehiscens
infernas reseret sedes et regna recludat
pallida, dis inuisa, superque immane barathrum
cernatur, trepident inmisso lumine Manes.
ergo insperata deprensum luce repente
inclusumque cauo saxo atque insueta rudentem
desuper Alcides telis premit omniaque arma
aduocat et ramis uastisque molaribus instat.
ille autem (neque enim fuga iam super ulla pericli)
faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
euomit inuoluitque domum caligine caeca,
prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.

223. **oculis** codd. et edd. plur. **oculos** cod. γ_1. **oculi** legisse aliquos testatur Seru. quod tuentur Schaper, Peerlk.

hic Cacum in tenebris incendia uana uomentem
corripit in nodum complexus et angit inhaerens
elisos oculos et siccum sanguine guttur.
panditur extemplo foribus domus atra reuolsis,
abstractaeque boues abiurataeque rapinae
caelo ostenduntur, pedibusque informe cadauer
protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo
terribilis oculos, uoltum uillosaque saetis
pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.
ex illo celebratus honos, laetique minores
seruauere diem, primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri
hanc aram luco statuit, quae maxuma semper
dicetur nobis et erit quae maxuma semper.
quare agite, o iuuenes, tantarum in munere laudum
cingite fronde comas et pocula porgite dextris
communemque uocate deum et date uina uolentes.'
dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
uelauitque comas foliisque innexa pependit,
et sacer inpleuit dextram scyphus. ocius omnes
in mensam laeti libant diuosque precantur.

Deuexo interea propior fit Vesper Olympo.
iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
instaurant epulas et mensae grata secundae
dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.
tum Salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt euincti tempora ramis,
hic iuuenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima nouercae
monstra manu geminosque premens eliserit angues,
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque, ut duros mille labores
rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia et uastum Nemeae sub rupe leonem.
te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento;
nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,

arduus arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
salue, uera Iouis proles, decus addite diuis,
et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.'
talia carminibus celebrant; super omnia Caci
speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
consonat omne nemus strepitu collesque resultant.
  Exim se cuncti diuinis rebus ad urbem
perfectis referunt. ibat rex obsitus aeuo
et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
ingrediens uarioque uiam sermone leuabat.
miratur facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas capiturque locis et singula laetus
exquiritque auditque uirum monimenta priorum.
tum rex Euandrus Romanae conditor arcis,
'haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant
gensque uirum truncis et duro robore nata,
quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
aut componere opes norant aut parcere parto,
sed rami atque asper uictu uenatus alebat.
primus ab aetherio uenit Saturnus Olympo,
arma Iouis fugiens et regnis exul ademptis.
is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit Latiumque uocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
aurea quae perhibent illo sub rege fuere
saecula. sic placida populos in pace regebat,
deterior donec paulatim ac decolor aetas
et belli rabies et amor successit habendi.
tum manus Ausonia et gentes uenere Sicanae,
saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
tum reges asperque inmani corpore Thybris,
a quo post Itali fluuium cognomine Thybrim
diximus, amisit uerum uetus Albula nomen.
me pulsum patria pelagique extrema sequentem
fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
his posuere locis matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita et deus auctor Apollo.'
uix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
et Carmentalem Romani nomine portam

quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
uatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
hinc lucum ingentem quem Romulus acer Asylum
rettulit et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
nec non et sacri monstrat nemus Argileti
testaturque locum et letum docet hospitis Argi.
hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
aurea nunc, olim siluestribus horrida dumis.
iam tum religio pauidos terrebat agrestis
dira loci, iam tum siluam saxumque tremebant.
'hoc nemus, hunc' inquit 'frondoso uertice collem
(quis deus incertum est) habitat deus: Arcades ipsum
credunt se uidisse Iouem, cum saepe nigrantem
aegida concuteret dextra nimbosque cieret.
haec duo praeterea disiectis oppida muris,
reliquias ueterumque uides monimenta uirorum.
hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.'
talibus inter se dictis ad tecta subibant
pauperis Euandri passimque armenta uidebant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
ut uentum ad sedes, 'haec' inquit 'limina uictor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.
aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
finge deo rebusque ueni non asper egenis.'
dixit et angusti subter fastigia tecti
ingentem Aenean duxit stratisque locauit
effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis.
at Venus haut animo nequiquam exterrita mater
Laurentumque minis et duro mota tumultu
Volcanum adloquitur thalamoque haec coniugis aureo
incipit et dictis diuinum adspirat amorem:
'dum bello Argolici uastabant Pergama reges
debita casurasque inimicis ignibus arces,
non ullum auxilium miseris, non arma rogaui
artis opisque tuae, nec te, carissime coniunx,
incassumue tuos uolui exercere labores,

quamuis et Priami deberem plurima natis
et durum Aeneae fleuissem saepe laborem.
nunc Iouis imperiis Rutulorum constitit oris:
ergo eadem supplex uenio et sanctum mihi numen
arma rogo genetrix nato. te filia Nerei,
te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
aspice qui coeant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.'
dixerat et niueis hinc atque hinc diua lacertis
cunctantem amplexu molli fouet. ille repente
accepit solitam flammam, notusque medullas
intrauit calor et labefacta per ossa cucurrit:
non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
tum pater aeterno fatur deuinctus amore:
'quid causas petis ex alto? fiducia cessit
quo tibi, diua, mei? similis si cura fuisset,
tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset:
nec Pater omnipotens Troiam nec fata uetabant
stare decemque alios Priamum superesse per annos.
et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
quidquid in arte mea possum promittere curae,
quod fieri ferro liquidoue potest electro,
quantum ignes animaeque ualent, absiste precando
uiribus indubitare tuis.' ea uerba locutus
optatos dedit amplexus placidumque petiuit
coniugis infusus gremio per membra soporem.
 Inde ubi prima quies medio iam Noctis abactae
curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
cui tolerare colo uitam tenuique Minerua
impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
exercet penso, castum ut seruare cubile
coniugis et possit paruos educere natos:
haut secus Ignipotens nec tempore segnior illo
mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque

382. **numen** (codd. fere omn.) W. C. F. al. **nomen** (cod. γ Leid.) R.

erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
antra Aetnaea tonant ualidique incudibus ictus
auditi referunt gemitus striduntque cauernis
stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
Volcani domus et Volcania nomine tellus.
hoc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
ferrum exercebant uasto Cyclopes in antro,
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon.
his informatum manibus iam parte polita
fulmen erat, toto Genitor quae plurima caelo
deicit in terras, pars imperfecta manebat.
tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
addiderant, rutili tris ignis et alitis Austri:
fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
miscebant operi flammisque sequacibus iras.
parte alia Marti currumque rotasque uolucris
instabant, quibus ille uiros, quibus excitat urbes;
aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
certatim squamis serpentum auroque polibant
conexosque anguis ipsamque in pectore diuae
Gorgona, desecto uertentem lumina collo.
'tollite cuncta' inquit 'coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc aduertite mentem:
arma acri facienda uiro, nunc uiribus usus,
nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
praecipitate moras.' nec plura effatus; at illi
ocius incubuere omnes pariterque laborem
sortiti. fluit aes riuis aurique metallum,
uolnificusque chalybs uasta fornace liquescit.
ingentem clipeum informant, unum omnia contra
tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
impediunt. alii uentosis follibus auras
accipiunt redduntque; alii stridentia tingunt
aera lacu. gemit impositis incudibus antrum.
illi inter sese multa ui bracchia tollunt
in numerum uersantque tenaci forcipe massam.
  Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,

423. **hoc** (codd. pler. Seru.) R. F. C. al. **huc** (codd. P γ_1) G.

Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma
et matutini uolucrum sub culmine cantus.
consurgit senior tunicaque inducitur artus
et Tyrrhena pedum circumdat uincula plantis;
tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
demissa ab laeua pantherae terga retorquens.
nec non et gemini custodes limine ab alto
praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
sermonum memor et promissi muneris heros.
nec minus Aeneas se matutinus agebat.
filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
congressi iungunt dextras mediisque residunt
aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
rex prior haec:
'maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam
res equidem Troiae uictas aut regna fatebor,
nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
exiguae uires: hinc Tusco claudimur amni,
hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
iungere castra paro, quam fors inopina salutem
ostentat: fatis huc te poscentibus adfers.
haut procul hinc saxo incolitur fundata uetusto
urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
hanc multos florentem annos rex deinde superbo
imperio et saeuis tenuit Mezentius armis.
quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera? di capiti ipsius generique reseruent!
mortua quin etiam iungebat corpora uiuis
componens manibusque manus atque oribus ora,
tormenti genus, et sanie taboque fluentis
complexu in misero longa sic morte necabat.
at fessi tandem ciues infanda furentem
armati circumsistunt ipsumque domumque,
obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros

460. **pantherea** (codd. P γ) R. in Ed. min. **pantherae** Seru. uolg.

confugere et Turni defendier hospitis armis.
ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis:
regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
his ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
toto namque fremunt condensae litore puppes
signaque ferre iubent; retinet longaeuus haruspex
fata canens "o Maeoniae delecta iuuentus,
flos ueterum uirtusque uirum, quos iustus in hostem
fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
externos optate duces": tum Etrusca resedit
hoc acies campo, monitis exterrita diuom.
ipse oratores ad me regnique coronam
cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
inuidet imperium seraeque ad fortia uires.
gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
hinc partem patriae traheret. tu, cuius et annis
et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
militiam et graue Martis opus, tua cernere facta
adsuescat primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
lecta dabo totidemque suo tibi munere Pallas.'
  Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates
multaque dura suo tristi cum corde putabant,
ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
namque improuiso uibratus ab aethere fulgor
cum sonitu uenit, et ruere omnia uisa repente
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
suspiciunt, iterum atque iterum fragor increpat ingens:
arma inter nubem caeli regione serena
per sudum rutilare uident et pulsa tonare.

519. **munere** (codd. P R γ b) Heins. R. **nomine** (codd. M c Seru.) C. F. al. difficile sane iudicium, neutra enim lectio displicet. **sibi** legit R. ex cod. M_1.

obstipuere animis alii, sed Troïus heros
adgnouit sonitum et diuae promissa parentis.
tum memorat 'ne uero, hospes, ne quaere profecto,
quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
hoc signum cecinit missuram diua creatrix,
si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
laturam auxilio.
heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
scuta uirum galeasque et fortia corpora uolues,
Thybri pater! poscant acies et foedera rumpant.'
Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
et primum Herculeis sopitas ignibus aras
excitat, hesternumque larem paruosque penatis
laetus adit: mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.
post hinc ad nauis graditur sociosque reuisit.
quorum de numero qui sese in bella sequantur
praestantis uirtute legit; pars cetera prona
fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
nuntia uentura Ascanio rerumque patrisque.
dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arua;
ducunt exsortem Aeneae, quem fulua leonis
pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
Fama uolat paruam subito uolgata per urbem,
ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
uota metu duplicant matres, propiusque periclo
it timor, et maior Martis iam apparet imago.

532. **profecto**, displicet hoc aduerbium cum imperatiuo. nec placet Ladeuigii sententia, qui participium faciens, 'Pallanti' mente supplet, dempto commate. hoc si poeta uoluisset (sed num uoluisset?) scribere potuit 'ne gnato, hospes....' scripsisse eum conicimus 'profato,' quod licuit etiam ui passiua (postquam uerum profatum erit); nec 'casum' malo sensu sumi necesse est. sed altior est fortasse corruptio, nam inter uarias lectiones Seruianas occurrit: 'in libris aliquot antiquis legere est "ne quaere, hospes, ne quaere profecto."' an scripserat Vergilius 'me uera, hospes, ne quaere profato,' quod scribae uarie corrupere, alii bis sumpto 'ne quaere,' alii conformato loco ad normam eius qui est l. XI. 278, 'ne uero ne me ...' (ubi 'uero' iustius scribitur), scripto denique 'profecto' pro participio 'profato,' cuius ratio non est perspecta? quid ueri simillimum sit, uiderint harum quaestionum periti. nos in textu nihildum nouauimus.

tum pater Euandrus dextram complexus euntis
haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:
'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
straui scutorumque incendi uictor aceruos
et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi,
nascenti cui tris animas Feronia mater,
horrendum dictu, dederat, terna arma mouenda,
ter Leto sternendus erat; cui tum tamen omnis
abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis!
non ego nunc dulci amplexu diuellerer usquam,
nate, tuo, neque finitimo Mezentius umquam
huic capiti insultans tot ferro saeua dedisset
funera, tam multis uiduasset ciuibus urbem.
at uos, o superi, et diuom tu maxume rector
Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis
et patrias audite preces. si numina uestra
incolumem Pallanta mihi, si fata reseruant,
si uisurus eum uiuo et uenturus in unum,
uitam oro, patior quemuis durare laborem.
sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere uitam,
dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
dum te, care puer, mea sera et sola uoluptas,
complexu teneo; grauior neu nuntius auris
uolneret.' haec genitor digressu dicta supremo
fundebat. famuli conlapsum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
inde alii Troiae proceres, ipse agmine Pallas
in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
extulit os sacrum caelo tenebrasque resoluit.
stant pauidae in muris matres oculisque secuntur
puluerearn nubem et fulgentis aere cateruas.

579. **nunc, nunc o** (codd. plur.) W. F. al. **nunc, o nunc** (codd. R Mentel. 1) R. C. Br.

582. **complexu** (codd. P M_1 γ c al.) R. C. F. G. Br. al. **complexus** (R M_2 al.) W. L. al.

olli per dumos, qua proxuma meta uiarum,
armati tendunt; it clamor, et agmine facto
quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
religione patrum late sacer; undique colles
inclusere caui et nigra nemus abiete cingunt.
Siluano fama est ueteres sacrasse Pelasgos,
aruorum pecorisque deo, lucumque diemque,
qui primi finis aliquando habuere Latinos:
haut procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
castra locis, celsoque omnis de colle uideri
iam poterat legio et latis tendebat in aruis.
huc pater Aeneas et bello lecta iuuentus
succedunt fessique et equos et corpora curant.
At Venus aetherios inter dea candida nimbos
dona ferens aderat; natumque in ualle reducta
ut procul et gelido secretum flumine uidit,
talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
'en perfecta mei promissa coniugis arte
munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos
aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
dixit, et amplexus nati Cytherea petiuit,
arma sub aduersa posuit radiantia quercu.
ille, deae donis et tanto laetus honore,
expleri nequit atque oculos per singula uoluit
miraturque interque manus et bracchia uersat
terribilem cristis galeam flammasque uomentem
fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem
sanguineam ingentem, qualis cum caerula nubes
solis inardescit radiis longeque refulget;
tum leuis ocreas electro auroque recocto
hastamque et clipei non enarrabile textum.
illic res Italas Romanorumque triumphos
haut uatum ignarus uenturique inscius aeui
fecerat Ignipotens, illic genus omne futurae
stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
fecerat et uiridi fetam Mauortis in antro

610. **et gelido** (codd. P R M_2 γ al.) W. C. al. **egelido** (codd. M_1 b c Seru.) R. F. G. al.

620. **minantem** (codd. P γ_1) R. **uomentem** codd. et edd. cet.

procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
ludere pendentis pueros et lambere matrem
inpauidos, illam tereti ceruice reflexam
mulcere alternos et corpora fingere lingua.
nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas
consessu caueae magnis Circensibus actis
addiderat subitoque nouom consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque seueris.
post idem inter se posito certamine reges
armati Iouis ante aram paterasque tenentes
stabant et caesa iungebant foedera porca.
haut procul inde citae Mettum in diuersa quadrigae
distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
raptabatque uiri mendacis uiscera Tullus
per siluam, et sparsi rorabant sanguine uepres.
nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
accipere ingentique urbem obsidione premebat:
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
illum indignanti similem similemque minanti
aspiceres, pontem auderet quia uellere Cocles
et fluuium uinclis innaret Cloelia ruptis.
in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
atque hic auratis uolitans argenteus anser
porticibus Gallos in limine adesse canebat.
Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
defensi tenebris et dono noctis opacae:
aurea caesaries ollis atque aurea uestis;
uirgatis lucent sagulis, tum lactea colla
auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
hic exultantis Salios nudosque Lupercos
lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
extuderat, castae ducebant sacra per urbem
pilentis matres in mollibus. hinc procul addit

633. **reflexa** (codd. P R γ b) R. C. al. **reflexam** (codd. M c) F. al. quod certe elegantius est.

654. Hunc u. transtulerunt R. F. ut sequeretur u. 641, fortasse recte. ibi comparet in edit. Parm.

Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
et scelerum poenas et te, Catilina, minaci
pendentem scopulo Furiarumque ora trementem,
secretosque pios, his dantem iura Catonem.
haec inter tumidi late maris ibat imago
aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
et circum argento clari delphines in orbem
aequora uerrebant caudis aestumque secabant.
in medio classis aeratas, Actia bella,
cernere erat totumque instructo Marte uideres
feruere Leucaten auroque effulgere fluctus.
hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
laeta uomunt patriumque aperitur uertice sidus.
parte alia uentis et dis Agrippa secundis
arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
tempora nauali fulgent rostrata corona.
hinc ope barbarica uariisque Antonius armis,
uictor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum uiresque Orientis et ultima secum
Bactra uehit, sequiturque, nefas, Aegyptia coniunx.
una omnes ruere, ac totum spumare reductis
conuolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
alta petunt: pelago credas innare reuolsas
Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
tanta mole uiri turritis puppibus instant.
stuppea flamma manu telisque uolatile ferrum
spargitur, arua noua Neptunia caede rubescunt.
regina in mediis patrio uocat agmina sistro
necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
contra Neptunum et Venerem contraque Mineruam
tela tenent. saeuit medio in certamine Mauors
caelatus ferro tristesque ex aethere Dirae,
et scissa gaudens uadit Discordia palla,
quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi,

704. **tendebat** (codd. P γ) R. in Ed. min. **intendebat** uolg. cet.

omnis Arabs, omnes uertebant terga Sabaei.
ipsa uidebatur uentis regina uocatis
uela dare et laxos iam iamque inmittere funis.
illam inter caedes pallentem morte futura
fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri,
contra autem magno maerentem corpore Nilum
pandentemque sinus et tota ueste uocantem
caeruleum in gremium latebrosaque flumina uictos.
at Caesar, triplici inuectus Romana triumpho
moenia, dis Italis uotum inmortale sacrabat,
maxuma tercentum totam delubra per urbem.
laetitia ludisque uiae plausuque fremebant;
omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
ante aras terram caesi strauere iuuenci.
ipse, sedens niueo candentis limine Phoebi,
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus; incedunt uictae longo ordine gentes,
quam uariae linguis, habitu tam uestis et armis.
hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
talia per clipeum Volcani, dona parentis,
miratur rerumque ignarus imagine gaudet,
attollens umero famamque et fata nepotum.

197. **squallida** (cod. M_1) Heins. Bentl. **pallida** (codd. pler.) R.
569. R. ex cod. P adsumpsit **finitimos** mire sane. H. ex codd. seris **finitimus**. at **finitimo** (codd. M R γ c) W. C. al. quod cum datiuo 'capiti' iungit C.; ne cum abl. 'ferro' quidem nobis displicet.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER NONVS.

Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
'Turne, quod optanti diuom promittere nemo
auderet, uoluenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relicta
sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetrauit ad urbes
Lydorumque manum collectos armat agrestis.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
rumpe moras omnis et turbata arripe castra.'
dixit, et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
adgnouit iuuenis duplicisque ad sidera palmas
sustulit, et tali fugientem est uoce secutus:
'Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
detulit in terras? unde haec tam clara repente
tempestas? medium uideo discedere caelum
palantisque polo stellas. sequor omina tanta,
quisquis in arma uocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, onerauitque aethera uotis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,

17. et (codd. M R) W. C. L. Br. al. ac (codd. cet.) R. Haupt, Schaper.

diues ecum, diues pictai uestis et auri
(Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuuenes, medio dux agmine Turnus),
ceu septem surgens sedatis amnibus altus
per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
cum refluit campis et iam se condidit alueo.
hic subitam nigro glomerari puluere nubem
prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
primus ab aduersa conclamat mole Caicus:
'quis globus, o ciues, caligine uoluitur atra?
ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
hostis adest, heia!' ingenti clamore per omnis
condunt se Teucri portas et moenia complent.
namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: siqua interea fortuna fuisset,
neu struere auderent aciem neu credere campo;
castra modo et tutos seruarent aggere muros.
ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
obiciunt portas tamen et praecepta facessunt
armatique cauis expectant turribus hostem.
Turnus, ut ante uolans tardum praecesserat agmen
uiginti lectis equitum comitatus et urbi
improvisus adest (maculis quem Thracius albis
portat equus cristaque tegit galea aurea rubra),
'ecquis erit, mecum, iuuenes, qui primus in hostem?
en' ait, et iaculum attorquens emittit in auras,
principium pugnae, et campo sese arduus infert.
clamorem excipiunt socii fremituque secuntur
horrisono: Teucrum mirantur inertia corda,
non aequo dare se campo, non obuia ferre
arma uiros, sed castra fouere. huc turbidus atque huc
lustrat equo muros aditumque per auia quaerit.
ac ueluti pleno lupus insidiatus ouili
cum fremit ad caulas, uentos perpessus et imbris,
nocte super media, tuti sub matribus agni
balatum exercent, ille asper et improbus ira

29. *uertitur arma tenens et toto uertice supra est.* abest hic u. a codd. uet., locum proprium habens VII. 784.

47—52. Haec ita distinximus, ut 'Turnus' pro subiecto sit uerbi 'ait.'

saeuit in absentis, collecta fatigat edendi
ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
qua temptet ratione aditus et quae uia clausos
excutiat Teucros uallo atque effundat in aequor?
classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
aggeribus saeptam circum et fluuialibus undis,
inuadit sociosque incendia poscit ouantis
atque manum pinu flagranti feruidus implet.
tum uero incumbunt, urget praesentia Turni,
atque omnis facibus pubes accingitur atris.
diripuere focos; piceum fert fumida lumen
taeda et commixtam Volcanus ad astra fauillam.
  Quis deus, o Musae, tam saeua incendia Teucris
auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
dicite. prisca fides facto, sed fama perennis.
tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
ipsa deum fertur Genetrix Berecyntia magnum
uocibus his adfata Iouem: 'da, gnate, petenti,
quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
* pinea silua mihi, multos dilecta per annos,*
lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
has ego Dardanio iuueni, cum classis egeret,
laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
solue metus atque hoc precibus sine posse parentem:
ne cursu quassatae ullo neu turbine uenti
uincantur, prosit nostris in montibus ortas.'
filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
'o genetrix, quo fata uocas? aut quid petis istis?
mortaline manu factae inmortale carinae
fas habeant certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
immo ubi defunctae finem portusque tenebunt

66. **ardet.** distinximus ut R. L. F. al. commate W. C. Br. al.
67. **quae uia** (codd. P R) W. C. F. al. **qua uia** codd. F M γ b c utramque lect. testatur Seru. illam commendat. qua ui ex coni. R.
91. **ne cursu** (codd. P c) R. **neu cursu** codd. M R b.

Ausonios olim, quaecumque euaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia uexerit arua,
mortalem eripiam formam magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.'
dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque uoragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies et tempora Parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum noua lux oculis offulsit et ingens
uisus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori; tum uox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas, Teucri, defendere nauis
neue armate manus: maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. uos ite solutae,
ite deae pelagi: Genetrix iubet.' et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt uincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt. hinc uirgineae, mirabile monstrum,
reddunt se totidem facies pontoque feruntur.
Obstipuere animis Rutuli, conterritus ipse
turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
rauca sonans reuocatque pedem Tiberinus ab alto.
at non audaci Turno fiducia cessit;
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'Troianos haec monstra petunt, his Iuppiter ipse
auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
expectans Rutulos. ergo maria inuia Teucris
nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est:
terra autem in nostris manibus, tot milia gentes
arma ferunt Italae. nil me fatalia terrent,
siqua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
sat fatis Venerique datum, tetigere quod arua

121. *quot prius aeratae steterant ad litora prorae.* abest ab omnibus uet. codd. hic uersus, desumptusque esse uidetur a proprio loco X. 223.

123. Schaper coni. **animi Rutulis**, et in u. 130 **expectant.** sed neutra coniectura opus est.

fertilis Ausoniae Troes. sunt et mea contra
fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
coniuge praerepta: nec solos tangit Atridas
iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
"sed periisse semel satis est": peccare fuisset
ante satis penitus modo non genus omne perosos
femineum. quibus haec medii fiducia ualli
fossarumque morae, leti discrimina parua,
dant animos. at non uiderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
sed uos, o lecti, ferro quis scindere uallum
apparat, et mecum inuadit trepidantia castra?
non armis mihi Volcani, non mille carinis
est opus in Teucros, addant se protinus omnes
Etrusci socios: tenebras et inertia furta
Palladii caesis summae custodibus arcis
ne timeant, nec equi caeca condemur in aluo:
luce palam certum est igni circumdare muros.
haut sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum.
nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
procurate, uiri, et pugnam sperate parari.'
interea uigilum excubiis obsidere portas
cura datur Messapo et moenia cingere flammis;
bis septem Rutuli, muros qui milite seruent,
delecti; ast illos centeni quemque secuntur
purpurei cristis iuuenes auroque corusci.
discurrunt uariantque uices fusique per herbam
indulgent uino et uertunt crateras aënos.
conlucent ignes, noctem custodia ducit
insomnem ludo.

Haec super e uallo prospectant Troes et armis
alta tenent, nec non trepidi formidine portas

141. **modo non** (codd. F M P γ b c Seru. Grammat.) H. W. C. Br. al. **modo nunc** ed. Ven. Markl. R. F. al. uid. quae disputarunt illinc W. C. hinc F.

143. Varii codd. dant **discrimina parua** et **discrimine paruo**. ut nos edd. plur. R. C. F. al. cf. IV. 98.

146, 7. Hos uss. transposuere R. L. ut sequerentur u. 72, contra pugnante C. quem uid. in Vol. III. 484.

explorant pontisque et propugnacula iungunt,
tela gerunt. instat Mnestheus acerque Serestus,
quos pater Aeneas, siquando aduersa uocarent,
rectores iuuenum et rerum dedit esse magistros.
omnis per muros legio, sortita periclum,
excubat exercetque uices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
uenatrix iaculo celerem leuibusque sagittis;
it iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma,
ora puer prima signans intonsa iuuenta.
his amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido?
aut pugnam aut aliquid iamdudum inuadere magnum
mens agitat mihi nec placida contenta quietest.
cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
lumina rara micant; somno uinoque soluti
procubuere; silent late loca; percipe porro,
quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes, populusque patresque,
exposcunt mittique uiros, qui certa reportent.
si tibi quae posco promittunt, nam mihi facti
fama sat est, tumulo uideor reperire sub illo
posse uiam ad muros et moenia Pallantea.'
obstipuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
'mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
sublatum erudiit, nec tecum talia gessi,
magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
est hic, est animus lucis contemptor et istum
qui uita bene credat emi, quo tendis, honorem.'
Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale uerebar,
nec fas, non, ita me referat tibi magnus ouantem
Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.

sed siquis, quae multa uides discrimine tali,
siquis in aduersum rapiat casusue deusue,
te superesse uelim; tua uita dignior aetas.
sit qui me raptum pugna pretioue redemptum
mandet humo, solita aut siqua id Fortuna uetabit,
absenti ferat inferias decoretque sepulchro.
neu matri miserae tanti sim causa doloris,
quae te sola, puer, multis e matribus ausa
persequitur magni nec moenia curat Acestae.'
ille autem 'causas nequiquam nectis inanis,
nec mea iam mutata loco sententia cedit:
adceleremus' ait. uigiles simul excitat, illi
succedunt seruantque uices: statione relicta
ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
  Cetera per terras omnis animalia somno
laxabant curas et corda oblita laborum;
ductores Teucrum primi, delecta iuuentus,
consilium summis regni de rebus habebant,
quid facerent quisue Aeneae iam nuntius esset.
stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
castrorum et campi medio. tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
rem magnam, pretiumque morae fore. primus Iulus
accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis,
Aeneadae, neue haec nostris spectentur ab annis,
quae ferimus. Rutuli somno uinoque soluti
conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
qui patet in biuio portae, quae proxuma ponto;
interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
erigitur: si fortuna permittitis uti
quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
mox hic cum spoliis ingenti caede peracta
adfore cernetis. nec nos uia fallit euntis:
uidimus obscuris primam sub uallibus urbem
uenatu adsiduo et totum cognouimus amnem.'

226. **et delecta** R. F. al. sed abest **et** ab omn. uet. codd. itaque cum C. non edidimus.

229. **et scuta tenentes** codd. et edd. fere omnes. ex cod. P corrupta scriptione eruit R. **in scuta tuentes.**

hic annis grauis atque animi maturus Aletes:
'di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
non tamen omnino Teucros delere paratis,
cum talis animos iuuenum et tam certa tulistis
pectora.' sic memorans umeros dextrasque tenebat
amborum et uoltum lacrimis atque ora rigabat.
'quae uobis, quae digna, uiri, pro laudibus istis
praemia posse rear solui? pulcherrima primum
di moresque dabunt uestri; tum cetera reddet
actutum pius Aeneas atque integer aeui
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.'
'immo ego uos, cui sola salus genitore reducto'
excipit Ascanius, 'per magnos, Nise, Penatis
Assaracique Larem et canae penetralia Vestae
obtestor; quaecumque mihi fortuna fidesque est,
in uestris pono gremiis: reuocate parentem,
reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
bina dabo argento perfecta atque aspera signis
pocula, deuicta genitor quae cepit Arisba,
et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
cratera anticum, quem dat Sidonia Dido.
si uero capere Italiam sceptrisque potiri
contigerit uictori et praedae dicere sortem,
uidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
praeterea bis sex genitor lectissima matrum
corpora captiuosque dabit suaque omnibus arma,
insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
te uero, mea quem spatiis propioribus aetas
insequitur, uenerande puer, iam pectore toto
accipio et comitem casus complector in omnis.
nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
uerborumque fides.' contra quem talia fatur
Euryalus: 'me nulla dies tam fortibus ausis
dissimilem arguerit; tantum fortuna secunda
haut aduersa cadat. sed te super omnia dona

274. Schaper coni. **quin super.**
283. **haut** (codd. M P R γ_1) W. C. L. F. al. **aut** (codd. γ_2 b c)

unum oro: genetrix Priami de gente uetusta
est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
inque salutatam linquo, nox et tua testis
dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
at tu, oro, solare inopem et succurre relictae.
hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
in casus omnis.' percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus,
atque animum patriae strinxit pietatis imago.
tum sic effatur:
'sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae
solum defuerit, nec partum gratia talem
parua manet. casus factum quicumque sequentur,
per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
haec eadem matrique tuae generique manebunt.'
sic ait inlacrimans; umero simul exuit ensem
auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem uagina aptarat eburna.
dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
exuuias; galeam fidus permutat Aletes.
protinus armati incedunt; quos omnis euntis
primorum manus ad portas iuuenumque senumque
prosequitur uotis. nec non et pulcher Iulus,
ante annos animumque gerens curamque uirilem,
multa patri mandata dabat portanda: sed aurae
omnia discerpunt et nubibus inrita donant.
  Egressi superant fossas noctisque per umbram
castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
exitio. passim somno uinoque per herbam
corpora fusa uident, arrectos litore currus,
inter lora rotasque uiros, simul arma iacere,

H. R. G. Br. nobis simplicissima ratio placet, ut Euryalus uerbis quam minime malis dicat 'modo ne moriar hac nocte.'

288, 9. Hunc locum male distinxerunt C. F. cum Maduigio, 'nox et tua testis dextera' in parenthesi ponentes. etenim 'linquo quod nequeam' bene latine non dicitur. constructio est 'nox...testis (me insalutatam eam linquere) quod nequeam...' uid. Praef. ad Grammat.

uina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
'Euryale, audendum dextra; nunc ipsa uocat res.
hac iter est. tu, nequa manus se attollere nobis
a tergo possit, custodi et consule longe;
haec ego uasta dabo et lato te limite ducam.'
sic memorat uocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
exstructus toto proflabat pectore somnum,
rex idem et regi Turno gratissimus augur,
sed non augurio potuit depellere pestem.
tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
nanctus equis ferroque secat pendentia colla;
tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
terra torique madent: nec non Lamyrumque Lamumque
et iuuenem Serranum, illa qui plurima nocte
luserat, insignis facie, multoque iacebat
membra deo uictus; felix, si protinus illum
aequasset nocti ludum in lucemque tulisset:
inpastus ceu plena leo per ouilia turbans,
suadet enim uesana fames, manditque trahitque
molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento.
nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
ignaros, Rhoetum uigilantem et cuncta uidentem,
sed magnum metuens se post cratera tegebat;
pectore in aduerso totum cui comminus ensem
condidit adsurgenti et multa morte recepit:
purpuream uomit ille animam et cum sanguine mixta
uina refert moriens; hic furto feruidus instat.
iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
deficere extremum et religatos rite uidebat
carpere gramen equos: breuiter cum talia Nisus
(sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)
'absistamus' ait, 'nam lux inimica propinquat.
poenarum exhaustum satis est, uia facta per hostis.'
multa uirum solido argento perfecta relincunt
armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.

Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
quae mittit dona hospitio cum iungeret absens
Caedicus (ille suo moriens dat habere nepoti,
post mortem bello Rutuli pugnaque potiti),
haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
induit. excedunt castris et tuta capessunt.
  Interea praemissi equites ex urbe Latina,
cetera dum legio campis instructa moratur,
ibant et Turno regi responsa ferebant,
tercentum, scutati omnes, Volcente magistro.
iamque propinquabant castris muroque subibant,
cum procul hos laeuo flectentis limite cernunt
et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
prodidit inmemorem radiisque aduersa refulsit.
haut temere est uisum. conclamat ab agmine Volcens:
'state, uiri. quae causa uiae? quiue estis in armis?
quoue tenetis iter?' nihil illi tendere contra,
sed celerare fugam in siluas et fidere nocti.
obiciunt equites sese ad diuortia nota
hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant.
silua fuit late dumis atque ilice nigra
horrida, quam densi complerant undique sentes;
rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
impediunt fallitque timor regione uiarum;
Nisus abit. iamque inprudens euaserat hostis
atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat.
ut stetit et frustra absentem respexit amicum,
'Euryale infelix, qua te regione reliqui?
quaue sequar, rursus perplexum iter omne reuoluens
fallacis siluae?' simul et uestigia retro
obseruata legit dumisque silentibus errat.

371. **murosque** (codd. P γ b_1 c_1) R. **muroque** (codd. M R b_2 c_2) edd. plur. cf. VII. 161.

380. **abitum** (codd. M_1 c b_2 al. Seru.) W. R. C. F. al. **aditum** codd. M_2 P R V γ_1 b_1.

387. L. Haupt, Schaper legunt **ac lucos.** Geertz **atque locis.**

audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
peruenit ac uidet Euryalum, quem iam manus omnis
fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
oppressum rapit et conantem plurima frustra.
quid faciat? qua ui iuuenem, quibus audeat armis
eripere? an sese medios moriturus in enses
inferat et pulchram properet per uolnera mortem?
ocius adducto *torquet* hastile lacerto
suspiciens altam Lunam, et sic uoce precatur:
'tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
astrorum decus et nemorum Latonia custos.
siqua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
dona tulit, siqua ipse meis uenatibus auxi
suspendiue tholo aut sacra ad fastigia fixi,
hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
dixerat, et toto conixus corpore ferrum
conicit: hasta uolans noctis diuerberat umbras
et uenit auersi in tergum Sulmonis ibique
frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
uoluitur ille uomens calidum de pectore flumen
frigidus et longis singultibus ilia pulsat.
diuersi circumspiciunt. hoc acrior idem
ecce aliud summa telum librabat ab aure.
dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
stridens traiectoque haesit tepefacta cerebro.
saeuit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
auctorem nec quo se ardens inmittere possit.
'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
persolues amborum' inquit; simul ense recluso
ibat in Euryalum. tum uero exterritus, amens
conclamat Nisus, nec se celare tenebris

402. **torquens** codd. uet. edd. explicandi loci causa edidimus **torquet** quod coni. R., ut W. 'torquetque.' fieri autem potuit ut librarii metro studentes participium pro uerbo finito scriberent.

403. **altam Lunam et** codd. M P γ b c m al. **altam ad Lunam et** codd. R V. ex edd. non timuerunt W. C. G. participia recipere uerbo finito carentia. alii ut F. eiciunt **et**. sed uel sic duo participia sine particula (cum scribi potuisset 'suspiciensque'), minime placent. R. eiecto **et** post Bergkium legit 'suspiciens altum, lunam sic.' inter has turbas nihil nobis satius uidetur quam ut recipiatur **torquet** in u. 402.

amplius aut tantum potuit perferre dolorem:
'me, me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum,
o Rutuli: mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
nec potuit, caelum hoc et conscia sidera testor,
tantum infelicem nimium dilexit amicum.'
talia dicta dabat; sed uiribus ensis adactus
transabiit costas et candida pectora rumpit.
uoluitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
it cruor, inque umeros ceruix conlapsa recumbit:
purpureus ueluti cum flos succisus aratro
languescit moriens lassoue papauera collo
demisere caput, pluuia cum forte grauantur.
at Nisus ruit in medios solumque per omnis
Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
proturbant. instat non setius ac rotat ensem
fulmineum, donec Ruduli clamantis in ore
condidit aduorso et moriens animam abstulit hosti.
tum super exanimum sese proiecit amicum
confossus placidaque ibi demum morte quieuit.
Fortunati ambo! siquid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori uos eximet aeuo,
dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti
Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
exsangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
corpora seminecisque uiros tepidaque recentem
caede locum et plenos spumanti sanguine riuos.
adgnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
iam sole infuso, iam rebus luce retectis
Turnus in arma uiros, armis circumdatus ipse,
suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
quisque suas uariisque acuunt rumoribus iras.
quin ipsa arrectis, uisu miserabile, in hastis

praefigunt capita et multo clamore secuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
ingentisque tenent fossas et turribus altis
stant maesti; simul ora uirum praefixa mouebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
  Interea pauidam uolitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit,
excussi manibus radii reuolutaque pensa.
euolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam, muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa uirum non illa pericli
telorumque memor; caelum dehinc questibus implet:
'hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae
sera meae requies, potuisti linquere solam,
crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
adfari extremum miserae data copia matri?
heu, terra ignota canibus data praeda Latinis
alitibusque iaces, nec te tua funere mater
produxi pressiue oculos aut uolnera laui,
ueste tegens, tibi quam noctes festina diesque
urgebam et tela curas solabar anilis.
quo sequar? aut quae nunc artus auolsaque membra
et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
figite me, siqua est pietas, in me omnia tela
conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro:
aut tu, magne Pater diuom, miserere tuoque
inuisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
quando aliter nequeo crudelem abrumpere uitam.'
hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
it gemitus: torpent infractae ad proelia uires.

481. **illa** (cod. R) Br. **ille** (codd. cet) edd. cet.
485. **data** (codd. fere omn.) R. F. al. **date** (Mentel. al.) W. C. al.
486. **te tua funera** (codd. et Grammat. fere omn.) R. F. al. qui **tua funera** epexegesim esse statuunt. multa multi coniecerunt, et nos Petri Bembi lectionem **funere** ut omnium maxime probabilem admisimus.

illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
corripiunt interque manus sub tecta reponunt.
  At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
adcelerant acta pariter testudine Volsci
et fossas implere parant ac uellere uallum.
quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
qua rara est acies interlucetque corona
non tam spissa uiris. telorum effundere contra
omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
adsueti longo muros defendere bello.
saxa quoque infesto uoluebant pondere, siqua
possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
ferre iuuat subter densa testudine casus.
nec iam sufficiunt. nam qua globus imminet ingens,
immanem Teucri molem uoluuntque ruuntque,
quae strauit Rutulos late armorumque resoluit
tegmina. nec curant caeco contendere Marte
amplius audaces Rutuli, sed pellere uallo
missilibus certant.
parte alia horrendus uisu quassabat Etruscam
pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;
at Messapus ecum domitor, Neptunia proles,
rescindit uallum et scalas in moenia poscit.
  Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,
quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
ediderit, quem quisque uirum demiserit Orco;
et mecum ingentis oras euoluite belli.
  Turris erat uasto suspectu et pontibus altis,
opportuna loco, summis quam uiribus omnes
expugnare Itali summaque euertere opum ui
certabant, Troes contra defendere saxis
perque cauas densi tela intorquere fenestras.
princeps ardentem coniecit lampada Turnus
et flammam adfixit lateri, quae plurima uento

513. **cum** codd. **quam** coni. Schrader. **num** R. male. ferri potest **cum tamen**, quod est 'tamen interea.'

529. *et meministis enim, diuae, et memorare potestis.* abest ab omn. uet. codd. nec a Seru. agnoscitur.

corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
turbati trepidare intus frustraque malorum
uelle fugam. dum se glomerant retroque residunt
in partem, quae peste caret, tum pondere turris
procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
semineces ad terram, immani mole secuta,
confixique suis telis et pectora duro
transfossi ligno ueniunt. uix unus Helenor
et Lycus elapsi. quorum primaeuos Helenor,
Maeonio regi quem serua Licymnia furtim
sustulerat uetitisque ad Troiam miserat armis,
ense leuis nudo parmaque inglorius alba;
isque ubi se Turni media inter milia uidit,
hinc acies atque hinc acies adstare Latinas:
ut fera, quae densa uenantum saepta corona
contra tela furit seseque haut nescia morti
inicit et saltu supra uenabula fertur,
haut aliter iuuenis medios moriturus in hostis
inruit et, qua tela uidet densissima, tendit.
at pedibus longe melior Lycus inter et hostis
inter et arma fuga muros tenet altaque certat
prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
increpat his uictor: 'nostrasne euadere, demens,
sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
pendentem et magna muri cum parte reuellit.
qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
sustulit alta petens pedibus Iouis armiger uncis
quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. undique clamor
tollitur: inuadunt et fossas aggere complent;
ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, uictorem Caenea Turnus,
Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan,
Priuernum Capys. hunc primo leuis hasta Themillae

strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
ad uolnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta
et laeuo infixa est lateri manus abditaque intus
spiramenta animae letali uolnere rupit.
stabat in egregiis Arcentis filius armis,
pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
eductum Matris luco Symaethia circum
flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
stridentem fundam positis Mezentius hastis
ipse ter adducta circum caput egit habena
et media aduersi liquefacto tempora plumbo
diffidit ac multa porrectum extendit harena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
dicitur ante feras solitus terrere fugaces
Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
germanam nuper thalamo sociatus habebat.
is primam ante aciem digna atque indigna relatu
uociferans tumidusque nouo praecordia regno
ibat et ingentem sese clamore ferebat:
'non pudet obsidione iterum ualloque teneri,
bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
en qui nostra sibi bello conubia poscunt!
quis deus Italiam, quae uos dementia adegit?
non hic Atridae nec fandi fictor Vlixes:
durum a stirpe genus natos ad flumina primum
deferimus saeuoque gelu duramus et undis.
uenatu inuigilant pueri siluasque fatigant,
flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
at patiens operum paruoque adsueta iuuentus
aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
omne aeuom ferro teritur, uersaque iuuencum
terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
debilitat uires animi mutatque uigorem:
canitiem galea premimus, semperque recentis
comportare iuuat praedas et uiuere rapto.
uobis picta croco et fulgenti murice uestis,
desidiae cordi, iuuat indulgere choreis,
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.

o uere Phrygiae (neque enim Phryges), ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum,
tympana uos buxusque uocat Berecyntia Matris
Idaeae: sinite arma uiris et cedite ferro.'
  Talia iactantem dictis ac dira canentem
non tulit Ascanius, neruoque obuersus equino
intendit telum diuersaque bracchia ducens
constitit, ante Iouem supplex per uota precatus:
'Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
et statuam ante aras aurata fronte iuuencum
candentem pariterque caput cum matre ferentem,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
audiit et caeli Genitor de parte serena
intonuit laeuom, sonat una fatifer arcus:
effugit horrendum stridens adducta sagitta
perque caput Remuli uenit et caua tempora ferro
transigit. 'i, uerbis uirtutem inlude superbis:
bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt:'
hoc tantum Ascanius. Teucri clamore secuntur
laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
desuper Ausonias acies urbemque uidebat,
nube sedens, atque his uictorem adfatur Iulum:
'macte noua uirtute, puer: sic itur ad astra,
dis genite et geniture deos. iure omnia bella
gente sub Assaraci fato uentura resident,
nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto
aethere se misit, spirantis dimouet auras
Ascaniumque petit. forma tum uertitur oris
antiquom in Buten: hic Dardanio Anchisae
armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
tum comitem Ascanio pater addidit: ibat Apollo
omnia longaeuo similis, uocemque coloremque
et crinis albos et saeua sonoribus arma,
atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
'sit satis, Aenide, telis inpune Numanum
oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
concedit laudem et paribus non inuidet armis:
cetera parce, puer, bello.' sic orsus Apollo

mortalis medio aspectus sermone reliquit
et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
adgnouere deum proceres diuinaque tela
Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem.
ergo auidum pugnae dictis ac numine Phoebi
Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
it clamor totis per propugnacula muris,
intendunt acris arcus ammentaque torquent.
sternitur omne solum telis, tum scuta cauaeque
dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit:
quantus ab occasu ueniens pluuialibus Haedis
uerberat imber humum, quam multa grandine nimbi
in uada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris
torquet aquosam hiemem et caelo caua nubila rumpit.
  Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
quos Iouis eduxit luco siluestris Iaera
abietibus iuuenes patriis et montibus aequos,
portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,
freti animis, ultroque inuitant moenibus hostem.
ipsi intus dextra ac laeua pro turribus adstant,
armati ferro et cristis capita alta corusci:
quales aëriae liquentia flumina circum,
siue Padi ripis Athesim seu propter amoenum,
consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
attollunt capita et sublimi uertice nutant.
inrumpunt aditus Rutuli ut uidere patentis
continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
et praeceps animi Tmarus et Mauortius Haemon
agminibus totis: at uersi terga dedere
aut ipso portae posuere in limine uitam.
tum magis increscunt animis discordibus irae;
et iam collecti Troes glomerantur eodem
et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno diuersa in parte furenti
turbantique uiros perfertur nuntius, hostem
feruere caede noua et portas praebere patentis.
deserit inceptum atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,

Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
coniecto sternit iaculo; uolat Itala cornus
aëra per tenerum stomachoque infixa sub altum
pectus abit: reddit specus atri uolneris undam
spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
non iaculo, neque enim iaculo uitam ille dedisset,
sed magnum stridens contorta phalarica uenit,
fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
nec duplici squama lorica fidelis et auro
sustinuit: conlapsa ruunt immania membra.
dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
talis in Euboico Baiarum litore quondam
saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
prona trahit penitusque uadis inlisa recumbit:
miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae;
tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile
Inarime Iouis imperiis inposta Typhoeo.
Hic Mars armipotens animum uiresque Latinis
addidit et stimulos acris sub pectore uertit
inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
undique conueniunt, quoniam data copia pugnae
bellatorque animo deus incidit.
Pandarus ut fuso germanum corpore cernit
et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
portam ui magna conuerso cardine torquet,
obnixus latis umeris, multosque suorum
moenibus exclusos duro in certamine linquit;
ast alios secum includit recipitque ruentis,
demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
uiderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
immanem ueluti pecora inter inertia tigrim.
continuo noua lux oculis effulsit, et arma
horrendum sonuere; tremunt in uertice cristae
sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
adgnoscunt faciem inuisam atque immania membra
turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens
emicat et mortis fraternae feruidus ira

effatur: 'non haec dotalis regia Amatae.
nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
castra inimica uides: nulla hinc exire potestas.'
olli subridens sedato pectore Turnus
'incipe, siqua animo uirtus, et consere dextram:
hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.'
dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
intorquet summis adnixus uiribus hastam:
excepere aurae; uolnus Saturnia Iuno
detorsit ueniens, portaeque infigitur hasta.
'at non hoc telum, mea quod ui dextera uersat,
effugies; neque enim is teli nec uolneris auctor.'
sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
et mediam ferro gemina inter tempora frontem
diuidit inpubesque immani uolnere malas.
fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
huc caput atque illuc umero ex utroque pependit.
diffugiunt uersi trepida formidine Troes:
et si continuo uictorem ea cura subisset,
rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
ultimus ille dies bello gentique fuisset;
sed furor ardentem caedisque insana cupido
egit in aduersos.
principio Phalerim et succiso poplite Gygen
excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
in tergum, Iuno uires animumque ministrat;
addit Halym comitem et confixa Phegea parma,
ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra sociosque uocantem
uibranti gladio conixus ab aggere dexter
occupat, huic uno desectum comminus ictu
cum galea longe iacuit caput; inde ferarum
uastatorem Amycum, quo non felicior alter
ungere tela manu ferrumque armare ueneno,
et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
et citharae cordi numerosque intendere neruis.
semper equos atque arma uirum pugnasque canebat.

Tandem ductores audita caede suorum
conueniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus,
palantisque uident socios hostemque receptum.
et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
unus homo et uestris, o ciues, undique saeptus
aggeribus tantas strages inpune per urbem
ediderit? iuuenum primos tot miserit Orco?
non infelicis patriae ueterumque deorum
et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?'
talibus accensi firmantur et agmine denso
consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
et fluuium petere ac partem, quae cingitur unda;
acrius hoc Teucri clamore incumbere magno
et glomerare manum. ceu saeuum turba leonem
cum telis premit infensis, at territus ille,
asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
ira dare aut uirtus patitur, nec tendere contra
ille quidem hoc cupiens potis est per tela uirosque:
haut aliter retro dubius uestigia Turnus
inproperata refert, et mens exaestuat ira.
quin etiam bis tum medios inuaserat hostis,
bis confusa fuga per muros agmina uertit;
sed manus e castris propere coit omnis in unum,
nec contra uires audet Saturnia Iuno
sufficere, aëriam caelo nam Iuppiter Irim
demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
ergo nec clipeo iuuenis subsistere tantum
nec dextra ualet: iniectis sic undique telis
obruitur. strepit adsiduo caua tempora circum
tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,
discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo
ictibus: ingeminant hastis et Troes et ipse
fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
liquitur et piceum (nec respirare potestas)
flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
in fluuium dedit: ille suo cum gurgite flauo
accepit uenientem ac mollibus extulit undis
et laetum sociis abluta caede remisit.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER DECIMVS.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
conciliumque uocat diuom pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnis
castraque Dardanidum aspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatentibus, incipit ipse:
'caelicolae magni, quianam sententia uobis
uersa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra uetitum discordia? quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
adueniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite et placitum laeti componite foedus.'
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o Pater, o hominum rerumque aeterna potestas,
namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus?
cernis ut insultent Rutuli Turnusque feratur
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros:
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus moerorum et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. numquamne leuari

24. **moerorum** (codd. P_1 b c_2 Seru.) R. C. F. Br. Ben. **murorum** (codd. P_2 M R V γ c_1) W. L. al. **fossas** (codd. P V γ b Seru.) R. C. **fossae** (codd. M R c_2) W. L. F. Br. Ben. Haupt, quos nos secuti.

obsidione sines? muris iterum imminet hostis
nascentis Troiae: nec non exercitus alter
atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. equidem credo, mea uolnera restant
et tua progenies mortalia demoror arma.
si sine pace tua atque inuito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata neque illos
iuueris auxilio; sin tot responsa secuti,
quae Superi Manesque dabant, cur nunc tua quisquam
uertere iussa potest aut cur noua condere fata?
quid repetam exustas Erycino in litore classes,
quid tempestatum regem uentosque furentis
Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
nunc etiam Manis (haec intemptata manebat
sors rerum) mouet et superis inmissa repente
Allecto medias Italum bacchata per urbes.
nil super imperio moueor: sperauimus ista,
dum fortuna fuit; uincant quos uincere mauis.
si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
dura, per euersae, Genitor, fumantia Troiae
excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis
et, quamcumque uiam dederit Fortuna, sequatur:
hunc tegere et dirae ualeam subducere pugnae.
est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
exigat hic aeuum. magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
obstabit Tyriis. quid pestem euadere belli
iuuit et Argolicos medium fugisse per ignes
totque maris uastaeque exhausta pericula terrae,
dum Latium Teucri recidiuaque Pergama quaerunt?
non satius cineres patriae insedisse supremos
atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoenta
redde, oro, miseris iterumque reuoluere casus
da, pater, Iliacos Teucris.' tum regia Iuno
acta furore graui 'quid me alta silentia cogis
rumpere et obductum uerbis uolgare dolorem?
Aenean hominum quisquam diuomque subegit

bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandrae inpulsus furiis: num linquere castra
hortati sumus aut uitam committere uentis,
num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
egit? ubi hic Iuno demissaue nubibus Iris?
indignum est Italos Troiam circumdare flammis
nascentem et patria Turnum consistere terra,
cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater:
quid face Troianos atra uim ferre Latinis,
arua aliena iugo premere atque auertere praedas?
quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
tu potes Aenean manibus subducere Graium
proque uiro nebulam et uentos obtendere inanis,
tu potes in totidem classem conuertere Nymphas:
nos aliquid Rutulos contra iuuisse nefandum est?
"Aeneas ignarus abest": ignarus et absit.
est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
quid grauidam bellis urbem et corda aspera temptas?
nosne tibi fluxas Phrygiae res uertere fundo
conamur? nos, an miseros qui Troas Achiuis
obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque et foedera soluere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter,
aut ego tela dedi fouiue Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis: nunc sera querellis
haut iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'
  Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
caelicolae adsensu uario, ceu flamina prima
cum deprensa fremunt siluis et caeca uolutant
murmura, uenturos nautis prodentia uentos.
tum Pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
infit, eo dicente deum domus alta silescit
et tremefacta solo tellus, silet arduus aether,
tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus.
'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris

haut licitum, nec uestra capit discordia finem:
quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusne fuat, nullo discrimine habebo,
seu fatis Italum castra obsidione tenentur
siue errore malo Troiae monitisque sinistris.
nec populos soluo: sua cuique exorsa laborem
fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
fata uiam inuenient.' Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque uoragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus instant
sternere caede uiros et moenia cingere flammis.
at legio Aeneadum uallis obsessa tenetur,
nec spes ulla fugae. miseri stant turribus altis
nequiquam et rara muros cinxere corona
Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
prima acies; hos germani Sarpedonis ambo
et Clarus et Thaemon Lycia comitantur ab alta.
fert ingens toto conixus corpore saxum,
haut partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.
hi iaculis, illi certant defendere saxis
molirique ignem neruoque aptare sagittas.
ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
qualis gemma micat, fuluum quae diuidit aurum,
aut collo decus aut capiti; uel quale per artem
inclusum buxo aut Oricia terebintho
lucet ebur; fusos ceruix cui lactea crinis
accipit et molli subnectens circulus auro.
te quoque magnanimae uiderunt, Ismare, gentes
uolnera derigere et calamos armare ueneno,
Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
exercentque uiri Pactolusque inrigat auro.
adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
aggere moerorum sublimem gloria tollit,
et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.

Illi inter sese duri certamina belli
contulerant: media Aeneas freta nocte secabat.
namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
regem adit et regi memorat nomenque genusque,
quidue petat quidue ipse ferat, Mezentius arma
quae sibi conciliet, uiolentaque pectora Turni
edocet, humanis quae sit fiducia rebus
admonet inmiscetque preces: haut fit mora, Tarchon
iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
classem conscendit iussis gens Lydia diuom,
externo commissa duci. Aeneia puppis
prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones,
imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
hic magnus sedet Aeneas secumque uolutat
euentus belli uarios, Pallasque sinistro
adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
noctis iter, iam quae passus terraque marique.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque mouete,
quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean armetque rates pelagoque uehatur.
Massicus aerata princeps secat aequora Tigri:
sub quo mille manus iuuenum, qui moenia Clusi
quique urbem liquere Cosas, quis tela sagittae
gorytique leues umeris et letifer arcus.
una toruus Abas: huic totum insignibus armis
agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
sescentos illi dederat Populonia mater
expertos belli iuuenes, ast Ilua trecentos
insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
tertius ille hominum diuomque interpres Asilas,
cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
et linguae uolucrum et praesagi fulminis ignes,
mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
hos parere iubent Alpheae ab origine Pisae,
urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astyr,
Astyr equo fidens et uersicoloribus armis.

179. **ab origine** (codd. uet. omn.) edd. pler. **Alpheae origine** R. Haupt, ex Lachmanni coni.

180. **Astyr** (codd. M al.) W. L. C. F. al. **Astur** (codd. P. al.) R. Br.

tercentum adiciunt (mens omnibus una sequendi)
qui Caerete domo, qui sunt Minionis in aruis,
et Pyrgi ueteres intempestaeque Grauiscae.
  Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
transierim, *sine re* et paucis comitate Cupauo,
cuius olorinae surgunt de uertice pinnae,
crimen, Amor, uestrum formaeque insigne paternae.
namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
populeas inter frondes umbramque sororum
dum canit et maestum Musa solatur amorem,
canentem molli pluma duxisse senectam,
linquentem terras et sidera uoce sequentem.
filius, aequalis comitatus classe cateruas,
ingentem remis Centaurum promouet: ille
instat aquae saxumque undis immane minatur
arduus et longa sulcat maria alta carina.
  Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen:
Mantua, diues auis: sed non genus omnibus unum:
gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
ipsa caput populis, Tusco de sanguine uires.
hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
quos patre Benaco uelatus harundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
it grauis Aulestes centenaque arbore fluctum
uerberat adsurgens, spumant uada marmore uerso.
hunc uehit immanis Triton et caerula concha
exterrens freta, cui laterum tenus hispida nanti
frons hominem praefert, in pristim desinit aluus:
spumea semifero sub pectore murmurat unda.
  Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
subsidio Troiae et campos salis aere secabant.
  Iamque dies caelo concesserat almaque curru
noctiuago Phoebe medium pulsabat Olympum:

186. Quod hic sequitur post **transierim** tam diuerse scribitur in codd. (Cinyre, Cinire, Cinere, Cinyrae, Cinyra, cinera, Cumarre, Cimare, Cyane) ut corruptum esse pateat. itaque nos elegantissimam Maduigii coniecturam recepimus **sine re**. de toto loco uid. notam ad finem libri X.

Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
ipse sedens clauumque regit uelisque ministrat.
atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe
numen habere maris Nymphasque e nauibus esse
iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
adgnoscunt longe regem lustrantque choreis.
quarum quae fandi doctissima Cymodocea
pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
eminet ac laeua tacitis subremigat undis,
tum sic ignarum adloquitur: 'uigilasne, deum gens,
Aenea? uigila et uelis inmitte rudentis.
nos sumus, Idaeae sacro de uertice pinus,
nunc pelagi Nymphae, classis tua. perfidus ut nos
praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
rupimus inuitae tua uincula teque per aequor
quaerimus. hanc Genetrix faciem miserata refecit
et dedit esse deas aeuumque agitare sub undis.
at puer Ascanius muro fossisque tenetur
tela inter media atque ardentis Marte Latinos.
iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
ne castris iungant, certast sententia Turno.
surge age et Aurora socios ueniente uocari
primus in arma iube et clipeum cape, quem dedit ipse
inuictum Ignipotens atque oras ambiit auro.
crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
ingentis Rutulae spectabit caedis aceruos.'
dixerat, et dextra discedens inpulit altam
haut ignara modi puppim: fugit illa per undas
ocior et iaculo et uentos aequante sagitta.
inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
tum breuiter supera aspectans conuexa precatur:
'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones,
tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques

237. **horrentis** (codd. M R b c) W. C. F. al. **ardentis** (codd. P γ_1) R. L. al.

augurium Phrygibusque adsis pede, diua, secundo.'
tantum effatus. et interea reuoluta ruebat
matura iam luce dies noctemque fugarat:
principio sociis edicit, signa sequantur
atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
stans celsa in puppi. clipeum cum deinde sinistra
extulit ardentem, clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris, spes addita suscitat iras,
tela manu iaciunt: quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant
cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.
at Rutulo regi ducibusque ea mira uideri
Ausoniis, donec uersas ad litora puppes
respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
ardet apex capiti cristisque a uertice flamma
funditur et uastos umbo uomit aureus ignis:
non secus ac liquida siquando nocte cometae
sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
nascitur et laeuo contristat lumine caelum.
  Haut tamen audaci Turno fiducia cessit
litora praecipere et uenientis pellere terra.
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'quod uotis optastis, adest, perfringere dextra:
in manibus Mars ipse uiris. nunc coniugis esto
quisque suae tectique memor, nunc magna referte
facta, patrum laudes. ultro occurramus ad undam,
dum trepidi egressisque labant uestigia prima.
audentis Fortuna iuuat.'
haec ait, et secum uersat, quos ducere contra
uel quibus obsessos possit concredere muros.
  Interea Aeneas socios de puppibus altis
pontibus exponit. multi seruare recursus

256. **ruebat** codd. et edd. plur. **rubebat** (cod. P_2 et in γ spat.) R.
278. Hunc u. omittunt codd. M P γ m nec interpretatur Seru.
280. **ipse uiris.** (codd. plur. Seru.) R. al. **ipse uiri.** (cod. R) W.
281. **referto** (codd. M R γ_3 b c) W. al. **referte** (codd. P γ_1) R. F.
283. **egressisque** (codd. M P) R. al. **egressique** (codd. cet.) C. F. al., quod uerum esse potest eodemque redit.

languentis pelagi et breuibus se credere saltu,
per remos alii. speculatus litora Tarchon,
qua uada non spirant nec fracta remurmurat unda,
sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
aduertit subito proram sociosque precatur:
'nunc, o lecta manus, ualidis incumbite remis;
tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
frangere nec tali puppim statione recuso
arrepta tellure semel.' quae talia postquam
effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
spumantisque rates aruis inferre Latinis,
donec rostra tenent siccum, et sedere carinae
omnes innocuae, sed non puppis tua, Tarchon.
namque inflicta uadi dorso dum pendet iniquo,
anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
soluitur atque uiros mediis exponit in undis,
fragmina remorum quos et fluitantia transtra
impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
  Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
signa canunt. primus turmas inuasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, strauitque Latinos
occiso Therone, uirum qui maximus ultro
Aenean petit: huic gladio perque aerea suta,
per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta
et tibi, Phoebe, sacrum, casus euadere ferri
quod licuit paruo. nec longe Cissea durum
immanemque Gyan, sternentis agmina claua,
deiecit Leto: nihil illos Herculis arma
nec ualidae iuuere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes usque grauis dum terra labores
praebuit. ecce Pharo, uoces dum iactat inertis,
intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
tu quoque, flauentem prima lanugine malas
dum sequeris Clytium infelix, noua gaudia, Cydon,

291. **spirant** (cod. M) edd. plur. **sperat** (codd. plur.) R.
317. **quod** (codd. P M γ b) W. C. F. al. **cui** (codd. R c) I. **quo** interrogatiue ex coni. Marklandi R., fauente, ut putat, Seruii nota.

Dardania stratus dextra, securus amorum,
qui iuuenum tibi semper erant, miserande iaceres,
ni fratrum stipata cohors foret obuia, Phorci
progenies, septem numero, septenaque tela
coniciunt; partim galea clipeoque resultant
inrita, deflexit partim stringentia corpus
alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
'suggere tela mihi: non ullum dextera frustra
torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam
et iacit: illa uolans clipei transuerberat aera
Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
sustentat dextra: traiecto missa lacerto
protinus hasta fugit seruatque cruenta tenorem,
dexteraque ex umero neruis moribunda pependit.
tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto
Aenean petiit: sed non et figere contra
est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
hic Curibus fidens primaeuo corpore Clausus
aduenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
sub mentum grauiter pressa pariterque loquentis
uocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
fronte ferit terram et crassum uomit ore cruorem.
tris quoque Thraeicios Boreae de gente suprema
et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
per uarios sternit casus. accurrit Halaesus
Auruncaeque manus, subit et Neptunia proles,
insignis Messapus equis. expellere tendunt
nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. magno discordes aethere uenti
proelia ceu tollunt animis et uiribus aequis,
non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra:
haut aliter Troianae acies aciesque Latinae
concurrunt; haeret pede pes densusque uiro uir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas insuetos acies inferre pedestris
ut uidit Pallas Latio dare terga sequaci,

(aspera quis natura loci dimittere quando
suasit equos), unum quod rebus restat egenis,
nunc prece, nunc dictis uirtutem accendit amaris:
'quo fugitis, socii? per uos et fortia facta,
per ducis Euandri nomen deuictaque bella
spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostis
est uia. qua globus ille uirum densissimus urget,
hac uos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste
mortales, totidem nobis animaeque manusque.
ecce, maris magna claudit nos obice pontus,
dest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?'
haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
obuius huic primum, fatis adductus iniquis,
fit Lagus. hunc, magno uellit dum pondere saxum,
intorto figit telo, discrimina costis
per medium qua spina dabat, hastamque receptat
ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
dum furit, incautum crudeli morte sodalis
excipit atque ensem tumido in pulmone recondit.
hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente uetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercae.
uos etiam, gemini, Rutulis cecidistis in agris,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
indiscreta suis gratusque parentibus error;
at nunc dura dedit uobis discrimina Pallas:
nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
te decisa suum, Laride, dextera quaerit
semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
facta uiri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo;
Ilo namque procul ualidam derexerat hastam,
quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
te fugiens fratremque Tyren, curruque uolutus

366—8. Pro **quando** conicimus 'eundo,' et u. 365 post 367 ponendum, **unum quod** ad praecedentia relato. sed nihildum nouauimus.

caedit semianimis Rutulorum calcibus arua.
ac uelut optato uentis aestate coortis
dispersa inmittit siluis incendia pastor;
correptis subito mediis extenditur una
horrida per latos acies Volcania campos;
ille sedens uictor flammas despectat ouantis:
non aliter socium uirtus coit omnis in unum
teque iuuat, Palla. sed bellis acer Halaesus
tendit in aduersos seque in sua colligit arma.
hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis
ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
fata cauens siluis genitor celarat Halaesum:
ut senior leto canentia lumina soluit,
iniecere manum Parcae telisque sacrarunt
Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus:
'da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
fortunam atque uiam duri per pectus Halaesi.
haec arma exuuiasque uiri tua quercus habebit.'
audiit illa deus: dum texit Imaona Halaesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
at non caede uiri tanta perterrita Lausus,
pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
oppositum interemit, pugnae nodumque moramque.
sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci
et uos, o Grais inperdita corpora, Teucri.
agmina concurrunt ducibusque et uiribus aequis.
extremi addensent acies nec turba moueri
tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urget,
hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas:
egregii forma, sed quis Fortuna negarat
in patriam reditus. ipsos concurrere passus
haut tamen inter se magni regnator Olympi:
mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
  Interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui uolucri curru medium secat agmen.
ut uidit socios, 'tempus desistere pugnae;
solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
debetur; cuperem ipse parens spectator adesset,'

haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
at Rutulum abscessu iuuenis tum iussa superba
miratus stupet in Turno corpusque per ingens
lumina uoluit obitque truci procul omnia uisu
talibus et dictis it contra dicta tyranni:
'aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
aut leto insigni: sorti pater aequus utriquest.
tolle minas.' fatus medium procedit in aequor.
frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
desiluit Turnus biiugis, pedes apparat ire
comminus; utque leo, specula cum uidit ab alta
stare procul campis meditantem in proelia taurum,
aduolat: haut alia est Turni uenientis imago.
hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
ire prior Pallas, siqua fors adiuuet ausum
uiribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
'per patris hospitium et mensas, quas aduena adisti,
te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
uictoremque ferant morientia lumina Turni.'
audiit Alcides iuuenem magnumque sub imo
corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis.
tum genitor natum dictis adfatur amicis:
'stat sua cuique dies, breue et inreparabile tempus
omnibus est uitae: sed famam extendere factis,
hoc uirtutis opus. Troiae sub moenibus altis
tot gnati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
fata uocant, metasque dati peruenit ad aeui.'
sic ait atque oculos Rutulorum reicit aruis.
at Pallas magnis emittit uiribus hastam
uaginaque caua fulgentem deripit ensem.
illa uolans umeri surgunt qua tegmina summa
incidit atque uiam clipei molita per oras
tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.

478. Pro **strinxit de** Maduigius coni. **tinxit se** infeliciter. recte, ut nobis uidetur, locum explicat F. qui **tegmina** de thorace capit: 'hasta incidit ubi summus thorax umerum (et quidem laeuum) attingit, atque, postquam antea iam per clipei oram uiam molita est, per hunc quoque penetrans **tandem etiam de corpore Turni** (aliquid, partem) **strinxit.** neque aliter locum intellexit Silius qui (XV. 757...) haec

hic Turnus ferro praefixum robur acuto
in Pallanta diu librans iacit atque ita fatur:
'aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'
dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
uibranti cuspis medium transuerberat ictu
loricaeque moras et pectus perforat ingens.
ille rapit calidum frustra de corpore telum:
una eademque uia sanguis animusque secuntur.
corruit in uolnus, sonitum super arma dedere,
et terram hostilem moriens petit ore cruento.
quem Turnus super adsistens
'Arcades, haec' inquit 'memores mea dicta referte
Euandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
largior. haut illi stabunt Aeneia paruo
hospitia.' et laeuo pressit pede talia fatus
exanimem, rapiens inmania pondera baltei
inpressumque nefas: una sub nocte iugali
caesa manus iuuenum foede thalamique cruenti,
quae Clonus Eurytides multo caelauerat auro;
quo nunc Turnus ouat spolio gaudetque potitus.
nescia mens hominum fati sortisque futurae
et seruare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optauerit emptum
intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
oderit. at socii multo gemitu lacrimisque
inpositum scuto referunt Pallanta frequentes:
'o dolor atque decus magnum rediture parenti,
haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
cum tamen ingentis Rutulorum linquis aceruos.'
  Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
aduolat Aeneae, tenui discrimine leti
esse suos, uersis tempus succurrere Teucris.
proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
caede noua quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
omnia sunt oculis, mensae, quas aduena primas

cecinit: "illa per oras aerati clipei et loricae tegmina summa incidit haud felix umero, parceque petitum perstrinxit."

tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
quattuor hic iuuenes, totidem, quos educat Vfens,
uiuentis rapit, inferias quos immolet umbris
captiuoque rogi perfundat sanguine flammas.
inde Mago procul infensam contenderat hastam.
ille astu subit ac tremibunda superuolat hasta,
et genua amplectens effatur talia supplex:
'per patrios manis et spes surgentis Iuli
te precor hanc animam serues gnatoque patrique.
est domus alta, iacent penitus defossa talenta
caelati argenti, sunt auri pondera facti
infectique mihi. non hic uictoria Teucrum
uertitur aut anima una dabit discrimina tanta.'
dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
gnatis parce tuis. belli commercia Turnus
sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.'
sic fatus galeam laeua tenet atque reflexa
ceruice oranti capulo tenus applicat ensem.
nec procul Haemonides, Phoebi Triuiaeque sacerdos,
infula cui sacra redimibat tempora uitta,
totus conlucens ueste atque insignibus armis.
quem congressus agit campo lapsumque superstans
immolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
lecta refert umeris, tibi, rex Gradiue, tropaeum.
instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et ueniens Marsorum montibus Vmbro:
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
et totum clipei ferro deiecerat orbem
(dixerat ille aliquid magnum uimque adfore uerbo
crediderat caeloque animum fortasse ferebat
canitiemque sibi et longos promiserat annos):
Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
siluicolae Fauno Dryope quem Nympha crearat,
obuius ardenti sese obtulit. ille reducta
loricam clipeique ingens onus impedit hasta;
tum caput orantis nequiquam et multa parantis

539. **armis** (codd. omn.) C. F. al. **albis** R. L. ex Probi coni.

dicere deturbat terrae truncumque tepentem
prouoluens super haec inimico pectore fatur:
'istic nunc, metuende, iace. non te optima mater
condet humi patrioque onerabit membra sepulchro:
alitibus linquere feris aut gurgite mersum
unda feret piscesque inpasti uolnera lambent.'
protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
persequitur fortemque Numam fuluomque Camertem,
magnanimo Volcente satum, ditissimus agri
qui fuit Ausonidum et tacitis regnauit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
pectoribusque arsisse, Iouis cum fulmina contra
tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
sic toto Aeneas desaeuit in aequore uictor,
ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei
quadriiugis in equos aduersaque pectora tendit.
atque illi longe gradientem et dira frementem
ut uidere, metu uersi retroque ruentes
effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
interea biiugis infert se Lucagus albis
in medios fraterque Liger; sed frater habenis
flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
haut tulit Aeneas tanto feruore furentis:
inruit aduersaque ingens apparuit hasta.
cui Liger
'non Diomedis equos nec currum cernis Achilli
aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aeui
his dabitur terris.' uaesano talia late
dicta uolant Ligeri. sed non et Troïus heros
dicta parat contra: iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in uerbera telo
admonuit biiugos, proiecto dum pede laeuo
aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
fulgentis clipei, tum laeuum perforat inguen:
excussus curru moribundus uoluitur aruis.
quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
'Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum

588. **aptat** (codd. M R b c) edd. plur. **aptet** (cod. P) R.

prodidit aut uanae uertere ex hostibus umbrae:
ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
arripuit biiugos; frater tendebat inertis
infelix palmas, curru delapsus eodem:
'per te, per qui te talem genuere parentes,
uir Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.'
pluribus oranti Aeneas 'haut talia dudum
dicta dabas. morere et fratrem ne desere frater.'
tum latebras animae pectus mucrone recludit.
talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae uel turbinis atri
more furens. tandem erumpunt et castra relincunt
Ascanius puer et nequiquam obsessa iuuentus.
  Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes, non uiuida bello
dextra uiris animusque ferox patiensque pericli.'
cui Iuno summissa 'quid, o pulcherrime coniunx,
sollicitas aegram et tua tristia iussa timentem?
si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,
uis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum
et Dauno possem incolumem seruare parenti.
nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater, et tua larga
saepe manu multisque onerauit limina donis.'
cui rex aetherii breuiter sic fatur Olympi:
'si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuueni meque hoc ita ponere sentis,
tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis:
hactenus indulsisse uacat. sin altior istis
sub precibus uenia ulla latet totumque moueri
mutariue putas bellum, spes pascis inanis.'
et Iuno adlacrimans 'quid si, quae uoce grauaris,
mente dares atque haec Turno rata uita maneret?
nunc manet insontem grauis exitus, aut ego ueri
uana feror. quod ut o potius formidine falsa
ludar et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!'

haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petiuit.
tum dea nube caua tenuem sine uiribus umbram
in faciem Aeneae, uisu mirabile monstrum,
Dardaniis ornat telis clipeumque iubasque
diuini adsimulat capitis, dat inania uerba,
dat sine mente sonum gressusque effingit euntis,
morte obita qualis fama est uolitare figuras
aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
at primas laeta ante acies exultat imago
inritatque uirum telis et uoce lacessit.
instat cui Turnus stridentemque eminus hastam
conicit: illa dato uertit uestigia tergo.
tum uero Aenean auersum ut cedere Turnus
credidit atque animo spem turbidus hausit inanem,
'quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
hac dabitur dextra tellus quaesita per undas,'
talia uociferans sequitur strictumque coruscat
mucronem nec ferre uidet sua gaudia uentos.
forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
expositis stabat scalis et ponte parato,
qua rex Clusinis aduectus Osinius oris.
huc sese trepida Aeneae fugientis imago
conicit in latebras; nec Turnus segnior instat
exsuperatque moras et pontis transilit altos.
uix proram attigerat: rumpit Saturnia funem
auolsamque rapit reuoluta per aequora nauem.
tum leuis haut ultra latebras iam quaerit imago,
sed sublime uolans nubi se inmiscuit atrae.
illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
obuia multa uirum demittit corpora Morti:
cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
respicit ignarus rerum ingratusque salutis
et duplicis cum uoce manus ad sidera tendit.
'omnipotens Genitor, tanton me crimine dignum
duxisti et talis uoluisti expendere poenas?
quo feror? unde abii? quae me fuga quemue reducit?

661—65. Hos uu. in codd. turbatos in hunc ordinem redegerunt edd. pler. recent. W. R. I. F. G. al.

Laurentisne iterum muros aut castra uidebo?
quid manus illa uirum, qui me meaque arma secuti?
quosne, nefas, omnis infanda in morte reliqui
et nunc palantis uideo gemitumque cadentum
accipio? quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
terra mihi? uos o potius miserescite, uenti:
in rupes, in saxa (uolens uos Turnus adoro)
ferte ratem saeuisque uadis inmittite syrtis,
quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.'
haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
an sese mucrone ob tantum dedecus amens
induat et crudum per costas exigat ensem,
fluctibus an iaciat mediis et litora nando
curua petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
ter conatus utramque uiam, ter maxima Iuno
continuit iuuenemque animi miserata repressit.
labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
  At Iouis interea monitis Mezentius ardens
succedit pugnae Teucrosque inuadit ouantis.
concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
uni odiisque uiro telisque frequentibus instant.
ille uelut rupes, uastum quae prodit in aequor,
obuia uentorum furiis expostaque ponto,
uim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
ipsa immota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
occupat os faciemque aduersam, poplite Palmum
succiso uolui segnem sinit, armaque Lauso
donat habere umeris et uertice figere cristas.
nec non Euanthen Phrygium Paridisque Mimanta
aequalem comitemque, una quem nocte Theano
in lucem genitori Amyco dedit et face praegnas
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
ac uelut ille canum morsu de montibus altis
actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
defendit multosue palus Laurentia, silua
pastus harundinea, postquam inter retia uentumst,

substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
nec cuiquam irasci propiusque accedere uirtus,
sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
ille autem inpauidus partis cunctatur in omnis,
dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
haut aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
non ulli est animus stricto concurrere ferro;
missilibus longe et uasto clamore lacessunt.
uenerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos.
hunc ubi miscentem longe media agmina uidit,
purpureum pinnis et pactae coniugis ostro,
inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
suadet enim uaesana fames, si forte fugacem
conspexit capream aut surgentem in cornua ceruom,
gaudet, hians immane, comasque arrexit et haeret
uisceribus super incumbens, lauit inproba taeter
ora cruor,
sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
sternitur infelix Acron et calcibus atram
tundit humum expirans infractaque tela cruentat.
atque idem fugientem haut est dignatus Oroden
sternere nec iacta caecum dare cuspide uolnus:
obuius aduersoque occurrit seque uiro uir
contulit, haut furto melior, sed fortibus armis.
tum super abiectum posito pede nixus et hasta
'pars belli haut temnenda, uiri, iacet altus Orodes.'
conclamant socii laetum paeana secuti.
ille autem expirans 'non me, quicumque es, inulto,
uictor, nec longum laetabere: te quoque fata
prospectant paria atque eadem mox arua tenebis.'
ad quae subridens mixta Mezentius ira,
'nunc morere. ast de me diuom pater atque hominum rex
uiderit.' hoc dicens eduxit corpore telum:
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
  Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen
Partheniumque Rapo et praedurum uiribus Orsen,

713—19. Hic quoque uers. ordinem turbauerant codd., restituerunt edd. pler. H. W. I. R. F. al.

Messapus Croniumque Lucaoniumque Erichaeten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
hunc peditem. pedes et Lycius processerat Agis,
quem tamen haut expers Valerus uirtutis auitae
deicit; at Thronium Salius Saliumque Nealces
insidiis, iaculo et longe fallente sagitta.
Iam grauis aequabat luctus et mutua Mauors
funera: caedebant pariter pariterque ruebant
uictores uictique, neque his fuga nota neque illis.
di Iouis in tectis iram miserantur inanem
amborum et tantos mortalibus esse labores:
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno,
pallida Tisiphone media inter milia saeuit.
at uero ingentem quatiens Mezentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna uiam scindens, umero supereminet undas,
aut summis referens annosam montibus ornum
ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
talis se uastis infert Mezentius armis.
huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
obuius ire parat. manet inperterritus ille,
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae,
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint! uoueo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae,' dixit stridentemque eminus hastam
iecit; at illa uolans clipeost excussa proculque
egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
haeserat Euandro atque Itala consederat urbe.
sternitur infelix alieno uolnere caelumque
aspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.
tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
aere cauom triplici, per linea terga tribusque

754. **insidiis**, (codd. P M_2 R V b γ) R. al. **insignis** (cod. M_1) C. F. al. sed fortassis dicere uoluit poeta utrumque uictorem uicto insidiatum esse, alterum iaculo (ut XI. 783), alterum sagitta (ut IX. 632).

769. **longe** (cod. m) quod suadet Maduig.

transiit intextum tauris opus imaque sedit
inguine, sed uiris haut pertulit. ocius ensem
Aeneas, uiso Tyrrheni sanguine laetus,
eripit a femine et trepidanti feruidus instat.
ingemuit cari grauiter genitoris amore,
ut uidit, Lausus, lacrimaeque per ora uolutae.
hic mortis durae casum tuaque optima facta,
siqua fidem tantost operi latura uetustas,
non equidem nec te, iuuenis memorande, silebo.
ille pedem referens et inutilis inque ligatus
cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat:
prorupit iuuenis seseque inmiscuit armis
iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
sustinuit. socii magno clamore secuntur,
dum genitor nati parma protectus abiret,
telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
missilibus. furit Aeneas tectusque tenet se.
ac uelut effusa siquando grandine nimbi
praecipitant, omnis campis diffugit arator
omnis et agricola et tuta latet arce uiator,
aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
dum pluuit in terris, ut possint sole reducto
exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
sustinet et Lausum increpitat Lausoque minatur:
'quo moriture ruis maioraque uiribus audes?
fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
exultat demens; saeuae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: ualidum namque exigit ensem
per medium Aeneas iuuenem totumque recondit.
transilit et parmam mucro, leuia arma minacis,
et tunicam, molli mater quam neuerat auro,
impleuitque sinum sanguis; tum uita per auras
concessit maesta ad manis corpusque reliquit.
at uero ut uoltum uidit morientis et ora,
ora modis Anchisiades pallentia miris,
ingemuit miserans grauiter dextramque tetendit,
et mentem patriae subiit pietatis imago.

'quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
arma, quibus laetatu's, habe tua, teque parentum
manibus et cineri, siqua est ea cura, remitto.
hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro
cunctantis socios et terra subleuat ipsum,
sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
uolnera siccabat lymphis corpusque leuabat
arboris adclinis trunco. procul aerea ramis
dependet galea et prato grauia arma quiescunt.
stant lecti circum iuuenes: ipse aeger anhelans
colla fouet, fusus propexam in pectore barbam;
multa super Lauso rogitat multumque remittit
qui reuocent maestique ferant mandata parentis.
at Lausum socii exanimem super arma ferebant
flentes, ingentem atque ingenti uolnere uictum.
adgnouit longe gemitum praesaga mali mens:
canitiem multo deformat puluere et ambas
ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret.
'tantane me tenuit uiuendi, nate, uoluptas,
ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
quem genui? tuane haec genitor per uolnera seruor,
morte tua uiuens? heu, nunc misero mihi demum
exitium infelix, nunc alte uolnus adactum.
idem ego, nate, tuum maculaui crimine nomen,
pulsus ob inuidiam solio sceptrisque paternis.
debueram patriae poenas odiisque meorum:
omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
nunc uiuo neque adhuc homines lucemque relinquo:
sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
se femur et, quamquam uis alto uolnere tardet,
haut deiectus equum duci iubet. hoc decus illi,
hoc solamen erat; bellis hoc uictor abibat
omnibus. adloquitur maerentem et talibus infit:
'Rhaebe, diu, res siqua diu mortalibus ulla est,

850. **exilium** (codd. pauc. Seru.) H.

857. **quamquam uis** (codd. omn.) edd. praeter R. qui coniecturam haud malam Peerlkampii recepit 'quamuis dolor alto uolnere tardet.'

uiximus. aut hodie uictor spolia illa cruenti
et caput Aeneae referes Lausique dolorum
ultor eris mecum aut, aperit si nulla uiam uis,
occumbes pariter; neque enim, fortissime, credo,
iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.'
dixit et exceptus tergo consueta locauit
membra manusque ambas iaculis onerauit acutis,
aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
sic cursum in medios rapidus dedit: aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
atque hic Aenean magna ter uoce uocauit.
Aeneas agnouit enim laetusque precatur:
'sic Pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
incipias conferre manum.'
tantum effatus et infesta subit obuius hasta.
ille autem 'quid me erepto, saeuissime, nato
terres? haec uia sola fuit, qua perdere posses.
nec mortem horremus nec diuom parcimus ulli.
desine: nam uenio moriturus et haec tibi porto
dona prius.' dixit telumque intorsit in hostem;
inde aliud super atque aliud figitque uolatque
ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
ter circum astantem laeuos equitauit in orbes
tela manu iaciens, ter secum Troïus heros
immanem aerato circumfert tegmine siluam.
inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
uellere et urgetur pugna congressus iniqua,
multa mouens animo iam tandem erumpit et inter
bellatoris equi caua tempora conicit hastam.
tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
uerberat effusumque equitem super ipse secutus
implicat eiectoque incumbit cernuus armo.
clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
aduolat Aeneas uaginaque eripit ensem
et super haec: 'ubi nunc Mezentius acer et illa
effera uis animi?' contra Tyrrhenus, ut auras
suspiciens hausit caelum mentemque recepit:

872. Versum *et furiis agitatus amor et conscia uirtus* omittunt codd. M P R γ b, non interpretatur Seruius. retinet cod. c. relegauit R. in marginem

'hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?
nullum in caede nefas, nec sic ad proelia ueni,
nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
unum hoc per siqua est uictis uenia hostibus oro,
corpus humo patiare tegi. scio acerba meorum
circumstare odia: hunc, oro, defende furorem
et me consortem nati concede sepulchro.'
haec loquitur iuguloque haut inscius accipit ensem
undantique animam diffundit in arma cruore.

908. **arma** codd.; sed in Ed. min. R. legit 'arua.'

Locus 185—8, siquis alius, torsit interpretes. quantas turbas hi mouerint, qui uidere uelit, adeat notas in edition. C. F. multa nos, utpote inania, praeterimus. H. quidem 'Cinyra' ablatiuum esse uolt; hoc 'Cinyra et paucis (aliis) comitatum' Cupauonem Ligurum ductorem; 'uestrum' denique refert ad Cupauonem et Cinyram, quorum amor crimen esset. C 'Cinyra' uocatiuum facit, hunc Cinyram Ligurum ductorem, Cupauonem fratrem eius, cetera autem, quod mirum est, cum Heynio consentit. R. legit 'Cinyre:' de interpretatione parum adiuuat. F., in hariolationum salo fluctuans, ad corruptelam latentem confugere uidetur: nos in emendatione Maduigii 'sine re' acquiescentes, unum esse statuimus Ligurum ductorem, qui sit Cycni filius, cuius nomen sit Cupauo. idem uir doctissimus legit 'crimen, Amor, uestrum,' ut sit 'crimen est uestrum, o Cupido et Venus.' cui rationi cum diu restitissemus legeremusque 'crimen amor uestrum,' quod esset 'amor est crimen uestrae stirpis,' nunc mutata sententia adstipulamur Maduigio, quia pronominis ad singularem uocatiuum relationi subsidio est ille locus IX. 525, 'uos, o Calliope...,' et quia u. 188 ita praecedenti adpositus nitidiorem efficit constructionem.

Salebrosus etiam locus est 364—8. nemini enim placere potest uel relatiui **quis** ab antecedente nomine (Arcadas), tanta disiunctio, uel illa relatiuo serius postposita particula **quando**. corruptum esse locum uix est quod dubitemus; quomodo restituendus sit incertissimum. pro 'aspera quis' Maduigius ingeniose coni. 'aspera aquis;' sed hac uoce non opus est propter uersus 362, 3. nos quidem conicimus pro 'quando' scriptum esse 'eundo,' et uersu 365 post duos sequentes posito ita locum constitui potuisse,

> Arcadas insuetos acies inferre pedestris
> (aspera quis natura loci dimittere eundo
> suasit equos, unum quod rebus restat egenis,)
> ut uidit Pallas.........

transpositionem autem a librariis effectam, qui crederent illud 'unum quod......' referri oportere non ad equorum dimissionem sed ad hortamina Pallantis. Praesens (restat) pro Imperfecto (restabat) scribere moris est Vergiliani. cf. IX. 361, 2 (mittit ... dat).

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER VNDECIMVS.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
uota deum primo uictor soluebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis
constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuuias, tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens: aptat rorantis sanguine cristas
telaque trunca uiri et bis sex thoraca petitum
perfossumque locis, clipeumque ex aere sinistrae
subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
turba ducum) sic incipiens hortatur ouantis:
'maxima res effecta, uiri; timor omnis abesto,
quod superest: haec sunt spolia et de rege superbo
primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis et spe praesumite bellum,
nequa mora ignaros, ubi primum uellere signa
adnuerint Superi pubemque educere castris,
impediat segnisue metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae
mandemus, qui solus honos Acheronte sub imost.
ite' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis
muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
mittatur Pallas, quem non uirtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'

Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
seruabat senior, qui Parrhasio Euandro
armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
circum omnis famulumque manus Troianaque turba
et maestum Iliades crinem de more solutae.
ut uero Aeneas foribus sese intulit altis,
ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
ipse caput niuei fultum Pallantis et ora
ut uidit leuique patens in pectore uolnus
cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis.
'tene' inquit, 'miserande puer, cum laeta ueniret,
inuidit Fortuna mihi, ne regna uideres
nostra neque ad sedes uictor ueherere paternas?
non haec Euandro de te promissa parenti
discedens dederam, cum me complexus euntem
mitteret in magnum imperium metuensque moneret
acris esse uiros, cum dura proelia gente.
et nunc ille quidem spe multum captus inani
fors et uota facit cumulatque altaria donis:
nos iuuenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
debentem uano maesti comitamur honore.
infelix, nati funus crudele uidebis:
hi nostri reditus expectatique triumphi?
haec mea magna fides? at non, Euandre, pudendis
uolneribus pulsum aspicies nec sospite dirum
optabis nato funus pater. ei mihi, quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!'
Haec ubi defleuit, tolli miserabile corpus
imperat et toto lectos ex agmine mittit
mille uiros, qui supremum comitentur honorem
intersintque patris lacrimis, solacia luctus
exigua ingentis, misero sed debita patri.
haut segnes alii crates et molle feretrum
arbuteis texunt uirgis et uimine querno
extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
hic iuuenem agresti sublimem stramine ponunt,
qualem uirgineo demessum pollice florem

seu mollis uiolae seu languentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit,
non iam mater alit tellus uiresque ministrat.
tum geminas uestes auroque ostroque rigentis
extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
fecerat et tenui telas discreuerat auro.
harum unam iuueni supremum maestus honorem
induit arsurasque comas obnubit amictu,
multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
aggerat et longo praedam iubet ordine duci:
addit equos et tela, quibus spoliauerat hostem.
uinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammas,
indutosque iubet truncos hostilibus armis
ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
ducitur infelix aeuo confectus Acoetes
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
sternitur et toto proiectus corpore terrae.
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
post bellator ecus positis insignibus Aethon
it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.
hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
uictor habet. tum maesta phalanx Teucrique secuntur
Tyrrhenique omnes et uersis Arcades armis.
postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,
substitit Aeneas gemituque haec addidit alto:
'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
fata uocant: salue aeternum mihi, maxime Palla,
aeternumque uale.' nec plura effatus ad altos
tendebat muros gressumque in castra ferebat.
Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
uelati ramis oleae ueniamque rogantes:
corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
redderet ac tumulo sineret succedere terrae;
nullum cum uictis certamen et aethere cassis;
parceret hospitibus quondam socerisque uocatis.
quos bonus Aeneas haut aspernanda precantis
prosequitur uenia et uerbis haec insuper addit:
'quaenam uos tanto fortuna indigna, Latini,

inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
oratis? equidem et uiuis concedere uellem.
nec ueni, nisi fata locum sedemque dedissent,
nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
hospitia et Turni potius se credidit armis.
aequius huic Turnum fuerat se opponere morti:
si bellum finire manu, si pellere Teucros
apparat, his mecum decuit concurrere telis:
uixet, cui uitam deus aut sua dextra dedisset.
nunc ite et miseris supponite ciuibus ignem.'
dixerat Aeneas. illi obstipuere silentes
conuersique oculos inter se atque ora tenebant.
tum senior semperque odiis et crimine Drances
infensus iuueni Turno sic ore uicissim
orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis
uir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem?
iustitiaene prius mirer belline laborum?
nos uero haec patriam grati referemus ad urbem
et te, siqua uiam dederit fortuna, Latino
iungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
quin et fatalis murorum attollere moles
saxaque subuectare umeris Troiana iuuabit.'
dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
bis senos pepigere dies et pace sequestra
per siluas Teucri mixtique inpune Latini
errauere iugis. ferro sonat alta bipenni
fraxinus, euertunt actas ad sidera pinus,
robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
nec plaustris cessant uectare gementibus ornos.
Et iam Fama uolans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
quae modo uictorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere et de more uetusto
funereas rapuere faces; lucet uia longo
ordine flammarum et late discriminat agros.
contra turba Phrygum ueniens plangentia iungit
agmina. quae postquam matres succedere tectis
uiderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
at non Euandrum potis est uis ulla tenere,

sed uenit in medios. feretro Pallanta reposto
procubuit super atque haeret lacrimansque gemensque,
et uia uix tandem uoci laxata dolorest.
'non haec, o Palla, dederas promissa parenti.
cautius ut saeuo uelles te credere Marti!
haut ignarus eram, quantum noua gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset.
primitiae iuuenis miserae bellique propinqui
dura rudimenta et nulli exaudita deorum
uota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
felix morte tua neque in hunc seruata dolorem!
contra ego uiuendo uici mea fata, superstes
restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem
atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
nec uos arguerim, Teucri, nec foedera nec quas
iunximus hospitio dextras: sors ista senectae
debita erat nostrae. quod si inmatura manebat
mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.
quin ego non alio digner te funere, Palla,
quam pius Aeneas et quam magni Phryges et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera Leto.
tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
esset par aetas et idem si robur ab annis,
Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis?
uadite et haec memores regi mandata referte:
quod uitam moror inuisam Pallante perempto,
dextera causa tuast, Turnum gnatoque patrique
quam debere uides. meritis uacat hic tibi solus
fortunaeque locus. non uitae gaudia quaero
(nec fas), sed gnato Manis perferre sub imos.'

152. **parenti.** in libris nonnullis lectum esse **petenti** testatur Seru. quod uelit Maduigius. Peerlkampius coni. 'precanti.' utrumuis horum sine puncto constructionem explicaret. nos, etsi pollicendi praedicatio non **ut** adstruere sibi solet, sed Infin. Futuri, tamen illam constructionem poetae prorsus abiudicare nollemus. at uero, cum Seru. scribat 'alii post **parenti** fortiter interpungunt,' et commotae menti maxime conueniat abrupta oratio, **ut uelles** optatiue sumi malumus.

168. **iuuaret** (codd. M R) W. al. sed plur. **iuuabit,** quod praestat.

Aurora interea miseris mortalibus almam
extulerat lucem, referens opera atque labores:
iam pater Aeneas, iam curuo in litore Tarchon
constituere pyras. huc corpora quisque suorum
more tulere patrum, subiectisque ignibus atris
conditur in tenebras altum caligine caelum.
ter circum accensos cincti fulgentibus armis
decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
lustrauere in equis ululatusque ore dedere;
spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma:
it caelo clamorque uirum clangorque tubarum.
hic alii spolia occisis derepta Latinis
coniciunt igni, galeas ensesque decoros
frenaque feruentisque rotas; pars munera nota,
ipsorum clipeos et non felicia tela.
multa boum circa mactantur corpora Morti,
saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
ardentis spectant socios semiustaque seruant
busta neque auelli possunt, nox umida donec
inuertit caelum stellis ardentibus aptum.

Nec minus et miseri diuersa in parte Latini
innumeras struxere pyras, et corpora partim
multa uirum terrae infodiunt auectaque partim
finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
cetera confusaeque ingentem caedis aceruom
nec numero nec honore cremant: tunc undique uasti
certatim crebris conlucent ignibus agri.
tertia lux gelidam caelo dimouerat umbram:
maerentes altum cinerem et confusa ruebant
ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
iam uero in tectis, praediuitis urbe Latini,
praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
pectora maerentum puerique parentibus orbi
dirum execrantur bellum Turnique hymenaeos:
ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
ingrauat haec saeuus Drances solumque uocari
testatur, solum posci in certamina Turnum.

multa simul contra uariis sententia dictis
pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
multa uirum meritis sustentat fama tropaeis.
  Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
tantorum inpensis operum, nil dona neque aurum
nec magnas ualuisse preces, alia arma Latinis
quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum.
deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
fatalem Aenean manifesto numine ferri
admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
ergo concilium magnum primosque suorum
imperio accitos alta intra limina cogit.
olli conuenere fluuntque ad regia plenis
tecta uiis. sedet in mediis et maximus aeuo
et primus sceptris haut laeta fronte Latinus.
atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
quae referant, fari iubet et responsa reposcit
ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
et Venulus dicto parens ita farier infit:
  'Vidimus, o ciues, Diomede Argiuaque castra
atque iter emensi casus superauimus omnis
contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
uictor Gargani condebat Iapygis agris.
postquam introgressi et coram data copia fandi,
munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
auditis ille haec placido sic reddidit ore:
"o fortunatae gentes, Saturnia regna,
antiqui Ausonii, quae uos fortuna quietos
sollicitat suadetque ignota lacessere bella?
quicumque Iliacos ferro uiolauimus agros
(mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
quos Simois premat ille uiros), infanda per orbem

243. **Diomede** num scribere uoluerit Vergilius, incertum est. **Diomeden** codd. M P R γ, quod metro repugnat. **Diomedem** nonnulli, probante Lachmanno. et uel hoc uel 'Diomede' scribendum est, metri causa.

supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
uel Priamo miseranda manus: scit triste Mineruae
sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus.
militia ex illa diuersum ad litus abacti
Atrides Protéi Menelaus adusque columnas
exulat, Aetnaeos uidit Cyclopas Vlixes.
regna Neoptolemi referam uersosque penates
Idomenei? Libycone habitantis litore Locros?
(ipse Mycenaeus magnorum ductor Achiuom
coniugis infandae prima inter limina dextra
oppetiit; deuictam Asiam subsedit adulter):
inuidisse deos, patriis ut redditus aris
coniugium optatum et pulchram Calydona uiderem?
nunc etiam horribili uisu portenta secuntur,
et socii amissi petierunt aethera pinnis
fluminibusque uagantur aues (heu dira meorum
supplicia!) et scopulos lacrimosis uocibus implent.
haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
tempore, cum ferro caelestia corpora demens
adpetii et Veneris uiolaui uolnere dextram.
ne uero, ne me ad talis impellite pugnas:
nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec ueterum memini laetorue malorum.
munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
uertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra
contulimusque manus: experto credite, quantus
in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
si duo praeterea talis Idaea tulisset
terra uiros, ultro Inachias uenisset ad urbes
Dardanus, et uersis lugeret Graecia fatis.
quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu uictoria Graium
haesit et in decimum uestigia rettulit annum.
ambo animis, ambo insignes praestantibus armis,
hic pietate prior. coeant in foedera dextrae,
qua datur; ast armis concurrant arma cauete."

264, 5. Hos uersus transtulere R. F. al. ut sequerentur u. 268. nobis satisfit si uu. 266—8 in parenthesi ponuntur. nihil autem dubitamus quin ex uerbo 'referam' pendeat Infin. 'inuidisse,' nec sit exclamantis.

et responsa simul quae sint, rex optime, regis
audisti et quae sit magno sententia bello.'
  Vix ea legati, uariusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
uicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
ut primum placati animi et trepida ora quierunt,
praefatus diuos solio rex infit ab alto:
'ante equidem summa de re statuisse, Latini,
et uellem et fuerat melius, non tempore tali
cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
bellum inportunum, ciues, cum gente deorum
inuictisque uiris gerimus, quos nulla fatigant
proelia: nec uicti possunt absistere ferro.
spem siquam ascitis Aetolum habuistis in armis,
ponite. spes sibi quisque; sed haec quam angusta uidetis.
cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
ante oculos interque manus sunt omnia uestras.
nec quemquam incuso: potuit quae plurima uirtus
esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
nunc adeo quae sit dubiae sententia menti
expediam et paucis (animos adhibete) docebo.
est anticus ager Tusco mihi proximus amni,
longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt et uomere duros
exercent collis atque horum asperrima pascunt.
haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
dicamus leges sociosque in regna uocemus.
considant, si tantus amor, et moenia condant.
sin alios finis aliamque capessere gentem
est animus possuntque solo decedere nostro:
bis denas Italo texamus robore nauis
seu pluris complere ualent (iacet omnis ad undam
materies), ipsi numerumque modumque carinis
praecipiant, nos aera manus naualia demus.
praeterea qui dicta ferant et foedera firment
centum oratores prima de gente Latinos

295. Pro **sit** Madu. coni. 'de,' quod lucidius: sed testimoniis caret.
304. **adsidet** (P R γ al.) R. F. C. al. **obsidet** codd. M b c m.

ire placet pacisque manu praetendere ramos,
munera portantis aurique eborisque talenta
et sellam regni trabeamque insignia nostri.
consulite in medium et rebus succurrite fessis.'
  Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
obliqua inuidia stimulisque agitabat amaris,
largus opum et lingua melior, sed frigida bello
dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
seditione potens (genus huic materna superbum
nobilitas dabat, incertum de patre ferebat),
surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:
'rem nulli obscuram nostrae nec uocis egentem
consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
det libertatem fandi flatusque remittat
cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros
(dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
lumina tot cecidisse ducum totamque uidemus
consedisse urbem luctu, dum Troïa temptat
castra fugae fidens et caelum territat armis.
unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
adicias, nec te ullius uiolentia uincat
quin gnatam egregio genero dignisque hymenaeis
des, pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
quod si tantus habet mentes et pectora terror,
ipsum obtestemur ueniamque oremus ab ipso,
cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
quid miseros totiens in aperta pericula ciues
proicis, o Latio caput horum et causa malorum?
nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inuiolabile pignus.
primus ego, inuisum quem tu tibi fingis (et esse
nil moror), en supplex uenio. miserere tuorum.
pone animos et pulsus abi. sat funera fusi
uidimus, ingentis et desolauimus agros.
aut si fama mouet, si tantum pectore robur
concipis et si adeo dotalis regia cordist,
aude atque aduersum fidens fer pectus in hostem.
scilicet ut Turno contingat regia coniunx,

nos animae uiles, inhumata infletaque turba,
sternamur campis. etiam tu, siqua tibi uis,
si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
qui uocat.'
  Talibus exarsit dictis uiolentia Turni.
dat gemitum rumpitque has imo pectore uoces:
'larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
tum, cum bella manus poscunt, patribusque uocatis
primus ades. sed non replenda est curia uerbis,
quae tuto tibi magna uolant, dum distinet hostem
agger moerorum nec inundant sanguine fossae.
proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris
argue tu, Drance, quando tot stragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
insignis agros. possit quid uiuida uirtus,
experiare licet; nec longe scilicet hostes
quaerendi nobis: circumstant undique muros.
imus in aduersos: quid cessas? an tibi Mauors
uentosa in lingua pedibusque fugacibus istis
semper erit?
pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
sanguine et Euandri totam cum stirpe uidebit
procubuisse domum atque exutos Arcadas armis?
haut ita me experti Bitias et Pandarus ingens
et quos mille die uictor sub Tartara misi,
inclusus muris hostilique aggere saeptus.
"nulla salus bello." capiti cane talia, demens,
Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno
ne cessa turbare metu atque extollere uires
gentis bis uictae, contra premere arma Latini.
nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
nunc et Tydides et Larisaeus Achilles,
amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
uel cum se pauidum contra mea iurgia fingit
artificis scelus et formidine crimen acerbat.
numquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
amittes: habitet tecum et sit pectore in isto.
nunc ad te et tua magna, pater, consulta reuertor.
si nullam nostris ultra spem ponis in armis,

si tam deserti sumus et semel agmine uerso
funditus occidimus neque habet Fortuna regressum,
oremus pacem et dextras tendamus inertis.
quamquam o, si solitae quicquam uirtutis adesset,
ille mihi ante alios fortunatusque laborum
egregiusque animi, qui, nequid tale uideret,
procubuit moriens et humum simul ore memordit.
sin et opes nobis et adhuc intacta iuuentus
auxilioque urbes Italae populique supersunt,
sin et Troianis cum multo gloria uenit
sánguine (sunt illis sua funera parque per omnis
tempestas): cur indecores in limine primo
deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
multa dies uariusque labor mutabilis aeui
rettulit in melius, multos alterna reuisens
lusit et in solido rursus Fortuna locauit.
non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
tot populi misere duces, nec parua sequetur
gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
est et Volscorum egregia de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentis aere cateruas.
quod si me solum Teucri in certamina poscunt
idque placet tantumque bonis communibus obsto,
non adeo has exosa manus Victoria fugit,
ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
ibo animis contra, uel magnum praestet Achillem
factaque Volcani manibus paria induat arma
ille licet. uobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haut ulli ueterum uirtute secundus,
deuoui. "solum Aeneas uocat." et uocet oro
nec Drances potius, siue est haec ira deorum,
morte luat, siue est uirtus et gloria, tollat.'

Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
certantes; castra Aeneas aciemque mouebat:
nuntius ingenti per regia tecta tumultu
ecce ruit magnisque urbem terroribus implet,
instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
extemplo turbati animi concussaque uolgi

pectora et arrectae stimulis haud mollibus irae.
arma manu trepidi poscunt, fremit arma iuuentus,
flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
dissensu uario magnus se tollit in auras
haut secus atque alto in luco cum forte cateruae
consedere auium piscosoue amne Padusae
dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
'immo' ait 'o ciues' arrepto tempore Turnus,
'cogite concilium et pacem laudate sedentes:
illi armis in regna ruunt.' nec plura locutus
corripuit sese et tectis citus extulit altis.
'tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplos,
duc' ait 'et Rutulos. equitem Messapus in armis
et cum fratre Coras latis diffundite campis.
pars aditus urbis firmet turrisque capessat;
cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'
ilicet in muros tota discurritur urbe.
concilium ipse pater et magna incepta Latinus
deserit ac tristi turbatus tempore differt
multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean generumque adsciuerit urbi.
praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
subuectant. bello dat signum rauca cruentum
bucina. tum muros uaria cinxere corona
matronae puerique: uòcat labor ultimus omnis.
nec non ad templum summasque ad Palladis arces
subuehitur magna matrum regina caterua
dona ferens, iuxtaque comes Lauinia uirgo,
causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
succedunt matres et templum ture uaporant
et maestas alto fundunt de limine uoces:
'armipotens, praeses belli, Tritonia uirgo,
frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
pronum sterne solo portisque effunde sub altis.'
cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
iamque adeo rutilum thoraca indutus aënis
horrebat squamis surasque incluserat auro,

469. **consilium** (cod. M_1) R.

471, 2. **acceperit ...... adsciuerit.** horum uerborum positionem commutat inuicem R. ex Peerlkampii coni. contra codd. testimonia.

tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem
fulgebatque alta decurrens aureus arce,
exultatque animis et spe iam praecipit hostem:
qualis ubi abruptis fugit praesaepia uinclis
tandem liber ecus campoque potitus aperto
aut ille in pastus armentaque tendit equarum
aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
emicat arrectisque fremit ceruicibus alte
luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
obuia cui Volscorum acie comitante Camilla
occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
desiluit, quam tota cohors imitata relictis
ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
'Turne, sui merito siqua est fiducia forti,
audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae
solaque Tyrrhenos equites ire obuia contra.
me sine prima manu temptare pericula belli:
tu pedes ad muros subsiste et moenia serua.'
Turnus ad haec, oculos horrenda in uirgine fixus:
'o decus Italiae uirgo, quas dicere grates
quasue referre parem? sed nunc, est omnia quando
iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
exploratores, equitum leuia inprobus arma
praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
per deserta iugo superans aduentat ad urbem.
furta paro belli conuexo in tramite siluae,
ut biuias armato obsidam milite fauces.
tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
Tiburtique manus, ducis et tu concipe curam.'
sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
est curuo anfractu ualles, adcommoda fraudi
armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
hanc super in speculis summoque in uertice montis
planities ignota iacet tutique receptus,
seu dextra laeuaque uelis occurrere pugnae,

siue instare iugis et grandia uoluere saxa.
huc iuuenis nota fertur regione uiarum
arripuitque locum et siluis insedit iniquis.
  Velocem interea superis in sedibus Opim,
unam ex uirginibus sociis sacraque caterua,
compellabat et has tristis Latonia uoces
ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla,
o uirgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
cara mihi ante alias.' neque enim nouus iste Dianae
uenit amor subitaque animum dulcedine mouit.
pulsus ob inuidiam regno uiresque superbas
Priuerno antiqua Metabus cum excederet urbe,
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exilio comitem matrisque uocauit
nomine Casmillae mutata parte Camillam.
ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
solorum nemorum: tela undique saeua premebant
et circumfuso uolitabant milite Volsci.
ecce fugae medio summis Amasenus abundans
spumabat ripis: tantus se nubibus imber
ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur caroque oneri timet. omnia secum
uersanti subito uix haec sententia sedit.
telum immane manu ualida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam, libro et siluestri subere clausam,
implicat atque habilem mediae circumligat hastae;
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
'alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia uirgo,
ipse pater famulam uoueo: tua prima per auras
tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,
diua tuam, quae nunc dubiis committitur auris.'
dixit, et adducto contortum hastile lacerto
inmittit: sonuere undae, rapidum super amnem
infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urgente caterua,
dat sese fluuio atque hastam cum uirgine uictor
gramineo donum Triuiae de caespite uellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere neque ipse manus feritate dedisset:

pastorum et solis exegit montibus aeuom.
hic natam in dumis interque horrentia lustra
armentalis equae mammis et lacte ferino
nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
utque pedum primis infans uestigia plantis
institerat, iaculo palmas armauit acuto
spiculaque ex umero paruae suspendit et arcum.
pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
tigridis exuuiae per dorsum a uertice pendent.
tela manu iam tum tenera puerilia torsit
et fundam tereti circum caput egit habena
Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.
multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
optauere nurum: sola contenta Diana
aeternum telorum et uirginitatis amorem
intemerata colit. 'uellem haut correpta fuisset
militia tali, conata lacessere Teucros:
cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
uerum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
labere, Nympha, polo finisque inuise Latinos,
tristis ubi infausto committitur omine pugna.
haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam:
hac, quicumque sacrum uiolarit uolnere corpus,
Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas.
post ego nube caua miserandae corpus et arma
inspoliata feram tumulo patriaeque reponam.'
dixit; at illa leuis caeli delapsa per auras
insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat
Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
compositi numero in turmas. fremit aequore toto
insultans sonipes et pressis pugnat habenis
huc conuersus et huc; tum late ferreus hastis
horret ager campique armis sublimibus ardent.
nec non Messapus contra celeresque Latini
et cum fratre Coras et uirginis ala Camillae
aduersi campo apparent hastasque reductis
protendunt longe dextris et spicula uibrant,
aduentusque uirum fremitusque ardescit equorum.
iamque intra iactum teli progressus uterque

substiterat: subito erumpunt clamore furentisque
exhortantur equos: fundunt simul undique tela
crebra niuis ritu caelumque obtexitur umbra.
continuo aduersis Tyrrhenus et acer Aconteus
conixi incurrunt hastis primique ruina
dant sonitum ingenti perfractaque quadrupedantum
pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus
fulminis in morem aut tormento ponderis acti
praecipitat longe et uitam dispergit in auras.
extemplo turbatae acies, uersique Latini
reiciunt parmas et equos ad moenia uertunt.
Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas.
iamque propinquabant portis, rursusque Latini
clamorem tollunt et mollia colla reflectunt:
hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis.
qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
nunc ruit ad terram scopulosque superiacit unda
spumeus extremamque sinu perfundit harenam,
nunc rapidus retro atque aestu reuoluta resorbens
saxa fugit litusque uado labente relinquit:
bis Tusci Rutulos egere ad moenia uersos,
bis reiecti armis respectant terga tegentes.
tertia sed postquam congressi in proelia totas
inplicuere inter se acies legitque uirum uir:
tum uero et gemitus morientum et sanguine in alto
armaque corporaque et permixti caede uirorum
semianimes uoluuntur equi, pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit.
quo sonipes ictu furit arduus altaque iactat
uolneris inpatiens arrecto pectore crura:
uoluitur ille excussus humi. Catillus Iollan
ingentemque animis, ingentem corpore et armis
deicit Herminium, nudo cui uertice fulua
caesaries nudique umeri, nec uolnera terrent:
tantus in arma patet. latos huic hasta per armos
acta tremit duplicatque uirum transfixa dolore.
funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
certantes pulchramque petunt per uolnera mortem.
At medias inter caedes exultat Amazon,

unum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla,
et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
nunc ualidam dextra rapit indefessa bipennem;
aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
illa etiam in tergum, siquando pulsa recessit,
spicula conuerso fugientia derigit arcu.
at circum lectae comites, Larinaque uirgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securem,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
delegit pacisque bonas bellique ministras:
quales Thraeiciae cum flumina Thermodontis
pulsant et pictis bellantur Amazones armis
seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
feminea exultant lunatis agmina peltis.
quem telo primum, quem postremum, aspera uirgo,
deicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Euneum Clytio primum patre, cuius apertum
aduersi longa transuerberat abiete pectus:
sanguinis ille uomens riuos cadit atque cruentam
mandit humum moriensque suo se in uolnere uersat.
tum Lirim Pagasumque super; quorum alter habenas
suffuso reuolutus equo dum colligit, alter
dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chrominque;
quotque emissa manu contorsit spicula uirgo,
tot Phrygii cecidere uiri. procul Ornytus armis
ignotis et equo uenator Iapyge fertur,
cui pellis latos umeros erepta iuuenco
pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
et malae texere lupi cum dentibus albis,
agrestisque manus armat sparus; ipse cateruis
uertitur in mediis et toto uertice suprast.
hunc illa exceptum (neque enim labor agmine uerso)
traicit et super haec inimico pectore fatur:
'siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
aduenit qui uestra dies muliebribus armis

uerba redarguerit. nomen tamen haut leue patrum
manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.'
protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
corpora, sed Buten auersum cuspide fixit
loricam galeamque inter, qua colla sedentis
lucent et laeuo dependet parma lacerto,
Orsilochum fugiens magnumque agitata per orbem
eludit gyro interior sequiturque sequentem,
tum ualidam perque arma uiro perque ossa securim
altior exsurgens oranti et multa precanti
congeminat: uolnus calido rigat ora cerebro.
incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
haut Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
isque ubi se nullo iam cursu euadere pugnae
posse neque instantem reginam auertere cernit,
consilio uersare dolos ingressus et astu
incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti
fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
mecum crede solo pugnaeque accinge pedestri:
iam nosces, uentosa ferat cui gloria fraudem.'
dixit, at illa furens acrique accensa dolore
tradit ecum comiti paribusque resistit in armis,
ense pedes nudo puraque interrita parma.
at iuuenis, uicisse dolo ratus, auolat ipse
(haut mora) conuersisque fugax aufertur habenis
quadripedemque citum ferrata calce fatigat.
'uane Ligus frustraque animis elate superbis,
nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno,'
haec fatur uirgo et pernicibus ignea plantis
transit ecum cursu frenisque aduersa prehensis
congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit:
quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pinnis sublimem in nube columbam
comprensamque tenet pedibusque euiscerat uncis;
tum cruor et uolsae labuntur ab aethere plumae.

At non haec nullis hominum sator atque deorum
obseruans oculis summo sedet altus Olympo:
Tyrrhenum Genitor Tarchonem in proelia saeua

suscitat et stimulis haut mollibus incutit iras.
ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
fertur equo uariisque instigat uocibus alas,
nomine quemque uocans, reficitque in proelia pulsos.
'quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignauia uenit?
femina palantis agit atque haec agmina uertit!
quo ferrum quidue haec gerimus tela inrita dextris?
at, non in Venerem segnes nocturnaque bella
aut ubi curua choros indixit tibia Bacchi,
expectate dapes et plenae pocula mensae
(hic amor, hoc studium), dum sacra secundus haruspex
nuntiet ac lucos uocet hostia pinguis in altos!'
haec effatus ecum in medios, moriturus et ipse,
concitat et Venulo aduersum se turbidus infert
dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
et gremium ante suum multa ui concitus aufert.
tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
conuertere oculos. uolat igneus aequore Tarchon
arma uirumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
defringit ferrum et partis rimatur apertas,
qua uolnus letale ferat; contra ille repugnans
sustinet a iugulo dextram et uim uiribus exit.
utque uolans alte raptum cum fulua draconem
fert aquila inplicuitque pedes atque unguibus haesit,
saucius at serpens sinuosa uolumina uersat
arrectisque horret squamis et sibilat ore,
arduus insurgens; illa haut minus urget obunco
luctantem rostro, simul aethera uerberat alis:
haut aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
portat ouans. ducis exemplum euentumque secuti
Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
uelocem iaculo et multa prior arte Camillam
circuit et, quae sit fortuna facillima, temptat.
qua se cumque furens medio tulit agmine uirgo,
hac Arruns subit et tacitus uestigia lustrat:
qua uictrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
hac iuuenis furtim celeris detorquet habenas.
hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
undique circuitum et certam quatit improbus hastam.

forte sacer Cybelae Chloreus olimque sacerdos
insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
spumantemque agitabat ecum, quem pellis aënis
in plumam squamis auro conserta tegebat.
ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
aureus ex umeris erat arcus et aurea uati
cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
carbaseos fuluo in nodum collegerat auro,
pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
hunc uirgo, siue ut templis praefigeret arma
Troïa, captiuo siue ut se ferret in auro
uenatrix, unum ex omni certamine pugnae
caeca sequebatur totumque incauta per agmen
femineo praedae et spoliorum ardebat amore,
telum ex insidiis cum tandem tempore capto
concitat et superos Arruns sic uoce precatur:
'summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, quoi pineus ardor aceruo
pascitur et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus uestigia pruna,
da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
omnipotens. non exuuias pulsaeue tropaeum
uirginis aut spolia ulla peto, mihi cetera laudem
facta ferent: haec dira meo dum uolnere pestis
pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
audiit et uoti Phoebus succedere partem
mente dedit, partem uolucris dispersit in auras:
sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
adnuit oranti; reducem ut patria alta uideret,
non dedit, inque notos uocem uertere procellae.
ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
conuertere animos acris oculosque tulere
cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
nec sonitus memor aut uenientis ab aethere teli,
hasta sub exertam donec perlata papillam
haesit uirgineumque alte bibit acta cruorem.

768. **Cybelo** (codd. M b c m al. Seru.) R. **Cybele** cod. γ, **Cybelae** (Macrob. cod.) edd. plur.: quos secuti sumus, quia Chloreus Cybelo monti sacer dici non potuit. cf. III. 111.

concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
succipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns,
laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
credere nec telis occurrere uirginis audet.
ac uelut ille, prius quam tela inimica sequantur,
continuo in montis sese auius abdidit altos
occiso pastore lupus magnoue iuuenco,
conscius audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pauitantem utero siluasque petiuit:
haut secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat uolnere mucro:
labitur exsanguis, labuntur frigida leto
lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
tum sic expirans Accam ex aequalibus unam
adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,
quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
'hactenus, Acca soror, potui: nunc uolnus acerbum
conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
effuge et haec Turno mandata novissuma perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
iamque uale.' simul his dictis linquebat habenas,
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exsoluit se corpore lentaque colla
et captum leto posuit caput, arma relinquens,
uitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
tum uero inmensus surgens ferit aurea clamor
sidera: deiecta crudescit pugna Camilla,
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
At Triuiae custos iamdudum in montibus Opis
alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
utque procul medio iuuenum in clamore furentum
prospexit tristi mulcatam morte Camillam,
ingemuitque deditque has imo pectore uoces:
'heu nimium, uirgo, nimium crudele luisti
supplicium, Teucros conata lacessere bello!

830. **relinquens** (codd. M P γ b c) edd. plur. **reliquit** (cod. R) Donat. **relinquont** R. quod a Probo lectum test. Seru.

nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
non tamen indecorem tua te regina reliquit
extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
per gentis erit aut famam patieris inultae.
nam quicumque tuum uiolauit uolnere corpus,
morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
regis Dercenni terreno ex aggere bustum
antiqui Laurentis opacaque ilice tectum:
hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
ut uidit laetantem animis ac uana tumentem,
'cur' inquit 'diuersus abis? huc derige gressum,
huc periture ueni, capias ut digna Camillae
praemia. tune etiam telis moriere Dianae?'
dixit, et aurata uolucrem Thraeissa sagittam
deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
et duxit longe, donec curuata coirent
inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
extemplo teli stridorem aurasque sonantis
audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
illum expirantem socii atque extrema gementem
obliti ignoto camporum in puluere lincunt,
Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum.
  Prima fugit domina amissa leuis ala Camillae;
turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas
disiectique duces desolatique manipli
tuta petunt et equis auersi ad moenia tendunt.
nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
sustentare ualet telis aut sistere contra,
sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
uoluitur ad muros caligine turbidus atra
puluis, et e speculis percussae pectora matres
femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
qui cursu portas primi inrupere patentis,
hos inimica super mixto premit agmine turba;
nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
moenibus in patriis atque inter tuta domorum

confixi expirant animas. pars claudere portas:
nec sociis aperire uiam nec moenibus audent
accipere orantis, oriturque miserrima caedes
defendentum armis aditus inque arma ruentum.
exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
pars in praecipitis fossas urgente ruina
uoluitur, inmissis pars caeca et concita frenis
arietat in portas et duros obice postis,
ipsae de muris summo certamine matres
(monstrat amor uerus patriae, ut uidere Camillam)
tela manu trepidae iaciunt ac robore duro
stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
praecipites primaeque mori pro moenibus ardent.
  Interea Turnum in siluis saeuissimus implet
nuntius, et iuueni ingentem fert Acca tumultum:
deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
ingruere infensos hostis et Marte secundo
omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
ille furens (et saeua Iouis sic numina pellunt)
deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
uix e conspectu exierat campumque tenebat,
cum pater Aeneas saltus ingressus apertos
exsuperatque iugum siluaque euadit opaca.
sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
agmine nec longis inter se passibus absunt;
ac simul Aeneas fumantis puluere campos
prospexit longe Laurentiaque agmina uidit,
et saeuom Aenean adgnouit Turnus in armis
aduentumque pedum flatusque audiuit equorum.
continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
tinguat equos noctemque die labente reducat:
considunt castris ante urbem et moenia uallant.

In u. 708 **fraudem** et **laudem** paria fere testimonia habent.

In u. 738 **expectate** (codd. antiq.) R. **expectare** (codd. seri) C. al. illud nunc praetulimus, quod cum contemptu dicitur. cf. u. 460.

In u. 821 **fidam** (codd. P γ_1) R., sed de constructione dubitans.

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER DVODECIMVS.

Turnus ut infractos aduerso Marte Latinos
defecisse uidet, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet
attollitque animos. Poenorum qualis in aruis
saucius ille graui uenantum uolnere pectus
tum demum mouet arma leo gaudetque comantis
excutiens ceruice toros fixumque latronis
inpauidus frangit telum et fremit ore cruento:
haut secus accenso gliscit uiolentia Turno.
tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit:
'nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
ignaui Aeneadae, nec quae pepigere recusent:
congredior. fer sacra, pater, et concipe foedus.
aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
desertorem Asiae (sedeant spectentque Latini),
et solus ferro crimen commune refellam,
aut habeat uictos, cedat Lauinia coniunx.'
Olli sedato respondit corde Latinus:
'o praestans animi iuuenis, quantum ipse feroci
uirtute exsuperas, tanto me impensius aecum est
consulere atque omnis metuentem expendere casus.
sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
multa manu, nec non aurumque animusque Latinost;
sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus aruis,
nec genus indecores. sine me haec haut mollia fatu
sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.

me natam nulli ueterum sociare procorum
fas erat, idque omnes diuique hominesque canebant.
uictus amore tui, cognato sanguine uictus
coniugis et maestae lacrumis, uincla omnia rupi:
promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
bella, uides, quantos primus patiare labores.
bis magna uicti pugna uix urbe tuemur
spes Italas; recalent nostro Thybrina fluenta
sanguine adhuc campique ingentes ossibus albent.
quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
si Turno extincto socios sum adscire paratus,
cur non incolumi potius certamina tollo?
quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet)
prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
respice res bello uarias; miserere parentis
longaeui, quem nunc maestum patria Ardea longe
diuidit.' hautquaquam dictis uiolentia Turni
flectitur: exsuperat magis aegrescitque medendo.
ut primum fari potuit, sic institit ore:
'quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
deponas letumque sinas pro laude pacisci:
et nos tela, pater, ferrumque haut debile dextra
spargimus; et nostro sequitur de uolnere sanguis.
longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
feminea tegat et uanis sese occulat umbris.
  At regina, noua pugnae conterrita sorte,
flebat et ardentem generum moritura tenebat:
'Turne, per has ego te lacrimas, per siquis Amatae
tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
tu requies miserae, decus imperiumque Latini
te penes, in te omnis domus inclinata recumbit),
unum oro: desiste manum committere Teucris.
qui te cumque manent isto certamine casus,
et me, Turne, manent: simul haec inuisa relinquam
lumina nec generum Aenean captiua uidebo.'
accepit uocem lacrimis Lauinia matris

55. **moritura** (codd.) pro quo R. 'monitura' coni. pessime, ut nos cum C. al. censemus.

flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo ueluti uiolauerit ostro
siquis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
alba rosa: talis uirgo dabat ore colores.
illum turbat amor, figitque in uirgine uoltus:
ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam.
'ne, quaeso, ne me lacrimis neue omine tanto
prosequere in duri certamina Martis euntem,
o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
haut placitura refer: cum primum crastina caelo
puniceis inuecta rotis Aurora rubebit,
non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum,
illo quaeratur coniunx Lauinia campo.'
  Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
qui candore niues anteirent, cursibus auras.
circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
pectora plausa cauis et colla comantia pectunt.
ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
circumdat loricam umeris; simul aptat habendo
ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
exim quae mediis ingenti adnixa columnae
aedibus adstabat, ualidam ui corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
uociferans: 'nunc, o numquam frustrata uocatus
hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus
loricamque manu ualida lacerare reuolsam
semiuiri Phrygis et foedare in puluere crinis
uibratos calido ferro murraque madentis.'
his agitur furiis; totoque ardentis ab ore
scintillae absiliunt, oculis micat acribus ignis:
mugitus ueluti cum prima in proelia taurus
terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,

arboris obnixus trunco, uentosque lacessit
ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.
  Nec minus interea maternis saeuus in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
oblato gaudens componi foedere bellum.
tum socios maestique metum solatur Iuli,
fata docens, regique iubet responsa Latino
certa referre uiros et pacis dicere leges.
  Postera uix summos spargebat lumine montis
orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
solis equi lucemque elatis naribus efflant:
campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
dimensi Rutulique uiri Teucrique parabant
in medioque focos et dis communibus aras
gramineas, alii fontemque ignemque ferebant,
uelati limo et uerbena tempora uincti.
procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
agmina se fundunt portis. hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit uariis exercitus armis,
haut secus instructi ferro, quam si aspera Martis
pugna uocet; nec non mediis in milibus ipsi
ductores auro uolitant ostroque superbi,
et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
defigunt tellure hastas et scuta reclinant.
tum studio effusae matres et uolgus inermum
inualidique senes turris ac tecta domorum
obsedere, alii portis sublimibus adstant.
  At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur
(tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti),
prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
extemplo Turni sic est adfata sororem
diua deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
praesidet (hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro uirginitate sacrauit):
'Nympha, decus fluuiorum, animo gratissima nostro,
scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
magnanimi Iouis ingratum ascendere cubile,

praetulerim caelique lubens in parte locarim:
disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
qua uisa est Fortuna pati Parcaeque sinebant
cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
nunc iuuenem inparibus uideo concurrere fatis,
Parcarumque dies et uis inimica propinquat.
non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
tu pro germano siquid praesentius audes,
perge: decet. forsan miseros meliora sequentur.'
uix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit
terque quaterque manu pectus percussit honestum.
'non lacrumis hoc tempus' ait Saturnia Iuno;
'adcelera et fratrem, siquis modus, eripe morti,
aut tu bella cie conceptumque excute foedus:
auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
incertam et tristi turbatam uolnere mentis.
  Interea reges, ingenti mole Latinus
quadriiugo uehitur curru, cui tempora circum
aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis aui specimen; bigis it Turnus in albis,
bina manu lato crispans hastilia ferro;
hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
procedunt castris, puraque in ueste sacerdos
saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
attulit admouitque pecus flagrantibus aris.
illi ad surgentem conuersi lumina solem
dant fruges manibus salsas et tempora ferro
summa notant pecudum paterisque altaria libant.
tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
'esto nunc Sol testis et haec mihi Terra uocanti,
quam propter tantos potui perferre labores,
et Pater omnipotens et tu Saturnia coniunx
(iam melior, iam, diua, precor), tuque inclute Mauors,
cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
fontisque fluuiosque uoco, quaeque aetheris alti
religio et quae caeruleo sunt numina ponto:
cesserit Ausonio si fors uictoria Turno,
conuenit Euandri uictos discedere ad urbem,

cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent ferroue haec regna lacessent.
sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem
(ut potius reor et potius di numine firment),
non ego nec Teucris Italos parere iubebo
nec mihi regna peto: paribus se legibus ambae
inuictae gentes aeterna in foedera mittant.
sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
constituent, urbique dabit Lauinia nomen.'
sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus
suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram:
'haec eadem, Aenea, terram mare sidera iuro
Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
uimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit.
tango aras, medios ignis et numina testor:
nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
quo res cumque cadent; nec me uis ulla uolentem
auertet, non, si tellurem effundat in undas
diluuio miscens caelumque in Tartara soluat;
ut sceptrum hoc' (dextra sceptrum nam forte gerebat)
'numquam fronde leui fundet uirgulta nec umbras,
cum semel in siluis imo de stirpe recisum
matre caret posuitque comas et bracchia ferro,
olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
inclusit patribusque dedit gestare Latinis.'
talibus inter se firmabant foedera dictis
conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
in flammam iugulant pecudes et uiscera uiuis
eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras.
At uero Rutulis inpar ea pugna uideri
iamdudum et uario misceri pectora motu;
tum magis, ut propius cernunt non uiribus aequis.
adiuuat incessu tacito progressus et aram
suppliciter uenerans demisso lumine Turnus
tabentesque genae et iuuenali in corpore pallor.
quem simul ac Iuturna soror crebrescere uidit
sermonem et uolgi uariare labantia corda,
in medias acies, formam adsimulata Camerti

(quoi genus a proauis ingens clarumque paternae
nomen erat uirtutis, et ipse acerrimus armis),
in medias dat sese acies haut nescia rerum,
rumoresque serit uarios ac talia fatur:
'non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
obiectare animam? numerone an uiribus aequi
non sumus? en omnes et Troes et Arcades hi sunt
fatalesque manus, infensa Etruria Turno:
uix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris,
succedet fama uiuosque per ora feretur:
nos patria amissa dominis parere superbis
cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis.'
talibus incensa est iuuenum sententia dictis
iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
sperabant, nunc arma uolunt foedusque precantur
infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
his aliud maius Iuturna adiungit et alto
dat signum caelo, quo non praesentius ullum
turbauit mentes Italas monstroque fefellit.
namque uolans rubra fuluos Iouis ales in aethra
litoreas agitabat aues turbamque sonantem
agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
arrexere animos Itali, cunctaeque uolucres
conuertunt clamore fugam, mirabile uisu,
aetheraque obscurant pinnis hostemque per auras
facta nube premunt, donec ui uictus et ipso
pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
proiecit fluuio penitusque in nubila fugit.
tum uero augurium Rutuli clamore salutant
expediuntque manus; primusque Tolumnius augur
'hoc erat, hoc, uotis' inquit 'quod saepe petiui.
accipio adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
corripite, o miseri, quos inprobus aduena bello
territat inualidas ut aues et litora uestra
ui populat: petet ille fugam penitusque profundo
uela dabit. uos unanimi densete cateruas

et regem uobis pugna defendite raptum.'
dixit, et aduersos telum contorsit in hostis
procurrens: sonitum dat stridula cornus et auras
certa secat. simul hoc, simul ingens clamor et omnes
turbati cunei calefactaque corda tumultu.
hasta uolans, ut forte nouem pulcherrima fratrum
corpora constiterant contra, quos fida crearat
una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
horum unum ad medium, teritur qua sutilis aluo
balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
egregium forma iuuenem et fulgentibus armis
transadigit costas fuluaque effundit harena.
at fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
corripiunt caecique ruunt. quos agmina contra
procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis:
sic omnis amor unus habet decernere ferro.
diripuere aras, it toto turbida caelo
tempestas telorum ac ferreus ingruit imber,
craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus
pulsatos referens infecto foedere diuos.
infrenant alii currus aut corpora saltu
subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere foedus,
aduerso proterret equo: ruit ille recedens
et miser oppositis a tergo inuoluitur aris
in caput inque umeros. at feruidus aduolat hasta
Messapus teloque orantem multa trabali
desuper altus equo grauiter ferit atque ita fatur:
'hoc habet, haec melior magnis data uictima diuis.'
concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
obuius ambustum torrem Corynaeus ab ara
corripit et uenienti Ebuso plagamque ferenti
occupat os flammis: olli ingens barba reluxit
nidoremque ambusta dedit. super ipse secutus
caesariem laeua turbati corripit hostis
inpressoque genu nitens terrae applicat ipsum:
sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum

pastorem primaque acie per tela ruentem
ense sequens nudo superimminet: ille securi
aduersi frontem mediam mentumque reducta
dissicit et sparso late rigat arma cruore.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam conduntur lumina noctem.
  At pius Aeneas dextram tendebat inermem
nudato capite atque suos clamore uocabat:
'quo ruitis? quaeue ista repens discordia surgit?
o cohibete iras: ictum iam foedus et omnes
compositae leges; mihi ius concurrere soli;
me sinite atque auferte metus; ego foedera faxo
firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.'
has inter uoces, media inter talia uerba
ecce uiro stridens alis adlapsa sagitta est
incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta,
quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
attulerit: pressa est insignis gloria facti,
nec sese Aeneae iactauit uolnere quisquam.
Turnus ut Aenean cedentem ex agmine uidit
turbatosque duces, subita spe feruidus ardet:
poscit equos atque arma simul saltuque superbus
emicat in currum et manibus molitur habenas.
multa uirum uolitans dat fortia corpora Leto,
semineces uoluit multos aut agmina curru
proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas.
qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
sanguineus Mauors clipeo increpat atque furentis
bella mouens inmittit equos; illi aequore aperto
ante Notos Zephyrumque uolant; gemit ultima pulsu
Thraeca pedum; circumque atrae Formidinis ora
Iraeque Insidiaeque, dei comitatus, aguntur:
talis equos alacer media inter proelia Turnus
fumantis sudore quatit, miserabile caesis
hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
sanguineos, mixtaque cruor calcatur harena.
iamque Neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque,
hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
nutrierat Lycia paribusque ornauerat armis,

uel conferre manum uel equo praeuertere uentos.
parte alia media Eumedes in proelia fertur,
antiqui proles bello praeclara Dolonis,
nomine auom referens, animo manibusque parentem,
qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
illum Tydides alio pro talibus ausis
adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
ante leui iaculo longum per inane secutus
sistit equos biiugis et curru desilit atque
semianimi lapsoque superuenit et pede collo
inpresso dextrae mucronem extorquet et alto
fulgentem tinguit iugulo atque haec insuper addit:
'en agros et quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia qui me
ferro ausi temptare ferunt, sic moenia condunt.'
huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit.
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
et sternacis equi lapsum ceruice Thymoeten.
ac uelut Edoni Boreae cum spiritus alto
insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus,
qua uenti incubuere, fugam dant nubila caelo:
sic Turno, quacumque uiam secat, agmina cedunt
conuersaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
et cristam aduerso curru quatit aura uolantem.
non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
obiecit sese ad currum et spumantia frenis
ora citatorum dextra detorsit equorum.
dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
lancea consequitur rumpitque infixa bilicem
loricam et summum degustat uolnere corpus.
ille tamen clipeo obiecto conuersus in hostem
ibat et auxilium ducto mucrone petebat:
cum rota praecipitem et procursu concitus axis
impulit effunditque solo, Turnusque secutus
imam inter galeam summi thoracis et oras
abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.
  Atque ea dum campis uictor dat funera Turnus,
interea Aenean Mnestheus et fidus Achates

Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
alternos longa nitentem cuspide gressus.
saeuit et infracta luctatur harundine telum
eripere auxilioque uiam, quae proxima, poscit
ense secent lato uolnus telique latebram
rescindant penitus seseque in bella remittant.
iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Iasides, acri quondam quoi captus amore
ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
ille ut depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum usumque medendi
maluit et mutas agitare inglorius artes.
stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas magno iuuenum et maerentis Iuli
concursu, lacrimis inmobilis, ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu
multa manu medica Phoebique potentibus herbis
nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
nulla uiam Fortuna regit, nihil auctor Apollo
subuenit; et saeuos campis magis ac magis horror
crebrescit propiusque malum est. iam puluere caelum
stare uident: subeunt equites, et spicula castris
densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
bellantum iuuenum et duro sub Marte cadentum.
hic Venus, indigno nati concussa dolore,
dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
puberibus caulem foliis et flore comantem
purpureo (non illa feris incognita capris
gramina, cum tergo uolucres haesere sagittae):
hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,

389. **latebras** (codd. M al.) L. al. **latebram** (codd. cet.) W. C. F. al.

391. **Iapyx** (codd. M P R γ b_2) R. F. L. al. **Iapix** codd. b_1 c. **Iapis** H. W. C. Br. Haupt, quos secuti sumus, uerentes ne librarii uno animo notius sibi nomen receperint, ut 'Hylas' pro 'Hylax' Ecl. VIII. 107. eadem testimonia reperiuntur infra ad uu. 420, 425.

401. **Paeonium** testatur Seru. edid. plurimi. **Paeonum** (cod. P) 'fortasse recte' ait R., sed in talium uocum quantitate multum poetis licuit.

detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
inficit occulte medicans spargitque salubris
ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
fouit ea uolnus lympha longaeuos Iapis
ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
quippe dolor, omnis stetit imo uolnere sanguis;
iamque secuta manum nullo cogente sagitta
excidit, atque nouae rediere in pristina uires.
'arma citi properate uiro; quid statis?' Iapis
conclamat primusque animos accendit in hostem.
'non haec humanis opibus, non arte magistra
proueniunt neque te, Aenea, mea dextera seruat:
maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
ille auidus pugnae suras incluserat auro
hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis
summaque per galeam delibans oscula fatur:
'disce, puer, uirtutem ex me uerumque laborem,
fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
defensum dabit et magna inter praemia ducet.
tu facito, mox cum matura adoleuerit aetas,
sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et auonculus excitet Hector.'

Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
telum immane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
turba fluit castris: tum caeco puluere campus
miscetur pulsuque pedum tremit excita tellus.
uidit ab aduerso uenientis aggere Turnus,
uidere Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor: prima ante omnis Iuturna Latinos
audiit adgnouitque sonum et tremefacta refugit.
ille uolat campoque atrum rapit agmen aperto.
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
it mare per medium (miseris heu praescia longe
horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas
arboribus stragemque satis, ruet omnia late);
ante uolant sonitumque ferunt ad litora uenti:
talis in aduersos ductor Rhoeteius hostis

agmen agit, densi cuneis se quisque coactis
adglomerant. ferit ense grauem Thymbraeus Osinim,
Tarchetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
Vfentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
primus in aduersos telum qui torserat hostis.
tollitur in caelum clamor, uersique uicissim
puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
ipse neque auersos dignatur sternere Morti
nec pede congressos aequo nec tela ferentis
insequitur: solum densa in caligine Turnum
uestigat lustrans, solum in certamina poscit.
hoc concussa metu mentem Iuturna uirago
aurigam Turni media inter lora Metiscum
excutit et longe lapsum temone reliquit:
ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
cuncta gerens, uocemque et corpus et arma Metisci.
nigra uelut magnas domini cum diuitis aedes
peruolat et pinnis alta atria lustrat hirundo,
pabula parua legens nidisque loquacibus escas,
et nunc porticibus uacuis, nunc umida circum
stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
fertur equis rapidoque uolans obit omnia curru
iamque hic germanum iamque hic ostentat ouantem
nec conferre manum patitur, uolat auia longe.
haut minus Aeneas tortos legit obuius orbes
uestigatque uirum et disiecta per agmina magna
uoce uocat. quotiens oculos coniecit in hostem
alipedumque fugam cursu temptauit equorum,
auersos totiens currus Iuturna retorsit.
heu quid agat? uario nequiquam fluctuat aestu,
diuersaeque uocant animum in contraria curae.
huic Messapus, uti laeua duo forte gerebat
lenta leuis cursu praefixa hastilia ferro,
horum unum certo contorquens derigit ictu.
substitit Aeneas et se collegit in arma,
poplite subsidens; apicem tamen incita summum
hasta tulit summasque excussit uertice cristas.
tum uero adsurgunt irae; insidiisque subactus,
diuersos ubi sensit equos currumque referri,
multa Iouem et laesi testatus foederis aras

iam tandem inuadit medios et Marte secundo
terribilis saeuam nullo discrimine caedem
suscitat irarumque omnis effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
diuersas obitumque ducum, quos aequore toto
inque uicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
expediat? tanton placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentis
pugna loco statuit Teucros) haut multa morantem
excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
transadigit costas et cratis pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren,
congressus pedes, hunc uenientem cuspide longa,
hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.
ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
nomen Echionium matrisque genus Peridiae;
hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
et iuuenem exosum nequiquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
munera conductaque pater tellure serebat.
ac uelut inmissi diuersis partibus ignes
arentem in siluam et uirgulta sonantia lauro,
aut ubi decursu rapido de montibus altis
dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt
quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc nunc
fluctuat ira intus, rumpuntur nescia uinci
pectora, nunc totis in uolnera uiribus itur.
Murranum hic, atauos et auorum antiqua sonantem
nomina per regesque actum genus omne Latinos,
praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
excutit effunditque solo: hunc lora et iuga subter
prouoluere rotae, crebro super ungula pulsu
incita nec domini memorum proculcat equorum.
ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
occurrit telumque aurata ad tempora torquet:

olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
dextera nec tua te, Graium fortissime Cretheu,
eripuit Turno. nec di texere Cupencum
Aenea ueniente sui: dedit obuia ferro
pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
te quoque Laurentes uiderunt, Aeole, campi
oppetere et late terram consternere tergo.
occidis, Argiuae quem non potuere phalanges
sternere nec Priami regnorum euersor Achilles;
hic tibi mortis erant metae: domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.
totae adeo conuersae acies, omnesque Latini,
omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
et Messapus ecum domitor et fortis Asilas
Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
pro se quisque uiri summa nituntur opum ui:
nec mora nec requies, uasto certamine tendunt.
  Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
iret ut ad muros urbique aduerteret agmen
ocius et subita turbaret clade Latinos.
ille ut uestigans diuersa per agmina Turnum
huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
immunem tanti belli atque impune quietam.
continuo pugnae accendit maioris imago:
Mnesthea Sergestumque uocat fortemque Serestum
ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
concurrit legio nec scuta aut spicula densi
deponunt. celso medius stans aggere fatur:
'nequa meis esto dictis mora, Iuppiter hac stat,
neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
ni frenum accipere et uicti parere fatentur,
eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
scilicet expectem, libeat dum proelia Turno
nostra pati rursusque uelit concurrere uictus?
hoc caput, o ciues, haec belli summa nefandi:
ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
dant cuneum densaque ad muros mole feruntur.
scalae inprouiso subitusque apparuit ignis.

discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas magnaque incusat uoce Latinum
testaturque deos, iterum se ad proelia cogi,
bis iam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
exoritur trepidos inter discordia ciuis:
urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem,
arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
uestigauit apes fumoque impleuit amaro:
illae intus trepidae rerum per cerea castra
discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras;
uoluitur ater odor tectis, tum murmure caeco
intus saxa sonant, uacuas it fumus ad auras.
  Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
quae totam luctu concussit funditus urbem.
regina ut tectis uenientem prospicit hostem,
incessi muros, ignis ad tecta uolare,
nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
infelix pugnae iuuenem in certamine credit
extinctum et, subito mentem turbata dolore,
se causam clamat crimenque caputque malorum,
multaque per maestum demens effata furorem
purpureos moritura manu discindit amictus
et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
filia prima manu floros Lauinia crinis
et roseas laniata genas, tum cetera circum
turba furit: resonant late plangoribus aedes.
hinc totam infelix uolgatur fama per urbem.
demittunt mentes; it scissa ueste Latinus,
coniugis attonitus fatis urbisque ruina,
canitiem inmundo perfusam puluere turpans.

605. **flauos** habent codd. fere omnes; sed cum testetur Seruius lectionem Probi fuisse **floros** (quod antiquum est pro floreis siue pulchris), hoc edidit R. sequentibus C. L. F, repugnante W.

612. Omittunt codd. M P R γ b uersus duos 612, 13. *multaque se incusat, qui non acceperit ante Dardanium Aenean generumque adsciuerit ultro.*

Interea extremo bellator in aequore Turnus
palantis sequitur paucos iam segnior atque
iam minus atque minus successu laetus equorum.
attulit hunc illi caecis terroribus aura
commixtum clamorem arrectasque impulit auris
confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
'ei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
quisue ruit tantus diuersa clamor ab urbe?'
sic ait adductisque amens subsistit habenis.
atque huic, in faciem soror ut conuersa Metisci
aurigae currumque et equos et lora regebat,
talibus occurrit dictis: 'hac, Turne, sequamur
Troiugenas, qua prima uiam uictoria pandit;
sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
ingruit Aeneas Italis et proelia miscet:
et nos saeua manu mittamus funera Teucris.
nec numero inferior pugnae nec honore recedes.'
Turnus ad haec
'o soror, et dudum adgnoui, cum prima per artem
foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo
demissam tantos uoluit te ferre labores?
an fratris miseri letum ut crudele uideres?
nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
uidi oculos ante ipse meos me uoce uocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
oppetere ingentem atque ingenti uolnere uictum.
occidit infelix nostrum ne dedecus Vfens
aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
exscindine domos (id rebus defuit unum)
perpetiar, dextra nec Drancis dicta refellam?
terga dabo et Turnum fugientem haec terra uidebit?
usque adeone mori miserum est? uos o mihi Manes
este boni, quoniam Superis auersa uoluntas!
sancta ad uos anima atque istius inscia culpae

647. **aduersa** (codd. M γ b) W. L. F. Ben. Haupt. uolg. **auersa** tuentibus R. C. Br.

648. **inscia** (codd. fere omn.) W. C. F. Br. Ben. ut producta neque elisa sit ultima syllaba uocis **anima.** sed R. L. al. ex nonnullis testim. edidere **nescia.** Munro coni. **anima a,** interiectionem excidisse putans.

descendam, magnorum haut umquam indignus auorum.'
Vix ea fatus erat: medios uolat ecce per hostis
uectus equo spumante Saces, aduersa sagitta
saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
'Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.
fulminat Aeneas armis summasque minatur
deiecturum arces Italum excidioque daturum;
iamque faces ad tecta uolant. in te ora Latini,
in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
quos generos uocet aut quae sese ad foedera flectat.
praeterea regina, tui fidissima, dextra
occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.
soli pro portis Messapus et acer Atinas
sustentant aciem. circum hos utrimque phalanges
stant densae strictisque seges mucronibus horret
ferrea: tu currum deserto in gramine uersas.'
obstipuit uaria confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit. aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu
et furiis agitatus amor et conscia uirtus.
ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
ardentis oculorum orbes ad moenia torsit
turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
ecce autem flammis inter tabulata uolutus
ad caelum undabat uertex turrimque tenebat,
turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
subdideratque rotas pontisque instrauerat altos.
'iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
quo deus et quo dura uocat Fortuna, sequamur.
stat conferre manum Aeneae, stat quidquid acerbist
morte pati; neque me indecorem, germana, uidebis
amplius. hunc, oro, sine me furere ante furorem.'
dixit, et e curru saltum dedit ocius aruis
perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
ac ueluti montis saxum de uertice praeceps
cum ruit auolsum uento, seu turbidus imber
proluit aut annis soluit sublapsa uetustas,
fertur in abruptum magno mons improbus actu
exultatque solo, siluas armenta uirosque

inuoluens secum: disiecta per agmina Turnus
sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae,
significatque manu et magno simul incipit ore:
'parcite iam, Rutuli, et uos tela inhibete, Latini;
quaecumque est Fortuna, mea est: me uerius unum
pro uobis foedus luere et decernere ferro.'
discessere omnes medii spatiumque dedere.
 At pater Aeneas audito nomine Turni
deserit et muros et summas deserit arces
praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
laetitia exultans, horrendumque intonat armis:
quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
cum fremit ilicibus quantus gaudetque niuali
uertice se attollens pater Appenninus ad auras.
iam uero et Rutuli certatim et Troes et omnes
conuertere oculos Itali, quique alta tenebant
moenia quique imos pulsabant ariete muros,
armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
ingentis genitos diuersis partibus orbis
inter se coiisse uiros et cernere ferro.
atque illi, ut uacuo patuerunt aequore campi,
procursu rapido, coniectis eminus hastis,
inuadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
congeminant: fors et uirtus miscentur in unum.
ac uelut ingenti Sila summoue Taburno
cum duo conuersis inimica in proelia tauri
frontibus incurrunt (pauidi cessere magistri,
stat pecus omne metu mutum mussantque iuuencae,
quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur);
illi inter sese multa ui uolnera miscent
cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo
colla armosque lauant; gemitu nemus omne remugit:
non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet et fata inponit diuersa duorum,
quem damnet labor et quo uergat pondere letum.
emicat hic, inpune putans, et corpore toto

alte sublatum consurgit Turnus in ensem
et ferit: exclamant Troes trepidique Latini,
arrectaeque amborum acies. at perfidus ensis
frangitur in medioque ardentem deserit ictu,—
ni fuga subsidio subeat. fugit ocior Euro,
ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
fama est praecipitem, cum prima in proelia iunctos
conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci.
idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
suffecit: postquam arma dei ad Volcania uentumst,
mortalis mucro glacies ceu futilis ictu
dissiluit; fulua resplendent fragmina harena:
ergo amens diuersa fuga petit aequora Turnus
et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes;
undique enim densa Teucri inclusere corona,
atque hinc uasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
interdum genua impediunt cursumque recusant,
insequitur trepidique pedem pede feruidus urget:
inclusum ueluti siquando flumine nanctus
ceruom aut puniceae saeptum formidine pinnae
uenator cursu canis et latratibus instat;
ille autem, insidiis et ripa territus alta,
mille fugit refugitque uias; at uiuidus Vmber
haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
increpuit malis morsuque elusus inani est.
tum uero exoritur clamor, ripaeque lacusque
responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
nomine quemque uocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
exitium, si quisquam adeat, terretque trementis
excisurum urbem minitans et saucius instat.
quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
huc illuc: neque enim leuia aut ludicra petuntur
praemia, sed Turni de uita et sanguine certant.
forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim uenerabile lignum,
seruati ex undis ubi figere dona solebant

Laurenti diuo et uotas suspendere uestes;
sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
detulerat fixam et lenta radice tenebat.
incubuit uoluitque manu conuellere ferrum
Dardanides teloque sequi, quem prendere cursu
non poterat. tum uero amens formidine Turnus
'Faune, precor, miserere' inquit 'tuque optima ferrum
terra tene, colui uestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos.'
dixit opemque dei non cassa in uota uocauit.
namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
uiribus haud ullis ualuit discludere morsus
roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
rursus in aurigae faciem mutata Metisci
procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
quod Venus audaci Nymphae indignata licere
accessit telumque alta ab radice reuellit.
olli sublimes, armis animisque refecti,
hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
adsistunt contra certamina Martis anheli.
  Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
adloquitur fulua pugnas de nube tuentem:
'quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
deberi caelo fatisque ad sidera tolli.
quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
mortalin decuit uiolari uolnere diuom,
aut ensem (quid enim sine te Iuturna ualeret?)
ereptum reddi Turno et uim crescere uictis?
desine iam tandem precibusque inflectere nostris,
nec te tantus edit tacitam dolor et mihi curae
saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.

784. **mutata** (codd. M_1 γ b c m) R. C. F. al. **conuersa** (codd. M_2 P) L. al.

801. **ne** (codd. M P_2 γ Diomedes) C. **nec** (codd. b c) uolg. et W. F. al. **ni** (cod. P_1) R. i.e. 'ne,' quae nobis aptior uidetur quam 'nec.' **edat** (codd. M P_2 γ_2 b c) F. al. **edit** (codd. P_1 γ_1 Diomedes al.) R. al. nos formam antiquiorem praetulimus. hos uu. transposuit R. ut sequerentur u. 832.

uentum ad supremum est, terris agitare uel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
deformare domum et luctu miscere hymenaeos:
ulterius temptare ueto.' sic Iuppiter orsus;
sic dea summisso contra Saturnia uoltu:
'ista quidem quia nota mihi tua, magne, uoluntas,
Iuppiter, et Turnum et terras inuita reliqui;
nec tu me aëria solam nunc sede uideres
digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
suasi et pro uita maiora audere probaui,
non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
una superstitio superis quae reddita diuis.
et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
illud te, nulla fati quod lege tenetur,
pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
cum iam conubiis pacem felicibus, esto,
component, cum iam leges et foedera iungent,
ne uetus indigenas nomen mutare Latinos
neu Troas fieri iubeas Teucrosque uocari
aut uocem mutare uiros aut uertere uestem.
sit Latium, sint Albani per saecula reges,
sit Romana potens Itala uirtute propago:
occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.'
olli subridens hominum rerumque repertor:
'es germana Iouis Saturnique altera proles;
irarum tantos uoluis sub pectore fluctus.
uerum age et inceptum frustra summitte furorem.
do quod uis, et me uictusque uolensque remitto.
sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
utque est nomen erit; commixti corpore tantum
subsident Teucri. morem ritusque sacrorum
adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
supra homines, supra ire deos pietate uidebis,
nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.'

821. **conubis** (cod. P_1) R.
830. **et** H. al.

adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit.
interea excedit caelo nubemque relinquit.
His actis aliud Genitor secum ipse uolutat
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
uno eodemque tulit partu paribusque reuinxit
serpentum spiris uentosasque addidit alas.
hae Iouis ad solium saeuique in limine regis
apparent acuuntque metum mortalibus aegris,
siquando letum horrificum morbosque deum rex
molitur, meritas aut bello territat urbes.
harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
illa uolat celerique ad terram turbine fertur.
non secus ac neruo per nubem inpulsa sagitta,
armatam saeui Parthus quam felle ueneni,
Parthus siue Cydon, telum inmedicabile, torsit,
stridens et celeris incognita transilit umbras:
talis se sata Nocte tulit terrasque petiuit.
postquam acies uidet Iliacas atque agmina Turni,
alitis in paruae subitam conlecta figuram,
quae quondam in bustis aut culminibus desertis
nocte sedens serum canit inportuna per umbras,
hanc uersa in faciem Turni se pestis ob ora
fertque refertque sonans clupeumque euerberat alis.
olli membra nouos soluit formidine torpor,
arrectaeque horrore comae, et uox faucibus haesit.
at procul ut Dirae stridorem adgnouit et alas,
infelix crinis scindit Iuturna solutos,
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
'quid nunc te tua, Turne, potest germana iuuare?
aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
arte morer? talin possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me terrete timentem,
obscenae uolucres: alarum uerbera nosco
letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
magnanimi Iouis. haec pro uirginitate reponit?
quo uitam dedit aeternam? cur mortis ademptast
condicio? possem tantos finire dolores

nunc certe et misero fratri comes ire per umbras!
immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
te sine, frater, erit? o quae satis ima dehiscet
terra mihi Manisque deam demittet ad imos?
tantum effata caput glauco contexit amictu
multa gemens et se fluuio dea condidit alto.
  Aeneas instat contra telumque coruscat
ingens arboreum et saeuo sic pectore fatur:
'quae nunc deinde morast? aut quid iam, Turne, retractas?
non cursu, saeuis certandum est comminus armis.
uerte omnis tete in facies et contrahe quidquid
siue animis siue arte uales: opta ardua pinnis
astra sequi clausumue caua te condere terra.
ille caput quassans 'non me tua feruida terrent
dicta, ferox: di me terrent et Iuppiter hostis.'
nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
saxum anticum ingens, campo quod forte iacebat,
limes agro positus, litem ut discerneret aruis.
uix illud lecti bis sex ceruice subirent,
qualia nunc hominum producit corpora tellus:
ille manu raptum trepida torquebat in hostem
altior insurgens et cursu concitus heros.
sed neque currentem se nec cognoscit euntem
tollentemue manus saxumue immane mouentem;
genua labant, gelidus concreuit frigore sanguis.
tum lapis ipse uiri, uacuum per inane uolutus,
nec spatium euasit totum neque pertulit ictum.
ac uelut in somnis, oculos ubi languida pressit
nocte quies, nequiquam auidos extendere cursus
uelle uidemur et in mediis conatibus aegri
succidimus, non lingua ualet, non corpore notae
sufficiunt uires, nec uox aut uerba secuntur:
sic Turno, quacumque uiam uirtute petiuit,
successum dea dira negat. tum pectore sensus
uertuntur uarii. Rutulos aspectat et urbem
cunctaturque metu letumque instare tremescit:
nec quo se eripiat, nec qua ui tendat in hostem
nec currus usquam uidet aurigamue sororem.
cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
sortitus fortunam oculis, et corpore toto

eminus intorquet. murali concita numquam
tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
dissultant crepitus. uolat atri turbinis instar
exitium dirum hasta ferens orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplicis orbes.
per medium stridens transit femur. incidit ictus
ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
mons circum, et uocem late nemora alta remittunt.
ille humilis supplex oculos, dextramque precantem
protendens 'equidem merui nec deprecor' inquit;
'utere sorte tua. miseri te siqua parentis
tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectae
et me seu corpus spoliatum lumine mauis
redde meis. uicisti, et uictum tendere palmas
Ausonii uidere; tua est Lauinia coniunx:
ulterius ne tende odiis.' stetit acer in armis
Aeneas, uoluens oculos, dextramque repressit;
et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, uictum quem uolnere Turnus
strauerat atque umeris inimicum insigne gerebat.
ille, oculis postquam saeui monimenta doloris
exuuiasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis 'tune hinc spoliis indute meorum
eripiare mihi? Pallas te hoc uolnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit,'
hoc dicens ferrum aduerso sub pectore condit
feruidus. ast illi soluontur frigore membra
uitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

COPA.

Copa Syrisca, caput Graeca redimita mitella,
  crispum sub crotalo docta mouere latus,
ebria fumosa saltat lasciua taberna,
  ad cubitum raucos excutiens calamos:
'quid iuvat aestiuo defessum puluere abisse? 5
  quam potius uiduo decubuisse toro!
sunt topia et calybae, cyathi, rosa, tibia, chordae
  et trichila umbrosis frigida harundinibus;
est et uappa cado nuper diffusa picato, 11
  est crepitans rauco murmure riuus aquae.
est et Maenalio quae garrit dulce sub antro 9
  rustica pastoris fistula more sonans.
sunt et Cecropio uiolae de flore corollae 13
  sertaque purpurea lutea mixta rosa;
et quae uirgineo libata Achelois ab amne 15
  lilia uimineis attulit in calathis.
sunt et caseoli, quos sirpea fiscina siccat,
  sunt autumnalis cerea pruna deae; 18
sunt et mora cruenta et lentis uua racemis 21
  et pendens iunco caeruleus cucumis
castaneaeque nuces et suaue rubentia mala; 19
  est hic munda Ceres, est Amor, est Bromius.
est tuguri custos, armatus falce saligna, 23
  sed non et vasto est inguine terribilis.
huc calybita ueni: lassus iam sudat asellus; 25
  parce illi, Vestae delicium est asinus.
nunc cantu crebro rumpunt arbusta cicadae,
  nunc uaria in gelida saepe lacerta latet.
si sapis, aestiuo recubans te prolue uitro
  seu uis crystallo ferre nouos calices. 30
eia age pampinea fessus requiesce sub umbra
  et grauidum roseo necte caput strophio,

formosus tenerae decerpens ora puellae.
  a pereat cui sunt prisca supercilia!
quid cineri ingrato seruas bene olentia serta?
  anne coronato uis lapide ossa tegi?
pone merum et talos. pereat qui crastina curat!
  mors aurem uellens 'uiuite' ait, 'uenio.'

MORETVM.

Iam nox hibernas bis quinque peregerat horas
excubitorque diem cantu praedixerat ales,
Simylus exigui cultor cum rusticus agri,
tristia uenturae metuens ieiunia lucis,
membra leuat uili sensim demissa grabato
sollicitaque manu tenebras explorat inertis
uestigatque focum, laesus quem denique sentit.
paruulus exusto remanebat stipite fomes
et cinis obductae celabat lumina prunae.
admouet his pronam submissa fronte lucernam
et producit acu stuppas umore carentis,
excitat et crebris languentem flatibus ignem.
tandem concepto tenebrae fulgore recedunt;
oppositaque manu lumen defendit ab aura
et reserat cellae quae peruidet ostia clavi.
fusus erat terra frumenti pauper aceruus:
hinc sibi depromit quantum mensura patebat,
quae bis in octonas excurrit pondere libras.
  Inde abit adsistitque molae paruaque tabella,
quam fixam paries illos seruabat in usus,
lumina fida locat; geminos tum ueste lacertos
liberat et cinctus uillosae tegmine caprae
praeuerrit cauda silices gremiumque molarum.
aduocat inde manus operi, partitus utrimque:
laeua ministerio, dextra est intenta labori.
haec rotat adsiduum gyris et concitat orbem
(tunsa Ceres silicum rapido decurrit ab ictu),
interdum fessae succedit laeva sorori
alternatque uices. modo rustica carmina cantat

agrestique suum sōlatur uoce laborem,
interdum clamat Scybalen. erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura,
torta comam labroque tumens et fusca colore,
pectore lata, iacens mammis, compressior aluo,
cruribus exilis, spatiosa prodiga planta.
continuis rimis calcanea scissa rigebant.
hanc uocat atque arsura focis inponere ligna
imperat et flamma gelidos adolere liquores.
  Postquam impleuit opus iusto uersatile fine,
transfert inde manu fusas in cribra farinas
et quatit, ac remanent summo purgamina dorso,
subsidit sincera foraminibusque liquatur
emundata Ceres. leui tum protinus illam
componit tabula, tepidas super ingerit undas;
contrahit admixtos tum fontes atque farinas
transuersa duratque manu liquidoque coacto
interdum grumos spargit sale. iamque subactum
leuat opus palmisque suum dilatat in orbem
et notat inpressis aequo discrimine quadris.
infert inde foco (Scybale mundauerat aptum
ante locum) testisque tegit, super aggerat ignes,
dumque suas peragit Volcanus Vestaque partes,
Simylus interea uacua non cessat in hora,
uerum aliam sibi quaerit opem, neu sola palato
sit non grata Ceres, quas iungat comparat escas.
non illi suspensa focum carnaria iuxta,
durati sale terga suis truncique, uacabant,
traiectus medium sparto sed caseus orbem
et uetus adstricti fascis pendebat anethi:
ergo aliam molitur opem sibi prouidus herbis.
  Hortus erat iunctus casulae, quem uimina pauca
et calamo rediuiua leui munibat harundo,
exiguus spatio, uariis sed fertilis herbis.
nil illi derat, quod pauperis exigit usus:
interdum locuples a paupere plura petebat.
nec sumptus erat illud opus sed recula curae.
si quando uacuum casula pluuiaeue tenebant
festaue lux, si forte labor cessabat aratri,
horti opus illud erat. uarias disponere plantas

norat et occultae committere semina terrae
uicinosque apta cura submittere riuos.
hic olus, hic late fundentes bracchia betae
fecundusque rumex maluaeque inulaeque uirebant,
hic siser et nomen capiti debentia porra,
hic etiam nocuum capiti gelidumque papauer,
grataque nobilium requies lactuca ciborum,
. . . . . . crescit quae in acumina radix
et grauis in latum dimissa cucurbita uentrem.
uerum hic non domini (quis enim contractior illo?)
sed populi prouentus erat. nonisque diebus
uenales umero fasces portabat in urbem:
inde domum ceruice leuis, grauis aere redibat,
uix umquam urbani comitatus merce macelli.
cepa rubens sectique famem domat area porri
quaeque trahunt acri uoltus nasturtia morsu
intibaque et Venerem reuocans eruca morantem.
Tum quoque tale aliquid meditans intrauerat hortum.
ac primum, leuiter digitis tellure refossa,
quattuor educit cum spissis alia fibris;
inde comas apii graciles rutamque rigentem
uellit et exiguo coriandra trementia filo.
haec ubi collegit, laetum consedit ad ignem
et clara famulam poscit mortaria uoce.
singula tum capitum nodoso cortice nudat
et summis spoliat coriis contemptaque passim
spargit humi atque abicit. seruatum in germine bulbum
tinguit aqua lapidisque cauum dimittit in orbem.
his salis inspergit micas, sale durus adeso
caseus adicitur, dictas super ingerit herbas,
et laeua uestem saetosa sub inguina fulcit:
dextera pistillo primum fragrantia mollit
alia, tum pariter mixto terit omnia suco.
it manus in gyrum: paulatim singula uires
deperdunt proprias; color est e pluribus unus,
nec totus uiridis, quia lactea frusta repugnant,
nec de lacte nitens, quia tot uariatur ab herbis.
saepe uiri nares acer iaculatur apertas

77. Conicere possis 'plurimaque hic raphani ....'

spiritus et simo damnat sua prandia uoltu;
saepe manu summa lacrimantia lumina tergit
inmeritoque furens dicit conuicia fumo.
procedebat opus: non iam salebrosus, ut ante,
sed grauior lentos ibat pistillus in orbes.
ergo Palladii guttas instillat oliui
exiguique super uires infundit aceti
atque iterum commiscet opus mixtumque retractat.
tum demum digitis mortaria tota duobus
circuit inque globum distantia contrahit unum,
constet ut effecti species nomenque moreti.
eruit interea Scybale quoque sedula panem,
quem lautis recipit manibus, pulsoque timore
iam famis inque diem securus Simylus illam
ambit crura ocreis paribus tectusque galero
sub iuga parentes cogit lorata iuuencos
atque agit in segetes et terrae condit aratrum.

E CATALECTIS EXCERPTA.

VI.

AD VENEREM.

Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
  o Paphon, o sedes quae colis Idalias,
Troïus Aeneas Romana per oppida digno
  iam tandem ut tecum carmine uectus eat:
non ego ture modo aut picta tua templa tabella
  ornabo et puris serta feram manibus;
corniger—haud aries humilis, sed maxima taurus
  uictima sacratos sparget honore focos,
marmoreusque tibi, dea, mille coloribus ales
  in morem picta stabit Amor pharetra.
adsis, o Cytherea: tuus te Caesar Olympo
  et Surrentini litoris ora uocat.

VII.

DE STVDIIS SVIS.

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae,
inflata rore non Achaico uerba;
et uos, Stiloque Tarquitique Varroque,
scholasticorum natio madens pingui,
ite hinc, inane cymbalon iuuentutis.
tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
uale, Sabine; iam ualete, formosi.
nos ad beatos uela mittimus portus,
magni petentes docta dicta Sironis,
uitamque ab omni uindicabimus cura.
ite hinc, Camenae, uos quoque ite iam, sane
dulces Camenae (nam fatebimur uerum,
dulces fuistis): et tamen meas chartas
reuisitote, sed pudentur et raro.

VIII.

DE SABINO PARODIA CATVLLIANA.

Sabinus ille, quem uidetis, hospites,
ait fuisse mulio celerrimus,
neque ullius uolantis impetum cisi
nequisse praeterire, siue Mantuam
opus foret uolare siue Brixiam.
et hoc negat Tryphonis aemuli domum
negare nobilem insulamue Caeruli,
ubi iste post Sabinus ante Quinctio
bidente dicit attotonse forfice
comata colla, nequod horridum iugo
premente dura uolnus ederet iuba.
Cremona frigida et lutosa Gallia,
tibi haec fuisse et esse cognitissima
ait Sabinus: ultima ex origine
tua stetisse dicit in uoragine,
tua in palude deposisse sarcinas
et inde tot per orbitosa milia
iugum tulisse, laeua siue dextera

strigare mula siue utrimque coeperat;
neque ulla uota semitalibus deis
sibi esse facta praeter hoc nouissimum,
paterna lora proximumque pectinem.
sed haec prius fuere: nunc eburnea
sedetque sede seque dedicat tibi,
gemelle Castor et gemelle Castoris.

X.

AD VILLAM SIRONIS.

Villula, quae Sironis eras, et pauper agelle,
  uerum illi domino tu quoque diuitiae,
me tibi et hos una mecum, quos semper amaui,
  siquid de patria tristius audiero,
commendo, in primisque patrem, tu nunc eris illi
  Mantua quod fuerat quodque Cremona prius.

XII.

IN MITHRIDATEM.

Aspice quem ualido subnixum gloria regno
  altius et caeli sedibus extulerat:
terrarum hic bello magnum concusserat orbem.
  hic reges Asiae fregerat, hic populos;
hic graue seruitium tibi iam, tibi, Roma, ferebat
  (cetera namque uiri cuspide conciderant),
cum subito in medio rerum certamine praeceps
  corruit, e patria pulsus in exsilium.
tale deae numen, tali mortalia ritu
  fallax momento temporis hora ruit.

XIII.

AD ANTONIUM MVSAM.

Quocumque ire ferunt uariae nos tempora uitae,
  tangere quas terras quosque uidere homines,
dispeream, si te fuerit mihi carior alter.
  alter enim quis te dulcior esse potest,

cui iuueni ante alios diui diuomque sorores
cuncta neque indigno, Musa, dedere bona,
cuncta quibus gaudet Phoebi chorus ipseque Phoebus?
doctior o quis te Musa, fuisse potest?
o quis te in terris loquitur iucundior uno?
Clio tam certe candida non loquitur.
quare illud satis est, si te permittis amari,
non contra ut sit amor mutuus inde mihi.

XIV.

IN OCTAVI MORTEM.

Quis deus, Octaui, te nobis abstulit? an quae
dicunt, a nimio pocula ducta mero?
'uobiscum, si est culpa, bibi: sua quemque secuntur
fata: quid inmeriti crimen habent cyathi?'
scripta quidem tua nos multum mirabimur et te
raptum et Romanam flebimus historiam,
sed tu nullus eris. peruersi dicite Manes,
hunc superesse patri quae fuit inuidia?

Cetera Catalectorum carmina (I.—V. IX. XI.) aut plane non sunt Vergiliana aut auctoritatis maxime dubiae.

In Opusculis Ribbeckii textum fere semper secuti sumus.

INDEX I.

HISTORICVS ET MYTHOLOGICVS.

(Accedunt Adiectiua Patronymica et Gentilia typis Italicis).
E. Eclogae: G. Georgica: Aeneis siglo caret.

A.

Abas -antis (Graius), iii. 286
Abas (Troianus), i. 121, (Etruscus), x. 170
Acamas (Graius), ii. 262
Acarnan, v. 298
Acca, Camillae comes, xi. 823 alibi
Acestes, rex Siculus, i. 530; v.
Achaemenides, (Graius), iii. 614
Achaicus (ab Achaia), ii. 462
Achates, Aeneae comes, i. 120 al.
Acheloius (ab amne Acheloo), G. i. 9
Achilles, heros Graius, i. 468 al.; gen. Achilli, iii. 87 al.; Achillis, ii. 476 al.
Achilleus, iii. 326
Achiui (i.e. Graeci), ii. 45 al.
Acidalius (epith. Veneris), i. 720
Acoetes, Pallantis comes, xi. 30 al.
Acrisius, rex Argiuus, vii. 372
Acrisioneus (ab Acrisione, i.e. Danae Acrisii filia), vii. 410
Actaeus (?), E. ii. 24
Actias (i.e. Attica), G. iv. 463
Actius (ab Actio Epiri promontorio), iii. 280 al.
Actor (Auruncus), xii. 24
Adonis, pastor Veneri dilectus, E. v. 18
Adrastus, rex Argiuus, vi. 480
Aeacides (i.e. Aeaco oriundus), de Achille, i. 99; de Pyrrho, iii. 96; de Perse, vi. 839
Aeaeus (epith. Circae, ab urbe Aea), iii. 386
Aegaeon (i.e. Briareus), x. 565
Aegaeus (de Neptuno), iii. 74, Aegaeum (mare), xii. 366
Aegle, Nais, E. vi. 20
Aegon, pastor, E. iii. 2
Aegyptius, viii. 688
Aenēas, -ae, -an, -a, rex, i. 170 passim
Aenĕadae (i.e. Aeneae comites), i. 157 al.
Aenēius, Aeneia nutrix, vii. 1 al.
Aenides (i.e. Aeneae filius), ix. 653
Aeolus, deus uentorum rex, i. 52 al.
Aeolius, i. 52 al.
Aeolides (i.e. Aeoli filius), vi. 164, (Vlixes), 529
Aequicula gens, vii. 747
Aether (Iuppiter physicus), G. ii. 325; xii. 181
Aethiops, -ŏpis, G. ii. 120 al.
Aethon, equus Pallantis, xi. 89
Aetnaeus (ab Aetna m.), iii. 678 al.
Aetolus, x. 28 al.
Afer, G. iii. 344 al.
Africus, iv. 37
Africus uentus, i. 86
Agamemnonius, iii. 54 al.
Agathyrsi (Orientis natio), iv. 146
Agenor, rex Tyrius, i. 338
Agrippa, dux, viii. 682
Agyllinus (ab Agylla urbe), vii. 652 al.
Aiax, heros Graius, ii. 414. Aiacis Oili, i. 41
Albanus (ab Alba urbe), i, 7 al.
Alcides (Hercules ab Alceo auo), viii. 203 al.; E. vii. 61
Alcimedon, sculptor, E. iii. 37, 44
Alcinous, rex Phaeacum, G. ii. 87

Alcippe, puella, E. vii. 14
Alcon, artifex, E. v. 11
Aletes (Troianus), i. 121
Alexis, uerna, E. ii. v. vii.
Allecto, furia, vii. 324 al.
Almo, Tyrrhi filius, vii. 532 al.
Aloidae (Otus et Ephialtes), vi. 582
Alphesiboeus, pastor, E. v. viii.
Alphēus (ab Alpheo fluuio), G. iii. 180 al.
Alpinus (ab Alpe), iv. 442 al.
Amaryllis, puella, E. i. ii. iii. viii. ix.
Amata, regina, vii. ix. xii.
Amazon (femina pugnatrix), xi. 648, 660
Amazonis, Amazonidum, i. 490
Amazonius, v. 311
Amerinus (ab Ameria urbe), G. i. 265
Aminnaeus (?), G. ii. 97
Amiternus, vii. 710
Amor (Cupido), i. 689 al.; E. viii. x. al.
Amphion, uates, E. ii. 24
Amphitryoniades (Hercules, a matris coniuge Amphitryone), viii. 103
Amphrysius (i.e. Apollineus, ab Amphryso amne), vi. 398
Amyclaeus (ab Amyclis), G. iii. 89 al.
Amycus (Troianus), i. 221 al.
Amyntas, pastor, E. ii. iii. v. x.
Amythaonius Melampus (filius Amythaonis), G. iii. 550
Anchises, -ae, -en, -a, pater Aeneae, ii. 687 al.
Anchisēus, v. 761
Anchisiades, v. 407 al.
Ancus, rex, vi. 815
Androgeos (Troianus), ii. 371, 382; (Cres), vi. 20
Andromache, Hectoris uxor, ii. 456; iii.
Angitia, nympha, vii. 759
Anienus (a fluuio Aniene), G. iv. 369
Anius, rex, iii. 80
Anna, soror Didonis, iv.
Antenor (Troianus), i. 242
Antenoridae, vi. 484
Antheus (Troianus), i. 181 al.
Antigenes, puer, E. v. 82
Antonius, triumuir, viii. 685
Anubis, deus Aegyptius, viii. 698
Anxurus Iuppiter, vii. 799
Aones montes, E. vi. 65
Aonius, E. x. 12 al.
Apollo, deus, ii. 121 al.; E. iii. iv. v. vi. x.
Appenninicola (i.e. Appenninum montem incolens), xi. 700
Arabs, G. ii. 115 al.
Arabus, vii. 605
Arcas, -ădis, E. vii. 4 al.
Arcadius, G. iv. 283 al.
Archippus, rex, vii. 752
Arethusa, nympha, G. iv. 344 al.
Argitis, uua, G. ii. 99
Argiuus (= Graius), ii. 264 al.
Argo, nauis, E. iv. 34
Argolicus (i.e. Argiuus), ii. 78 al.
Argus, custos, vii. 791
Arion, uates, E. viii. 56
Aristaeus, pastor, G. iv.
Ariusius (i.e. Chius), E. v. 71
Armenius, E. v. 29
Arruns (Etruscus), xi. 759 al.
Ascanius, Aeneae filius, i. 267 al.
Ascraeo seni (Hesiodo ab Ascra urbe), E. vi. 70; Ascraeum carmen, G. ii. 176
Asilas (Etruscus), x. 175 al.; (Rutulus), ix. 571
Asius, vii. 701 al.
Assaracus (Troianus), i. 284 al.
Assyrius, G. ii. 465 al.
Astyr (Etruscus), x. 180 al.
Astyanax (Troianus), ii. 457
Atinas (Rutulus), xi. 869 al.
Atlantis, G. i. 221 al.
Atlas, rex, viii. 136 al.
Atrides (Atrei filius), ii. 104 al.
Atys (Troianus), v. 568
Augustus, vi. 792 al.
Aulestes (Etruscus), x. 207 al.
Aurora, dea matutina, G. i. 249 al.
Auruncus, vii. 727 al.
Ausonidae, x. 564 al.
Ausonius, G. ii. 385 al.
Automedon, auriga Achillis, ii. 477

Auentinus, vii. 657
Auernus, G. ii. 164 al.

B.

Bacchus, deus, G. ii. 113 al.; pro uino, E. v. 69 al.
Baccheius, G. ii. 545
Balearis, G. i. 311
Barce, nutrix, iv. 632
Barcaei (Africae gens), iv. 43
Bauius, poeta prauus, E. iii. 90
Bebrycius (populus Bithyniae), v. 373
Belgicus, iii. 204
Bellum, deus, i. 294 al.
Bellona, belli dea, vii. 319 al.
Belus, rex Tyrius, i. 621 al.
Belidae Palamedis, ii. 82
Berecyntia Mater (Cybele), vi. 784 al.
Beroe, nympha, G. iv. 341; nutrix, v. 620 al.
Bianor, E. ix. 60
Bisaltae (Thraciae gens), G. iii. 461
Bitias, i. 738; ix. 672 al.
Boreas, uentus, iii. 687 al.
Briareus, gigas, vi. 287
Britanni, E. i. 65
Brontes, Cyclops, viii. 425
Brutus, vi. 818
Busiris, rex, G. iii. 5
Butes (Bebryx), v. 372; (Troianus), ix. 647 al.

C.

Cacus, viii. 194 al.
Caeculus, rex, vii. 681 al.
Caedicus, ix. 362
Caeli spatium, E. iii. 105
Caeneus, vi. 448
Caesar (Iulius), i. 286; G. i. 466 al.
Caesar (Octauianus), vi. 792 al.
Caicus (Troianus), i. 183
Caieta, nutrix Aeneae, vii. 2
Calaber, iii. 425
Calchas, uates, ii. 176 al.
Caliopea, Musa, E. iv. 57
Calliope, Musa, ix. 525
Calybe, anus, 419
Camers (Rutulus), x. 562 al.
Camilla, vii. 803 al.
Camillus, consul Romanus, vi. 825
Campanus, x. 145
Capenus, vii. 697
Capys (Troianus), ii. 35 al.; rex Albanus, vi. 768
Cares (Asiae gens), viii. 725
Carmens, nympha, viii. 336
Carmentalis, viii. 338
Carpathius (a Carpatho insula), iv. 387
Caspius, vi. 798
Cassandra, Priami filia, ii. 246 al.
Catilina, viii. 668
Catillus, dux, vii. 672 al.
Cato, vi. 841; viii. 670
Caucaseus (a Caucaso), G. ii. 440 al.
Cecropidae (Athenienses a rege Cecrope), iv. 270
Celaeno, Harpyia, iii. 211 al.
Celeus, rex, G. i. 165
Centaurus, vi. 286, nauis, v. 122, x. 195
Cerberus, canis infernus, vi. 417 al.
Ceres, dea frugum, G. i. 7 al.; pro fruge, G. i. 297; vii. 113 al.
Chalybes (Asiae gens), G. i. 58 al.
Chaon (Troianus), iii. 335
Chaonius, G. ii. 67 al.
Chaos, G. iv. 347
Charon, portitor Stygis, vi. 299
Chimaera, vi. 288, nauis, v. 118
Chiron, G. iii. 550
Cinyphius (a Cinyphe fluuio Africae), G. iii. 312
Chromis, pastor, E. vi. 13
Cicones (Thraciae gens), G. iv. 520
Cinna, poeta, E. ix. 35
Circe, Solis filia, vii. 20 al.
Circaeus, vii. 10 al.
Cisseus, v. 537
Cisseis (Cissei filia), vii. 320 al.
Clarius (epith. Apollinis a Claro urbe), iii. 360
Claudia gens, vii. 108
Clausus, rex Sabinus, vii. 107 al.
Clio, Musa, G. iv. 341
Cloanthus (Troianus), v. 122 al.
Cloelia, uirgo Romana, viii. 651
Clonus (Eurytides) artifex, x. 499
Cluentius (gens Romana), v. 123
Clusinus (a Clusio oppido), x. 655

Clymene, nympha, G. iv. 345
Cnosius seu Gnosius (a Cnoso urbe Cretae), vi. 566 al.
Cocles (Romanus), viii. 650
Cocytius (a Cocyto amne), vii. 479
Codrus, poetae nomen, E. v. vii.
Coeus, gigas, iv. 179 al.
Collatinae arces, vi. 774
Conon, astronomus, E. iii. 40
Coras, al. dux, vii. 672 al.
Coroebus (Troianus), ii. 341 al.
Corybantia aera, iii. 111
Corycius senex, G. iv. 127
Corydon, pastor, E. ii. v. vii.
Corynaeus (Troianus), vi. 228 al.
Cossus, consul Romanus, vi. 841
Cres, iv. 186
Cresius (a Creta insula), viii. 294 al.
Cretaeus, iii. 117 al.
Cressa, v. 285
Cretheus, ix. 774 al.
Creusa, Aeneae uxor, ii. 562 al.
Crustumius, G. ii. 88
Cupauo, Ligurum dux, x. 186
Cupido, deus, i. 658 al.
Curae, deae, vi. 274
Curetes, G. iv. 151 al.
Cybebe, dea, x. 220
Cyclops, iii. 617 al.
Cyclopeus, i. 201
Cycnus, x. 189
Cydippe, nympha, G. iv. 339
Cyllarus, equus, G. iii. 90
Cyllenius (Mercurius), iv. 252 al.
Cymaeus (a Cuma urbe), vi. 98 al.
Cymodoce, nympha, v. 826
Cymodocea, x. 225
Cymothoe, diua marina, i. 144
Cynthius (Apollo a Cyntho urbe), E. v. 5
Cyrene, diua, G. iv. 321 al.
Cyrneus (a Cyrno insula), E. ix. 30
Cytherea (Venus), i. 257 al.

D.

Dacus, populus ultra Danubium, G. ii. 497
Daedalus, vi. 14
Dahae, gens Asiae, viii. 728
Damoetas, pastor, E. ii. iii. v.
Damon, pastor, E. iii. viii.
Danae, Acrisii filia, vii. 410
Danai (Graeci), ii. 5 al.
Daphnis, pastor, E. ii. iii. v. vii. viii. ix.
Dardanus (Troianus), iii. 167 al.
Dardanus (adi.), ii. 618 al.
Dardanis, ii. 787
Dardanides, i. 560 al.
Dardanius, E. ii. 61 al.
Dares (Troianus), v. 369 al.
Daucia proles, x. 391
Daunus, Turni pater, x. 616 al.
Daunius, viii. 146 al.
Decii, consules Romani. vi. 824 al.
Deiopea, nympha, Iunonis comes, i. 72
Deiphobe, Sibylla, vi. 36
Deiphobus (Troianus), vi. 495 al.
Delia, puella, E. iii. 67
Delius (epith. Apollinis in Delo nati), iii. 162 al.
Demoleos (Graius), v. 260
Dercennus, rex, xi. 850
Deucalion, G. i. 62
Diana, dea, i. 499 al.
Dictaeus (Creticus, a Dicta monte), iii. 171 al.
Dido, regina, i. iv.
Didymaon, artifex, v. 359
Diomedes, heros Graius, i. 752. Diomede, xi. 243
Dionaeus (epith. Caesaris, a Dionaea seu Venere oriundi), iii. 19; E. xi. 47
Diores (Troianus), v. 297 al.
Dira (furia), vi. 473; xii. 869 al.
Dircaeus Amphion (i.e. Thebanus a Dirca fonte Thebarum), E. ii. 24
Discordia, dea, vi. 280 al.
Dis (Pluto), G. iv. 467 al.
Dodonaeus (a Dodona urbe), iii. 466
Dolopes, gens Thessala, ii. 7 al.
Dolon (Troianus), xii. 347
Doricus (i.e. Graecus), ii. 27
Doris, diua marina, E. x. 8
Doryclus, v. 620
Doto (Nereis), ix. 102
Drances (Latinus), xi. 122 al.

Drumo, nympha, G. iv. 336
Drusi, (familia Romana), vi. 824
Dryades, G. i. 11 al.
Dryope, nympha, x. 551
Dryopes (gens Thessala), iv. 146
Dulichius, vi. 76
Dymas (Troianus), ii. 340 al.

E.

Echionius, xii. 515
Edonus (=Thracius), xii. 365
Egeria, nympha, vii. 763
Egestas, diua, vi. 276
Electra, Atlantis filia, viii. 135
Elēus (ab Elide), G. iii. 202
Elias, G. i. 59
Eleusina Mater (Ceres Eleusine consecrata), G. i. 163
Elissa (Dido), iv. 335 al.
Elysius, G. i. 38
Enceladus, gigas, iii. 578 al.
Entellus (Siculus), v. 437
Eous (Lucifer), xi. 4 al.; (ab oriente), G. i. 221 al.
Epeos (Graius), ii. 264
Ephyreius (ex Ephyra siue Corintho), G. ii. 464
Epytides (Troianus), v. 579
Epytus (Troianus), ii. 340
Erato, Musa, vii. 37
Erichthonius, G. iii. 113
Erigone, Virgo Zodiaci, G. i. 33
Erinys, =furia, ii. 337
Eriphyle, Amphiarei uxor, vi. 445
Erulus, rex, viii. 563
Eryx, Veneris filius, i. 570 al.
Erycinus, v. 759 al.
Etruscus, viii. 503 al.
Euadne, vi. 447
Euander, Euandrus, viii. 100 al.
Euandrius, x. 394
Euboicus (ex Euboea insula), vi. 42
Eumelus (Troianus), v. 665
Eumenides, furiae, G. i. 278 al.
Eurus, uentus, i. 85 al.
Euryalus, v. ix.
Eurydice, G. iv. 486 al.
Eurypylus (Graius), ii. 114
Eurystheus, rex, G. iii. 4 al.
Eurytion (Troianus), x. 495 al.

F.

Fabii, (gens Romana), vi. 845
Fabricius, vi. 844
Falernus, G. ii. 96
Falisci, vii. 395
Fama, diua, iv. 173 al.
Fames, diua, vi. 276
Fauni, E. vi. 27 al.
Faunus, rex et diuus, vii. 81 al.
Feronia, nympha, vii. 800 al.
Fescenninus, vii. 895
Fides, diua, i. 292
Formido, diua, xii. 335
Fors, diua, E. ix. 5 al.
Fortuna, diua, ii. 385 al.
Fuga, diua, ix. 719
Furor, diuus, i. 294

G.

Gabinus (a Gabiis urbe), vii. 612
Gaetulus (populus Africae), iv. 326
Galaesus (Latinus), vii. 535
Galatea, puella, E. i. iii., nympha, ix. 103; E. vii. ix.
Gallus (Cornelius), poeta, E. vi. x.
Gallus, vi. 858 al.
Gangarides (ad Gangem populus), G. iii. 27
Ganymedes, i. 28
Garamantes (gens Africae), vi. 794
Garamantis nympha, iv. 198
Gelonus (populus Scythiae), G. iii. 461 al.
Gelous (a Gela urbe), iii. 701
Geryones, vii. 662 al.
Getae, (gens ad Histri ostia), vii. 604
Geticus, iii. 36
Glaucus, rex, G. iii. 267. alter (Troianus), vi. 483
Glaucus, diuus, v. 823
Gorgo, ii. 616 al.
Gorgoneus, vii. 341
Gortynius (a Gortyne, oppido Cretae), xi. 773 al.
Gracchus (familia Romana), vi. 842
Gradiuus (Mars), iii. 35 al.
Graius, *Grai*, i. 467 al.
Graiugena, iii. 550 al.
Gryneus (a Grynio oppido Mysiae), E. vi. 72 al.

Gyas (Troianus), v. 118 al.
Gylippus (Arcas), xii. 272

H.

Hadriacus (ab Hadria urbe), xi. 405
Halaesus, rex, vii. 724 al.
Hammon (Iuppiter), iv. 198
Harpalyce, i. 317
Harpyiae, vi. 489
Hecate, dea, iii. 609 al.
Hector (Troianus), i. 99 al.
Hectoreus, i. 273
Hecuba, Priami uxor, ii. 515 al.
Helena, Tyndari filia, i. 650 al.
Helenus (Priamides), iii. 295 al.
Hellespontiacus, G. iv. 111
Helymus (Siculus), v. 73 al.
Hercules, deus, v. 410 al.
Herculeus, G. ii. 66 al.
Hermione, Helenae filia, iii. 328
Hernicus, vii. 684
Hesione, soror Priami, viii. 157
Hesperides, iv. 484 al.
Hesperius, iii. 418 al.
Hesperus, E. viii. 30 al.
Hiberus, xi. 913; G. iii. 408
Hiemps, diua, iii. 120
Hippocoon (Troianus), v. 492
Hippodame, G. iii. 7
Hippolyte, xi. 661
Hippolytus, Thesei filius, vii. 761 al.
Horae, iii. 512
Hyblaeus (ab Hybla Siciliae), E. i. 54
Hylaeus, Centaurus, G. ii. 457 al.
Hylas, puer Herculi carus, E. vi. 43 al.
Hylax, canis, E. viii. 107
Hypanis (Troianus), ii. 340
Hyrcani (populus Asiae), iv. 367
Hyrtacides (Hyrtaci filius), v. 492 al.

I.

Iacchus, G. i. 166; pro uino, E. vii. 61 al.
Ianus, rex et deus, vii. 180 al.
Iapetus, G. i. 279
Iapys, G. iii. 475
Iapys uel Iapis (Troianus), xii. 391 al.
Iapyx, uentus, viii. 710
Iapyx, xi. 247, 678
Iarbas, rex, iv. 36 al.
Iasides (Iasi filius), v. 843 al.
Iasius (Troianus), iii. 168
Icarus, Daedali filius, vi. 31
Idaeus (Troianus), vi. 485
Idaeus (ab Ida monte), ix. 620 al.
Idomeneus, rex, iii. 122
Idumaeus, G. iii. 12
Ignipotens (Volcanus), x. 243
Ilia, mater Romuli, i. 274 al.
Iliacus (ab Ilio), i. 97 al.
Ilias, i. 480 al.
Ilius, i. 268 al.
Ilione, Priami filia, i. 653
Ilioneus, i. 120, 521, 611; vii.
Illyricus, i. 243 al.
Ilus, i. 268
Inachius, vii. 286
Indus, vi. 794
Inous, v. 823 al.
Insidiae, xii. 336
Io, vii. 789
Iollas, E. ii. iii.
Ionius, iii. 211, 671 al.
Iopas, cantor, i. 740
Iphitus (Troianus), ii. 435
Irae, xii. 336
Iris, dea, iv. 700 al.
Italus, rex, vii. 178
Italus, v. 117 al.
Italis, xi. 657
Ithacus (Vlixes), ii. 104
Ituraeus, G. ii. 448
Iulius, i. 288 al.
Iulus (= Ascanius), i. 556 al.
Iuno, dea, i. 4 al.
Iunonius, i. 671
Iuppiter, Iouis, E. vii. 60; iii. 60 et passim
Iustitia, dea, G. ii. 474
Iuturna, soror Turni, xii. 154 al.
Ixion, iii. 38
Ixionius, G. iv. 484

L.

Labos, diuus, vi. 277
Lacaena, ii. 601 al.; G. ii. 487
Lacedaemonius, iii. 328
Lacinia diua (Iuno), iii. 552

Laertius (a Laerte patre Vlixis), iii. 328
Laocoon (Troianus), ii. 41 al.
Laodamia, vi. 447
Laomedonteus, iv. 542 al.
Laomedontiades, iii. 248
Lapithae, G. iii. 115
Larina, uirgo, xi. 656 al.
Larisaeus (a Larisa, urbe Thessaliae), ii. 197 al.
Latinus, rex, vii. 45; x. xii.
Latinus (a Latio), vii. 150 al.; viii. ix. x. xi. xii.
Latona, diua, i. 502 al.
Latonius, G. iii. 6 al.
Laurens, vii. 63 al.
Laurentius (a Laurento urbe), x. 709 al.
Lausus, Mezentii filius, vii. 649; x.
Lauinia, Latini filia, vii. 72 al.
Lauinius, i. 2 (?)
Leda, mater Helenae, i. 652
Ledaeus, iii. 328 al.
Leleges, uetus gens Asiae, viii. 725
Lemnius (ab insula Lemno), viii. 454
Lenaeus (Bacchus), G. ii. 4 al.
Lernaeus (a Lerna), viii. 300
Lethaeus (a flumine Lethe), vi. 705 al.
Letum, diuus, vi. 277 al.
Leucaspis (Troianus), vi. 334
Liber (Bacchus), G. i. 7 al.
Libethrides (Musae a fonte Libethro), E. vii. 21
Liburni, i. 244
Libycus (a Libya), i. 339 al.
Libystis (a Libya), v. 37 al.
Licymnia serua, ix. 546
Ligea, nympha, G. iv. 336
Ligus, xi. 715; *Ligurum*, x. 185
Lilybeius (a Lilybeo Siciliae promontorio), iii. 706
Linus, uates, E. iv. 56 al.
Locri, iii. 399; x. 265
Lucifer, stella, E. viii. 17 al.
Lucina, E. iv. 10 al.
Luna, dea, G. iii. 392 al.
Lyaeus (Bacchus), G. ii. 229 al.
Lyaeus, i. 686
Lycaeus (a L. monte), viii. 344
Lycaon, artifex, ix. 304
Lycaonius (filius Lycaonis), x. 749
Lycius (a Lycia), iv. 346 al.
Lycidas, puer, E. vii. ix.
Lycisca, canis, E. iii. 18
Lycorias, nympha, G. iv. 339
Lycoris, puella, E. x.
Lyctius (a Lycto, Cretae oppido), iii. 401
Lycurgus, rex, iii. 14
Lycus, i. 222 al.
Lydi (populus Asiae), ix. 11
Lydius, ii. 781 al.
Lyrnesius (a Lyrneso oppido Thessaliae), x. 128

M.

Machaon, ii. 263.
Maecenas, G. i. 2 al.
Maenalius (a monte Maenalo), E. viii.
Maeonius (Lydius), ix. 546 al.
Maeonides (i.e. Etruscus), xi. 759
Maeotius (a palude Maeotide), G. iii. 349 al.
Maeuius, poeta pravus, E. iii. 90
Maia, viii. 138; G. i. 225
Manlius (Romanus), viii. 652
Manto, fatidica, x. 199
Marcellus, dux Romanus, vi. 855, gener Augusti, 883
Mareotis (a palude Aegypti), G. ii. 91
Marica, nympha, vii. 47
Marius, dux Romanus, G. ii. 169
Marpesius, vi. 471
Marruuius, vii. 750
Mars, deus, G. i. 511
Martius, ix. 12 al.
Marsi (populus Italiae), vii. 758 al.
Massicus (Etruscus), x. 166
Massicus (a monte M.), vii. 726
Massyli (populus Africae), iv. 132
Mater magna (Cybele), G. iv. 64 al.
Maurusia gens (Africae), iv. 206
Mauors (Mars), viii. 700 al.
Mauortius, vi. 777 al.
Maximus (Fabius), vi. 845
Medon (Troianus), vi. 483

Medus, G. iv. 211 al.
Megaera, furia, xii. 846
Megarus, iii. 689
Melampus, G. iii. 550
Meliboeus, pastor, E. i. iii. v. vii.
Meliboeus (ab oppido Thessaliae), iii. 401 al.
Melicertes, diuus, G. i. 437
Melite, nympha, v. 825
Memmius (gens Romana), v. 117
Memnon, rex Aethiops, i. 489
Menalcas, pastor, E. ii. iii. v. ix. x.
Menelaus, rex Spartae, ii. 264 al.
Menestheus (Troianus), x. 129
Menoetes (Troianus), v. 161 al.
Mercurius, deus, iv. viii.
Messapus, dux, vii. 691 al.
Metabus, rex, xi. 540
Methymnaeus (ab urbe Lesbi Methymna) G. ii. 90
Mettus (Albanus), viii. 642
Metus, diuus, G. iii. 552 al.
Mezentius, rex, vii. 648; viii. ix. x. xi.
Micon, E. iii. 10; vii. 30
Milesius (a Mileto urbe), G. iii. 306
Minerua, dea, G. i. 18 al.
Minos, rex, vi. 432
Minoia regna, vi. 14
Minotaurus, vi. 26
Misenus, tubicen Troianus, iii. 239; vi. 162 al.
Mnasyllos, pastor, E. vi. 13
Mnestheus, -i, -ea (Troianus), iv. 288; v. 184 al.
Moeris, magus, E. viii. 96; ix. 16
Molorchus, G. iii. 19
Molossus (canis), G. iii. 405
Mopsus, pastor, E. v. viii.
Morbi, vi. 275
Morini (populus Galliae), viii. 727
Mors, diua, v. 691 al.
Mulciber (Volcanus), viii. 724
Murranus (Rutulus), xii. 529 al.
Musa, i. 8 al.
Musaeus, uates, vi. 667
Mycenaeus ductor (Agamemnon), xi. 266
Mygdonides, ii. 342
Myrmidones (gens Graia), ii. 7 al.
Mysus, G. iv. 370

N.

Narcissus, iuuenis sui amans, G. iv. 160
Narycius (a Narycia u. Locrorum), iii. 399 al.
Nautes (Troianus), v. 704
Neaera, puella, E. iii. 3
Neoptolemus, filius Achillis (= Pyrrhus), ii. 263 al.
Neptunus, deus, i. 125 al.; pro aqua, G. iv. 29
Neptunius, ii. 625 al.
Nereus, diuus, ii. 419 al.
Nereis, iii. 74
Nereius, ix. 102
Nerine, E. vii. 37
Nex, diua, ii. 85 al.
Nisaee, nympha, v. 826
Nisus, v. ix.; Nisus rex, E. vi. 74; G. i. 404
Nomades, *Numidae* (Africae gens), iv. 320 al.
Noricus, G. iii. 474
Notus, uentus, i. 85 al.
Nox, diua, iii. 612 al.
Numanus (Rutulus), ix. 592 al.
Numitor, rex Albanus, Romuli auus, vi. 768

O.

Oceanus, G. i. 246 al.
Oceanitis, G. iv. 341
Ocnus, rex Etruscus, x. 198
Oeagrius (Thracius), iv. 524
Oebalus, rex, vii. 734
Oebalius (Tarentinus), G. iv. 125
Oenotrus, *Oenotrius*, i. 532 al.; vii. 85
Oileus, i. 41
Olympiacus (ab Olympia Elidis urbe), G. iii. 49
Opis, -im, nympha, G. iv. 343. Dianae comes, xi. 531 al.
Orestes, Agamemnonis filius, iii. 331 al.
Oricius (ab Orico Epiri oppido), x. 136

Orion, gigas, i. 535; iii. 517 al.
Orithyia, Erechthei filia, G. iv. 463
Orodes (Troianus), x. 737
Orontes (Troianus), i. 120 al.
Orpheus, poeta, E. iv. viii. G. iv.
Ortinae classes, vii. 716
Osci (gens Italiae), vii. 730
Osinius, rex, x. 655
Othryades, ii. 319

P.

Paeonius (medicus), vii. 769
Palaemon, deus maris, v. 823
Palaemon, pastor, E. iii.
Palamedes (Graius), ii. 82
Palatinus (ex Palatio), ix. 9
Pales, dea, G. iii. 1
Palicus, diuus, ix. 585
Palinurus, nauium gubernator, iii. 202; v. vi.
Pallas (Minerua), i. 39 al.
Palladius, G. ii. 181 al.
Palladium, ii. 166
Pallas, proauus Euandri, viii. 51
Pallanteus, ix. 196 al.
Pallanteum, viii. 54, 341
Pallas, -antis, filius Euandri, viii. x. xi. xii. 943, 948
Pan, deus, E. ii. iv. v. viii. x. G. i.
Panchaeus, G. iv. 379
Pandarus (Troianus), v. 496. alter, ix. 672
Panopea, diua, iv. 240 al.
Panopes (Siculus), v. 300
Panthus (Troianus), ii. 318 al.
Paphius (a Papho urbe), G. ii. 164
Paris, i. 27 al.
Parnasius (a Parnaso m.), G. ii. 18 al.
Parius (a Paro insula), i. 593 al.
Parrhasius (a Parrhaso urbe Arcadiae), xi. 31 al.
Parthenius (a monte P.), E. x. 57
Parthenopaeus, dux, vi. 480
Parthus, E. i. 62 al.
Pasiphae, vi. 25 al.
Patron (Arcas), v. 291
Pax, diua, G. ii. 425
Pelasgus (Graecus), ii. 83, 152
Pelethronius, G. iii. 115
Pelias (Troianus), ii. 435
Pelides (a Peleo), ii. 263 al.
Pellaeus (Macedonicus), G. iv. 287
Pelops, Tantali filius, G. iii. 7
Pelopeus, ii. 193
Pelusiacus (a Pelusio urbe Aegypti), G. i. 238
Penēius (a Peneo fluuio), G. iv. 317
Peneleus (Graius), ii. 425
Penthesilea, regina, i. 491 al.
Pentheus, rex Thebarum, iv. 469
Pergameus (a Pergamo arce Troiae), iii. 110 al.
Peridia, xii. 515
Periphas (Graius), ii. 476
Phaeaces (Corcyrae gens), iii. 291
Phaethon, Solis filius, x. 189
Phaethontias (soror Phaethontis), E. vi. 62
Phanaeus (οἶνος), G. ii. 98
Phegeus (Troianus), v. 263 al.
Phillyrides Chiron, G. iii. 550
Philoctetes, rex Graius, iii. 402
Philomela, filia Pandionis, E. vi. 79
Phineus, rex, iii. 212
Phlegyas, rex, vi. 618
Phoebe (Luna), G. i. 431
Phoebus (Apollo, Sol), iii. 99; E. iii. 62 al.
Phoebea lampas, iv. 6
Phoenices (populus Asiae), i. 344
Phoenissa, i. 714 al.
Phoenix (Graius), ii. 762
Pholoe, serua, v. 215
Pholus, Centaurus, G. ii. 456 al.
Phorbas (Troianus), v. 842
Phorcus, diuus, v. 240
Phrygius, ii. 68 al.
Phryx, Phrygis, i. 468 al.
Phyllis, puella, E. iii. v. vii.
Phyllodoce, nympha, G. iv. 336
Picus, rex, vii. 48 al.
Pierides (Musae), E. iii. vi. viii. ix. x.
Pilumnus, Turni auus, ix. 4 al.
Pinaria domus, viii. 270
Pirithous, Thesei amicus, vi. 393
Pleas (Taygete), G. iv. 233
Pluton, deus, rex Orci, vii. 327
Poeni (Karthaginienses), i. 302
Polio seu Pollio, (C. Asinius), E. iii. iv.
Polites, Priami filius, iii. 526 al.

Pollux, Iouis et Ledae filius, G. iii. 89
Polybotes (Troianus), vi. 484
Polydorus (Priami filius), iii. 45 al.
Polyphemus, Cyclops, iii. 641 al.
Porsenna, rex, viii. 646
Portunus, diuus, v. 241
Potitius, viii. 269 al.
Potniades quadrigae, G. iii. 268
Praenestinus (ab urbe Praeneste), vii. 678
Priamus, rex, i. 461 al.
Priamēius, ii. 403 al.
Priamides, iii. 346 al.
Priapus, deus, G. iv. 111 al.
Prisci Latini, v. 598
Pristis, nauis, v. 154
Procas, rex Albanus, vi. 767
Procne, G. iv. 15
Procris, Terei uxor, vi. 445
Proetides, E. vi. 48
Prometheus, E. vi. 42
Proserpina, dea, G. i. 39 al.
Proteus, diuus, G. iv. 388 al.
Punicus (Karthaginiensis), i. 338
Pygmalion, rex Tyrius, i. 347
Pyracmon, Cyclops, viii. 425
Pyrga (Troiana), v. 645
Pyrrha, Deucalionis uxor, E. vi. 41
Pyrrhus, Achillis filius, ii. 469 al.

Q.

Quirinus (Romulus), i. 292 al.
Quirinalis, vii. 187 al.
Quirites, (Romani), G. iv. 201 al.

R.

Remulus (Tiburs), ix. 360 al.
Remus, frater Romuli, i. 292 al.
Rhaebus, equus, x. 861
Rhaetica (uitis), G. ii. 96
Rhamnes (Rutulus), ix. 325 al.
Rhea, sacerdos, vii. 659
Rhesus, rex, i. 469
Rhipaeus, G. iii. 382 al.
Rhipeus (Troianus), ii. 339 al.
Rhodia (uitis), G. ii. 102
Rhodopēiae arces (a monte Rhodope), G. iv. 461
Rhoecus, gigas, G. ii. 456
Rhoetēus (a Rhoeteo promontorio), vi. 505
Rhoetēius, v. 646 al.
Rhoetus, x. 388
Roma, E. i. 19 al.
Romanus, i. 33 al.
Romulus, rex, i. 276 al.
Romulus (adi.), vi. 876
Romuleus, viii. 654
Romulidae, viii. 638
Rosia rura, vii. 712
Rutulus, viii. 409 al.

S.

Sabaeus, G. i. 57 al.
Sabellus, viii. 510 al.
Sabellicus sus, G. iii. 255
Sabinus, G. ii. 352 al.
Sacranae acies, vii. 795
Sagaris (Troianus), v. 263
Salius (Acarnan), v. 298 al.
Sallentini campi, iii. 400
Salmoneus, rex, vi. 585
Sardonius (ex Sardo insula), E. viii. 41
Sarpedon, rex Lyciae, i. 100 al.
Sarranum (Tyrium) ostrum, G. ii. 506
Sarrastis populos, vii. 738
Saticulus, vii. 729
Saturnus, deus, G. i. 336 al.
Saturnius, i. 659 al. Saturnia (Iuno), i. 23
Satyri, E. v. 73
Scaeae portae, ii. 612 al.
Scipiades (Scipio), G. ii. 170 al.
Scorpius, G. i. 35
Scybale, serua, Mor. 50
Scylla, Nisi filia, E. vi. 74; nauis, v. 122
Scyria pubes (ex Scyro ins.), ii. 477
Sebethis, nympha, vii. 734
Senectus, diua, vi. 275
Seres, gens Asiae, G. ii. 121
Serestus (Troianus), i. 611 al.
Sergestus (Troianus), i. 510, v. al.
Sergia domus, v. 121
Serranus (Regulus), vi. 844
Sibylla, iii. 452 al.
Sīcanus, v. 293 al.

Sīcănius, iii. 692
Sīcelides Musae, E. iv. 1
Sīculus, i. 34 al.
Sicyonia baca, G. ii. 519
Sidicina aequora, vii. 727
Sīdōnius, i. 446; *Sīdōnius*, i. 678 al.
Sigeus, ii. 312 al.
Silenus, deus, E. vi. 14
Siluanus, deus, G. i. 20 al.
Siluia, vii. 487
Siluius, rex Albanus, vi. 763
Siluius Aeneas, rex Albanus, vi. 769
Simylus, Mor. 3
Sinon, (Graius), ii. 79
Sirenes, v. 864
Sirius, G. iv. 425 al.
Siron, Cat. vii. 9, x.
Sithonias niues, E. x. 66
Sol, G. i. 463 al.
Somnia, vi. 283
Somnus, diuus, v. 838 al.
Sophocleo cothurno, E. viii. 10
Sopor, diuus, vi. 278
Spartanus, i. 316
Spio, nympha, v. 826
Steropes, Cyclops, viii. 425
Sthenelus (Troianus), ii. 261
Stimichon, pastor, E. v. 55
Strymonius (a Strymone fluuio), G. i. 120 al.
Stygius (a Styge fluuio), iv. 699 al.
Surrentinus, Cat. vi. 2
Sychaeus, Didonis maritus, i. 343 al.
Symaethia flumina, ix. 584
Syracosius (a Syracusis urbe), E. vi. 1
Syrisca, Cop. i.
Syrius (a Syro insula), G. ii. 88

T.

Taenarias fauces, G. iv. 467
Tarchon (Etruscus), viii. 506 al.
Tarpeia, Camillae comes, xi. 656
Tarpeius, viii. 652 al.
Tarquinius, rex, viii. 646 al.
Tartareus, vi. 295 al.
Tatius, rex, viii. 638
Taygete, Atlantis filia, G. iv. 232
Tegeaeus (a Tegea urbe), G. i. 18
Teleboae, (in Capreis insula), vii. 735
Tellus, diua, iv. 166 al.
Tempestates, v. 772
Tereus, rex, E. vi. 78
Terra, diua, iv. 178 al.
Tethys, dea maris, G. i. 31
Teucrus, iii. 108 al.
Teucri, ii. 252, 747 al.
Teutonico ritu, vii. 741
Thalea, Musa, E. vi. 2
Thalia, nympha, v. 826
Thasiae uites, (a Thaso insula), G. ii. 91
Thaumantias (Iris), ix. 5
Theano, x. 703
Thebanus, ix. 697
Thersilochus (Troianus), vi. 483
Theseus, rex, vi. 618
Thesidae, G. ii. 383
Thessandrus (Graius), ii. 261
Thestylis, serua, E. ii. 10
Thetis, dea maris, E. iv. 32
Thoas (Graius), ii. 262
Thrax, iii. 14
Thracius, v. 536 al.
Thraeicius, iii. 51 al.
Thraeissa, i. 316
Thybrina fluenta, xii. 35
Thymbraeus (a Thymbra oppido), iii. 85 al.
Thymoetes (Troianus), ii. 32 al.
Thyrsis, pastor, E. vii.
Tiberinus, i. 13 al.
Tiburtius (a Tibure oppido), vii. 670
Tiburs, ix. 360
Tiburtus, vii. 671
Tigris, nauis, x. 166
Timor, diuus, ix. 719
Tiphys, E. iv. 34
Tirynthius (Hercules a Tirynthe urbe), vii. 662 al.
Tisiphone, furia, vi. 555 al.
Titan, iv. 119
Titanius, vi. 580 al.
Tithonus, G. i. 447 al.
Tithonia coniunx (Aurora), viii. 384

Tityos, gigas, vi. 595
Tityrus, pastor, E. i. iii. v. vi. viii. ix.
Tmarius (a Tmaro monte), v. 620
Tmolius (a monte Tmolo), G. ii. 98
Tolumnius (Latinus), xi. 429 al.
Torquatus (Romanus), vi. 825
Trinacrius (Siculus), i. 196
Triton, diuus, i. 144; nauis x. 209
Triuia, dea, vi. 13 al.
Troius, i. 596 al.
Tros, xii. 723 al.
Troades, v. 613
Troianus, i. 467 al.
Troiugena, iii. 359 al.
Troilus, Priami filius, i. 474
Tryphon, Cat. viii. 6
Tulla, Camillae comes, xi. 656
Tullus, rex, vi. 814 al.
Turnus, viii. 1, et passim.
Tuscus, G. i. 499 al.
Tydeus, heros Graius, vi. 479
Tydides, i. 471 al.
Tyndaris (Helena), ii. 601 al.
Typhoeus, gigas, G. i. 279
Typhoius, i. 665
Tyrius (a Tyro urbe), i. 574
Tyrrhenus, G. ii. 193 al.
Tyrrhus, vii. 485 al.
Tyrrhidae, vii. 484 al.

V.

Varro, Cat. vii. 3
Varius, poeta, E. ix. 35
Varus, E. vi. 12 al.
Vcalegon (Troianus), ii. 312
Velinus (a Velia urbe), vi. 366
Venilia, diua, x. 76
Venulus (Latinus), viii. 9 al.
Venus, dea, i. 229 al.
Vergilius, G. iv. 563
Vesaeuus (a Vesuuio monte), G. ii. 224
Vesper, diuus, i. 374 al.
Vesta, dea, i. 292; Mor. 52 al.
Vfens (Italus), vii. 745
Victoria, diua, xi. 436
Virbius, vii. 762
Vlixes (Graius), ii. 44 al.
Vmber (canis), xii. 753
Vmbro, sacerdos, vii. 752
Volcanus, deus, viii. 198 al.; pro igne, ii. 311 al.
Volcanius, viii. 422 al.
Volcens (Latinus), ix. 375 al.
Volscus, vii. 803 al.
Volusus (Rutulus), xi. 463

X.

Xantho, nympha, G. iv. 336

Z.

Zephyrus, uentus, ii. 317 al.

A. Nomina non antehac commemorata eorum qui in bello Latino apud Vergilium uel occisi sunt uel saltem pugnauerunt haec sunt.

(1) Ex Aeneae militibus:

Acmon; Acron; Actor; Aeolus; Agis; Alcander; Alcanor; Alcathous; Amastrus; Amycus; Antheus; Antiphates; Antores; Aphidnus; Arcentis filius; Asius; Asbytes; Assaracus (2); Auni filius; Bitias; Butes; Caeneus; Castor; Cethegus; Chloreus; Chromis; Clarus; Clonius; Cretheus (2); Cronius; Dares; Demodocus; Demophoon; Diores; Dioxippus; Dolichaon; Dryops; Ebusus; Emathion; Erichaetes; Erymas; Euanthes; Eumedes; Euneus; Glaucus; Gyges; Halius; Halys; Harpalycus; Hebrus; Helenor; Herminius; Hydaspes; Hyllus; Idaeus; Idas; Iollas; Ismarus; Itys; Lades; Ladon; Latagus; Liris; Lycus; Lynceus; Menoetes; Merops; Mimas; Noemon; Ornytus; Orses; Orsilochus; Pagasus; Palmus: Parthenius; Phaleris; Phegeus; Pheres; Pholus; Podalirius; Promolus; Prytanis; Sagaris; Salius; Sthenelus; Strymonius; Sybaris; Tanais; Tereus; Teuthras; Thaemon; Thamyris;

Themillas ; Thersilochus ; Thoas ; Thymbraeus ; Thymbris ; Thymoetes ; Tyres ; Tyrrhenus.

(2) Ex Turni militibus :

Abaris ; Aconteus ; Alcanor ; Alsus ; Anchemolus ; Antaeus ; Anxur ; Aquiculus ; Arcetius ; Atinas ; Caeculus ; Caedicus ; Camers ; Cethegus ; Cisseus ; Clausus ; Clytius ; Corynaeus ; Cupencus ; Cydon ; Epulo ; Fadus ; Gyas ; Haemonides ; Haemus ; Herbesus ; Hisbo ; Ilus ; Imaon ; Lagus ; Lamus ; Lamyrus ; Larides ; Lichas ; Liger ; Lucagus ; Lucas ; Lucetius ; Maeon ; Magus ; Metiscus ; Murranus ; Nealces ; Niphaeus ; Numa ; Numitor ; Onites ; Ortygius ; Osinis ; Pharus ; Priuernus ; Quercens ; Rapo ; Remulus ; Remus ; Rhaetus ; Rhaeteus ; Rhamnes ; Saces ; Sacrator ; Serranus ; Sthenius ; Sucro ; Sulmo ; Tagus ; Talus ; Tanais ; Tarchetius ; Tarquitus ; Telon ; Theron ; Thronius ; Tmarus ; Thymber ; Valerus.

B. Nomina nondum commemorata eorum, qui ut patres aliquorum nominantur, haec sunt.

Adamastus ; Amythaon ; Arcens ; Aunus ; Clytius ; Daucus ; Echion ; Hicetaon ; Hippotes ; Hyrtacus ; Iasus ; Idas ; Imbrasus ; Lycaon ; Melampus ; Opheltes ; Othrys ; Phorcus ; Proetus ; Sulmo ; Vfens ; Volcens.

INDEX II.

GEOGRAPHICVS.

(fl. fluuius ; f. fons ; ins. insula ; l. lacus ; m. mons ; o. oppidum ; pr. promontorium ; r. regio ; u. urbs.)

A.

Abydos, u. Mysiae, G. i. 207
Acerrae, o. Campaniae, G. ii. 235
Acesta, o. Siciliae, v. 718
Acheron, fl. infernus, G. ii. 492 al.
Acragas (Agrigentum), u. Siciliae, iii. 703
Aegyptos, r. Africae, G. iv. 210 al.
Aeolia (insulas Liparaeas signat ad septemtrionalem Siciliam), i. 52
Aetna, m. Siciliae, iii. 554 al.
Aganippe, f. Aoniae, E. x. 12
Alba, u. Latii, i. 271 al.
Albula fl. (=Tiberis), viii. 332
Albunea, f. Latii, vii. 83
Alburnus, m. Lucaniae, G. iii. 147
Alia (Allia), fl. Latii. vii. 717
Alpis, m. Italiae, G. i. 475 al.
Alpheus, fl. Elidis, iii. 694 al.
Amasenus, fl. Volscorum, vii. 685
Amathus, u. Cypri, Veneri sacra, x. 51
Amiternum, o. Sabinorum, vii. 710
Amphrysus, fl. Thessaliae, G. iii. 2
Ampsanctus, uallis Italiae, vii. 565
Amyclae, o. Volscorum, x. 564
Anagnia, o. Volscorum, vii. 684
Anio, fl. Latii, vii. 683 al.
Antandros, u. Mysiae, iii. 6
Antemnae, o. Latii, vii. 631
Anxur, u. Volscorum, viii. 799
Appenninus, m. Italiae, xii. 703
Aracinthus, m. Atticae, E. ii 24
Arar (Araris), fl. Galliae, E. i. 62
Araxes, fl. Orientis, viii. 728
Arcadia, r. Peloponnesi, E. iv. 58 al.
Ardea, u. caput Rutulorum, vii. 411 al.
Arethusa, f. Siciliae, iii. 696
Argi (Argos), u. Peloponnesi, i. 24 al.
Argiletum, locus Romae, viii. 345
Argyripa, o. Dauniae, xi. 246
Aricia, o. Latii, vii. 762
Arisba, o. Mysiae, ix. 264
Arpi, o. Dauniae, x. 28 al.
Ascanius, l. Bithyniae, G. iii. 270
Asia, xii. 15 al.
Asylum, locus Romae, viii. 342
Athesis, fl. Galliae Cisalpinae, ix. 680
Athos, m. Macedoniae, xii. 701
Atina, o. Lucaniae, vii. 630
Atlas, m. Africae, iv. 481 al.
Aulis, u. Boeotiae, iv. 426
Ausonia, r. Italiae, vii. 623 al.
Auentinus, m. Romae, viii. 231
Auernus, l. Campaniae, aditus Orci, vi. 201 al.

B.

Bactra, u. Orientis, G. ii. 138 al.
Baiae, u. Campaniae, ix. 710
Batulum, o. Campaniae, vii. 739
Bella uel Abella, o. Campaniae, vii. 740
Benacus, l. Galliae Cisalp., G. ii. 160
Berecyntus, m. Phrygiae, ix. 619
Bola, o. Latii, vi. 795
Brixia, u. Galliae Cisalp., Cat. viii. 5

Buthrotum, u. Epiri, iii. 293
Byrsa (Karthago), i. 367

C.

Caere, u. Etruriae, viii. 597 al.
Caicus, fl. Mysiae, G. iv. 370
Caieta, u. Campaniae, vi. 900
Cales, o. Campaniae, vii. 728
Calydon, u. Aetoliae, vii. 306 al.
Camerina, u. Siciliae, iii. 701
Canopus, u. Aegypti, G. iv. 287
Caphereus, pr. Euboeae ins., xi. 260
Capitolium Romae, viii. 347 al.
Capreae, ins. Campani litoris, vii. 735
Capua, u. Campaniae, G. ii. 224
Carinae, uicus Romae, viii. 361
Casperia, o. Sabinorum, vii. 714
Castalia, f. in Parnaso m., G. iii. 293
Castrum Inui, o. Rutulorum, vi. 775
Caucasus, m. Scythiae Europaeae, iv. 367
Caulon, u. Iapygiae, iii. 553
Caystros, fl. Lydiae, G. i. 384
Cea, ins. Aegaei, G. i. 14
Celemna, o. Campaniae, vii. 739
Ceraunia, m. Epiri, iii. 506 al.
Charybdis, gurges in freto Siculo, iii. 420 al.
Ciminus, l. et m. Etruriae, vii. 697
Circeii, u. Latii, vii. 799
Cithaeron, m. Boeotiae, G. iii. 43 al.
Clanius, fl. Campaniae, G. ii. 225
Claros, o. Lydiae cum templo Apollinis, iii. 360
Clitumnus, fl. Sabinorum, G. ii. 146
Clusium, u. Etruriae, x. 167
Cocytus, fl. infernus, vi. 132 al.
Cora, o. Latii, vi. 775
Corinthus, u. Graeciae, in Isthmo, vi. 836
Corythus (Cortona), u. Etruriae, vii. 209 al.
Cosae, o. Etruriae, x. 168
Cremona, u. Galliae Cisalp., E. ix. 28
Creta, ins., iii. 104 al.
Crimisus (Crinisus?), fl. Siciliae, v. 38
Crustumeri, o. Sabinorum, vii. 631
Cumae (Cyme), u. Campaniae, vi. 2
Cures, o. Sabinorum, vi. 811 al.
Cybelus, m. Asiae, iii. 111
Cyclades, insulae Aegaei, iii. 127 al.
Cyllene, m. Arcadiae, viii. 139
Cynthus, m. Deli, i. 498 al.
Cyprus, ins. Veneri sacra, i. 622
Cythera, ins. Veneri sacra, i. 680 al.
Cytorus, m. Paphlagoniae, G. ii. 437

D.

Dardania, r. Asiae (Troas), ii. 281 al.
Delos, ins. Aegaei, G. iii. 6 al.
Dindymus, m. Phrygiae, Cybelae sacer, ix. 618 al.
Dodona, u. Chaoniae, Ioui sacra, G. i. 149
Donusa, ins. Aegaei, iii. 125
Drepanum, o. Siciliae, iii. 707
Dulichium, ins. Ionii maris, iii. 271

E.

Elis, r. Peloponnesi, iii. 694 al.
Elysium, r. Orci, vi. 542 al.
Emathia, r. Macedoniae, G. i. 492
Enipeus, fl. Thessaliae, G. iv. 368
Ephyre, Corinthi nomen, G. ii. 464
Epidaurus, u. Argolidis, G. iii. 44
Erebus, r. Orci, vi. 404 al.
Eretum, o. Sabinorum, vii. 711
Eridanus (Padus), fl. Ital., G. iv. 372
Erymanthus, m. Arcadiae, vi. 802 al.
Etruria, r. Italiae, G. ii. 533 al.
Euphrates, fl. Orientis, G. i. 509 al.
Europa, i. 385 al.
Eurotas, fl. Laconiae, E. vi. 83

F.

Fabaris, fl. Vmbriae, vii. 715
Fidena, (-ae), o. Latii, vi. 773
Flauinium, o. Etruriae, vii. 696
Foruli, o. Sabinorum, vii. 714
Fucinus, l. mediae Italiae, vii. 759

G.

Gabii, o. Latii, vi. 773
Galaesus, fl. Calabriae, G. iv. 126
Ganges, fl. Indiae, G. ii. 137 al.
Garganus, m. Dauniae, xi. 247

Gargara, m. Mysiae, G. iii. 269
Gela, u. Siciliae, iii. 702
Germania, r. Europae, G. i. 474 al.
Graecia, r. Europae, G. i. 38 al.
Grauiscae, o. Etruriae, x. 184
Gyarus, ins. Aegaei, iii. 76

H.

Haemus, m. Thraciae, G. i. 492 al.
Hebrus, fl. Thraciae, G. iv. 463 al.
Helicon, m. Boeotiae, vii. 641 al.
Helorus, fl. Siciliae, iii. 698
Hermus, fl. Lydiae, G. ii. 137 al.
Hesperia (Italia), iii. 186 al.
Himella, fl. Sabinorum, vii. 714
Hister (Danubius), fl., G. ii. 497 al.
Homole, m. Thessaliae, vii. 675
Hybla, o. Siciliae, E. vii. 37
Hydaspes, fl. Orientis, G. iv. 211
Hypanis, fl. Scythiae Eur., G. iv. 370

I.

Ianiculum, arx Romae, viii. 358
Ida, m. Mysiae, ii. 801 al.
Ida, m. Cretae, xii. 412 al.
Idalium (-a), o. Cypri, i. 681, 693
Ilium (Troia), u. Mysiae, i. 68 al.
Ilua, ins. maris Tyrrheni, x. 173
Inachus, fl. Argolidis, vii. 372
Inarime, ins. maris Tyrrheni, ix. 716
India, r. Asiae, G. i. 57 al.
Ismarus, m. Thraciae, G. ii. 37 al.
Italia, r. Europae, i. 38 al.
Ithaca, ins. maris Ionii, iii. 272 al.

K.

Karthago, u. Libyae, i. 13 al.

L.

Labicum, u. Latii, vii. 796
Labyrinthus, locus in Creta, v. 588
Lacedaemon, u. Laconiae, vii. 363
Lacinium, pr. Bruttiorum, iii. 552
Larius, l. Galliae Cisalp., G. ii. 159
Latium, r. Italiae, i. 6 al.
Laurentum, u. Latii, viii. 1
Lauinium, u. Latii, i. 258 al.
Lerna, o. Argolidis, vi. 287 al.
Lesbos, ins. Aegaei, G. ii. 90
Lethe, fl. Orci, vi. 705
Leucate, pr. Leucadiae, iii. 274 al.
Libya (Africa), G. i. 241 al.
Lilybeum, pr. Siciliae, iii. 706
Lipare, ins. Siciliae, viii. 417
Locri, in Italia inferiore, iii. 339
Lucrinus, l. Campaniae, G. ii. 161
Lupercal, locus Romae, viii. 343
Lycaeus, m. Arcadiae, E. x. 15 al.
Lycia, r. Asiae, xii. 721 al.
Lycus, fl. Ponti, G. iv. 367
Lydia, r. Asiae, G. iv. 211
Lyrnesus, o. Mysiae, xii. 457

M.

Maenalus, m. Arcadiae, E. viii. 22 al.
Maeonia (Lydia), viii. 499
Malea, pr. Laconiae, v. 193
Mantua, u. Galliae Cisalp., E. ix. 27 al.
Mare Superum et Inferum, G. ii. 158
Massicus, m. Latii et Campaniae, vii. 726
Media, r. Asiae, G. ii. 126
Mella, fl. Galliae Cisalp., G. iv. 278
Mincius, fl. Galliae Cisalp., E. vii. 13 al.
Minio, fl. Etruriae, x. 183
Misenus, pr. Campaniae, vi. 234
Monoecus, pr. Liguriae, vi. 830
Mutusca, o. Sabinorum, vii. 711
Mycenae (a), u. Argolidis, ii. 331 al.
Myconos, ins. Aegaei, iii. 76
Mysia, r. Asiae, G. i. 102

N.

Nar, fl. mediae Italiae, vii. 517
Naxos, ins. Aegaei, iii. 125
Nemea, u. Argolidis, viii. 295
Neritos, ins. Ionii maris, iii. 271
Nersae, o. Vmbriae, vii. 744
Nilus, fl. Aegypti, G. iii. 29 al.
Niphates, m. Armeniae, G. iii. 30
Nomentum, u. Sabinorum, vi. 733
Numicus (-ius), fl. Latii, vii. 150 al.

Nursia, o. Sabinorum, vii. 716
Nysa, u. Indiae fabulosa, vi. 805

O.

Oaxes, fl. Orientis (= Oxus, uid. notam), E. i. 65
Oechalia, o. Euboeae, viii. 291
Oeta, m. inter Thessaliam et Locros, E. viii. 30
Oliaros, ins. Aegaei, iii. 126
Olympus, m. Macedoniae, G. i. 282. est etiam Olympus m. Mysiae, quem putatur Homerus sumpsisse pro deorum sede, E. v. 56. hinc pro ipso caelo ponitur G. i. 282, iii. 223 al.
Orcus, r. inferna, ii. 398 al.
Oric-us (-um?), u. Illyrici, x. 136
Oriens, G. i. 350 al.
Ortygia (Delos), Latonae et suboli eius sacra, iii. 124 al.
Ossa, m. Thessaliae, G. i. 281
Othrys, m. Thessaliae, vii. 675

P.

Pachynum, pr. Siciliae, iii. 429 al.
Pactolus, fl. Lydiae, x. 142
Padus (Eridanus), fl. Italiae, G. ii. 452 al.
Padusa (ex ostiis Eridani), xi. 457
Paestum, o. Lucaniae, G. iv. 119
Palatium (mons Palatinus Romae), G. i. 499
Pallanteum (uetus Roma), viii. 54 al.
Pallene, r. Macedoniae, G. iv. 391
Panchaia, ins. Arabiae fabulosa, G. ii. 139
Pangaeus, m. Thraciae, G. iv. 462
Pantagias, fl. Siciliae, iii. 689
Paphos, u. Cypri, Veneri sacra, i. 415, x. 51
Parnasus, m. Phocidis, Musis sacer, E. x. 11 al.
Paros, ins. Aegaei, iii. 126
Parthenope (Neapolis), G. iv. 564
Patauium, u. Venetorum, i. 247
Pelion, m. Thessaliae, iii. 941 al.
Pelorum, pr. Siciliae, iii. 687
Penēus, fl. Thessaliae, G. iv. 355
Pergama, arx Troiae, ii. 177 al.
Permessus, fl. Boeotiae, E. vi. 64
Persis, r. Asiae, G. iv. 290
Petelia, o. Lucaniae, iii. 402
Phasis, fl. Colchidis, G. iv. 367
Pheneus, o. Arcadiae, viii. 165
Philippi, u. Macedoniae, G. i. 490
Phlegethon, fl. Orci, vi. 265 al.
Phrygia, r. Asiae, vii. 207 al.
Phthia, r. Thessaliae, i. 284
Pindus, m. Thessaliae, E. x. 11
Pisa, u. Elidis, G. iii. 180
Pisae, o. Etruriae, x. 179
Plemurium, pr. Siciliae, iii. 693
Pometii, o. Latii, vi. 775
Pontus, r. Asiae, E. viii. 95 al.
Populonia, o. Etruriae, x. 172
Portus Veneris in Calabria, iii. 533
Praeneste, u. Hernicorum, vii. 682 al.
Priuernum, u. Volscorum, ix. 576
Prochyta, ins. Tyrrheni maris, ix. 715
Pyrgi, u. Etruriae, x. 184

R.

Rhenus, fl. Germaniae, E. x. 47 al.
Rhodope, m. Thraciae, E. vi. 30 al.
Roma, caput Italiae, i. 7 al.
Rufrae, o. Hirpinorum, vii. 739

S.

Salamis, ins. Atticae, viii. 158
Same (Cephallenia), ins. Ionii maris, iii. 271
Samothracia, ins. Aegaei, vii. 208
Samos, ins. Aegaei, i. 16 al.
Sarnus, fl. Campaniae, vii. 738
Satura, l. Volscorum, vii. 801
Scylaceum, pr. Bruttiorum, iii. 553
Scylla, pr. Bruttiorum, iii. 420 al.
Scythia, r. Europae et Asiae, E. i. 65 al.
Selinus, u. Siciliae, iii. 705
Seuerus, m. in Italia media, vii. 713
Sicania, ins., i. 557
Sicyon, u. Peloponnesi, G. ii. 519
Sidon, u. Phoeniciae, i. 619
Sila, silua in Italia, xii. 705 al.
Silarus, fl. Lucaniae, G. iii. 146
Simois, fl. Troadis, i. 100 al.
Soracte, m. Etruriae, vii. 696 al.

Sparta, u. Laconiae, G. iii. 405
Spercheos, fl. Thessaliae, G. ii. 487
Strophades, insulae Ionii, iii. 209
Strymon, fl. Macedoniae, G. iv. 508
Styx, fl. Orci limitaris, vi. 439 al.
Symaethus, fl. Siciliae, ix. 584
Syrtes, ad Africae litora, vi. 60 al.

T.

Taburnus, m. Samnii, G. ii. 38 al.
Tanager, fl. Lucaniae, G. iii. 151
Tanais, fl. Scythiae Europ., G. iv. 517
Tarentum, u. Calabriae, G. ii. 197 al.
Tartarus, r. Orci, vi. 543 al.
Taygetus, m. Laconiae, G. ii. 488 al.
Tempe, uallis Thessaliae pulcherrima, G. iv. 317
Tenedos, ins. Troadis, ii. 21 al.
Tetrica, locus saxosus in Samnio, vii. 713
Teucria (Troas), ii. 26
Thapsus, o. Siciliae, iii. 689
Thebae, caput Boeotiae, iv. 470
Thermodon, fl. Ponti, 659
Thraeca (Thrace), r. Europae, xii. 335
Thybris, fl. Italiae, ii. 782 al., etiam Tiberis, G. i. 499 al., et Tiberinus, G. iv. 369 al.
Thule, ultima tellus, G. i. 30
Tibur, u. Latii, vii. 630 al.
Tigris, fl. Babyloniae, E. i. 62
Timauus, fl. Venetorum, i. 244 al.
Tiryns, o. Argolidis, ubi nutritus Hercules (Tirynthius), vii. 662
Tmaros, m. Epiri, E. viii. 44
Tmolus, m. Lydiae, G. i. 56
Trinacria (Sicilia), iii. 384 al.
Troia, ii. 56 al.
Tyros, u. Phoeniciae, i. 346 al.

V.

Velinus, l. et fl. Italiae mediae, vii. 517
Vesulus, m. Liguriae, x. 708
Vfens, fl. Volscorum, vii. 802
Volturnus, fl. Campaniae, vii. 729

X.

Xanthus (Scamander), fl. Troadis, i. 473 al.

Z.

Zacynthos, ins. maris Ionii, iii. 270

CANTABRIGIAE: TYPIS ACADEMICIS EXCUDEBAT C. J. CLAY, A.M.

-/-/8-

II. LATIN.

Beda's Ecclesiastical History, Books III., IV. Edited with a life, Notes, Glossary, Onomasticon and Index, by J. E. B. MAYOR, M.A., and J. R. LUMBY, D.D. Revised Edition. *7s. 6d.*

——— **Books I. II.** By the same Editors. [*In the Press.*

Caesar. De Bello Gallico, Comment. I. With Maps and Notes by A. G. PESKETT, M.A., Fellow of Magdalene College, Cambridge. *1s. 6d.*

——— **Comment. II. III.** *2s.*

——— **Comment. I. II. III.** *3s.*

——— **Comment. IV. V.**, and **Comment. VII.** *2s.* each.

——— **Comment. VI.** and **Comment. VIII.** *1s. 6d.* each.

Cicero. De Amicitia. Edited by J. S. REID, Litt.D., Fellow of Gonville and Caius College. Revised Edition. *3s. 6d.*

Cicero. De Senectute. By the same Editor. *3s. 6d.*

Cicero. In Gaium Verrem Actio Prima. With Notes, by H. COWIE, M.A. *1s. 6d.*

Cicero. In Q. Caecilium Divinatio et in C. Verrem Actio. With Notes by W. E. HEITLAND, M.A., and H. COWIE, M.A. *3s.*

Cicero. Philippica Secunda. With Introduction and Notes by A. G. PESKETT, M.A. *3s. 6d.*

Cicero. Oratio pro Archia Poeta. By J. S. REID, Litt.D. Revised Edition. *2s.*

Cicero. Pro L. Cornelio Balbo Oratio. By the same. *1s. 6d.*

Cicero. Oratio pro Tito Annio Milone, with English Notes, &c., by JOHN SMYTH PURTON, B.D. *2s. 6d.*

Cicero. Oratio pro L. Murena, with English Introduction and Notes. By W. E. HEITLAND, M.A. *3s.*

Cicero. Pro Cn. Plancio Oratio, by H. A. HOLDEN, LL.D. Second Edition. *4s. 6d.*

Cicero. Pro P. Cornelio Sulla Oratio. By J. S. REID, Litt.D. *3s. 6d.*

Cicero. Somnium Scipionis. With Introduction and Notes. Edited by W. D. PEARMAN, M.A. *2s.*

Horace. Epistles, Book I. With Notes and Introduction by E. S. SHUCKBURGH, M.A., late Fellow of Emmanuel College. *2s. 6d.*

Livy. Book XXI. With Notes, Introduction and Maps. By M. S. DIMSDALE, M.A., Fellow of King's College. *2s. 6d.*

——— **Book XXII.** By the same Editor. *2s. 6d.*

Lucan. Pharsaliae Liber Primus, with English Introduction and Notes by W. E. HEITLAND, M.A., and C. E. HASKINS, M.A. *1s. 6d.*

Lucretius, Book V. With Notes and Introduction by J. D. DUFF, M.A., Fellow of Trinity College. *2s.*

Ovidii Nasonis Fastorum Liber VI. With Notes by A. SIDGWICK, M.A., Tutor of Corpus Christi College, Oxford. *1s. 6d.*

Quintus Curtius. A Portion of the History (Alexander in India). By W. E. Heitland, M.A., and T. E. Raven, B.A. With Two Maps. 3*s.* 6*d.*

Vergili Maronis Aeneidos Libri I.—XII. Edited with Notes by A. Sidgwick, M.A. 1*s.* 6*d.* each.

——— **Bucolica.** With Introduction and Notes by the same Editor. 1*s.* 6*d.*

——— **Georgicon Libri I. II.** By the same Editor. 2*s.*

——— ——— **Libri III. IV.** By the same Editor. 2*s.*

III. FRENCH.

Corneille. La Suite du Menteur. A Comedy in Five Acts. With Notes Philological and Historical, by the late G. Masson, B.A. 2*s.*

De Bonnechose. Lazare Hoche. With four Maps, Introduction and Commentary, by C. Colbeck, M.A. Revised Edition. 2*s.*

D'Harleville. Le Vieux Célibataire. A Comedy, Grammatical and Historical Notes, by G. Masson, B.A. 2*s.*

De Lamartine. Jeanne D'Arc. Edited with a Map and Notes Historical and Philological, and a Vocabulary, by Rev. A. C. Clapin, M.A., St John's College, Cambridge. 2*s.*

De Vigny. La Canne de Jonc. Edited with Notes by Rev. H. A. Bull, M.A., late Master at Wellington College. 2*s.*

Erckmann-Chatrian. La Guerre. With Map, Introduction and Commentary by Rev. A. C. Clapin, M.A. 3*s.*

La Baronne de Staël-Holstein. Le Directoire. (Considérations sur la Révolution Française. Troisième et quatrième parties.) Revised and enlarged. With Notes by G. Masson, B.A. and G. W. Prothero, M.A. 2*s.*

——— ——— **Dix Années d'Exil. Livre II. Chapitres 1—8.** By the same Editors. New Edition, enlarged. 2*s.*

Lemercier. Fredegonde et Brunehaut. A Tragedy in Five Acts. By Gustave Masson, B.A. 2*s.*

Molière. Le Bourgeois Gentilhomme, Comédie-Ballet en Cinq Actes. (1670.) By Rev. A. C. Clapin, M.A. Revised Edition. 1*s.* 6*d.*

——— **L'École des Femmes.** With Introduction and Notes by G. Saintsbury, M.A. 2*s.* 6*d.*

Piron. La Métromanie. A Comedy, with Notes, by G. Masson, B.A. 2*s.*

Sainte-Beuve. M. Daru (Causeries du Lundi, Vol. IX.) By G. Masson, B.A. 2*s.*

Saintine. Picciola. With Introduction, Notes and Map. By Rev. A. C. Clapin, M.A. 2*s.*

Scribe and **Legouvé. Bataille de Dames.** Edited by Rev. H. A. Bull, M.A. 2*s.*

Scribe. Le Verre d'Eau. A Comedy; with Memoir, Grammatical and Historical Notes. Edited by C. Colbeck, M.A. 2*s.*

Sédaine. Le Philosophe sans le savoir. Edited with Notes by Rev. H. A. BULL, M.A., late Master at Wellington College. 2s.

Thierry. Lettres sur l'histoire de France (XIII.—XXIV). By G. MASSON, B.A. and G. W. PROTHERO, M.A. 2s. 6d.

—— **Récits des Temps Mérovingiens I—III.** Edited by GUSTAVE MASSON, B.A. Univ. Gallic., and A. R. ROPES, M.A. With Map. 3s.

Villemain. Lascaris ou Les Grecs du XVe Siècle, Nouvelle Historique. By G. MASSON, B.A. 2s.

Voltaire. Histoire du Siècle de Louis XIV. Chaps. I.— XIII. Edited by G. MASSON, B.A. and G. W. PROTHERO, M.A. 2s. 6d.

—— **Part II. Chaps. XIV—XXIV.** By the same Editors. With Three Maps. 2s. 6d.

—— **Part III. Chaps. XXV. to end.** By the same Editors. 2s. 6d.

Xavier de Maistre. La Jeune Sibérienne. Le Lépreux de la Cité D'Aoste. By G. MASSON, B.A. 2s.

IV. GERMAN.

Ballads on German History. Arranged and annotated by WILHELM WAGNER, Ph.D. 2s.

Benedix. Doctor Wespe. Lustspiel in fünf Aufzügen. Edited with Notes by KARL HERMANN BREUL, M.A. 3s.

Freytag. Der Staat Friedrichs des Grossen. With Notes. By WILHELM WAGNER, Ph.D. 2s.

German Dactylic Poetry. Arranged and annotated by WILHELM WAGNER, Ph.D. 2s.

Goethe's Knabenjahre. (1749—1759.) Arranged and annotated by WILHELM WAGNER, Ph.D. 2s.

—— **Hermann und Dorothea.** By WILHELM WAGNER, Ph.D. Revised edition by J. W. CARTMELL, M.A. 3s. 6d.

Gutzkow. Zopf und Schwert. Lustspiel in fünf Aufzügen. By H. J. WOLSTENHOLME, B.A. (Lond.). 3s. 6d.

Hauff. Das Bild des Kaisers. By KARL HERMANN BREUL, M.A., Ph.D. 3s.

Hauff. Das Wirthshaus im Spessart. By A. SCHLOTTMANN, Ph.D. 3s. 6d.

Hauff. Die Karavane. Edited with Notes by A. SCHLOTTMANN, Ph.D. 3s. 6d

Immermann. Der Oberhof. A Tale of Westphalian Life, by WILHELM WAGNER, Ph.D. 3s.

Kohlrausch. Das Jahr 1813. With English Notes by WILHELM WAGNER, Ph.D. 2s.

Lessing and **Gellert. Selected Fables.** Edited with Notes by KARL HERMANN BREUL, M.A. 3s.

Mendelssohn's Letters. Selections from. Edited by JAMES SIME, M.A. 3s.

Raumer. Der erste Kreuzzug (1095—1099). By WILHELM WAGNER, Ph.D. 3*s.*

Riehl. Culturgeschichtliche Novellen. Edited by H. J. WOLSTENHOLME, B.A. (Lond.). 4*s.* 6*d.*

Uhland. Ernst, Herzog von Schwaben. With Introduction and Notes. By the same Editor. 3*s.* 6*d.*

V. ENGLISH.

Ancient Philosophy from Thales to Cicero, A Sketch of. By JOSEPH B. MAYOR, M.A. 3*s.* 6*d.*

Bacon's History of the Reign of King Henry VII. With Notes by the Rev. Professor LUMBY, D.D. 3*s.*

Cowley's Essays. With Introduction and Notes, by the Rev. Professor LUMBY, D.D. 4*s.*

Geography, Elementary Commercial. A Sketch of the Commodities and the Countries of the World. By H. R. MILL, D.Sc., F.R.S.E. 1*s.*

More's History of King Richard III. Edited with Notes, Glossary, Index of Names. By J. RAWSON LUMBY, D.D. 3*s.* 6*d.*

More's Utopia. With Notes, by Rev. Prof. LUMBY, D.D. 3*s.*

The Two Noble Kinsmen, edited with Introduction and Notes, by the Rev. Professor SKEAT, Litt.D. 3*s.* 6*d.*

VI. EDUCATIONAL SCIENCE.

Comenius, John Amos, Bishop of the Moravians. His Life and Educational Works, by S. S. LAURIE, A.M., F.R.S.E. New Edition, revised. 3*s.* 6*d.*

Education, Three Lectures on the Practice of.
- I. On Marking, by W. H. EVE, M.A.
- II. On Stimulus, by A. SIDGWICK, M.A.
- III. On the Teaching of Latin Verse Composition, by E. A. ABBOTT, D.D. 2*s.*

Stimulus. A Lecture delivered for the Teachers' Training Syndicate, May, 1882, by A. SIDGWICK, M.A. 1*s.*

Locke on Education. With Introduction and Notes by the Rev. R. H. QUICK, M.A. 3*s.* 6*d.*

Milton's Tractate on Education. A facsimile reprint from the Edition of 1673. Edited, with Introduction and Notes, by OSCAR BROWNING, M.A. 2*s.*

Modern Languages, Lectures on the Teaching of. By C. COLBECK, M.A. 2*s.*

Teacher, General Aims of the, and Form Management. Two Lectures delivered in the University of Cambridge in the Lent Term, 1883, by F. W. FARRAR, D.D. and R. B. POOLE, B.D. 1*s.* 6*d.*

Teaching, Theory and Practice of. By the Rev. E. THRING, M.A., late Head Master of Uppingham School. New Edition. 4*s.* 6*d.*

Other Volumes are in preparation.

The Cambridge Bible for Schools and Colleges.

GENERAL EDITOR: J. J. S. PEROWNE, D.D.,
DEAN OF PETERBOROUGH.

"It is difficult to commend too highly this excellent series."—*Guardian.*

"The modesty of the general title of this series has, we believe, led many to misunderstand its character and underrate its value. The books are well suited for study in the upper forms of our best schools, but not the less are they adapted to the wants of all Bible students who are not specialists. We doubt, indeed, whether any of the numerous popular commentaries recently issued in this country will be found more serviceable for general use."—*Academy.*

"Of great value. The whole series of comments for schools is highly esteemed by students capable of forming a judgment. The books are scholarly without being pretentious: information is so given as to be easily understood."—*Sword and Trowel.*

Now Ready. Cloth, Extra Fcap. 8vo.

Book of Joshua. By Rev. G. F. MACLEAR, D.D. With Maps. 2*s*. 6*d*.

Book of Judges. By Rev. J. J. LIAS, M.A. 3*s*. 6*d*.

First Book of Samuel. By Rev. Prof. KIRKPATRICK, M.A. With Map. 3*s*. 6*d*.

Second Book of Samuel. By Rev. Prof. KIRKPATRICK, M.A. With 2 Maps. 3*s*. 6*d*.

First Book of Kings. By Rev. Prof. LUMBY, D.D. With 3 Maps. 3*s*. 6*d*.

Second Book of Kings. By Rev. Prof. LUMBY, D.D. With 3 Maps. 3*s*. 6*d*.

Book of Job. By Rev. A. B. DAVIDSON, D.D. 5*s*.

Book of Ecclesiastes. By Very Rev. E. H. PLUMPTRE, D.D. 5*s*.

Book of Jeremiah. By Rev. A. W. STREANE, M.A. 4*s*. 6*d*.

Book of Hosea. By Rev. T. K. CHEYNE, M.A., D.D. 3*s*.

Books of Obadiah & Jonah. By Archdeacon PEROWNE. 2*s.* 6*d.*

Book of Micah. By Rev. T. K. CHEYNE, M.A., D.D. 1*s.* 6*d.*

Books of Haggai & Zechariah. By Archdeacon PEROWNE. 3*s.*

Gospel according to St Matthew. By Rev. A. CARR, M.A. With 2 Maps. 2*s.* 6*d.*

Gospel according to St Mark. By Rev. G. F. MACLEAR, D.D. With 4 Maps. 2*s.* 6*d.*

Gospel according to St Luke. By Archdeacon FARRAR. With 4 Maps. 4*s.* 6*d.*

Gospel according to St John. By Rev. A. PLUMMER, M.A., D.D. With 4 Maps. 4*s.* 6*d.*

Acts of the Apostles. By Rev. Professor LUMBY, D.D. With 4 Maps. 4*s.* 6*d.*

Epistle to the Romans. By Rev. H. C. G. MOULE, M.A. 3*s.* 6*d.*

First Corinthians. By Rev. J. J. LIAS, M.A. With Map. 2*s.*

Second Corinthians. By Rev. J. J. LIAS, M.A. With Map. 2*s.*

Epistle to the Ephesians. By Rev. H. C. G. MOULE, M.A. 2*s.* 6*d.*

Epistle to the Philippians. By Rev. H. C. G. MOULE, M.A. 2*s.* 6*d.*

Epistle to the Hebrews. By Arch. FARRAR, D.D. 3*s.* 6*d.*

General Epistle of St James. By Very Rev. E. H. PLUMPTRE, D.D. 1*s.* 6*d.*

Epistles of St Peter and St Jude. By Very Rev. E. H. PLUMPTRE, D.D. 2*s.* 6*d.*

Epistles of St John. By Rev. A. PLUMMER, M.A., D.D. 3*s.* 6*d.*

Preparing.

Book of Genesis. By Very Rev. the Dean of Peterborough.

Books of Exodus, Numbers and Deuteronomy. By Rev. C. D. GINSBURG, LL.D.

Books of Ezra and Nehemiah. By Rev. Prof. RYLE, M.A.

Book of Psalms. By Rev. Prof. KIRKPATRICK, M.A.

Book of Isaiah. By W. ROBERTSON SMITH, M.A.

Book of Ezekiel. By Rev. A. B. DAVIDSON, D.D.

Epistle to the Galatians. By Rev. E. H. PEROWNE, D.D.

Epistles to the Colossians and Philemon. By Rev. H. C. G. MOULE, M.A.

Epistles to the Thessalonians. By Rev. W. F. MOULTON, D.D.

Epistles to Timothy & Titus. By Rev. A. E. HUMPHREYS, M.A.

Book of Revelation. By Rev. W. H. SIMCOX, M.A.

The Cambridge Greek Testament for Schools and Colleges,

with a Revised Text, based on the most recent critical authorities, and English Notes, prepared under the direction of the General Editor,

J. J. S. PEROWNE, D.D., DEAN OF PETERBOROUGH.

Gospel according to St Matthew. By Rev. A. CARR, M.A. With 4 Maps. *4s. 6d.*

Gospel according to St Mark. By Rev. G. F. MACLEAR, D.D. With 3 Maps. *4s. 6d.*

Gospel according to St Luke. By Archdeacon FARRAR. With 4 Maps. *6s.*

Gospel according to St John. By Rev. A. PLUMMER, D.D. With 4 Maps. *6s.*

Acts of the Apostles. By Rev. Professor LUMBY, D.D. With 4 Maps. *6s.*

First Epistle to the Corinthians. By Rev. J. J. LIAS, M.A. *3s.*

Second Epistle to the Corinthians. By Rev. J. J. LIAS, M.A. [*Preparing.*

Epistle to the Hebrews. By Archdeacon FARRAR, D.D.

Epistle of St James. By Very Rev. E. H. PLUMPTRE, D.D. [*Preparing.*

Epistles of St John. By Rev. A. PLUMMER, M.A., D.D. *4s.*

London: C. J. CLAY AND SONS,
CAMBRIDGE WAREHOUSE, AVE MARIA LANE.
Glasgow: 263, ARGYLE STREET.
Cambridge: DEIGHTON, BELL AND CO.
Leipzig: F. A. BROCKHAUS.

CAMBRIDGE: PRINTED BY C. J. CLAY, M.A. AND SONS, AT THE UNIVERSITY PRESS.